

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA İNGİLTERE’NİN AFGANİSTAN
POLİTİKASI**

DOKTORA TEZİ

Furkan KÜLÜNK

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Fikrettin YAVUZ

TEMMUZ - 2020

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA İNGİLTERE’NİN AFGANİSTAN
POLİTİKASI**

DOKTORA TEZİ

Furkan KÜLÜNK

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

“Bu tez sınavı 09/07/2020 tarihinde online olarak yapılmış olup aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Doç. Dr. Fikretin YAVUZ	Başarılı
Doç. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK	Başarılı
Prof. Dr. Ozan YILMAZ	Başarılı
Prof. Dr. Orhan YAZICI	Başarılı
Doç. Dr. Nurettin HATUNOĞLU	Başarılı

 SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C. SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU	Sayfa : 1/1
Öğrencinin		
Adı Soyadı :	FURKAN KÜLÜNK	
Öğrenci Numarası :	1460D12100	
Enstitü Anabilim Dalı :	TARİH	
Enstitü Bilim Dalı :		
Programı :	☐ YÜKSEK LİSANS ☒ DOKTORA	
Tezin Başlığı :	19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA İNGİLTERE'NİN AFGANİSTAN POLİTİKASI	
Benzerlik Oranı :	%10	
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,		
☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.		
 24/07/2020 İmza		
☐ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.		
Bilgilerinize arz ederim.		
...../...../20..... İmza		
Uygundur		
Danışman Unvanı / Adı-Soyadı: Doç. Dr. Fikretin YAVUZ Tarih: 24.07.2020 İmza: 		
☐ KABUL EDİLMİŞTİR ☐ REDDEDİLMİŞTİR EYK Tarih ve No:	Enstitü Birim Sorumlusu Onayı	

ÖNSÖZ

2015 yılında başlamış olduğum, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı doktora programı eğitiminin nihayete erdiği bu süreçte, hiçbir zaman desteğini esirgemeyen ve bugünlere gelmemde çok fazla emeği olan Sayın Prof. Dr. Mehmet ALPARGU'ya en derin saygılarımı ve sevgilerimi iletiyorum. Doktora tezinin yazım sürecinde birçok farklı zorlukla karşılaştım. Bu süreçte saygıdeğer danışmanım Sayın Doç. Dr. Fikretin YAVUZ hocam daima yanımda oldu. Sahip olduğu tecrübesini sonuna kadar paylaşan kıymetli hocam, bu tezin nihayete ermesinde önemli rol oynamıştır. Kendisine saygılarımı ve sevgilerimi iletiyorum. Öte yandan kıymetli hocalarım Doç. Dr. Muhammed Bilal Çelik, Prof. Dr. Ozan YILMAZ, Prof. Dr. Orhan YAZICI ve Doç. Dr. Nurettin HATUNOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim.

Hayatta elde ettiğim başarılarımın temelinde yatan sevgili babam Hasan KÜLÜNK'e ve sevgili annem Fügen KÜLÜNK'e, bana sundukları hayat için teşekkür ediyorum. Onların üzerimde olan haklarını hiçbir zaman ödeyemeyeceğimi biliyorum. Aynı zamanda varlıklarıyla beni mutlu eden sevgili Ailem'e sevgilerimi iletiyorum. Üniversite hayatımın ilk yıllarından bugüne beni hiç yalnız bırakmayan sevgili eşim Habibe KARAYEL KÜLÜNK'e ve birkaç ay önce aramıza katılan oğlum Cihangir KÜLÜNK'e varlıkları, destekleri ve verdikleri huzur için teşekkür ediyorum. Sevgili dostum Dr. Yasin GÜZELDAL'a sevgilerimi sunuyorum. Bu süreçte tez çalışması ile ilgili birçok noktada yardımlarını esirgemeyen Onur Sadık KARAKUŞ'a teşekkür ediyorum. Aynı şekilde yardımlarını ve dostluğunu esirgemeyen Emine ŞAHİN'e teşekkür ediyorum.

Her şeyin sonunda bu tezi yalnızca bir kişiye armağan etmek istiyorum. Henüz ben daha onu hatırlayamayacak yaştaiken aramızdan ayrılan Gürkan KÜLÜNK'e. Canım kardeşim sen hep bizimlesin. Bunu biliyorum. Umarım sana olan bu armağanı beğenirsin. Kalbimizdesin...

Furkan KÜLÜNK

09.07.2020

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	İV
GÖRSEL LİSTESİ	VI
ÖZET	Vii
ABSTRACT	Viii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: AFGAN TAHTINDA YAŞANAN HANEDAN DEĞİŞİMİ VE İNGİLİZLERİN AFGAN DEVLETİ İLE İLK RESMİ TEMASININ ARDINDAN YAŞANAN GELİŞMELER (1801-1838)	32
1.1. Afgan Devleti'nin Yönetiminde Artan Barak Oğulları Etkisi.....	32
1.1.1. Şah Şücâ Döneminde Meydana Gelen Olaylar	33
1.1.2. İngiliz Diplomat Mountstuart Elphinstone Afganistan'da (1807-1809)	41
1.2. Dost Muhammed Han'ın Yükselişi: Barak Oğulları Dönemi (1809-1838).....	44
1.2.1. Mahmud Şah'ın İkinci Taht Dönemi (1809-1819).....	44
1.2.2. Afgan Tahtında Barak Oğulları Dönemi: Dost Muhammed Han'ın Faaliyetleri ve Birinci İngiliz-Afgan Savaşı'na Giden Süreç.....	47
1.2.3. Dost Muhammed ve Devletinin Sınırlarındaki Tehditler.....	51
1.3. Birinci İngiliz-Afgan Savaşı'nın Nedenleri: Afgan Sarayında İngiliz-Rus Diplomasi Trafiği.....	56
2. BÖLÜM: BİRİNCİ İNGİLİZ-AFGAN SAVAŞI VE AFGAN DEVLETİ'NİN KUZEY SINIRLARININ BELİRLENMESİ (1839-1878)	65
2.1. Birinci İngiliz-Afgan Savaşı (1839-1842).....	66
2.1.1. Savaşın İlk Perdesi: İngiliz Ordularının Afgan Topraklarına Girmesi ve Kâbil'in İşgali.....	67
2.1.2. İstenmeyen Emir: Şah Şücâ'nın İkinci Taht Dönemi	72
2.1.3. Afgan Halkının Britanya Ordusuna Karşı Ayaklanması (1841-1842) ...	78
2.1.4. Kâbil'den Geri Çekilme (1842)	81

2.2. Dost Muhammed Han'ın İkinci Taht Dönemi ve Rusya ile İngiltere'nin Afganistan ile Münasebetleri (1843-1863)	89
2.2.1. Afganistan Üzerinde Yenilenen Rus İlgisi	90
2.2.2. İngiliz-Afgan İttifakı (1855)	93
2.2.3. İngiliz Yerli Birlikleri İngilizlere Karşı Ayaklanıyor – 1857 Sipahi Ayaklanması	95
2.3. Şîr Ali Han Dönemi: Afganistan'ın Kuzeyinde Sınır Diplomasisi (1869-1873).....	101
2.3.1. İngiltere ve Rusya Hükümetlerinin Orta Asya'ya İlişkin Uzlaşma Çabaları	102
2.3.2. İki Büyük Gücün Diplomasi Kısılcığında Şîr Ali Han.....	105
2.3.3. İngiltere ve Rusya Arasında Gerilimin Arttığı Yıl 1870	108
2.3.4. Afganistan'ın Kuzey Sınırı İnşa Ediliyor – 1873 Tarihli Sınır Antlaşması.....	113
2.4. İkinci İngiliz-Afgan Savaşı Öncesi ve Nedenleri: Afgan Sarayında Yeniden İngiliz-Rus Diplomasi Trafığı (1876-1878).....	120
2.4.1. Ruslar Açısından Hokand'ın İşgal Nedenleri.....	120
2.4.2. Hokand'ın İşgali Karşısında İngilizlerin Aldığı Tedbirler	123
2.4.3. Beklenmedik Misafir: Rus Heyeti Kâbil'de (22 Temmuz 1878).....	129
2.4.4. İkinci İngiliz-Afgan Savaşı'nı Tetikleyen Diplomatik Buhran.....	132
3. BÖLÜM: İKİNCİ İNGİLİZ-AFGAN SAVAŞI VE AFGANİSTAN-HİNDİSTAN SINIRININ BELİRLENMESİ (1878-1893).....	138
3.1. İkinci İngiliz-Afgan Savaşı (1878-1880)	139
3.1.1. İngiliz Ordularının Afganistan'ı İşgal Etmesi	140
3.1.2. Kâbil'in Yalnız Valisi – Muhammed Yakup Han ve Gandamak Antlaşması (1879)	143
3.1.3. Değişen Zaman Değişmeyen Direniş – Afganların Britanya Ordusuna Karşı Ayaklanması (1879-1880)	148
3.1.4. Eyüp Han'ın Direnişi Karşısında İngiliz Desteğini Alan Abdurrahman'ın Tahta Oturması (1880)	152
3.2. Emir Abdurrahman Han Dönemi: “Demir Emir” ve Merkezîyetçi Politika ..	155
3.2.1. Savaşın Ardından İngilizlerin Faaliyetleri	156

3.2.2. Abdurrahman'ın Islahatları ve Yönetim Anlayışı	157
3.3. Pencdeh Olayı ve Arka Planı: Afganistan'ın Kuzey-Batı Sınırının Belirlenmesi (1881-1885).....	159
3.3.1. Göktepe Savaşları: Rusların Göktepe'yi İşgali (1879-1881)	160
3.3.2. Göktepe'nin İşgalinin Ardından Rus ve İngiliz Diplomasisi: Merv'in İlhakı (1881-1884).....	163
3.3.3. Afgan Sınır Komisyonu'nun Kurulma Süreci ve Afganistan'ın Kuzey-Batısında Sınır Tespit Çalışmaları (1884).....	169
3.3.4. Pencdeh Olayı (1885).....	180
3.3.5. Diploması ve Sınır.....	192
3.4. İngiliz Hindistanı'nın Kuzey-Batı Sınırının Çizilmesi: “Durand Hattı” (1886-1893)..	203
3.4.1. İç İsyanlar Karşısında Emir Abdurrahman Han (1886-1888).....	204
3.4.2. Abdurrahman ve İngiliz Hindistanı Hükümeti Arasında Artan Gerilim (1888-1893).....	206
3.4.3. Kâbil Misyonu (1893)	212
3.4.4. Hindistan'ın Kuzey-Batı Sınırı: “Durand Hattı” (12 Kasım 1893).....	221
SONUÇ	233
KAYNAKÇA.....	246
EKLER	285
ÖZGEÇMİŞ	317

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
APAC.	: British Library: Asian and African Studies
bkz.	: Bakınız
BL.	: British Library
BNA.	: British Newspapers Archive
Bnf.Fr.	: Bibliothèque Nationale de France
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
çev.	: Çeviren
C.	: Cilt
CIA.	: Central Intelligence Agency
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
EA.	: External Affairs
Ed.	: Editör
F.	: Foreign
FA.	: Foreign Affairs
FO.	: Foreign Office
G.	: Books. Miscellaneous External
HoC.	: Parliamentary Papers
IOR.	: Indian Office Records
L.	: Political and Secret Department Records
LIB.	: Afghanistan
L/PS.	: Political and Secret Department Library
MAC.	: Papers of Mary Mackay
MEMO.	: Memorandum
MIL.	: Records of the Military Department
NAI.	: National Archives of India
PHN.	: Proquest Historical Newspapers
PRO.	: Kew-Domestic Records of the Public Record Office
PT.	: Part

R.	: The Record of the British Legation at Kabul
RSAA.	: Archive of the Royal Society for Asian Affairs
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
S.	: Secret
SER.	: Series
SC.	: South Cadbury Castle Archive
SC.	: Specific Collections
ss.	: Sayfalar
TNA.	: The National Archive
TNL.	: Times Newspapers Limited
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
V.	: Official Publications
V.	: Volume
WO.	: War Office

GÖRSEL LİSTESİ

- Görsel 1** : Babürlülerin yıllara ve hükümdarlara göre Hindistan topraklarındaki genişlemesini gösteren harita.
- Görsel 2** : Ahmed Şah Dürrânî'nin inşa ettiği Afgan Devleti'nin sınırlarını gösteren harita.
- Görsel 3** : Afganistan coğrafyasının içerisinde barınan etnik grupların tablosu.
- Görsel 4** : 1837 yılı Hindistan'ın kuzeybatısındaki eyaletleri gösteren harita.
- Görsel 5** : Birinci İngiliz-Afgan Savaşı'nda İngiliz ordularının güzergâhları.
- Görsel 6** : 1843 yılı tarihli Kâbil şehrinin planını gösteren harita.
- Görsel 7** : George Woolworth Colton'un çizimiyle, 1860 yılında Orta Asya üzerindeki devletlerin siyasi sınırları.
- Görsel 8** : 1873'te Hive'nin işgalinde Rus ordularının konuşlanması.
- Görsel 9** : İkinci İngiliz-Afgan Savaşı'nda İngiliz ordularının güzergâhları.
- Görsel 10** : 1879 tarihli Afganistan haritası.
- Görsel 11** : 12 Ocak 1881, Göktepe'nin işgali.
- Görsel 12** : Rus-Afgan Sınır sorununa işaret eden ve problemli olan bölgeleri gösteren harita.
- Görsel 13** : Rus ve Afgan askerlerinin konumlarını gösteren harita.
- Görsel 14** : Orta Asya'daki Rus ilerleyişini yıllara göre gösteren harita.
- Görsel 15** : Rus-Afgan Sınır hattını gösteren harita 1872-1885.
- Görsel 16** : Afgan Sınır Komisyonunun takip ettiği rota.
- Görsel 17** : Herfîrûd ve Murgap Nehirleri arasındaki bölgenin haritası.
- Görsel 18** : 1890 yılına ait Orta Asya siyasi haritası.
- Görsel 19** : Durand Hattı haritası.
- Görsel 20** : Sir Henry Mortimer Durand tarafından çizilen hat çizgi ile belirtilmiştir.
- Görsel 21** : 1899 yılında Hindistan'ın kuzeybatı sınırında bulunan kabileler.

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☐	Doktora	☒
Tezin Başlığı: 19. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiltere'nin Afganistan Politikası			
Tezin Yazarı: Furkan KÜLÜNK		Danışman: Doç. Dr. Fikrettin YAVUZ	
Kabul Tarihi: 09.07.2020		Sayfa Sayısı: viii (ön kısım) + 317 (tez)	
Anabilim Dalı: Tarih			
<p>Bu çalışmada, 19. yüzyılın ikinci yarısında Afganistan'ın İngiltere ve Rusya arasında sıkışıp kaldığı süreç ve Afgan Devleti'nin sınırlarının hangi şartlar altında belirlendiği anlatılmıştır. Afgan hükümdarlarının sınırların tespitinde nasıl rol oynadıkları ve Afgan Devleti'nin iki büyük güç arasında izlemiş olduğu denge politikası, çalışmanın odaklandığı ana başlıklardır.</p> <p>17. yüzyılın hemen başında Hint kıtasına ayak basan İngilizler, 19. yüzyıla gelindiğinde kuzeyde beliren Rus tehdidine karşı Afganistan coğrafyasını, Hindistan'ın güvenliğini sağlamak adına tampon bölge olarak değerlendirmeyi tercih ettiler. 16. yüzyılın başından itibaren Orta Asya politikasını istikrarlı biçimde yürüten Rusya ise güney yönlü işgal hareketleri sonucunda Afganistan'ın kuzey sınırlarını çevrelemişti. 19. yüzyıla bu şartlar altında giren Afgan sarayı ise her iki devletin temsilcileri tarafından sürekli olarak ziyaret ediliyordu. Afgan Devleti'nin kuzeybatıdaki çıkarları ve İran sınırındaki problemlerini çözmeyi vaat eden İngiltere'nin karşısında, güneyde özellikle Pencap'taki Sihlerle yaşanan sınır problemlerini çözmeyi vaat eden Rusya arasında sıkı bir diplomasi yarışı baş göstermişti. Afgan hükümdarları ise bu durumdan istifade ederek sınırlarındaki problemleri en az zararla halletmeye çalışıyordu. "Büyük Oyun" olarak adlandırılan ve Afganistan coğrafyası üzerinde diplomasi ve savaşın cereyan ettiği buhranlı yüzyıl boyunca Afgan Devleti'nin elde ettiği kazanımlar, kaybettikleri düşünüldüğünde, pek fazla değildi. Dolayısıyla Afganistan tarihinde adı geçen Afgan hükümdarları, kimileri tarafından milli bir kahraman olarak ilan edilirken kimileri tarafından da basiretsiz yöneticiler olarak itham edildiler.</p> <p>Orta Asya coğrafyasının merkezinde konumlanan Afganistan toprakları üzerinde diplomasi ve savaşın cereyan ettiği bu yüzyılda; İngiltere ve Rusya rekabetinde yaşanan gelişmeler, arşiv kaynakları ve basılı arşiv eserleri ışığında ele alındı. Bu dönemde faaliyet gösteren diplomatların, sivil ve askerî personelin kişisel notlarının derlendiği basılı eserlerin yanında, Afgan hükümdarlarının otobiyografileri, İngiliz, Afgan ve Hint arşivleri, İngiliz ve Rus kaynakları da mümkün olduğunca kullanıldı. Bu sayede meydana gelen tarihsel olayların nedenlerine her açıdan bakılmaya çalışıldı.</p>			
Anahtar Kelimeler: Afganistan, İngiltere, Rusya, Büyük Oyun, Orta Asya.			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☐	Ph.D.	☒
Title of Thesis: Britain's Afghanistan Policy in the Second Half of the 19th Century			
Author of Thesis: Furkan KÜLÜNK Supervisor: Assoc. Prof. Fikrettin YAVUZ			
Accepted Date: 09.07.2020 Number of Pages: viii (pre text) + 317 (main body)			
Department: History			
<p>In this study, the process in which Afghanistan was trapped between England and Russia in the second half of the 19th century and the conditions of the Afghan State were determined. How Afghan rulers played a role in determining the borders and the balance policy that the Afghan State pursued between the two great powers are the main topics that the study focuses on.</p> <p>The British, who set foot in the Indian continent at the beginning of the 17th century, preferred to use the geography of Afghanistan as a buffer zone to ensure the security of India against the Russian threat that appeared in the north in the 19th century. Russia, which has been pursuing Central Asia policy steadily since the beginning of the 16th century, surrounded the northern borders of Afghanistan as a result of southern occupation movements. The Afghan Court, which entered the 19th century under these conditions, was constantly visited by representatives of both states. Against Britain, which promises to solve the northwest interests of the Afghan State and its problems on the Iranian border, in the south there was Russia, which promised to solve border problems with Sikhs, especially in Punjab. There was a tight race of diplomacy between the two states. Afghan rulers, on the other hand, took advantage of this situation and tried to deal with the problems at their borders with the least damage. Throughout the depressed century called "The Great Game", where diplomacy and war took place over Afghanistan geography, the achievements of the Afghan State were not much, given their losses. Therefore, the Afghan rulers mentioned in the history of Afghanistan were declared as a national hero by some, while others were accused of impudent rulers.</p> <p>In this century when diplomacy and war took place on the territory of Afghanistan, which is located in the center of the Central Asian geography; the developments in England and Russia competition were discussed in the light of archive sources and printed archive works. In addition to printed works compiling personal notes of diplomats, civil and military personnel operating in this period, autobiographies of Afghan rulers, British, Afghan and Indian archives, British and Russian sources were used as much as possible. In this way, it was tried to look at the causes of historical events that occurred.</p>			
Keywords: Afghanistan, Britain, Russia, Great Game, Central Asia.			

GİRİŞ

19. yüzyılda Afganistan coğrafyası iki büyük gücün arasında sıkışıp kaldı. Bunlardan biri, 17. yüzyılın hemen başında Doğu Hindistan Şirketi ile birlikte Hindistan'a ayak basan İngiltere, diğeri 16. yüzyılın ortalarında yönünü Orta Asya'ya çeviren Rusya'ydı. Her iki devlet açısından, Afganistan'ın bir çatışma sahası ve bunun yanında bir tampon bölge olarak görülmesi, coğrafi konumun Afgan Devleti'ne sunduğu bir olumsuzluktu. Hindistan'da kısa sürede birçok farklı noktada inşa ettiği atölyeler ve kaleleri ile güç kazanan İngilizler, elde ettikleri zenginliği başka bir devlete kaptırmamak adına önlem almak hususunda atılan davrandılar. Diğer yanda ise I. Petro döneminden beri Hindistan'ı, hedeflerinden biri haline getiren Rusya hem sıcak denizlere inmek hem de Hindistan'ın sahip olduğu avantajlardan faydalanmak istiyordu. İngiltere ve Rusya'nın Afganistan sahası üzerinde karşı karşıya gelmeleri süreci, İngiltere'nin tampon bölge inşa etme çabaları ve Rusya'nın bu tamponu kırma teşebbüsleri içerisinde gelişecekti.

Orta Asya politiğı içerisinde İngiliz-Rus rekabeti birçok bölgede kendisini göstermiştir. Esasında iki büyük devletin birbirleriyle olan münasebetleri en başlarda doğrudan değil dolaylı olarak gelişmiştir. Nitekim Rusya'nın kuzeyden güneye yönelen politikasını takiben İngiltere'nin Hindistan'ı kontrol altına almasıyla birlikte onu korumak amacıyla kuzeye yönelik politikalar geliştirmesi, ilerleyen süreçte iki büyük gücün çıkarlarının çatışmasına yol açmış ve karşı karşıya getirmiştir. Böylelikle İngiltere ve Rusya, stratejik nedenlerden dolayı Orta Asya politikaları ekseninde hem İran hem de Afganistan sahası üzerinde siyasi bir çekişme içerisine girdiler. İlk olarak İran üzerinde meydana gelen rekabet ortamı daha sonra sirayetini Afganistan üzerinde gösterdi. İki ülkenin temel stratejisinin odak noktasını Afganistan'ın teşkil etmesi, büyük güçlerin nesne devleti konumunda bulunan Afganistan için ağır sonuçlar doğurdu.

Bir yüzyıla yayılacak olaylar zinciri ve ardında bıraktığı izleri düşündüğümüzde meydana gelen bu karmaşık durumun nasıl bir süreçten geçtiğini aktarmak, konunun daha derinlemesine anlaşılması açısından, oldukça önemlidir. Zira Afganistan'ın içerisinde bulunduğu cendere her daraldığında yeni bir sorun patlak vermiş ve bölgesel problemler beraberinde sınır sorunları, etnik çatışma sahaları ve dinsel yahut mezhepsel

problemleri doğurmuştur. Bu sebeple Orta Asya üzerindeki İngiliz-Rus rekabetini daha iyi kavramak ve analiz etmek adına öncelikle bu rekabetin bölge üzerinde nasıl filizlendiği meselesi önem kazanmaktadır. İngiltere'nin Hindistan'a ayak basması ve 19. yüzyıla dek sürdürdüğü bölgesel politikası; Rusya'nın Orta Asya politikasının gelişim sürecine bakıldığında, Afganistan'ın 19. yüzyıldaki denge siyasetindeki konumu daha iyi anlaşılmaktadır.

İngiltere'nin Hindistan Siyaseti

İngiltere'nin Orta Asya siyasetinde başlangıç taşı olan Hindistan, dünya tarihinde ve özelde Orta Asya tarihinde birçok farklı politik sürecin temelini atıldığı bir bölge olmuştur. İngilizlerin Hindistan açılımı, her ne kadar Portekiz ve Hollanda gibi devletlerin ardından gerçekleşmiş olsa da diğer iki devletin askerî karakterdeki atılımlarının ötesinde daha kapsamlı bir yapılanma doğrultusunda ilerlemiş ve bu girişim ilk etapta devlet eliyle olmanın aksine bir şirket üzerinden gerçekleşmiştir. Şirketin bu topraklardaki birincil muhatabı ise Babürlü İmparatorluğu olmuştur.

31 Aralık 1600 tarihinde kurulan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi ile birlikte somut bir adım atan İngilizler, böylelikle uzun soluklu Orta Asya serüvenine başlamış oldular.¹ Elleri geçen fırsatı toprak kazanma dürtüsüyle yönetme kaygısı güden Hollandalılar ve Portekizlilerin aksine İngilizler ticari antlaşmalar yapma yolunu tercih ettiler ve Babürlü İmparatorluğu nezdinde sağlamış oldukları imtiyazlarla ticari faaliyetlerde kazanımlar elde ettiler.² 1603 yılında I. Elizabeth, yakalandığı hastalığın ardından

¹ A. Wyatt Tilby, *The English People Overseas British India 1600-1828*, Printed by Houghton Mifflin Company, Boston - New York, 1912, s. 4; Fraser-Tytler ise Doğu Hindistan Şirketi'nin kuruluş tarihini 1599 olarak zikretmektedir. Bkz. W. K. Fraser-Tytler, *Afghanistan a Study of Political Developments in Central Asia*, Oxford University Press, London, 1950, s. 75.

² G. Anderson, *British Administration in India*, Printed by Macmillan and Co., Limited, London, 1916, s. 5; Hindistan topraklarına ilk seferlerini 1601 ile 1603 yılları arasında gerçekleştiren şirketin gönderdiği öncü kabile 5 gemiden meydana geliyordu ve Kraliçe I. Elizabeth dönemi tüccarı olan James Lancaster'ın komutası altındaydı. Lancaster'a bu seferde eşlik eden diğer bir isim olan John Middleton (1603'te Bantam'da öldü) ikinci komuta konumundaydı. Doğu Hindistan Şirketi'nin Hindistan topraklarına gerçekleştirdiği bu sefere katılan gemiler; *Red Dragon*, *Hector*, *Ascension*, *Great Susan* ve depo olarak kullanılan *Guest*'ti. Bkz. J. Horton Ryley, *Ralph Fitch, England's Pioneer to India and Burma. His Companions and Contemporaries. with His Remarkable Narrative Told in His Own Words*, Printed by T. Fisher Unwin, London, 1899, s. 251; James Lancaster, Doğu Hint Adaları'nda İngiliz ticaretinin öncüsü olan tüccar ve deniz kaptanıdır. Portekizlilerin arasında büyümüştür ve askerlik yaptığı dönemin ardından

yaşamını yitirdi.³ İngiltere ve İskoçya Krallıkları birleşti. Tahttaki değişikliğin Hindistan politikasına herhangi bir yansıması olmadı.

William Hawkins 20 Ağustos 1608'de, Babürlü İmparatorluğu'na bağlı Hindistan'ın kuzeybatısında bulunan Gucerât Eyaleti'nin kıyı şehri Sûret'e ulaştı. İngiltere Kralı I. James'in elçi olarak görevlendirdiği Hawkins'in yanında, Babürlü İmparatoru Cihangir'e iletmek üzere getirdiği bir mektup bulunuyordu. Hawkins, Sûret'in önde gelen tüccarlarıyla ilişkiler kurdu. Şehrin en büyük tüccarı olarak bahsettiği bir şahsa, bulunduğu yere yani Sûret'e yerleşmek ve dahası bir atölye inşa etmek istediğinden bahsetti.⁴ Atölye inşa etmekle ilgili bu haber, Hindistan topraklarında vücut bulacak İngiliz girişimlerinin, Cihangir'in kulağına gidecek ilk fısıltısı olacaktı. Bu mektup, İngilizlerin Babürlü İmparatorluğu ile kurduğu ilk sıcak diplomatik temas olma özelliğini de taşımaktadır. I. James, Hawkins'e vermiş olduğu bu mektubun ardından 11 Nisan 1609 tarihli emriyle açık denizlerde ticaret yapma lisansı da vermiştir.⁵ Bu lisans Doğu Hindistan Şirketi'nin faaliyetlerini İngiltere Krallığı nezdinde resmiyete bürünmesi sağlamış ve şirket bu andan itibaren dış ticaretteki atılımlarını hızlandırmıştır.

Hawkins, 16 Nisan 1609'da Agra'ya gelişinin akabinde Cihangir ile görüşme şansını elde etti. Bu görüşme esnasında ticari imtiyazlar ve inşa edilmesi planlanan atölyeler

tüccarlığa başlamıştır. Bkz. Clements R. Markham, *The Voyages of Sir James Lancaster to the East Indies*, Printed for the Hakluyt Society, London, 1877, s. 47.

³ Charles Williams, *James I*, Oxford University Press, London, 1934, s. 172.

⁴ Sir John Hawkins, *The Hawkins' Voyages During the Reigns of Henry VIII, Queen Elizabeth and James I*, Ed. Clements R. Markham, London, 1878, s. 389.

⁵ British Library (BL), British Library: Asian and African Studies (APAC), Indian Office Records (IOR), Official Publications (V), Monographs (27), Records: Guides and Handbooks (21), ““22nd May 1609 (7 Jac. I.). Westminster.—The King's License to the Governor and Company of Merchants of London trading into the East Indies to sell any quantities of spices, wares, merchandises, and commodities in whole packs, sacks, or casks, ungarbled, to any merchant or other person, to be transported out of the realm, without incurring forfeiture for not garbling or cleansing them, upon payment of customs, notwithstanding any prohibition to the contrary. With the Great Seal mutilated. N.B. There is a Minute only of this License, dated 11th May 1609, in the Public Record Office. {Docqnet and Grant Book, Jac. I., p. 15.}”, Sir George Birdwood, *Report on the Miscellaneous old Records of the India Office, 1 November 1878 [with supplementary note on the discovery of the passage to India by the Cape of Good Hope and on the early settlements of the European nations in the Eastern seas]*, 2nd Reprint. Printed by W. H. Allen, London, 1891; Kral I. James tarafından, Doğu Hindistan Şirketi'ne verilen 22 Mayıs 1609 tarihli lisans için bkz. William Griggs, *Relics of the Honourable East India Company with Letterpress by Sir George Birdwood and William Foster*, Printed by Bernard Quaritch, London, 1909, ss. 4. Sayfa ile 5. sayfa aralığındadır.

hakkında konuşma fırsatı buldu.⁶ Bu tarihten iki yıl sonra Eylül 1611’de, Doğu Hindistan Şirketi’nin ilk Hindistan seferinde bulunan John Middleton’un kardeşi Henry Middleton, Sûret’e geldi.⁷ Cihangir ile girişilen temaslar ilk aşamada sonuç vermese de ilerisi için bir temel niteliği taşıyacaktır ki Hawkins, Babürlü İmparatorluğu’nun Hindistan’ın kuzeyindeki başkenti, Agra’ya gelişinden yaklaşık üç yıl sonrasında meyvelerini toplamıştır. 11 Ocak 1612’de Cihangir, İngilizlere, doğuda imparatorluğa bağlı bölgelerde ticaret yapma serbestisini tanımış ve kısa süre sonra ticari imtiyazlar elde edilmeye başlanmıştır.

1612’de tanınan ticari serbestiden iki yıl sonra elçi olarak görevlendirilen Thomas Roe, diplomatik temaslar ile birlikte, doğu ticaretini daha verimli kılmak adına birçok girişimde bulundu.⁸ Anderson; verilen imtiyazların ilk meyvesinin Sûret’te alındığını belirtmektedir. Tilby ise daha geniş bir portre çizerek, Sûret dışında yine Gucerât Eyaleti içerisindeki Kambay’da da bir atölyenin varlığından ve buna ek olarak Bantam ve Maluku’da da atölyeler kurulduğundan bahsetmektedir.⁹ Bu hızlı gelişim süreci beraberinde yeni düşmanlıklar da doğurdu. Cava adasının kuzeybatısında yer alan Bantam ve doğusunda uzanan birçok adadan meydana gelen Maluku’daki atölyeler Hollandalıların düşmanlığını uyandırmıştı.¹⁰ Sûret ve Kambay’daki atölyeler de Portekiz kalıntısı olduğundan bir süre Portekizliler tarafından sabote edilmişlerdi.¹¹ Sûret, 1618’den 1687’ye dek Doğu Hindistan Şirketi’nin merkezi olarak kalacaktı.¹²

Cihangir tarafından verilen imtiyazlar, 1616 yılına gelindiğinde Hindistan’ın doğu kıyısının orta kesimlerinde Masulipatam’da bir atölye daha inşa edilmesinin önünü

⁶ Hawkins, *The Hawkins’ Voyages*, s. 401.

⁷ Sir Thomas Roe, *The Embassy of Sir Thomas Roe to India 1615-1619*, Vol. I, Ed. William Foster, Hakluyt Society, 1967, ss. i-ii.

⁸ Tilby, *The English People Overseas British India 1600-1828*, s. 32.

⁹ Anderson, *British Administration in India*, s. 5; Tilby eserinin içerisinde atölye kurulan şehirlerden bahsederken “Kambat” ifadesini kullanmıştır. Buradaki “Kambat” bugün Afganistan’ın doğusundaki Pakistan sınırları içerisinde olan şehir değildir. Gucerât sınırları içerisinde bulunan “Kambay” şehridir. Önemli bir ayrıntı olarak, Gucerât eyaleti içerisindeki Sûret’te ve Kambay’da bir atölye inşa edilmemiş, burada Portekizlilerden kalan mevcut atölyeler kullanılmıştır. Bkz. Tilby, *The English People Overseas British India 1600-1828*, s. 32.

¹⁰ Sir Henry Middleton, *The Voyage of Sir Henry Middleton to Bantam and the Maluco Islands; Being the Second Voyage Set Forth By the Governor and Company of Merchants of London Trading into the East-Indies*, Annotated and Edited by Bolton Corney, Printed for the Hakluyt Society, London, 1855, ss. 16,29.

¹¹ Tilby, *The English People Overseas British India 1600-1828*, s. 32.

¹² Percival Spear, *India a Modern History*, The University of Michigan Press, 1961, s. 168.

açtı.¹³ Anderson, İmparatorluk ile Doğu Hindistan Şirketi arasında gerçekleştirilen ilk ticari antlaşma için net bir tarih vermezken Robbins bu antlaşmanın 1618 yılında yapıldığını söylemiştir.¹⁴

1624 yılına gelindiğinde ise şirket yeni bir atılım gerçekleştirdi. Gerçekleştirilen bu atılım şirketin Hindistan topraklarında kalıcılığı ile doğrudan ilgiliydi. Bu bağlamda şirket hem İngiltere'deki krallıktan hem de Hindistan'daki imparatorluktan yeni imtiyazlar verilmesi hususunda girişimlere başladı. 1624 yılında I. James'e bir talepte bulunuldu. Denizlere açılan gemilerin ve mürettebatın, kralın yetkisiyle güvence altına alınmasının yanında I. James, aynı yıl içinde 6 Aralık'ta, şirketin ticaret ağının güvenliği için Doğu Hint Adaları'nda kale inşa etmeye yetki veren ek bir emir de ilan etti.¹⁵ 1627'de Babürlü tahtında değişim yaşandı. İmparator Cihangir'in ardından Babürlü tahtına Şah Cihan oturdu. Şirket bu süreçte karmaşık bir dönem içerisine girdi. Farklı şehirlerde faaliyete geçirilmiş olan atölyelerden bazıları (Gucerât eyaletinde bulunan Ahmedâbâd ve Bharuç'taki fabrikalar gibi), Cihangir'in ölümünden sonra meydana gelen kargaşa sürecinde kapatıldı. 1627'den 1657'ye dek 30 yıl boyunca tahtta kalacak olan Şah Cihan'ın tahta çıkışı, şirket açısından bakıldığında en azından uzun süreli olması bakımından bir istikrar meydana getirecekti.¹⁶

1658'de Babürlü İmparatorluğu büyük bir iktidar kavgasına ev sahipliği yaptı. Yaşanan taht mücadelesinin sonunda saray nezdindeki kontrolünü yitiren ve zayıf düşen Şah

¹³ Anderson, *British Administration in India*, s. 5.

¹⁴ Nick Robbins, *Dünyayı Değiştiren Şirket*, Çev. M. İnanç Özekmekçi, H2O Yayınları, İstanbul, Ocak 2017, s. 11.

¹⁵ Charles Rathbone Low, *History of the Indian Navy (1613-1863)*, in two Volumes, Vol. I, Printed by Richard Bentley and Son, London, 1877, s. 46; 1640 yılında Hindistan'ın doğu kıyısının orta kesimlerinde yer alan Masulipatam'ın güneyindeki Madras'ta, Hintli bir yöneticiden satın alınan arazinin üzerinde St. George Kalesi inşa edildi. I. James döneminde kale inşaatları konusunda verilen yetkinin bir sonucu olarak değerlendirebileceğimiz bu yapı daha çok meydana gelen kargaşa ortamının ardından alınan bir tedbirdir. Bunun yanında kuzeyde Bengal'in doğusunda bulunan kıyı şehri Hugli'de bir atölye daha inşa edildi. Bunun yanında kuzeyde Bengal'in doğusunda bulunan kıyı şehri Hugli'de bir atölye daha inşa edildi. Böylelikle Hindistan'ın doğu kıyısında kuzeyden güneye Hugli, Masulipatam ve Madras gibi önemli kıyı şehirlerinde İngilizlere ait atölyeler ve kaleler inşa edilmiş oldu. Bkz. Anderson, *British Administration in India*, s. 5.

¹⁶ Muhammed Said Faizi, *Afganistan ve Cihan der Karn-ı Hecde ve Nuzde*, Kitab Corp, USA, 2011, s. 207; Low, *History of the Indian Navy*, s. 46.

Cihan'ın karşısında, Evrengzîb (Alemgir) imparatorluğun tahtına oturdu.¹⁷ 1661 yılına gelindiğinde ise İngilizler henüz bir asrı geçmeden çok önemli bir noktayı elde etmiş oldular. 1534'ten beri Portekizlilerin elinde olan Hindistan'ın batı kıyısındaki Gucerât Eyaleti'nin güneyindeki Bombay adaları ve limanı; II. Charles ile Portekiz Kralı'nın kız kardeşi Prenses Catherina evliliği ile birlikte çeyiz olarak İngilizlere bırakıldı. Adalar, yıllık 10 sterlin karşılığında şirkete kiralandı ve 1686'da şirket, merkezini Bombay'a taşıdı.¹⁸ Kısa süre içerisinde Hindistan'da izlenen hassas siyaset neticesinde, birçok farklı noktada atölyeler kurulmuş ve bazı yerleşim yerleri, stratejik konuma sahip limanlar elde edilmişti. 1685 yılında II. James'in tahta geçmesi ile kısa vadeli bir tereddüt dönemi oluşsa dahi şirket önceden kendisine verilmiş olan ticari imtiyazlarını korudu. Böylelikle güvenlik ve meşruiyet sorunlarını hemen halletmiş oldu.¹⁹ Evrengzîb'in 1707 yılında ölümüyle imparatorluk giderek daha karmaşık bir durum içerisine sürüklendi. Şirket bir yandan bölgesel problemleri tanımaya ve çözüm üretmeye çalışırken diğer yandan İngiltere Merkez Bankası (*Bank of England*) ile antlaşma yoluna gitti. Buna göre belirlenen kural gereği aynı şahıs hem İngiltere Merkez Bankası hem de Doğu Hindistan Şirketi'nin başında bulunamayacaktı. Böylelikle mali denetimin sağlanmasının daha kolay olacağı düşünülmüştü.²⁰

Bu dönemde, Hint adalarında dönen canlı ticaretten faydalanmak isteyen yeni bir rakip belirdi, Fransız Doğu Hindistan Şirketi. 1715 yılında Güney Afrika'nın yakınındaki Madagaskar'ın doğusunda yer alan ve Hindistan'a giden yolda stratejik bir üs konumunda olan Mauritius adasını ele geçiren şirket, bu adayı Fransız filosunun doğu sularındaki merkezi haline getirdi. Fransız şirketin Hindistan macerası, Hindistan'ın doğu kıyısında Madras'ın güneyindeki Pondiçeri ve kuzey kesimin doğusunda Bengal'in iç kesimlerinde bulunan Çandanagar kentlerinde başladı. 1741 yılında, ünlü

¹⁷ Muni Lal, *Aurangzeb*, Vikas Publishing House, 1923, ss.84-85; Janudath Sarkar, *History of Aurangzib*, Vol. I, Printed by M. C. Sarkar & Sons, Calcutta, 1912, s. 348; Mübarek Galip, Sadettin Y. Gömeç, *Hindistan'da Türkler*, Berikan Yayınevi, Ankara-2013, s. 117.

¹⁸ Sayyid Maqbul Ahmad, "Bombay", *Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul, 1992, s. 280. Ayrıca bkz. BL/APAC/IOR/V/27/, History (50)16, John Bruce, *Annals of the Honorable East India Company from Their Establishment by the Charter of Queen Elizabeth, 1600, to the Union of the London and English East India Companies, 1707-08*, Vol. 2, 1688/89-1707/08. Printed by Black, Parry and Kingsbury, London, 1810, s. 104.

¹⁹ BL/APAC/IOR/V/27/50/16, s. 551.

²⁰ Peter Auber, *Analysis of the Constitution of the East India Company, and of the Laws Passed by Parliament for the Government of their Affairs, at Home and Abroad*, London, 1826, s. 45.

Fransız komutan Joseph François Dupleix'in Pondiçeri Valisi olarak görevlendirilmesiyle birlikte Hindistan tarihinde yeni bir dönem başlamış oldu. Dupleix'in politikaları sayesinde Fransızlar, Hindistan'ın güneyinde bir dönem hâkim güç haline geldiler. Ancak İngilizlerin Hint denizlerindeki üstünlüğü Dupleix'in hırslı ve azimli politikasına ölümcül darbeler indirdi.²¹

Hindistan'ın güneyinde İngiltere ve Fransa arasında yaşanan gerilla savaşının ardından, meydana gelen otorite boşluğunun sonucunda, masum köylüler ve siviller yağmalara maruz kaldılar. Fransız komutan Lally, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin tüm mallarını tehdit edecek kadar büyük bir kuvvetle Avrupa'dan geldi. Lally, hemen saldırıya geçti ve Hindistan'ın güneybatısında bulunan Dekken'de elde ettiği başarılar Dupleix'in başarılarını hatırlattı ve Dupleix'in kurduğu imparatorluğu tekrar geri kazandırabilir mi sorularını gündeme getirdi. Lally daha sonra Pondiçeri'nin kuzeyindeki Madras kenti üzerine yöneldi ancak burada duran İngiliz filosu Lally'nin bu niyetinin ne denli imkânsız olduğunu göstermekte zorlanmadı.²²

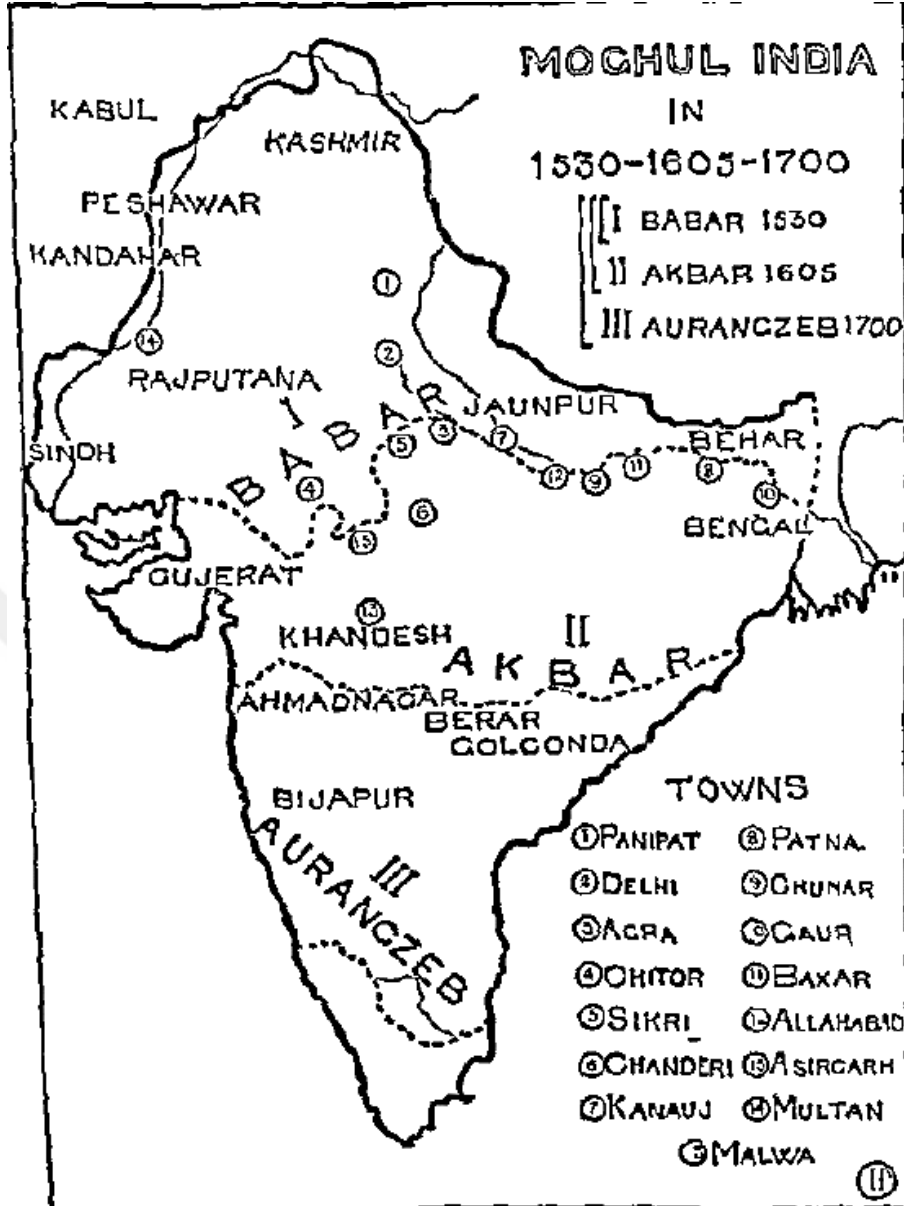
Burada önemli bir ayrıntıyı göz ardı etmemeliyiz. İngilizlerin Hindistan toprakları üzerindeki yegâne rekabeti Fransızlar ile değildi. Öyle ki yerel güçler ile İngilizler arasında çatışmalar ve hatta savaşlar gerçekleşti. 18. yüzyılın ortalarında Karnatik Savaşları olarak adlandırılacak iç savaşlar döneminde birçok farklı rekabet baş gösterdi.²³ Bu anlamda ilk aşamada orduyu güçlendirme girişiminde bulunan şirket, başka yerlerden asker getirmek bir yana yerli paralı askerleri değerlendirme yoluna gitti.²⁴

²¹ Anderson, *British Administration in India*, s. 6.

²² Tilby, *The English People Overseas British India 1600-1828*, s. 79.

²³ Henry Dodwell, *Dupleix and Clive the Beginning of Empire*, Printed by Methuen & Co., London, 1920, s. 158.

²⁴ Hindistan'da ilk olarak Fransızlar yerli askerlere yönelmişlerdir. 1737'de Pondiçeri'de Avrupalı askerlerin sayılarının az olması ve kuzeyde Topas'ta bulunan küçük garnizonun kapasitesini artırmak amacıyla Sipahiler işe alınmıştır. Bkz. Rene Chartrand & Eugene Lelievre, *Louis XV's Army (5) Colonial and Naval Troops*, Series Ed. Lee Johnson, Men-At-Arms Series 313, Osprey 1998, s. 19.

Görsel 1: Babürlülerin yıllara ve hükümdarlara göre Hindistan topraklarındaki genişlemesini gösteren harita.

Kaynak: James H. Gense, A History of India from the Earliest Times to the Present Day, Printed by Macmillan and Co., London, 1934, s. 133.

1756-57 yılları arasında, içerisinde Sepoyların* da (Sipahi) bulunduğu İngiliz ordusunda asker sayısı henüz az iken bir savaş patlak verdi.²⁵ Bengal Nevvâb'ı Sirâcüddevle'nin 23 Haziran 1757'de İngiliz ordusunun üzerine yürümesi ile başlayan, Hindistan'ın kuzeydoğusundaki Kalküta'nın kuzeyinde meydana gelen Plassey Savaşı, İngilizlerin

* Sepoy kelimesi; kök olarak Farsça *sipahi* (*sipahi ordusu*) kelimesine dayanmakla birlikte, tam manasıyla Avrupa menşeli İngiliz ordu eğitimini almış ve İngiliz ordusuna bağlı yerli Hintli askerlere verilen genel addır. Bkz. The Reader's Digest Great Encyclopaedic Dictionary, "Sepoy", Vol. 2 / M-Z, The Reader's Digest Association Limited, Oxford University Press, 1962, s. 810.

²⁵ Scoot Walter, *History of the Sepoy War*, Boston, Shambhala, 1960, s. 204.

galibiyeti ile neticelendi.²⁶ Henüz yeni göreve getirilen Yarbay Robert Clive'nin 1200 askerle bu parlak zaferi elde etmesi; Sirâcüddevle ile sağladıkları antlaşmayla birlikte şirketin Bengal'de önemli bir ticari serbesti elde etmesini sağladı. Clive'nin bu zaferi kendinden sonra da daima örnek olarak gösterilecekti.²⁷ Bombay'ın ardından Bengal'de edinilen ticari kazanımlarla birlikte şirket etkinlik sahasını bir adım daha ileri taşıması oldu. 9 Şubat 1757'de Robert Clive ile Sirâcüddevle arasında bir antlaşma imzalandı. Antlaşmanın ikinci maddesiyle birlikte şirket; Bengal, kuzeyindeki Bihâr ve güneyindeki Orissa'da kara ve denizde herhangi bir ücret ödemediği dolaşım izni aldı. Böylelikle Doğu Hindistan Şirketi, bölgedeki yegâne ticari güç oldu.²⁸ Plassey zaferinin baş mimarı Clive olmuştur. Mir Cafer Ali Han ile savaşın arifesinde yapmış olduğu gizli antlaşma Mir Cafer'in savaş esnasında saf değiştirmesi ile sonuçlanmış ve Sirâcüddevle savaş alanında yalnız kalmıştır.²⁹

Bu başarılı savaşın ardından Clive, Bengal'in kuzeyindeki Murşidâbâd kentine yürüdü ve burada kendisine eşlik eden beşyüz kişilik birliğini barındırabilecek kapasitede büyük bir saraya yerleştirdi.³⁰ Savaşın ardından Clive sözünü tuttu ve Mir Cafer, Bengal Nevvâbı oldu. Mir Cafer ile Clive arasında 1757 yılında imzalanan antlaşmalarla birlikte Bengal bölgesi siyasi ve ticari açıdan İngiliz hâkimiyeti altına girdi. Antlaşmanın ikinci maddesinde yer alan, “İngilizlerin düşmanı benim düşmanımdır, Hintli ya da Avrupalı olsa dahi...” ifadesi, İngilizler açısından kesin bir zaferin göstergesiydi.³¹ Bu savaşın sonuçları arasında en önemlisi Bengal'de hâlihazırda

²⁶ Peter Harrington, *Plassey, 1757: Clive of India's Finest Hour*. Greenwood, General Ed. David G. Chandler, Campaign Series 35, Osprey, 1994, s. 80; “Nevvâb” Babürlü İmparatorluğu'nun idari sisteminde siyasi makam ve güç ifade eden bir unvandır. Bkz. Azmi Özcan, “Nevvâb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 33, İstanbul, 2007, ss. 67-68.

²⁷ Lord Roberts, *Forty-One Years in India from Subaltern to Commander-in-Chief*, Printed by Macmillan and Co., London, 1898, s. 56.

²⁸ BL/APAC/IOA, Political and Secret Department Records (L), Political and Secret Department Library (PS/20), Political and Secret Department Library: 'G' Books: Miscellaneous External (G3/1), “Bengal-No. LXI. Treaty and Agreement with Serajah Dowla-1757”, *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads Relating to India and Neighbouring Countries*, Vol. II, Compiled by C. U. Aitchison, Superintendent Government Printing, India-Calcutta, 1930.

²⁹ Hermann Kulke & Dietmar Rothermund, *Hindistan Tarihi*, Çev. Müfit Günay, İmge Kitabevi, İstanbul 2001, ss. 327-238.

³⁰ Tilby, *The English People Overseas British India 1600-1828*, s. 77.

³¹ Lawrence James, *Raj – the Making and Unmaking of British India*, Published by Softback Preview, Great Britain, 1998, ss. 13-29; BL/APAC/IOA/PS/20/G3/1, “Bengal-No. LXIII. Treaty with Jaffier Ally Khan-1757”; James H. Gense, *A History of India, from the Earliest Times to the Present Day*, Printed by Macmillan and Co., London, 1934, s. 277-279.

mevcut bulunan yozlaşmış yönetimin gün yüzüne çıkmış olmasıdır.³² Birçok kaynakta bu zaferin aktarılmasında genellikle kullanılan ifade, Doğu Hindistan Şirketi'nin oldukça iyi bir kazanım elde ettiği üzerine şekillenir ki bu çalışmada da aynı türde bir ifade kullanılmıştır. Tilby ise burada küçük bir ayrıntı ekleyerek, Plassey zaferinin ilk etapta şirketin Bengal bölgesinde hizmetkârlarının sayısını artırmaktan öte bir getirisinin olmadığını belirtmiştir.³³

1762 yılına gelindiğinde askeri yapılanmanın daha kapsamlı ve planlı gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Bengal Valisi Henry Vansittart'ın komutası altında birlikler meydana getirilmeye başlanırken Bengal merkezli bu birlikler süvari ve mızraklı süvari olarak alaylar halinde sayıları günden güne artırılmıştır.³⁴ 1763 tarihli Paris Antlaşması ile birlikte Hindistan'ın güneydeki hâkimiyetini Fransa'nın elinden alan İngiltere, hareketli Hindistan siyasetinde yeni bir perde açmıştır.³⁵ İngilizler, ilk önce Doğu Hindistan Şirketi perdesinin ardından yönettikleri Hindistan'da 1857-1947 arasında hâkim güç olarak ortaya çıkacakları süreci başlatmışlardır.³⁶

Daha önce Bengal Nevvâbı Sirâcüddevle'nin denediği İngiliz gücünü kırma girişimini şimdi başka bir aktör deneyecektir. Mir Kasım 1764 yılında, şirketin ve dolayısıyla İngilizlerin bölgede edindikleri gücü kırmak adına bir girişimde bulundu. Babürlü İmparatoru Ebu'l Muzaffer Celâleddin (II. Şah Âlem) ve başkent Agra'nın güneydeki komşusu Oudh (Avaz) şehrinin nevvâbı Şücâüddevle bu hareket üzerinde birleştiler.³⁷ Lakin meydana getirilen konfederasyon güçleri, Bihâr'da kati bir yenilgiye uğradılar ve

³² Bhosale Mrunal Gulabrao, "A Study Of Battle Of Plassey", *Scholarly Research Journal For Humanity Science & English Language*, Vol. 3/14, Feb-Mar 2016, s. 3548.

³³ Tilby, *The English People Overseas British India 1600-1828*, s. 77.

³⁴ "Governor General's Body Guard, (Raised in 1762)", H. G. Hart, *The New Annual Army List, Militia List, and Yeomanry Cavalry List for 1894*, Printed by John Murray, London, 1894, s. 441; Doğu Hindistan Şirketi'nin 1773 yılındaki Düzenleme Yasası'nın ilanına kadar "Genel Vali" ünvanı kullanılmıyordu. Dolayısıyla Henry Vansittart'ın Bengal Valisi ünvanıyla anılmasının nedeni bundan kaynaklanır. Düzenleme Yasası'nın ilanı ile birlikte şirket yerel şehirler veya eyaletler nezdinde valiliklerini sürdürmenin yanında bir de Genel Valilik ve Konsil oluşturarak tek bir merkezden yönetime geçecektir. Bkz. Auber, *An Analysis of the Constitution of the East-India Company and of the Laws Passed by Parliament for the Government of Their Affairs, at Home and Abroad*, s. 512.

³⁵ Yelda Demirağ, "Büyük Oyun": 19. Yüzyılda Rusya ve İngiltere'nin Orta Asya'da Rekabeti", Yelda Demirağ ve Cem Karadeli (Der.), *Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*, Palme Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 1.

³⁶ Türkkaya Ataöv, *Kashmir and Neighbours Tale, Terror, Truce*, Ashgate Pub. Limited, 2001, s. 23.

³⁷ Khaliq Ahmad Nizami, makalesinde, Oudh şehrini diğer adıyla "Avaz" olarak belirtmiştir. Bkz. Khaliq Ahmad Nizami, "Selâmet Ali Debîr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul, 1994, s. 64.

geri çekilmeleri esnasında kararlı bir şekilde takip edildiler.³⁸ Bu savaş, Bengal'in idaresini doğrudan şirketin ellerine verdi. II. Şah Âlem, 12 Ağustos 1765'te ilan ettiği fermanla, Bengal, Bihâr ve Orissa'daki İngiliz hâkimiyetini pekiştiren bir karara imza attı.³⁹ Aynı zamanda şirket, ordunun komutasını Clive'nin ardından Mayıs 1764'te Hector Monra'ya verdi.⁴⁰

II. Şah Âlem'in fermanından iki yıl sonra şirket yeni bir savaş dönemine girdi. Kendisini Hindistan'ın güneyindeki Meysûr Krallığı'nın hükümdarı ilan eden ve bir süredir İngilizlerin dikkatini çeken Haydar Ali'nin ve oğlunun uzun yıllardır şirkete karşı düşmanlık beslediği biliniyordu.⁴¹ Dolayısıyla bu vaziyet şirketin not defterinde halledilmesi gereken meseleler arasında yer alıyordu. Sürekli savaş durumu ve ardı arkası kesilmeyen askerî faaliyetler, Hint toplumunda yeni sorunlar doğurdu. Bu sorunların temelinde toplumsal hoşnutsuzluk yatıyordu. Zira bölgedeki yerli halk, savaşlardan dolayı yorgun düşmüş ve İngiliz ordusu içerisinde yer alan yerli sipahiler de kendi soydaşları ile savaşmaktan rahatsız olmaya başlamışlardı.

İlki 1767 yılında başlayan Meysûr Savaşları 1799 yılına dek süren dört aşamalı bir savaşlar dizisi idi. 1769 yılında Fransız Doğu Hindistan Şirketi adına çok önemli bir kayıp yaşandı. Lally idam edildi ve ardından şirket onun yokluğunda meydana gelen yönetimsel zayıflığa daha fazla dayanamadı.⁴² 1780 yılına gelindiğinde ikincisi patlak veren savaşın en kritik anı ise Kraliyet Donanması subayı Edward Hughes'in Hindistan'ın güneybatı kıyısında ve Meysûr'a yakın bir konumda bulunan Mangalore Limanı'na baskın gerçekleştirmesi oldu. Bu baskınla birlikte Haydar Ali'nin hem deniz gücü yok edilmiş hem de bir filo meydana getirme ihtimali ortadan kaldırılmıştı.⁴³ Lakin İngilizler açısından tek tehdit bu değildi. Haydar Ali'nin oğlu Tîpû'nun dördüncü

³⁸ Parshotam Mehra, *A Dictionary of Modern Indian History, 1707-1947*, Oxford University Press, 1985, s. 25.

³⁹ BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/1, "Bengal-No. LXX. Firmaund from the King Shah Aalum, Granting the Dewanny of Bengal, Behar, and Orissa to the Company-1765"; "Zemindar" toprak ve emlak sahipleri için kullanılan bir terimdir. Bkz. S. Haluk Kortel, "Zemindar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 44, İstanbul, 2013, ss. 238-239.

⁴⁰ Hugh Murray, *History of British India*, London, 1855, s. 337.

⁴¹ William Houghs, *Political and Military Events in British India from the Years 1756 to 1849*, Vol. I, London 1853, s. 30.

⁴² G. B. Malleson, *History of the French in India from the Founding of Pondichery in 1674 to the Capture of that Place in 1761*, London, 1893, s. 578.

⁴³ Narendra Krishna Sinha, *Haidar Ali 1721-1779*, Vol. I, Calcutta Oriental Press, Calcutta 1941, s. 278.

ve son Meysûr Savaşı'nı başlatan hamlesi ise Sedaseer'deki İngiliz tugayını hedef alıyordu. Burada amaç bu tugayı şaşkırtmak ve önünü kesmektir.⁴⁴ Tîpû'nun gayretleri ve sahip olduğu büyük ordusu başarısızlığa uğradı. Bengal Genel Valisi Richard Wellesley ve kardeşi Arthur düzenledikleri geniş kapsamlı harekâtla Meysûr'un doğusundaki Seringapatam'da 1799'da Tîpû'yu yenilgiye uğrattılar ve Tîpû bu savaşta öldü. Tîpû'nun ölümünün ardından İngilizlerin karşısında tek bir tehdit kalmıştı. Bu tehdit, Ragunat'ın oğlu Pişva, II. Baci Rao idi. İngilizler, II. Baci Rao konusunda çok fazla zorlanmadı. Böylelikle İngiliz etki sahası karşısında etkin bir güç kalmadı.⁴⁵ Bir bakıma Karnatik Savaşları olarak adlandırılan karmaşık dönem sonlanmış oldu.

İngiltere'nin Hindistan sınırlarından savdığı Fransa, bu dönemde yeni politikasını İran üzerinden inşa edecektir. Doğu Hindistan Şirketi her türlü önlemi alma konusunda oldukça ısrarcı davranacaktır. Küçük bir emsal olarak, 20 Ağustos 1788'de Sûret şehrinde talep edilen 500.000 poundluk ürün talebi ve tuz, haşhaş, pamuk gibi hammaddelerin gelecek vaat eden ticari potansiyelleri göz önünde bulundurulduğunda, İngilizlerin Hindistan'ı kolayca terk edeceklerini düşünmek kolaylık olurdu.⁴⁶ 19. yüzyıla gelindiğinde İngilizler, Hindistan'ın kuzeybatısındaki sınırlarının güvenliğini gündemlerine aldılar. Henüz çok fazla tanımadıkları Orta Asya coğrafyasında, bu güvenlik sorunu için bir tampon bölge inşa etmek isteyen İngilizlerin muhatabı ise 16. yüzyılın ortalarından bu yana bölgede istikrarlı bir şekilde işgal politikası güden Ruslardı.

⁴⁴ John Malcolm Ludlow, *British India, its Races, and its History*, Vol. I, Cambridge, 1858, s. 234; Ayrıca bkz. G. M. Trevelyan, *Illustrated History of England*, Printed by Spottiswoode, Ballantyne and Co., Great Britain, 1956, s. 595.

⁴⁵ Kulke, *Hindistan Tarihi*, s. 339-340.

⁴⁶ BL/APAC/IOR/V/27, Products and Trade: Textiles (630)1, "No. 1 EXTRACT LETTER from the Court of Directors to the Governor-general in Council, Bengal, dated the 20th August 1788.", *East India Company, Reports and Documents Connected with the Proceedings of the East India Company in Regard to the Culture and Manufacture of Cotton-Wool, Raw Silk and Indigo in India*, London, 1836; Doğu Hindistan Şirketi'nin Hindistan'a ilk ayak bastığında izlemiş olduğu ılımlı politikayı terk ederek askerî yapılmaya gitmesi ve Hindistan topraklarında vücut bulan rekabet sahasında her türlü tedbire başvurmadan kendini sakınmaması, şirket açısından bakıldığında mühim bir konudur. Bahsedilen potansiyel küçümsenecek türden değildir. 1830-1844 yılları arasındaki kayıtlarda rastladığımız Bengal, Madras, Bombay, Pencap gibi şehirlerde dönen pamuk, tuz ve haşhaş gibi ürünlerin ticari hacimlerine bakıldığında bu net bir şekilde görülür. Ayrıntılı bilgi için bkz. John William Kaye, *The Administration of the East India Company a History of Indian Progress*, Printed by Richard Bentley, London, 1853, ss. 665-695.

Rusya'nın Orta Asya Siyaseti

Rusya'nın 16. yüzyılın ortalarında başlayan Orta Asya serüveni, belirli bir plan dâhilinde, stratejik olarak ilerlemiştir. Rusların Orta Asya'yı işgal süreci 1547'de 16 yaşında tüm Rusya'nın Çarı ilan edilerek taç giyen Çar IV. İvan zamanına kadar inmektedir.⁴⁷ Çar, askeri sahada yaptığı reformların neticesini görmek ve sahip olduğu ordusunu test etmek amacıyla ilk seferini Astrahan'ın kuzeyinde Volga Nehri kıyısındaki Kazan'a gerçekleştirmiş ve 1551 yılında Kazan'ın yukarısında yakın bir mevkide bulunan Volga Nehri üzerindeki Zöye'de bir kale inşa ettirmiştir.⁴⁸ 1552 yılında Kazan ve ardından 1556 yılında Hazar Denizi'nin kuzeyindeki Astrahan'ın işgalleri gerçekleştirilmiştir.⁴⁹ İlerleyen süreçte ise askeri harekâtlar devam etmiş ve Ruslar Volga'nın bütün mecralarını ellerine geçirmişlerdir.⁵⁰ Askeri harekâtların yanı sıra bölgeye Rus kanadından birçok temsilci ve heyet gönderilmiştir. Bu hareketin, henüz yabancı olduğu bölgeyi tanımaya çalışan bir devlet refleksi olduğu gayet ortadadır.

Astrahan'ın işgalinden iki yıl sonra bölgeye gelen ilk Rus temsilci, IV. İvan'a çalışan Jenkinson adlı bir İngiliz tacirdir.⁵¹ 23 Nisan 1558 yılında Moskova'dan aldığı beratla birlikte su yoluyla ayrılan ve ilk durağı Moskova'nın yaklaşık olarak 100 km güneyindeki Kolomna kenti olan Jenkinson, Rus politikasının Orta Asya'yı tanımaya yönelik biriminin ilk örneklerinden olmuştur.⁵² 1565 yılından sonra ise bölgeye çok sayıda Rus heyeti gönderilerek bu şahıslar sayesinde bölge ile alakalı ayrıntılı tahliller yapılmıştır. IV. İvan'ın izlemiş olduğu bu politika, Rusya'nın ileriki yüzyıllarda

⁴⁷ John Stuart Martin, *A Picture History of Russia*, Arco Publishers Limited, London, 1957, s. 48.

⁴⁸ George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, Çev. Doğukan Mızrak-Egemen Ç. Mızrak, Üçüncü Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul, 2005, s. 134; İlyas Kamalov, Rusya'nın Orta Asya'yı işgalini Altın Orda'nın kalıntısı olan Büyük Orda'nın Ruslar tarafından alınmasına kadar geriletir. Bilgi için bkz. İlyas Kamalov, *Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında Rusya'nın Orta Asya Politikaları -Rapor-*, Ed. Dr. Murat Yılmaz, SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi, Haziran 2011, s. 14.

⁴⁹ Fatih Ünal, "Rusya'nın Misyonerlik Politikaları ve İdil-Ural Türklerinden Hıristiyan Türk Cemaati "Nogaybaklar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 162, Haziran 2006, s. 6; Ayrıca bkz. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 5.

⁵⁰ Heinrich von Staden, *Korkunç İvan Zamanında Rusya*, Çev. Serkan Acar-Gülşah Hasgüçmen, Selenge Yayınları, İstanbul, 2016, s. 21.

⁵¹ Michael Rywkin, *Asya'daki Rusya*, Çev. Behzat Tanç, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1975, s.7.

⁵² Anthony Jenkinson, *Early Voyages and Travels to Russia and Persia*, Ed. E. Delmar Morgan & C. H. Coote, Vol. I, No. LXXII, London, s. 41.

meydana getireceği Orta Asya politikasının temel taşlarını meydana getirmiştir. Fakat bu, IV. İvan'ın 27 yaşındaki oğlu Theodor'a 1584'te miras bıraktığı ülkenin, bitkin, korkmuş, harap ve nüfusu azalmış olduğu gerçeğini değiştirmiyordu. Öyle ki bu dönem Rusya tarihinde "sorunlar dönemi" olarak adlandırılacaktır.⁵³

IV. İvan'ın ardından Moskova yönetimi daha düzenli bir hal aldı. Bu dönemde Kafkaslar'da ve Sibiry'a da kaleler inşa edilerek, güçlendirilmiş bölgeler inşa edildi. Bu aynı zamanda Rusların bölgeye görgü kuralları, sanatları ve silahlarını da getirmesinin önünü açtı.⁵⁴ I. Theodor'un Moskova tahtında oturduğu dönemde kayınbiraderi Boris Godunov liderlik vasıfları ile öne çıktı. Hükümette etkin bir konum kazandı ve 1598'de yapıtaşlarını oturttuğu Moskova tahtına oturdu.⁵⁵ Boris Godunov döneminde 1598 yılında Andrey Voyevkov komutasındaki Rus askerleri Sibir Hanlığı'nı ortadan kaldırarak Turinsk, Tomsk, Yeniseysk, Krasnoyarsk gibi şehirleri, kale/şehir olarak yapılandırdılar.⁵⁶

Çarlık bünyesinde zuhur eden hanedan mücadeleleri Orta Asya ile olan diplomatik ilişkileri etkilediyse de Rus yayılmasını sekteye uğratmamıştır. Yeni hanedan ailesinin ilk çarı Mihail Federoviç Romanov ile temaslarda bulunmak üzere ilk olarak Buhara Emiri 1619'da bir elçi göndermiş akabinde bu tarihten iki yıl sonra Çar tarafından 1621'de Buhara'ya bir elçi gönderilmiştir.⁵⁷ Genel anlamda bölgeye gönderilen Rus heyetlerinin sayısı artırılmış ve bunun sonucu olarak Afganistan'ın kuzeyindeki Hive, Buhara ve Hokand gibi hanlıklarla diplomatik temas kurmak adına devlet adamları gönderilmiştir.

Orta Asya ile Rusya arasında karşılıklı bir ilgi vardı ancak bunun yanında ulaşım yolları her ikisi için de sıkıntı arz ediyordu ve bu nedenle iletişim sınırlı bir düzeydeydi.

⁵³ Basil Dmytryshyn, *A History of Russia*, Prentice Hall of India Private Limited, New Delhi, 1981, s. 162; "Sorunlar Dönemi" için ayrıca bkz. V. O. Kluchevsky, *A History of Russia*, Vol. III, Translated by C. J. Hogarth, Printed by Ballantyne, Hanson & Co. At the Ballantyne Press, Edinburgh, 1913, s. 91.

⁵⁴ Walter K. Kelly, *The History of Russia from the Earliest Period to the Present Time, Compiled from the most Authentic Sources Including the Works of Karamsin, Tooke, and Segur*, Vol. I, Printed by Henry G. Bohn, London, 1854, s. 163.

⁵⁵ George Vernadsky, *A History of Russia*, Yale University Press, New Haven, 1944, s. 113.

⁵⁶ Fatih Ünal, "Çarlık Döneminde Rusların Sibiry Araştırmaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 41, Aralık 2015, s. 617.

⁵⁷ Rywkin, *Asya'daki Rusya*, 1975, s. 8.

Mihail'in oğlu Aleksey döneminde Ruslar Sibirya'nın doğusuna nüfuz ederek Pasifik Okyanusu'na vardıkdan sonra, 1669 yılında Rus Hazar Denizi'nde bulunan Astrahan limanında bir aristokrat olan İvan Fedotov'u Hive'ye; Pazukin kardeşleri, Buhara ve daha güneydeki Belh'e gönderdiler. 1675'te ise başka bir Rus temsilci Vasily Daudov ve kafilesi Buhara'ya ulaştı.⁵⁸ Ancak Mihail döneminden itibaren Orta Asya ile olan ilişkiler yahut ticari münasebetler sürekli olarak geliştirilmeye çalışıldıysa da köklü bir çözüm üretilemedi.

18. yüzyılın başlarında 1707'de meydana gelen Don Kazakları İsyanı patlak vermiş ve bu isyan dağıtılmıştı.⁵⁹ Yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde ise kuzeyde büyük bir savaş cereyan etmişti. I. Petro ile birlikte büyük bir değişim içerisine giren Rusya şimdi Büyük Kuzey Savaşı ile karşı karşıyaydı. 1713-14 arasında Finlandiya'nın büyük bir bölümünü işgal etmiş olan I. Petro, Rus donanmasına zafer kazandırarak filoyu daha aktif hale getirmişti. 1700'de Danimarka ve Polonya ile ittifak kurarak savaş ilan ettiği ve yenildiği İsveç'i, 1714'te yenilgiye uğratan I. Petro önemli bir zafer kazanmıştı.⁶⁰ Rusya Hükümeti bu savaşın ardından daha kalıcı çözümler üretmek adına yüzünü tekrar Orta Asya'ya dönerek mevcut ticaretin geliştirilmesi için heyetler göndermeye başladı ve gönderilenler arasında en iyi faaliyet göstereni Yarbay Ivan Bukholtz liderliğindeki heyetti.⁶¹

Astana'nın (Akmolinks) doğusunda kuzeyden güneye uzanan İrtiş nehri boyunca inşa edilen kalelerin temelini bir bakıma bu heyet atmıştı. Öyle ki 1714-1716 arasında Doğu Türkistan'a gönderilen heyet, İrtiş boyunca seyahat etmişti. 1716'da faaliyetlerine başlayan heyet, 1752 tarihine geldiğinde; 11 kale, 33 tabya ve 42 kontrol kulesinden oluşan bir hat inşa ederek görevini layıkıyla yerine getirmişti.⁶² Bu sayede Ruslar, Orta

⁵⁸ Michael Rywkin, *Russia in Central Asia*, University of Michigan Library, 1817, s. 15.

⁵⁹ Lawrance Wolfe, *A Short History of Russia*, Printed by Nicholson & Watson, London, 1942, s. 69.

⁶⁰ Central Intelligence Agency (CIA), "History of Russia", The CIA Records Search Tool (CREST), General CIA Records, Document Number: CIA-RDP78-03362A000500160001-6, s. 5; Nicholas V. Riasanovsky & Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, Çev. Figen Dereli, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 234; Ayrıca bkz. Lucy Cazalet, *A Short History of Russia*, Oxford at the Clarendon Press, London, 1915, s. 60.

⁶¹ Steven Sabol, "Orta Asya'da Rus-İngiliz Rekabeti", Çev. Nasuh Uslu, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 588; Ayrıca bkz. Halil Çetin, "1863-1873 Döneminde Orta Asya'da Rus-İngiliz Rekabeti", *Bilgi*, 15, (1863) 2000, s. 2.

⁶² Martha Brill Olcott, *The Kazakhs*, Second Edition, Hoover Institution Press, 1987, s. 30.

Asya üzerindeki işgal siyasetlerini daha kontrollü yürütmüşlerdir. 18. yüzyıl boyunca adeta bir kaleler hattı oluşturan Ruslar, Hazar Denizi'nin kuzeyinde Ural Nehri'nin denize döküldüğü yerde kurulmuş olan Atrav şehrinde başlayan bir kale zinciri oluşturdular. Atrav'ın kuzeyinde bulunan Orenburg ve bu kentten itibaren doğu yönlü sıralanan Orsk, Tobol, İşim, Omsk ve İrtiş'i izleyerek Semey'den geçen ve Çin sınırına ulaşan bir kordon meydana getirdiler.⁶³ Bu kalelerden ilk üçü; 1717'de Omsk, 1718'de Semey ve 1720 yılında inşa edilen Öskemen kaleleridir.⁶⁴ İlk bakışta ticari ağını genişletme amacı güden bir Rusya göze çarparken, oluşturulan kale hatlarına bakıldığında Rusya'nın bir işgal planı içerisinde olduğu yahut geldiği yerlerden geri dönmek niyetinde olmadığı net bir şekilde görülmektedir.

Kısaca bahsetmek gerekir ki bu heyetlerden bir tanesi de Hazar Denizi'ni 6.000 adamla geçerek Hive'ye giden Aleksander Bekovich-Cherkasky'nin heyetidir. Heyet sayıca fazla olduğundan Hive Hanı bunu bir saldırı olarak algılamış ve geri püskürtme girişiminde bulunmuştur.⁶⁵ Bu nedenle heyetin girişimleri henüz başlamadan sona ermiş ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Rusya açısından bakıldığında 18. yüzyıl, Rus Orta Asya politikasının inşa sürecini teşkil etmektedir. Nitekim bu yüzyıl Kazak stepleri boyunca kaleler hattı oluşturulmuş ve Orta Asya'daki hanlıklarla olan ticari münasebetlere canlılık kazandırılmıştır. Bu noktada Hindistan ve Asya'daki sömürgelerine yönelik giderek artan tehdit, İngiltere'nin Orta Asya siyasetine dâhil olmasının önünü açmıştır. İngiltere'yi teyakkuz haline getiren şey elbette yalnızca Kazak steplerindeki kaleler hattı değildi. Rusya artık stratejik olarak Orta Asya'da İngiltere'nin rakibiydi ve üstelik hedefleri arasında Hindistan da bulunuyordu. 18. yüzyılın son birkaç yılı ise beklenen rekabetin doğuşuna tanıklık etmişti. Bu sırada İngiltere'yi Hindistan konusunda endişeye sevk eden tehditler yalnızca Rusya ile sınırlı değildi. Napolyon önderliğindeki Fransa, İran üzerinde hâkimiyet tesis etme konusunda oldukça gayretli hamlelerde bulunuyordu.

⁶³ Memet Yetişgin, "Rusların Türkmen Topraklarını İstisaları", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 596.

⁶⁴ Olcott, *The Kazakhs*, s. 30.

⁶⁵ Olcott, *The Kazakhs*, s. 30.

Afgan Devleti'nin kurucusu Ahmed Şah Dürrânî'nin torunu Zaman Şah, 1796 yılında Hindistan'ın kuzeyindeki Maratalar üzerine sefere çıktı. Babürlülere yardım etmek amacıyla olan Zaman Şah, Marata'nın kuzeybatısındaki Lahor'a vardığında, kendine bağlı bölgelerde meydana gelen sıkıntılar nedeniyle 1797'de ülkesine geri döndü.⁶⁶ Bu hareketlenme ve işgal hazırlıkları söylentileri ve Fransızlar tarafından bir Hindistan istilasını hareketi gerçekleştirileceği iddiası ve Napolyon'un Tahran'daki nüfuzunu tesis etmek için gizli bir elçilik heyeti kurduğu duyumu, İngiltere Hükümeti'ni Hindistan'daki mülkleri konusunda güvenlik önlemleri almak zorunda bıraktı.⁶⁷ Bu hararetli dönemin ardından İngiltere kanadı İran'ı kontrol altında tutmak ve olası Fransa-Rusya ittifakının İran üzerinde meydana getireceği baskıyı önlemek veya olası Fransa-İran ittifakının Hindistan üzerindeki tehdidini ortadan kaldırmak adına İran ile bir antlaşma imzalamak niyetindeydi.

Tüm bu yaşananların ardından bir yıl sonra Çar Pavel'in Osmanlı İmparatorluğu ile koordinasyonlu biçimde Rus nüfuzunu Akdeniz'e yayma projesi kapsamında; 1798'de Fransa'nın İsviçre, Kuzey İtalya ve İyon Adaları'na yönelik yayılma politikasına karşı, İngiltere, Avusturya ve Napoli Krallığı ile katıldığı koalisyon, hiç beklenmedik bir sonuçla neticelenecektir. 1799 yılına gelindiğinde Avusturya'nın yardım çağrısını cevapsız bırakmayan Pavel, General Suvorov'u Fransızları geri püskürtmek üzere gönderdi. Suvorov, İtalya üzerinde Fransızları geri püskürtmüş Fransa'yı işgal için emir beklerken Pavel, Avusturya'nın tavsiyesi üzerine birlikleri İsviçre üzerine yönlendirmesini ve oradaki Fransız birliklerinin geri püskürtülmesini istedi. İşte ne olduysa bu andan itibaren oldu. Pavel, İngiltere ve Avusturya'nın bencilce hareket ettiğini düşünerek harekât planını geri çekti ve yakın zamanda düşmanı olduğu Fransa ile müzakerelere başlama kararı aldı.⁶⁸ İran ile İngiltere'nin yakınlaşmasından dolayı, İran ile Rusya

⁶⁶ BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, A Collection of Treaties, Engagements and Sanads Relating to India and Neighbouring Countries, Vol. XIII, Compiled By C. U. Aitchison, Superintendent Government Printing, India-Calcutta, 1933, s. 5.

⁶⁷ BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, A Collection of Treaties, Engagements and Sanads Relating to India and Neighbouring Countries, Vol. XIII, Compiled By C. U. Aitchison, Superintendent Government Printing, India-Calcutta, 1933, s. 5.

⁶⁸ Vernadsky, *Rusya Tarihi*, s. 242; Gervais Lyons, Gürcistan'ın Rusya'nın eyaleti haline gelmesi tarihini 1801 olarak belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gervais Lyons, *Afghanistan: The Buffer State, Great Britain and Russia in Central Asia*, Madras: Higginbotham & Co. – London: Luzac & Co., 1910, s. 58; Rus General Suvorov, 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında toplam 30 sene boyunca hiçbir savaşı kaybetmemiş önemli bir komutandı. Bkz. Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, Çeviren: Kezban Acar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 276.

arasında zaman zaman problem çıkararak Gürcistan'ın doğu kısmı himayecilik antlaşması kapsamında 1800'de Rusya'ya dâhil oldu.⁶⁹ Gürcistan topraklarının doğusunda elde edilen bu kazanımın ardından bir yıl sonra, Pavel ile Napolyon, Fransa ve Rusya'nın Hindistan'ı ortak bir şekilde istila etmesi için bir proje üzerinde antlaşmaya vardı.⁷⁰ Bu fikrin Fransa yahut Napolyon nezdinde elbette bir altyapısı vardı. Nitekim Napolyon İran'ın hâkimiyetini alarak bu yolla Hindistan üzerine yürümeyi tasarlıyor ve uzun vadede coğrafya üzerinde tahakküm kurmayı hedefliyordu.⁷¹ Pavel, 1801'de General Vasili Orlov komutasındaki orduya Orenburg'dan yola çıkmalarını emretti. Hive ve Buhara yoluyla Hindistan'a saldırılarını hedefleyen bir askeri sefer tertipledi.⁷² Gürcistan toprakları üzerinde yaşanan gelişmeler ve Pavel'in 1801'deki bu ani manevrası, Orta Asya'da doğacak bir Rus-İngiliz rekabetinin temelini atmış oldu. Çar'ın ani ölümü ise bu seferin netice alınmadan sonlanmasına neden oldu. 18. yüzyıldan beri Rusya'nın Orta Asya'daki faaliyetlerinden endişe duyan ve kaydettiği ilerlemeleri temkinli bir biçimde takip eden İngiltere artık gerçek bir düşmana sahipti. Lakin Çar Pavel'in, aynı yıl içerisinde Mart ayında gerçekleştirilen saray darbesi ile gerçekleşen ani ölümü, tertiplenen bu seferin kısa soluklu olmasına yol açtı.⁷³ 24 Mart 1801'de Alexander Paulovitch, Rusya'nın tahtına oturdu.⁷⁴ 1801 yılı Rus tahtında değişimin yaşandığı bir yıl olurken aynı yıl İngiltere ile İran bir antlaşma imzaladı. İngiltere Hükümeti, Yüzbaşı Malcolm'u, siyasi ve ticari bir ittifak antlaşması yapmak üzere İran'a gönderdi.⁷⁵ İran sarayı ile gerçekleştirilen bu temas ve ardından imzalanan antlaşma ile birlikte Afganistan, iki büyük gücün radarına girmiş oldu.

⁶⁹ Nicholas V. Riasanovsky, & Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, Çev. Figen Dereli, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 321.

⁷⁰ Archibald R. Colquhoun, *Russia Against India the Struggle for Asia*, Cornell University Library, London and New York, 1900, s. 9.

⁷¹ Percy Skyes, *A History of Persia*, Vol. II., Printed by Macmillan & Co. London, 1923, s. 300.

⁷² Sabol, "Orta Asya'da Rus-İngiliz Rekabeti", s. 588.

⁷³ Riasanovsky, *Rusya Tarihi*, s. 285.

⁷⁴ Robert Bell, *A History of Russia*, Vol. III, The Cabinet Cyclopaedia, Printed by A. Spottiswoode, for Longman, Orme, Brown, Green, & Longmans, Paternoster-Row; and John Taylor, London, 1838, s. 261.

⁷⁵ BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, s. 45.

Ahmed Şah Dürrânî'nin Mirası Afgan Devleti: Genişleyen Sınırlar, Demografi ve Coğrafya

Afgan Devleti'nin inşa süreci kendine has zorluklar ile gerçekleşmiştir. Bu noktada Afganistan'da kurulan devletin gelişim aşamasında karşılaştığı problemler birkaç başlık altında değerlendirilebilir. Bunları; kabileciliğin doğurduğu zayıf merkezi otorite, dağınık nüfusun dağlık arazilerde kontrol altına alınmasının güçlüğü ve devletin kurulduğu coğrafyanın doğurduğu doğal sorunlar olarak sıralamak mümkündür.

Ahmed Şah Dürrânî kısa süre içerisinde bu dağınık coğrafyada bir birlik meydana getirmeyi başardı. Onun bu başarısı çok geçmeden devletin büyük güçlerle ilişkiler kurmasının önünü açtı. Daha öncesinde herhangi bir Avrupalı devletle resmi temasta bulunmamış olan Afgan Devleti, böylelikle Şah Şücâ döneminde ilk Avrupalı misafirleriyle tanışmış oldu.

Devletin ilk asrı içerisinde, Afgan tahtı birçok yeni olayla karşılaştı. İngiliz diplomat Mountstuart Elphinstone'nin gerçekleştirdiği resmi ziyaret bir yana Afgan tahtında hanedan değişimi dahi yaşandı. Esasında bu durum Afgan coğrafyasının doğurduğu kendine has zorluklara yalnızca bir örnektir. Afgan Devleti, bu sürecin sonunda kendi bütünlüğünü sağlamaya çalışan bölgesel bir devlet olmanın yanında, İngiltere ve Rusya'nın arasında diplomatik olarak sıkışıp kalacağı yeni bir yüzyıla doğru adım adım ilerlediğinden habersizdi. Üstelik çok geçmeden ilk resmi teması gerçekleştiren İngilizlerle yaşayacağı bir savaşa da itilecekti.

Bir devlet olarak Afganistan, 1747'de İran Hükümdarı Nadir Şah Afşar'ın Afgan askerî komutanı, Esadullah Oğulları (Sadozay) soyundan gelen Muhammed Zaman Han'ın oğlu Ahmed Şah Dürrânî tarafından kuruldu.⁷⁶ Nadir Şah Afşar, Ahmed Şah'ın kendi devletini tesis ettiği süreçte kendisine örnek aldığı bir şahsiyetti. Fakat ikisinin koşulları

⁷⁶ The Oxford Dictionary of Islam, "Durrani, Ahmad Shah", Reference type: Subject Reference, Subject: Religion, Edited by John L. Esposito, Oxford University Press, 2003; Aşiret içerisinde "Sado" adı ile bilinen Esadullah Han'ın soyuna "Sadozaylar" denilmiştir. Bkz. Orhan Yazıcı, *Ahmed Şah Abdalî ve Millî Afgan Devleti'nin Kuruluşu 1747-1772*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malya, 2003, s.17

aynı değildi. Afganistan kendine has zorlukları bünyesinde barındıran bir coğrafyaydı.⁷⁷ Kandahar merkezli kurulan bu devletin idaresi ve dağlık coğrafyalarda başıboş durumda olan kabilelerin bir araya getirilmesi elbette zordu. Birçok farklı etnik unsur ve kültürü bünyesinde barındıran bölgenin şahsına münhasır çıkmazlarının içerisinde, 18. yüzyılın ikinci yarısında bu karmaşık yapıyı bir araya getirmeyi başaran Ahmed Şah, kısa süre içerisinde Kâbil ve etrafını devletine kattı ve sonrasında Gılcay, Özbek ve Tacikleri hâkimiyeti altına aldı. Batıda İran üzerine yürüdü ve Herat'ı, ardından Meşhed'i aldı.⁷⁸ 1747-1758 yılları arasında Hindistan'ın kuzeybatısında bir ucundan diğerine uzanan Keşmir, Pencap ve Sind gibi ticari açıdan verimli bölgeleri ele geçirerek, devletin sınırlarını genişletti. Devlete yeni dâhil olan bu bölgeler, Afganistan'ın Orta Asya'daki konumunu güçlendirdi.⁷⁹ 1760 yılına gelindiğinde kabileleri bir araya getirerek bir bütünlük sağladı ve Esadullah Oğulları ailesinin liderliğinde bir şahlık inşa edildi.⁸⁰ Hindistan'ın kuzeybatısında ayaklanan Maratalar üzerine düzenlediği ve Panipat ovasında zafer kazandığı dördüncü Hindistan seferi esnasında Buhara Emiri'nin Afgan Türkistanı olarak bilinen bölgenin büyük bir kısmını işgal etmesi üzerine 1770'te Buhara'ya yürüdü ve kuzeyde Karşi şehrinde karşılaşılan iki taraf savaşmadan antlaşma yoluna gitti, Amuderya sınır olarak kabul edildi.⁸¹ Ahmed Şah, 19. yüzyılın başında Herat'tan Keşmir'e, Belh'ten Sind'e uzanan devasa Afgan Devleti'ni (Dürrânî İmparatorluğu) inşa etti ve haleflerine bütünlük arz eden büyük bir toprak parçası bıraktı.⁸²

⁷⁷ Orhan Yazıcı, *Timur Şah Dürrânî*, Yılmaz Matbaacılık ve Yayıncılık, Malatya, Ağustos 2017, s. 43.

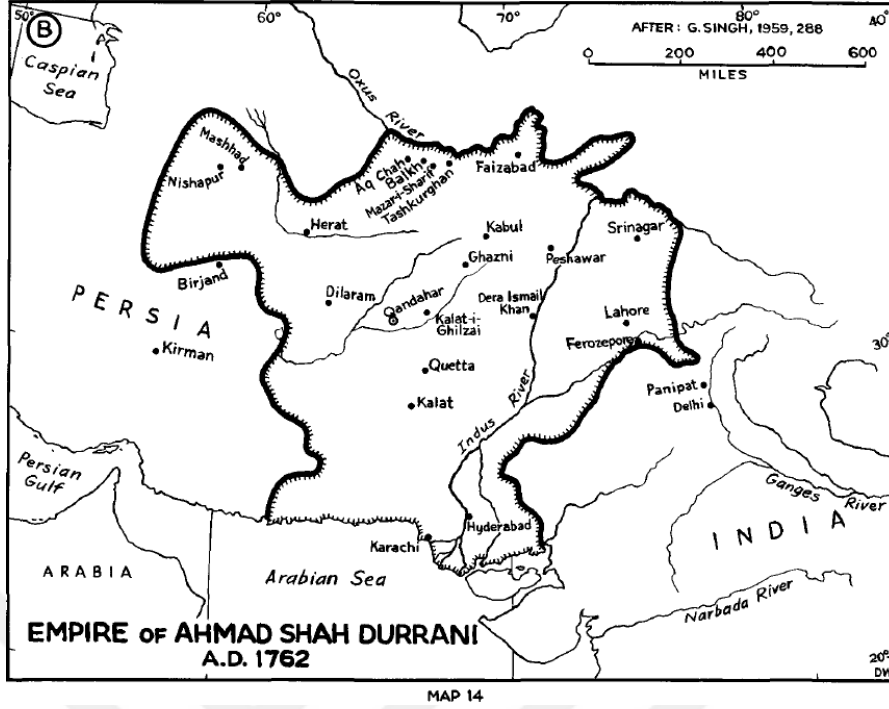
⁷⁸ Mehmet Saray, "Ahmed Şah Dürrânî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul, 1989, s. 134.

⁷⁹ Zalmay Ahmad Gulzad, *The History of the Delimitation of the Durand Line and the Development of the Afghan State (1838-1898)*, A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy (History), University of Wisconsin-Madison, 1991, s. 23.

⁸⁰ Library of Congress – Federal Research Division, *Country Profile: Afghanistan*, August, 2008, s. 2.

⁸¹ Buhara, Afgan Türkistanı'na sınır konumunda bulunduğundan Afgan Devleti için daima önemli bir mevkiye yer almıştır. Özellikle Buhara Hanlığı'nın politik durumu ve siyaseti doğrudan Afgan sınırına etki gösterdiğinden hem İngiltere Hükümeti hem de Afgan Hükümeti nezdinde sürekli olarak bir tampon vazifesi görmüştür. Buhara Hanlığı'nın coğrafi konumu için bkz. Edouard Blanc, "La Colonisation Russe En Asie Centrale", *Annales de Géographie*, 3e Année, No. 11 (15 Avril 1894), s. 370.; Saray, "Ahmed Şah Dürrânî", s. 134; Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, Bayrak Matbaacılık, Kitabevi, İstanbul, Şubat 1997, s. 37; Orhan Yazıcı, "Afganistan'ın Jeopolitik Önemi", *SOSYOLOGCA*, Sayı: 3 Ocak-Haziran, 2012, s. 276.

⁸² BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, s. 203.

Görsel 2: Ahmed Şah Dürrânî'nin inşa ettiği Afgan Devleti'nin sınırlarını gösteren harita.

Kaynak: Louis Dupree, *Afghanistan*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, United States of America, 1980, s. 320.

Onun izlemiş olduğu iç politika, dağınık Afgan siyasi dünyasında bir bütünlük meydana getirdi ve inşa ettiği devlet Orta Asya coğrafyasında geniş bir sahayı kapladı.⁸³ McCauley'in ifadesiyle Afganistan bir bakıma "...Orta Asya'nın kokpiti..." haline gelmişti.⁸⁴

Etnik açıdan geniş bir yelpazeye sahip olan Afgan Devleti'nin sınırları içerisinde en kalabalık etnik unsuru Afganlar / Peştûnlar teşkil ediyordu. Kuzeyde yaşayan Afganlar, Pehtûn; güneydekiler ise Peştûn olarak adlandırılıyorlardı.⁸⁵ Afganistan'da Afganlardan sonra en kalabalık gruplar arasında Türkler geliyordu. Türkler içerisinde en kalabalık grubu ihtiva eden Özbekler idi. Özbeklerin yaşadığı bölgeler, Kunduz, Endehuy, Şibergân, Mezârîşerif gibi yerlerdi.⁸⁶ Afgan Türkistanı olarak da adlandırılan bu bölgede; "Alieli, Teke, Salur, Sarik, Çavdur ve bilhassa Ersarı boylarından oymaklar"

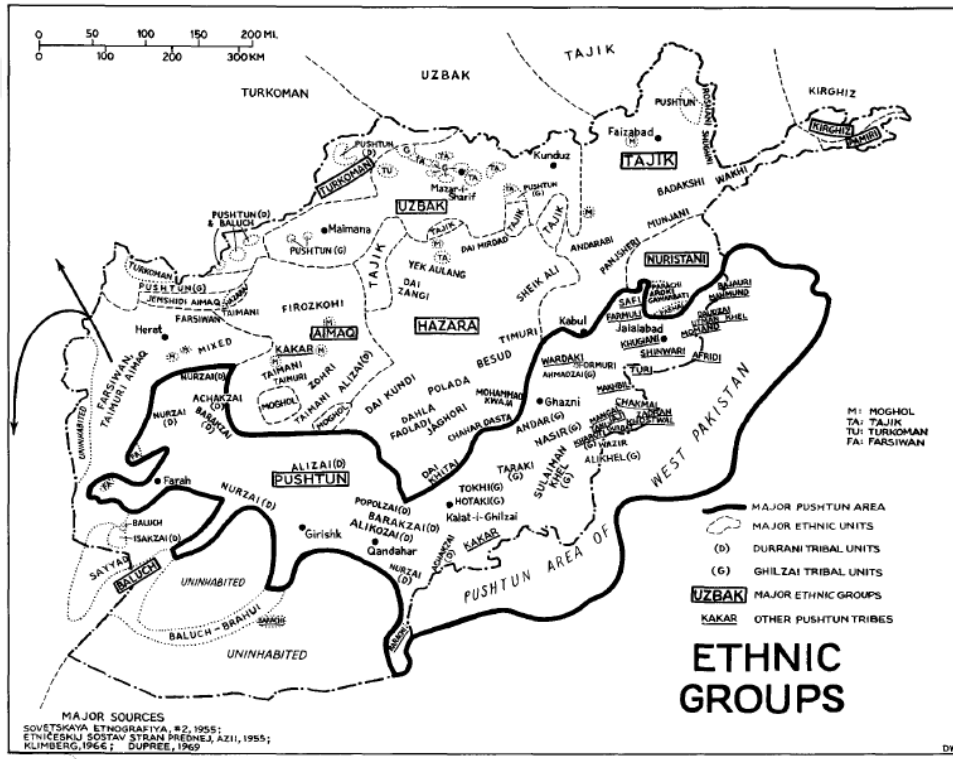
⁸³ Louis Dupree, *Afghanistan*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, United States of America, 1980, s. 320; Orhan Yazıcı, *Ahmed Şah Abdalî ve Milli Afgan Devleti'nin Kuruluşu (1747-1772)*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2003, s. 47.

⁸⁴ Martin McCauley, *Afghanistan and Central Asia a Modern History*, London, 2002, s. 115.

⁸⁵ Mehmet Saray, "Afganistan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul, 1988, s. 402.

⁸⁶ Gunnar Jarring, "On the Distribution of Turk Tribes in Afghanistan", *Lunds Universitets Arsskrift. N. F. Avd. 1. Bd 35. Nr 4.*, Leipzig, 1939, s. 57.

bulunurken; “Pamir dağları bölgesinde yaşayan Kırgızlar, Kazaklar, Kıpçaklar, Karluklar ve Celalabad çevresindeki Karakalpaklar ile Çağataylar” diğer Türk grupları olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Diğer yandan “Hezareler ve Aymaklar” da bu gruplar içerisinde yer almaktadırlar.⁸⁷ Tacikler ise Afganistan’da Türklerden sonra en kalabalık nüfus olarak karşımıza çıkmaktadır. İran asıllı Tacikler, Kûhistan bölgesinde Kâbil etrafında, Amuderya vadisinin üst kısmı ile Hindukuş dağlarının kuzeydoğu kısmında ve Pençşir Nehri vadisinde yaşamaktaydılar.⁸⁸ Bu büyük etnik grupların yanında Afganistan’da İranlılar, Hindular ve Yahudiler de bulunuyorlardı.⁸⁹

Görsel 3: Afganistan coğrafyasının içerisinde barınan etnik grupların tablosu.

Kaynak: Louis Dupree, *Afghanistan*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, United States of America, 1980, s. 58.

Afganistan’ın sahip olduğu kozmopolit yapıya bir örnek olması bakımından, Elphinstone’nin vermiş olduğu nüfus tablosu dikkat çekicidir. 19. yüzyılın henüz ilk yıllarında Afganistan’da bulunan Elphinstone, Afganların 4.300.000 nüfusa sahip

⁸⁷ Saray, “Afganistan”, s. 402.

⁸⁸ Fraser-Tytler, *Afghanistan a Study of Political Developments*, s. 54.

⁸⁹ P. Bajpai & S. Ram, “Ethnic Groups”, *Encyclopaedia of Afghanistan*, Afghanistan: The Land & People, C. 1, 2002, ss. 64-71.

olduklarını belirtirken bunun yanında Belûcilerin 1.000.000, Tatarların 1.200.000, İranlıların (Tacikler de dâhil olmak üzere) 1.500.000, Hintlilerin (Keşmirliler vs.) 5.700.000, diğer çeşitli kabilelerin 300.000 kadar nüfusa sahip olduğunu söylemektedir.⁹⁰ Bu rakamlar Elphinstone'nin şahsi gözlemlerinden kaynaklandığı için kesin bilgilerdir diyemeyiz. Ancak Afganistan içerisindeki etnik çeşitliliği gözler önüne sermek adına Elphinstone'nin vermiş olduğu rakamlar aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Lakin çeşitlilik her ne kadar kültürel bir zenginlik meydana getiriyor olsa da bir devletin inşası konusunda oldukça sıkıntı oluşturan bir durumdu. İrili ufaklı birçok kabilenin (Açakzay, Nurzay, Cemşidî, Afridî, Alizay, Popolzay, Gılcaı vb.) barındığı Afganistan coğrafyasında, devletin kurucusu Dürranî soyundan gelen Esadullah Oğulları ve yine Dürranî soyundan gelen Barak Oğulları (Barakzay-Muhammedzaylar) önde gelen güçlü kabilelerin başını çekiyorlardı.⁹¹

Ahmed Şah'ın devlet idaresindeki kabiliyetini kanıtlayan diğer bir husus ise bu idare mekanizmasını oldukça dağlık bir coğrafyada, ulaşımın zor olduğu şartlarda kurmuş olmasıdır. Nitekim Afganistan coğrafyasının, deyim yerindeyse ana hatlarını meydana getiren devasa dağ silsileleri, bu noktada harekât kabiliyetini oldukça kısıtlıyordu. Kabileciliğin yaygın olması ve dağlık coğrafya nedeniyle sınırlarında sürekli olarak problemler yaşayan Afgan Devleti'nin, hâlihazırda Elphinstone'nin ifadesiyle “...sınırlarını tespit etmek oldukça zor...” bir durum iken bu coğrafyada merkezi otoriteyi inşa etmek ve korumak daha meşakkatliydi.⁹²

Afganistan, coğrafi şartlar açısından değerlendirildiğinde kendine has birtakım özelliklere sahipti. Öyle ki bu coğrafi özellik, yönetim mekanizmasının işlevselliğini doğrudan etkiliyordu. Zira bu dağlık bölgelerde yaşayan küçük grupların kontrol altında tutulması bir hayli zor oluyor hatta bazı bölgelerde yaşayan bazı topluluklar tamamen bağımsız bir görüntü sergiliyorlardı. Coğrafi şartların getirdiği engeller askerî bir harekâtı da engelleyebiliyordu.

⁹⁰ Mountstuart Elphinstone, *An Account of the Kingdom of Caubul*, Vol. I, London, 1819, s. 114.

⁹¹ Dupree, *Afghanistan*, s. 58.

⁹² Elphinstone, *An Account of The Kingdom of Caubul*, Vol. I, s, 136.

Dağlık Afganistan coğrafyasının en büyük silsilesini Hindukuş Dağları oluşturuyordu. Hindukuş Dağları, Afganistan'ın kuzeydoğusundan uzanarak, Kâbil'in kuzeyinden geçmekte ve Herat üzerinden İran sınırlarındaki Horasan bölgesine dek uzanmaktadır. Bununla birlikte Hindukuş doğuda Pamir yaylasından batıya doğru uzanırken, Sefidkûh, Kûhi Baba ve Bendibeyân gibi kollara ayrılır.⁹³ Dolayısıyla ülkenin kuzeydoğusundan başlayarak Afganistan'ı ikiye bölmektedir. Genel manada Hindukuş ve ona bağlı dağ silsileleri, Himalayaların uzantılarıdır.⁹⁴ Yine bir diğer dağ silsilesi, Afganistan'ın güneyinden kuzeye doğru uzanan Süleyman Dağları'dır. Süleyman Dağları İndus Nehri'nin hemen batısından nehirle birlikte kuzeye doğru uzanmaktadır. Süleyman Dağları Hindistan'ın kuzeybatısı ile Afganistan'ın doğusu ve güneydoğusu arasında doğal bir sınır görevi görmektedir. Süleyman Dağları, Hindistan sınırları içerisinde yer alan Şikârpûr ve Belûcistan sınırları (Ahmed Şah döneminde bu bölge Afganistan'a aittir) içerisinde bulunan Gondvana'nın Afganistan sınırı ile kesiştiği noktadan başlamaktadır. Bu dağ silsilesinin bir kolu aynı zamanda, Kâbil ve Gazne üzerinden, Afganistan'ın içerisine uzanmaktadır. Afganistan'ın batısında ise Horasan'ın güneyine kadar uzanan bir dağ silsilesi daha mevcuttur. Bu silsile Afganistan'ın güneyindeki Belûcistan sınırları içerisinde yer alan Kûhistan ile bir sınır teşkil etmektedir. Öte yandan aynı dağ silsilesi, her ne kadar Belûcistan sınırları içerisinde yer alsada Kûhistan'ı Belûcistan'dan doğal bir sınırla ayırmıştır. Afganistan'ın kuzeyinde ise Bend-i Türkistan Dağları bulunmaktadır.⁹⁵ Bend-i Türkistan Dağları ile Süleyman Dağları ülkenin kuzeydoğusunda birleşerek Çin'e uzanarak oluşturdukları hat ise Vahan Koridoru olarak adlandırılmaktadır.

Afganistan aynı zamanda zengin su kaynaklarına sahip bir ülke olarak da göze çarpmaktadır. Afganistan'ın kuzeydoğusundan dışa akan Kâbil Nehri bulunmaktadır. Bu nehir küçük kollarıyla Hindukuş ve Süleyman Dağları arasında konumlanmıştır. Celalabad'ın da bulunduğu bölgede nehrin kolları daha çok Celalabad'ın kuzeyine yani Hindukuş'un eteklerine doğru yayılım göstermiştir. Kâbil Nehri kuzeyde ülke sınırlarını aşarak İndus Nehri'ne karışır. Diğer bir büyük nehir ise Kâbil'den Afganistan'ın iç

⁹³ Mehmet Saray, *Dünden Bugüne Afganistan*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1981, s. 13.

⁹⁴ Karen Ellicott & Susan B. Gall, "Afghanistan", *Junior Worldmark Encyclopedia of Physical Geography*, Vol. 1 Afghanistan to Comoros, The Gale Group, United States of America, 2003, s. 4.

⁹⁵ Saray, *Dünden Bugüne Afganistan*, s. 13.

kesimlerine kadar uzanan ve Argandâb Nehri ile birleşen Hilmend Nehri'dir. Herat üzerinde uzanan ve Afganistan'ın kuzey kesiminde yer alan bir diğer nehir de Herîrûd Nehri'dir. Bu büyük nehirler dışında Afganistan'da irili ufaklı birçok su kaynağı bulunmaktadır. Bu nehirler genel olarak üç gruba ayrılır ve bu gruplar, İndus, Hilmend ve Amuderya grupları olarak adlandırılmaktadır.⁹⁶ Kuzeydeki Amuderya Nehri, Kokça ve Kunduz adında iki kolu ile birlikte kuzeydoğuda geniş bir sahanın sularını toplayarak Aral Denizi'ne akıtır. Diğer yandan göller konusunda da zengin bir coğrafyada yer alan Afganistan'ın kuzeydoğusunda, Vahan Koridoru ve Pamir Yaylası arasında bulunan Sarıgöl (bugünkü adıyla Zorkul) ve Cakmaktın gölleri, Gazne ve Kandahar arasında Âb-ı İstâde ve Herat'ta Namus gölleri bulunmaktadır. Güneybatıda bulunan Sîstan bölgesi ise sulak arazilerin yanı sıra çöllerle kaplı bir alandır. Bu bölgede; Kaş, Mergo (ölüm çölü), Regastan, Pogdar ve Arbu çölleri bulunmaktadır.⁹⁷

Ahmed Şah'ın politikasının devamlılığı bölgedeki aşiretlerin bağlılığına dayanıyordu. Fakat halefi Timur Şah, devletin yanında paralel bir güç istemiyordu ve bu sebeple aşiretlerin gücünü kırma ve etkisiz hale getirme politikası güttü. Timur Şah'ın bu tavrının altında yatan nedenler arasında, tahta ilk çıktığında kardeşi Süleyman'ın Kandahar'da aşiretlerle bir araya gelerek kendini kral ilan etmesi olabilir. Zira Süleyman kendini Kandahar'da kral ilan etmiş ve daha sonra Timur Şah, Kandahar'a yürüyerek burada Süleyman'ı ve destekçilerini bertaraf ettikten sonra devletin başkenti unvanını Kandahar'dan alarak Kâbil'e vermiştir.⁹⁸

Ahmed Şah'ın destekleyici unsurları olan Kandaharlı Peştûnlar (Afganlar) bu duruma çok kızdılar. Timur Şah bununla da kalmayıp ordusunun içerisine Türkmen kökenli Şîî Kızılbaşlar'ı dâhil etti ve hatta onları kişisel korumaları yaptı. Mohmendezâyî, Afrîdiler gibi Afgan kabilelerinden bazıları Timur Şah'ı devirmek için isyan ettilerse de başarılı olamadılar ve Timur Şah isyana katılanların birçoğunu tutuklattı veya öldürdü. Saltanatı

⁹⁶ Dames, "Efganistan", s. 134.

⁹⁷ Bibliothèque nationale de France, "Le Badakshan et le Wakhan. – La Gazette de Cologne donne, d'après un voyageur allemand, les détails suivants", *Journal Officiel de la République Française*, Paris, 1 Avril 1873, s. 2282, <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb328020909>; Saray, "Afganistan", s. 402.

⁹⁸ G. B. Malleson, *History of Afghanistan from the Earliest Period to the Outbreak of the War of 1878*, London, 1878, s. 293-294.

boyunca ülkesi içerisindeki kabilelere boyun eğdirdi ve iç isyanlara odaklanarak devletin merkezî yapısını güçlendirdi. 1793'te Kâbil'de öldü.⁹⁹

Timur Şah'ın vefatının ardından devlet bir buhran içerisine sürüklenmeye başladı. Saltanatında, aşiretlerin gücünü kırma girişimi onu iç politikada hem güçsüz düşürmüş hem de arkasından gelecek olan kişiye zorlu bir süreci miras bırakmıştı.¹⁰⁰ Zaman Şah tahta çıktığında, Pencap ve Sind halen Afganistan sınırları içerisindeydi. Fakat Afganistan oldukça sıkıntılı bir sürece doğru ilerliyordu. 1795'te İran, Horasan'ı işgal etti.¹⁰¹ İki sene sonra Maharaja Rancit Sing ile ittifak kuran Zaman Şah, 1797'de Lahor'u aldı. Rancit Sing, Zaman Şah'ın hâkimiyetine girerek Lahor Valisi oldu.¹⁰²

Zaman Şah'ın Lahor'u alması bu esnada Hindistan topraklarında gücünü artırmış olan İngilizlerin bir kesimini endişeye sevk etti. Nitekim Pencap ve Sind'in Afganistan sınırları içerisinde olması hâlihazırda Hindistan'ın kuzeybatı sınırının güvenliği konusunda Doğu Hindistan Şirketi'ni endişeye sevk ediyorken, Lahor'un 1797'de Afganistan topraklarına katılması, olası bir Afgan tehdidini gündeme getirdi. Bir diğer önemli mesele ise Hindistan toprakları içerisinde bulunan Afganların bu meseleyi destekleyip desteklemedikleri konusuydu ki bu da her an bir ayaklanmanın filizlenebileceği endişesini meydana getirmişti. Neticede Babürlü İmparatorluğu gücünü yitirmiş ve kendini savunamaz haldeydi. Dolayısıyla Müslüman topluluklar yeni bir Müslüman devletin hâkimiyetine kucak açabilirlerdi. Tüm bu teorilerin yanında Zaman Şah'ın miras aldığı devleti göz önünde bulundurduğumuzda gerek iç kargaşa ve gerekse zayıf ekonomi, onun Hindistan yönlü ileri harekâtının temelinde ekonomik kaygıların yattığını göstermektedir. Devletin gelir kaynakları arasında mühim yer işgal eden yağma gelirlerine ihtiyaç söz konusu olduğundan, Zaman Şah devletine yeni topraklar katma politikası gütmüştür.

19. yüzyıla gelindiğinde, Zaman Şah, Mahmud Şah tarafından devrilmiş ve Afgan sarayında Barak Oğulları'nın etkinliği artmıştı. Devletin sahip olduğu stratejik konum

⁹⁹ Gulzad, *The History of the Delimitation of the Durand Line*, s. 25.

¹⁰⁰ Fraser-Tytler, *Afghanistan a Study of Political Developments*, s. 66.

¹⁰¹ Dupree, *Afghanistan*, s. 344.

¹⁰² Gulzad, *The History of the Delimitation of the Durand Line*, s. 25.

ise yüzyılın ilerleyen dönemlerinde iki büyük gücün (İngiltere-Rusya) çıkarlarının keşiştiği nokta olmuştu. Bu andan itibaren Afgan sarayı diplomatik baskılar ve sıcak çatışmaların içerisine sürükleneceği bir yüzyıla adımını atmış oldu. Devletin sınırlarının şekilleneceği bu yüzyılda etkin bir şekilde işleyen İngiliz diplomasisi karşısında artan Rus tehdidi Afgan sarayında yoğun bir nüfuz mücadelesi sahası meydana getirecekti.

Çalışmanın Konusu

Bu çalışma konusu itibariyle 19. yüzyılda Afganistan topraklarında İngiltere ve Rusya'nın hangi müdahalelerde bulunduğu ve 19. yüzyılın ikinci yarısında Afgan Devleti'nin sınırlarının belirlenmesindeki etkinliklerine odaklanmaktadır. 19. yüzyılın başında Afganistan, iki büyük güç arasında sıkışıp kalacağı uzun bir yüzyıla adım atmıştı. İran üzerindeki Rus-Fransız ortaklığının meydana getirdiği Hindistan'ı işgal projesi, İngiltere'yi önce İran sarayına daha sonra ise Afgan sarayına yakınlaştırdı. Bu noktada Ahmed Şah Dürranî'nin mirası Afgan Devleti'nin sınırlarının çizileceği ve iki büyük gücün adeta kaçak dövuştükleri aralıksız diplomasi süreçleri başlamış oldu. Afgan Devleti konumu itibariyle yüzyılın birçok döneminde denge siyaseti izlemek durumunda kaldı. O dönemde Afgan tahtında oturmanın pek de ayrıcalıklı bir konum olmadığını Emir Abdurrahman Han, anılarında belirtmektedir. Bu denli karmaşık bir ortamda kuzeyden Rusya'nın devamlı tazyiki ve Hindistan'ın kuzeybatı sınırlarını emniyet altına almaya çalışan İngiltere'nin baskıları, Afgan tahtında oturan Emirleri, zorunlu olarak bir tarafa daha yakın olmak durumunda bıraktı. Afgan Devleti'ne 19. yüzyılda iki büyük savaşa mâl olacak bu süreçte, Afganistan'ın sınırları belirlendi. İmzalanan sınır antlaşmaları İngiltere ve Rusya'nın çıkarları doğrultusunda çizildiğinden kuzey, güney, doğu ve batı sınırlarında bölgesel birçok problem meydana geldi. Bunun yanında İran ile olan batı sınırı da İngiliz-Rus etkisinin net bir şekilde hissedildiği noktalardandı.

1838-42 yılları arasında İngiltere ile Afganistan arasında patlak veren ilk savaş, İngiltere adına olumsuz bir şekilde sonuçlandı. İki savaş arası dönemde Afganistan hem İngiltere Hükümeti hem de Rusya Hükümeti ile sürekli olarak iletişim içerisinde kaldı. Böyle bir vaziyette bağlarını tamamen koparması düşünülemezdi elbette. 1869-73 tarihleri

arasında İngiltere ve Rusya'nın yürütmüş oldukları diplomatik süreç sonucunda, Afganistan'ın kuzey sınırlarının inşası gerçekleşti. Bu dönemde tahtta bulunan Şîr Ali Han, şüpheli mizaca sahip bir yöneticiydi. Afgan tahtının o güne dek dış müdahaleye en fazla açık hale geldiği bir zaman dilimine rastlayan Şîr Ali'nin politik konumu karikatürlere dahi konu olmuştu. Daha çok İngiltere ile Rusya'nın bir masa etrafında oturup belirlediği kuzey sınırlarında Şîr Ali, saf dışı bırakılmıştı. Fakat bu, onun izlemiş olduğu denge politikasının meyvelerini almayacağı anlamına gelmiyordu. Nitekim İngiltere, onun için Rusya karşısında bir dayanaktı ki öyle de oldu. Afganistan'ın Çin sınırına uzanan kolu olan Vahan Koridoru'ndan, Hoca Salih'e dek çizilen kuzey sınır hattının inşası sürecinde, Hindistan Genel Valiliği ile bağlarını güçlendirme politikası güden Şîr Ali, kendine diplomatik sahalar oluşturdu. Lakin izlediği bu denge siyaseti ya da daha doğrusu ona dayatılan beklenmedik diplomatik münasebetler, günün sonunda İngiltere ile ikinci kez savaşacakları bir düzleme doğru ilerledi.

1878-80 yılları arasında gerçekleşen ikinci savaşta, İngilizler yeniden acı bir tabloyla karşılaştılar. 1880'de Emir Abdurrahman Han, Afgan Devleti'nin tahtına oturdu. Şîr Ali'ye nazaran daha karizmatik bir lider görüntüsü çizen Abdurrahman, ülkesini refaha kavuşturmak adına bölgesel problemlerin ve kabile isyanlarının bastırılmasına odaklanmış bir liderdi. Ülkesinin sınırları içerisinde meydana gelen birçok isyanı bastırmış ve dağınık kabileleri tek bir çatı altında toplayarak, deyim yerindeyse ayakları yere basan bir Afgan Devleti meydana getirmeyi başarmıştı. Onun döneminde Afganistan'ın İran ile olan batı sınırı karmaşık bir süreç yaşadı. Bir yandan sorunlu komşusu İran diğer taraftan kuzeyden gelen Rus tehdidi, Afgan topraklarının kuzeybatısında yeni problemler doğurdu. Bu bağlamda, 1884-85 yılları arasında meydana gelen Pencdeh Krizi belli belirsiz bir sonuca kavuşturulmaya çalışılırken, diğer yandan İngiltere'nin Hindistan'ın kuzeybatı sınır hattı meselesi gündeme geldi. Henry Mortimer Durand'ın yürüteceği bu diplomaside Afgan tahtında oturan Abdurrahman, ülkesinin çıkarlarını gözettiğini savunduğu 12 Kasım 1893 tarihli sınır antlaşması "Durand Hattı"nı imzalayarak bölgesel birçok problemin de doğmasında bir taraf oldu. Almış olduğu askerî ve malî yardımlar düşünüldüğünde Abdurrahman'ın birkaç küçük hibe karşılığında ülkesinin güney ve doğusundaki sınırlarını bir karmaşa içerisine sürüklediği düşünülebilir. Burada üstü çizilmesi gereken nokta İngilizlerin

olası bir Hindistan işgalinden endişe duydukları, bunun yanında yeni bir savaşın filizlenmesi gibi soruların mevcudiyetidir. Dolayısıyla tıpkı Şîr Ali’de olduğu gibi Abdurrahman döneminde de Afgan tahtı aynı diplomatik baskılara maruz kalmıştır. Bu bağlamda çalışmanın odaklandığı ana sorular; 19. yüzyılda Afgan Devleti’nin sınırlarının nasıl ve ne şekilde belirlendiği üzerine şekillenmektedir.

Çalışmanın Önemi

Afganistan hakkında ülkemizde çok kıymetli çalışmalar yapılmıştır. Afganistan bölgesinin ilkçağdan itibaren gelişim süreci ve bölgede bugüne dek kurulan devletler ile ilgili çalışmalar mevcuttur. Özellikle “Büyük Oyun” ekseninde üzerinde hayli fazla araştırma yapılan Afganistan gerek ansiklopedik kaynaklar ve gerekse kitap ve makaleler ile siyasi, iktisadi, coğrafi, demografik ve sosyal açıdan farklı alanlardaki çalışmaların konusu olmuştur.

Bu çalışma ise genel anlamda bilgiler ihtiva etmesinin yanında Şîr Ali Han ve Emir Abdurrahman Han dönemlerinde imzalanan sınır antlaşmalarına odaklanarak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra yaşanan gelişmelere ışık tutmaktadır. Bu dönemde imzalanan ve Afgan tahtında bulunan hükümdarlara dayatılan antlaşmalar ve bunun yanında diplomatik baskılara yeni bir pencereden bakmayı hedeflemektedir.

Bu doğrultuda Afganistan’ın bugününe dahi sirayet eden sınır sorunlarının temeline odaklanan çalışma, döneme ait sosyal, iktisadi ve siyasi dinamikleri anlamak adına önem arz etmektedir. Afganistan ile ilgili ortaya konmuş çalışmaların yanında içerik bakımından tamamlayıcı bir tarzı olan çalışmanın hedefi, Afganistan’ın siyasi tarihinde önemli bir alanın aydınlatılmasını sağlamaktır.

Çalışmanın Amacı

Afganistan’ın kaderini tayin eden en önemli mesele, şüphesiz iki büyük gücün arasında sıkışıp kaldığı 19. yüzyılda yaşadığı buhrandır. Bu çalışmanın amacı, Afganistan’ın bu sürecin içerisine nasıl çekildiğine ışık tutarak, kuzey, batı, güney ve doğu sınırlarının

nasıl ve hangi şartlar altında belirlendiğine odaklanmaktır. Nitekim burada söz konusu Afgan tahtında her iki dönemde oturan Şîr Ali Han ve Emir Abdurrahman Han'ın tutumları da belirleyici rol oynamıştır. Dolayısıyla bu iki hükümdarın, sınır antlaşmaları görüşmelerinde ve antlaşmaların imzalanması süreçlerinde ne denli etkin oldukları sorusunun cevaplandırılması, çalışmanın amaçları arasındadır.

Bu çalışma ile birlikte, Afganistan hakkında yapılan çalışmalara yeni bir kazanım sağlanması amaçlanmıştır. Böylelikle Orta Asya siyasetinde dünden bugüne büyük devletler eliyle gerçekleştirilen müdahalelerin belirli bir periyoduna ışık tutulmuştur. Çalışmanın girişinde Afgan Devleti'nin kuruluş süreci ve 19. yüzyıl içerisinde yaşadığı buhrandan genel hatlarıyla bahsedilmiş devamında İngiltere'nin Hindistan'a ayak basması ve Rusya'nın Orta Asya politikası üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmanın nesnel bir bakış açısıyla ele alınabilmesi adına İngiliz arşiv belgelerinin yanında, Afgan tarihçilerin eserlerine ve Afgan kaynak eserlerine yer verilmiştir. Bu bağlamda İngiliz Dışişleri arşiv belgeleri, İngiliz diplomat ve komutanlarının şahsi evrakları incelenmiştir. Afgan tahtında o dönemde bulunan Emirlerin biyografileri ve otobiyografilerine de yer verilmiştir. Böylelikle meydana gelen olayların tek taraflı bir bakış açısıyla ele alınmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde; Afgan Devleti'nin İngilizlerle kurmuş olduğu ilk diplomatik temasa değinilmiş ve Afgan tahtında meydana gelen hanedan değişikliği ile birlikte başlayan yeni siyasi süreçten bahsedilmiştir. Bu bölüm Dost Muhammed Han'ın Afgan tahtına oturması ve Barak Oğulları hanedanının yükseliş sürecinin anlatısıyla devam etmiştir. Bölümün son pasajında ise Birinci İngiliz-Afgan Savaşı'nı tetikleyen diplomatik buhrandan bahsedilmiştir.

İkinci bölüm, Birinci İngiliz-Afgan Savaşı ile başlamıştır. Savaşın ardından yaşanan karmaşa dönemi ve Dost Muhammed Han'ın ikinci taht dönemi ele alınmıştır. Sonrasında Şîr Ali Han dönemi ve Afganistan'ın kuzey sınırlarının çizildiği 1869-73

diplomasi dönemine değinilen bu kısımda, sınır tespitlerinin nasıl yapıldığı ve Afgan Emiri'nin iki büyük güç arasında nasıl bir diplomasi izlediği üzerinde durulmuştur. Bölümün sonunda İkinci İngiliz-Afgan Savaşı öncesine ışık tutulmuştur.

Üçüncü ve çalışmanın son bölümü, İkinci İngiliz-Afgan Savaşı ile başlamış ve savaşın ardından yaşanan kargaşa ortamından bahsedilmiştir. Emir Abdurrahman Han'ın tahta çıkışı ve tahttaki faaliyetleri hakkında bilgi verilen bu kısımda, Pencdeh Olayı'na ayrı bir başlık açılarak, Afgan Devleti'nin kuzeybatı sınırlarının inşasına odaklanılmıştır. Rus tehdidinin Afgan tahtı üzerindeki etkileri ve bu etkinin sonucu olarak çizilen Hindistan'ın kuzeybatı sınır hattına değinen çalışma, "Durand Hattı" olarak da adlandırılan 12 Kasım 1893 tarihli sınır antlaşmasını ayrıntılı bir şekilde ele alarak Afganistan'ın Hindistan ile olan sınırlarının ortaya çıktığı süreci anlatarak sonlanmaktadır.

Genel bir değerlendirmenin yapıldığı sonuç bölümünde, Afgan Devleti'nin kuzey, güney, batı ve doğusunda çizilen sınırlarının, hangi şartlar altında, nasıl meydana getirildikleri ele alınmış ve bu süreçte Afgan Emirleri'nin içerisinde buldukları durum her yönüyle değerlendirilmiştir.

1. BÖLÜM: AFGAN TAHTINDA YAŞANAN HANEDAN DEĞİŞİMİ VE İNGİLİZLERİN AFGAN DEVLETİ İLE İLK RESMİ TEMASININ ARDINDAN YAŞANAN GELİŞMELER (1801-1838)

19. yüzyıla gelindiğinde çok geçmeden Avrupalı misafirleriyle tanışacak olan Afgan Devleti, yüzyılın ilk çeyreğinde iktidarda yaşanacak hanedan değişikliği ile karşı karşıya kalacaktı. Esadullah Oğulları'nın etkinliğinin giderek zayıflaması ve yönetim üzerinde kaybettikleri otoriteleri, Barak Oğulları'nın tahtı ele geçirmesinin önünü açmıştı. Diğer yandan Zaman Şah'ın Hindistan'ın kuzeybatısında güttüğü fetih politikası İngilizlerin tüm dikkatlerini Afgan Devleti üzerine çevirmelerine neden olmuştu. Bu noktada Doğu Hindistan Şirketi'nin resmi bir temsilci aracılığıyla Afgan Devleti ile temasa geçmesinin önü açılmış oldu. Bu esnada ülkesinin içerisinde meydana gelen isyanları bastırmaya çalışan Zaman Şah'ın karşısında Mahmud Şah yer almıştı. Mahmud Şah'ın arkasında duran güç ise Esadullah Oğulları'nın Afganistan'daki güç savaşlarında en güçlü rakibi olan Barak Oğulları kabilesinden Fetih Han'dı. İktidarı ele geçirmek için kurulan bu ittifak Afgan Devleti'nin kaderini derinden etkileyen sonuçlar doğuracaktı.¹⁰³

Bu dönemde, Hindistan'ın güvenliğini sağlamak adına Afgan Devleti ile resmi temas kuran Doğu Hindistan Şirketi ise Orta Asya'da Rus tehdidine karşı stratejik bir hamle geliştirme niyetindeydi. Bir yandan Hindistan topraklarında patlak veren sipahi isyanını bastırmaya çalışan İngilizler, diğer yandan İran ve Afganistan üzerinde inşa etmek istedikleri tampon için diplomatik temaslarda bulunacaklardı. Afgan Devleti ile kurulan ittifak girişimi ise çok geçmeden iki tarafın birbirleriyle savaşacağı yeni bir siyasal zemini meydana getirecekti.

1.1. Afgan Devleti'nin Yönetiminde Artan Barak Oğulları Etkisi

Mahmud Şah, Payende Han'ın oğlu Fetih Han'ın desteğiyle 1801 yılında Kâbil tahtını ele geçirdi. Afgan tahtına oturduğunda kendi hanesinden (Esadullah Oğulları) ve

¹⁰³ BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, s. 203.

halkından pek fazla destek görmedi. Fetih Han'ın, Şah'ın tahta oturmasında etkin rol oynaması, onu Barak Oğulları'nın bir kuklası durumuna getirdi. Aynı zamanda iki aile arasındaki (Esadullah Oğulları-Barak Oğulları) güç savaşlarını da yeni bir boyuta taşıdı. Mahmud Şah'ın hükümdarlığının ilk dönemi uzun sürmedi. Hâlihazırda kargaşa içerisinde geçen 2 yıllık sürecin ardından Mahmud Şah, tahttan inmek zorunda kaldı. Mahmud Şah'ın ardından Afgan tahtına Temmuz 1803'te Şah Şücâ oturdu.¹⁰⁴ Afgan tahtında kısa süre içerisinde yaşanan taht değişimlerinin meydana getirdiği karmaşa bir yana Şah Şücâ'nın döneminde yeni bir döneme geçiş yaşanacaktı. Bu geçiş 1600'den beri Hindistan topraklarında olan İngilizlerin gerçekleştireceği ilk resmi temasla başlayacaktı.

1.1.1. Şah Şücâ Döneminde Meydana Gelen Olaylar

Zaman Şah'ın genç kardeşi Şah Şücâ (Şücâülmülk) 1803'te tahtı ele geçirdi ve herhangi bir misilleme yapmadan Zaman Şah'ı serbest bıraktı. Haliyle gözlerine mil çekilen Zaman Şah'ın çok da fazla bir etkisinin kalmadığının farkındaydı. Şah Şücâ 1803'ten 1809'a kadar Afganistan'ın tahtında oturdu ve hanedan mücadelelerinden çok fazla sıkıntı çekti.¹⁰⁵ Mahmud Şah ile Şah Şücâ arasında meydana gelen taht mücadelesi Afgan Devleti'ni çok yıprattı. Hâlihazırda iç isyanlarla mücadele eden Afgan tahtı, büyük bir buhran içerisine sürüklendi ve sonuç olarak siyasal buhran beraberinde ekonomik problemleri ve dolaylı olarak kabilelerin bölgesel yağmalara yönelmelerinin önünü açtı. Bu karmaşa ortamında bir Avrupalı misafir, Afgan sarayının kapısını çaldı. Şah Şücâ'nın birinci taht dönemi, Afganistan'a ilk resmi İngiliz temasının gerçekleştiği dönem oldu.¹⁰⁶

Şah Şücâ'nın tahta çıkmasının ardından Afganistan oldukça karmaşık bir siyasi ortam içerisine sürüklendi. Öyle ki buhranlı dönemin başlangıcında Afgan tahtındaki belirsizlik yahut kim tarafından kati biçimde sahiplenileceği konusu henüz netlik

¹⁰⁴ Farrukh Husain, *Afghanistan in the Age of Empires, The Great Game for South and Central Asia*, Published by Silk Road Books, 2018, s. 17.

¹⁰⁵ Mir Mohammed Siddik Ferheng, *Afganistan der Penc Karn-ı Ahir*, Peshawar: Ehsanullah Mayar, 1988, s. 135; Ayrıca bkz. Arnold Fletcher, *Afganistan Highway of Conquest*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1965, s. 66.

¹⁰⁶ Shah Mahmud Hanifi, "Shah Shuja's 'Hidden History' and its Implications for the Historiography of Afghanistan", *South Asia Multidisciplinary Academic Journal*, Free-Standing Articles, 2012, s. 5.

kazanmamıştı. Doğu Hindistan Şirketi tarafından görülen ise Rusya ile Hindistan arasında var olan tamponun karmaşa içerisine sürüklendiği idi. Bu durum İngilizleri endişelendiriyordu. Nitekim 1801’de Çar Pavel’in gerçekleştirdiği kısa soluklu Orta Asya ve Hindistan eksenli harekât politikası henüz hafızalarda tazeliğini koruyordu. Bu harekât planının ardından aynı yıl 1801’de İran ile yapılan ticari ve siyasi antlaşma İngiltere’yi bir nebze olsun Orta Asya politikası nezdinde güçlendirmiş ve önemli bir avantajı ele geçirmesini sağlamıştı. 1801 yılı Ocak ayında İran ile hem ticari hem de siyasi bir antlaşma imzalayan İngiltere Hükümeti, İran sarayını kendi safına çekme girişimlerini başarı ile sonuçlandırdı. Bu antlaşmaya göre; Şah’ın politikası hem Fransızları hem de Rusları oyalamak olacaktı.¹⁰⁷ Böylelikle bir yardım söz konusu olduğunda İngiltere’den istenecekti, bunun yanında Şah, İngiltere’den aldığı güvence karşılığında Afganların Hindistan’ı istila teşebbüslerini de önleyecekti.¹⁰⁸ İngiltere açısından İran üzerinde tesis edilecek diplomatik bağlar oldukça önemliydi. Orta Asya üzerindeki siyasal buhranlar ve kuzeydeki Rus tehdidi göz önüne alındığında İngiltere’nin Hindistan’ı korumak adına gösterdiği refleksler çok yönlü politikalar zincirini meydana getirmişti. Bu zincirin önemli halkalarından bir tanesi İran’dı. Bu sebeple İran sınırları içerisinde meydana gelebilecek her türlü problem İngiltere’yi doğrudan ilgilendirmekteydi.

Çar Pavel’in ani ölümü sonrası yaşanan taht değişiminin ardından imparatorluğun başına geçen I. Alexander, pek savaş yanlısı görünmeyen ve hatta dünya barışını savunan bir lider olarak lanse edilmiş olsa da onun döneminde Rusya’nın Orta Asya politikası yeni bir ivme kazandı.¹⁰⁹ I. Alexander, Hindistan’ı işgal projesine devam etmemiş olsa da hâkimiyet sahasını Orta Asya’ya yayma mücadelesini sürdürdü ve İran ile uzun süren bir çatışma ortaya çıktı. Bu arada Gürcistan ve diğer Kafkasya vilayetlerinin kaderi konusunda her iki taraf arasında uzun soluklu bir mücadele dönemi başladı.¹¹⁰ Nitekim 1799’da Viladikavkaz’ın ardından 1800’de Gürcistan’ın Rus hâkimiyeti altına girmesi bölgesel birçok problemin doğmasına neden olmuştu.¹¹¹

¹⁰⁷ Colquhoun, *Russia Against India*, s. 9.

¹⁰⁸ Colquhoun, *Russia Against India*, s. 9.

¹⁰⁹ Riasanovsky, *Rusya Tarihi*, s. 286.

¹¹⁰ Colquhoun, *Russia Against India*, s. 9.

¹¹¹ John F. Baddeley, *The Russian Conquest of the Caucasus*, Curzon Press, USA, 1999, ss. 21-22.

Bu dönemde Kazak steplerinin doğusundaki üç büyük hanlık olan Buhara, Hive ve Hokand ile daha önceden tesis edilen diplomatik ve ticari münasebetler artırıldı. Diğer yandan ise bir askeri hareketlilik söz konusuydu. 1803 yılında Teğmen Gaverdovsky'nin komutası altında silahlı bir kervan, Sibiryaya üzerinden Buhara'ya ulaşmaya çalıştı, ancak Kazakların düşmanca tavırları sonucu kervan geri dönmek durumunda kaldı.¹¹² Bu sırada Şîi ve Sünniler arasındaki çatışmaların Afgan Devleti'ni zayıflatmasından faydalanan Kaçar Hanedanı, Meşhed'i aldı ve bunun sonucunda Şah Şücâ, İngiltere'ye yakınlaşmaya başladı.¹¹³ Özellikle bu durum üzerinde Gaverdovsky'nin harekâtının da etkisi oldukça fazladır.

Aynı yıl 1803'te Doğu Hindistan Şirketi'nin Gizli Komitesi tarafından Bengal Genel Valisi'ne aktarılan mesajda Fransız filosu ile ilgili yeni bir gelişmeden bahsedildi.¹¹⁴ 17 Mart 1803 tarihli bilgide, Fransızların Mauritius adasına yerleştikleri, adayı üs olarak kullandıkları ve bunun yanında Hindistan'da var olan huzursuz ortam ve bu sorunun nasıl giderileceği gibi önlemler yer alıyordu.¹¹⁵ Fransızların bu adayı 1715 yılından beridir idare ettikleri yahut işgal etmiş olduklarını göz önünde bulundurduğumuzda İngiliz tarafının bu konu üzerinde hassas davranmasını açıkçası abartılı bir tutum olarak görmek yanlış olacaktır. Zira diğer yandan Hindistan içerisinde vuku bulan huzursuzluk ortamı ve bunun yanında var olan ekonomik buhranın etkileri, bu mektubun ardından üç yıl sonra Vellore'de kendisini gösterecekti.

1805 yılına gelindiğinde Avrupa'da Üçüncü Koalisyon Savaşı patlak verdi. Bu savaşta Napolyon'un I. Alexander'e yaşattığı yenilgi İngilizleri memnun etti. Bunun yanında güçlenen bir Fransa olması da bir yandan tedirginlik meydana getirdi. Ancak iki büyük gücü göz önünde bulundurduğunda İngiltere; Fransa'nın tekil ilerleyişini bir Rusya-Fransa ortaklığına yeğledi. İngilizler, Fransız-Rus ittifakından çekinmeleri dolayısıyla İran'la antlaşma yoluna gittiler.

¹¹² Rywkin, *Russia in Central Asia*, 1817, s. 20.

¹¹³ Töre Sivrioğlu, Ahmed Jawid Türkoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Afganistan Tarihi*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2017, s. 197.

¹¹⁴ Doğu Hindistan Şirketi Gizli Komitesi ile ilgili olarak Bkz. C. H. Philips, "The Secret Committee of the East India Company", *Bulletin of the School of Oriental Studies*, Vol. 10, No. 2, University of London, 1940, ss. 299-315.

¹¹⁵ Peter Auber, *Rise and Progress of the British Power India*, London, 1837, s. 302.

Olası bir Fransız-Rus ittifakı İngiltere'nin İran ve Orta Asya coğrafyası üzerindeki amaçlarının önüne büyük bir set çekilmesine neden olacaktı. Bunun yanında İngiltere'nin en başından beri vazgeçilmezi olan Hindistan, büyük bir tehditle karşı karşıya kalacaktı. İngiltere bu noktada bir strateji belirledi. İlk olarak olası bir Fransız-Rus ittifakını önlemek için hızlı diplomatik münasebetler gerçekleştirilecek ve ikinci olarak İran yönetimi ile diplomatik ilişkiler güçlendirilerek güney yönlü Rus ilerlemesi kontrol altında tutulacaktı.¹¹⁶ İngiltere'nin İran ile Rusya arasında bir sınır çizme ve bu sınırı kendi kontrolü altında tutma niyetinde olduğu net bir şekilde görünüyordu. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere burada cevap bekleyen en önemli soru ise Fransa ve Rusya'nın aynı masaya oturup oturmayacağı meselesiydi.

Gerek St. Petersburg'da bulunan İngiliz Bakan Stuart'ın ve gerekse İngiltere Hükümeti'nin, Rusya'nın Kafkasya'daki ilerleyişi konusunda endişelerinin ne denli haklı olduğu çok geçmeden ortaya çıktı. Bu noktada işler İngiltere'nin istediği gibi gitmedi. Kısa süre zarfında Şah, İngiltere'den talep ettiklerini alamayacağını farkına vardı. Bu durumda İngiltere'nin 1801 antlaşması ile inşa ettiği duvar bir anda ortadan kalktı ve İran müdahaleye açık hale geldi

1807'de Şah, Napolyon ile masaya oturdu ve Napolyon bu anlaşma ile birlikte İran'ın toprak bütünlüğünü kabul etti. Daha sonra 7 Temmuz 1807'de Tilsit'te bir araya gelen Napolyon ve I. Alexander'ın Tilsit Barış'ını imzalaması Fransa ile Rusya arasındaki savaşı sona erdirince, I. Alexander ve Napolyon, Hindistan'ı işgal etmek üzere başka bir plan düzenledi.¹¹⁷ Bu senaryo İngiltere'nin yaşadığı bir *dejavu* sendromuydu. Öyle ki Pavel'in gerçekleştirdiği ani dönüşümü bu kez de I. Alexander gerçekleştirmişti. Aynı zamanda bu senaryo İngiltere'nin en çok endişe duyduğu ittifak projesinin yeniden canlanması demektir. Tilsit'te imzalanan antlaşmanın en önemli yanı; Rusya, Danimarka, Portekiz ve İsveç gibi ülkelerin yanında İngiltere'nin de ekonomik bir buhrana sürüklenmesi ve denizlerdeki donanma gücünün etkisiz kılınması gibi bir amaç

¹¹⁶ Paul Frederic Shupp, *The European Powers and The Near Eastern Question 1806-1807*, Faculty of Political Science of Columbia University, New York Columbia University Press, 1931, ss. 530-531.

¹¹⁷ John William Kaye, *The Life and Correspondence of Major-General Sir John Malcolm, G.C.B., Late Envoy to Persia, and Governor of Bombay; from Unpublished Letters and Journals*, Vol. I, Printed by Smith, Elder, and Co., London, 1856, s. 399; Colquhoun, *Russia Against India*, ss. 9-10; Ayrıca bkz. Orhan Yazıcı, *Afganistan'da Rus-İngiliz Nüfuz Mücadelesi (1800-1921)*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 1996, ss. 61-62.

taşmasıydı.¹¹⁸ Donanma gücünü kırmak uzun vadede İngiltere'nin ekonomik bir buhran içerisine sürüklenmesi demektir. Lakin her ne kadar I. Alexander ve Napolyon Hindistan konusunda iştah kabartmış olsalar da İngilizlerin İran özelinde uyguladığı diplomasi manevrası henüz yeni yeni anlaşma zemininde buluşmuş bu iki devleti tıpkı bir yüzyıl önceki gibi düşman konumuna geri döndürecek ve Napolyon, Rusya'yı 1812 yılı Temmuz ayında işgale kalkışacaktı.¹¹⁹

İngiltere'nin, Hindistan'ı dış saldırılara karşı koruma çabalarının yanında bir de içte yaşanan huzursuzluklar söz konusuydu. İran sahasında Fransız-Rus tehdidi henüz filizlenmemişken Hindistan'da 1806 yılında bir ayaklanma patlak verdi. Daha önceden ordudaki asker sayısını artırmak adına yerli askerleri bünyesine katan Doğu Hindistan Şirketi, şimdi bu askerlerle karşı karşıya gelecekti. Bu ayaklanma İngilizleri ikili bir kıskaç içerisine sürükledi. Nitekim İran'da yeni bir Hindistan projesi filizlenirken, Doğu Hindistan Şirketi bir yandan bu ayaklanma ile baş etmek durumunda kalacaktı.

Hindistan'ın kuzeybatısında diplomatik bir süreç inşa edilirken, Doğu Hindistan Şirketi bir yandan Hindistan topraklarında kalıcılık sağlamaya çalışıyordu. Nitekim bu topraklar üzerinde birçok farklı sorun barındığından burada sahip oldukları ticaret ağının güvenliğini sağlamak belirli bir bedel ödenmesini gerektiriyordu. İngilizlerin yerli birliklerden oluşturduğu ordu sürekli savaş halindeydi ve bu bir yıpranma meydana getirmişti. Diğer yandan sipahi sayısındaki artış ve disiplin sorunları, İngilizleri yeni bir yöntem uygulamak zorunda bıraktı. Yeni düzende ilk başlıklar arasında askerlerin kılık, kıyafet, saç tıraşları ve sakal kesimleri gibi konular yer alıyordu. Önemli bir diğer gelişme ise silahların yağlanması domuz ve inek yağlarının kullanıldığı duyumuydu ki domuz Müslümanlar tarafından tepkiyle karşılanırken inek de Hindular tarafından problem oluşturuyordu. Hindistan bağımsızlık hareketinin ilk kıvılcımı olarak nitelendirilen Vellore Ayaklanması işte böyle bir zeminde patlak verdi. İngiliz makamlarının Hint askerlerinin dini duyarlılıklarını göz ardı etmeleri ve bu sebeple

¹¹⁸ Thomas Munch-Petersen, "The secret intelligence from Tilsit New Light on the Events Surrounding the British Bombardment of Copenhagen in 1807", *Historisk Tidsskrift*, 2002, s. 56.

¹¹⁹ Walther Kirchner, *An Outline History of Russia*, College Outline Series, Printed by Barnes & Noble Inc., New York, 1948, ss. 122-123; Colquhoun, *Russia Against India*, ss. 9-10.

askerlerin duygularını incitecek faaliyetlerde bulunmaları büyük ölçekli bir ayaklanmaya mahal vermiş oldu.¹²⁰

1805'te Madras Ordusu'nda komutanlığa getirilen Cradock, Hindistan Hükümeti nezdinde herhangi bir askerlik düzenleme yasası olmadığını fark etmişti. Bunun üzerine orduda bir kılık kıyafet yönetmeliği olmasının gerekliliği üzerinde durdu. Yeni bir düzenleme hazırlandı. Bu düzenlemeyi hazırlayan; Binbaşı Pearce'ydi. Yerli birliklerin kılık kıyafetleri ve genel standartları ile ilgili bir düzenleme hazırlayan Pearce, bu düzenlemeyi Robert Clive'nin ardından vali olarak atanan George Barlow'un emri üzerine hazırlamıştı. Buna göre; seremonilerdeki askerlerin, çeneleri temiz bir şekilde tıraşlı olacaktı, bıyıkları belirli bir standartta kesilecek olan askerlerin, herhangi bir mezhebe mensup olduklarını belli edecek küpeler takmaları veya renkli takılar kullanmaları, türbanlarını şapkaya benzer bir şekle dönüştürmeleri gibi kurallar getirildi.¹²¹

Birinci Bengal Düzensiz Süvari Birliği 1803 yılında meydana getirildikten iki yıl sonra 1805 yılında hazırlanan düzenleme, bir anda devasa bir ayaklanma doğurmuş oldu.¹²² Burada karşımıza önemli bir soru çıkmaktadır. Gerçekten de bu ayaklanmanın nedeni, Plliy'in de makalesinde dile getirdiği gibi kılık kıyafet yönetmeliği ile mi ilgiliydi. Vellore Ayaklanması, bu sebeple Hindistan siyasal ve sosyal tarihinde önemli bir noktayı işgal etmektedir. Bir kırılma yaşanmıştır. Belgelere bakıldığında; General John Francis Craddock, genel sekreter P. A. Agnew, Madras ordusunun genel sekreteri Binbaşı Pierce gibi ordu mensupları; getirilen reformun yanlış anlaşıldığını kabul etmektedirler. Ancak bunun yanında askerlerin büyük çoğunluğunun bu reforma olumlu tepki gösterdiklerini belirtmektedirler.¹²³ 4 Temmuz 1806 tarihli mektubunda William Bentick; gerçekleştirilen kıyafet reformunun askerler nezdinde kültürel bir tepki doğuracağını sezdikleri anda bunu derhal ekselanslarına iletceklerini belirtmiş ve

¹²⁰ S. Jayavelu, "The Vellore Mutiny – 1806", *International Journal of Advance Research, Ideas and Innovations in Technology*, Vol. 4, Issue 2, s. 38.

¹²¹ Henry Beveridge, *A Comprehensive History of India – Civil, Military and Social Vol. II*, London, 1862, s. 813.

¹²² "1st Bengal Cavalry (late 1st Irregular Cavalry – Raised in 1803)", bkz. Hart, *The New Annual Army List, Militia List, and Yeomanry Cavalry List for 1894*, s. 441.

¹²³ K. K. Plliy, "The Causes of the Vellore Mutiny", *Proceedings of the Indian History Congress*, Vol. 20, Indian History Congress, 1957, s. 307.

mektubun devamında Bentick ek olarak, böyle bir vaziyetin olmadığını ve yapılan sorgularda “*yeni reforma bir itiraz olmadığı tespit edilmiştir*”, kaydını düşmüştür.¹²⁴

Bentick ve Craddock’un ifadelerine baktığımızda, İngiliz makamlarının düzenleme yasasının meydana getireceği sonuçlar konusunda iyi temennilere sahip olduklarını görmekteyiz. Bu beyanlar bir yana meydana gelen ayaklanma İngiliz askerî kademesini ağır yaptırımlar uygulamaya yöneltti. 4 Temmuz 1806 tarihli genel emirde “*...ister Müslüman ister Hindu olsun söz konusu reforma karşı çıkıp herhangi bir muhalefete bulunan veya bu muhalefete sebat edenler en ağır askeri ceza ile cezalandırılacaklardır...*” denilmiştir.¹²⁵ Hindistan’daki İngiliz askerî kademelerinin beyanlarına rağmen vuku bulan ve kısa süre içerisinde hoşnutsuzlukları ortaya çıkaran ayaklanma karşısında böylesine sert tedbirler alınması, durumun vahametini göstermektedir. Bu nedenle denilebilir ki ordu mensupları reformun doğurduğu sonuçların sorumluluğunu üstlerinden atmak adına kendi bahanelerini üretmişlerdir.

Vellore Ayaklanması’nı tek bir nedene indirgemek birbirinden farklı birçok sosyal faktörü göz ardı etmek olacaktır. Bu nedenle Vellore Ayaklanması nezdinde bir değerlendirme yaparsak; hâlihazırda toplumsal birçok farklı sıkıntı varken askerî kanattan kıyafet reformunun ilan edilmesi bir kıvılcım vazifesi görmüştür. Tepeden inme bir biçimde uygulanmaya çalışılan reform, eldeki sebeplerin tek bir vücutta toplanarak bir ayaklanmaya dönüşmesinin önünü açmıştır. Kısa bir süre içerisinde bastırılan ve görünürde küçük çaplı olan bu ayaklanma, Hindistan’ı büyük bir macera içerisine sürüklemiş ve ileriki dönemlerine sirayet edecek kalıntılar bırakmıştır. 1806 yılı şirket açısından özellikle Hindistan’da hareketli bir biçimde seyretmişti. 1806 yılında meydana gelen Vellore Ayaklanması gösterdi ki Hindistan, Hindistan Hükümeti İstatistik Genel Müdürü W. W. Hunter’ın Edinburgh’da yaptığı konuşmasında bahsettiğinin aksine bir “*lütufla*” karşı karşıya değildi veya diğer bir deyişle İngiltere’nin Hindistan’da var olması Hindistan halkı tarafından “*muazzam bir nimet*”

¹²⁴ William Charles Cavendish Bentick, *Memorial Addressed to the Honourable Court of Directors By Lord William Cavendish Bentinck, Containing an Account of the Mutiny at Vellore, with the Causes and Consequences of that Event, February 1809*, London: J. Booth, 1810, BL, General Reference Collection (9055.h.5.) Asia, Pacific & Africa (V 8872), “Public Letter to The Commander in Chief, 4th July, 1806”.

¹²⁵ BL/ 9055.h.5./V 8872, “General Order By Government, 4th July, 1806”.

olarak karşılanmamıştı.¹²⁶ Şirket yetkililerini bekleyen en önemli soru ise; Doğu Hindistan Şirketi ordusunun tüm Hindistan'ın gözünde hain ve isyancı ilan edilip edilmeyeceğiydi. Zira onlara göre, İngiltere Kralı başta olmak üzere “...*İmparatorluğun şefkatli kolları Hindistan'a uzanmış ve sadakat sunmuştu*”.¹²⁷ Hızlı bir şekilde bastırılan bu isyanın ardından Doğu Hindistan Şirketi, esas gündemine odaklanarak yüzünü tekrar Afganistan'a döndü. Şimdi İngilizlerin hedefinde, 1803'te Afgan tahtına oturan Şah Şücâ ve Afganistan bulunuyordu. Bu amaçla bir diplomatın Afganistan'a gönderilmesi, İngilizlerin bölge siyasetini yönlendirmesinde kolaylık sağlayabilirdi.

Şah Şücâ'nın birinci taht döneminin ilk yılları Afgan Devleti açısından önemli gelişmelerin yaşanmasına sahne oldu. İran üzerindeki Rus-Fransız teşebbüsleri ve Hindistan'ın müdafaası noktasında Afganistan topraklarının sahip olduğu stratejik konum, İngilizlerin Afgan sarayı ile resmi bir şekilde temasa geçmesinin önünü açtı. Mountstuart Elphinstone'nin 1809 yılında Şah Şücâ ile yaptığı anlaşma yeni bir siyasi zemin hazırladı. Böylelikle İngilizler hem İran sarayında etkinliklerini artırmış hem de Afgan sarayı ile yeni bağlar kurmaya başlamışlardı.

İngilizlerin Afgan sarayına olan ilgileri ve bunun yanında Afganistan ve İran sınır sorunlarını kendi çıkarları doğrultusunda diplomatik bir malzeme olarak kullanma çabaları karşısında Rusya'nın da kendine has çözüm yolları bulması gecikmedi. Bu denge politikasında zararlı çıkan ise çok geçmeden ülkesi İngilizler tarafından işgal edilecek olan Afgan Devleti'ydi. Kâbil'de İngiliz ve Rus diplomatların, Şah'a en yakın koltuğa oturmaya çabaları, 1809'da masaya oturan iki devletin kısa süre içerisinde bir savaşa sürüklenmesinin önünü açacaktı.

¹²⁶ J. H. Balfour Browne, *Essays Critical and Political*, Vol. II, London, 1907, s. 46.

¹²⁷ Charles Marsh, *Review of Some Important Passages in the Late Administration of Sir G. H. Barlow, Bart. At Madras*, Harding and Wright Printers, London, 1813, s. 330.

1.1.2. İngiliz Diplomat Mountstuart Elphinstone Afganistan’da (1807-1809)

1783’te Afganistan sınırları içerisinde yer alan Keşmir’e ulaşan tüccar George Forster’e kadar İngilizler, Afganistan’a adım dahi atmamışlardı ki Forster’in seyahati bir geziden ibaretti.¹²⁸ Dolayısıyla kendine has özellikleri bulunan Afganistan coğrafyası, İngiltere için tam bir bilinmezlikti. Birçok kabile ve etnik unsuru bünyesinde barındıran Afganistan, kuzeyinden güneyine, batısından doğusuna değişiklik arz eden bir yapıya sahipti. İran üzerinde tesis edilen Rusya-Fransa tehdidi ve olası bir Rusya-İran ittifakının Hindistan’ı tehdit edeceği ihtimalinden yola çıkan İngiltere Hükümeti, Çar Pavel’in ölümünden hemen önce başlattığı Hindistan harekâtının akabinde Fransızların İran’daki entrikaları ve 1807 yılında ortak Fransız-Rus, Hindistan’ı işgal projesi başarısızlıkla sonuçlanınca 1807 yılında İran ile yeniden bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşmaların ardından yönünü Afganistan’a çeviren İngiltere, çift kollu bir diplomasi süreci başlattı.

1807 yılı Şubat ayında, George Tierney’nin başkanlık ettiği Denetim Kurulu Başkanlığı’nda görevli Charles Grey’in mühürlediği Dışişleri Bakanlığı mühürlü mektuplardan birinde bir görev yer aldı. Mektup, İngiliz diplomat Harford Jones’a iletildi.¹²⁹ Bu görevin hedefinde Afgan Devleti ile kurulacak resmi temas vardı. Rusya ile arasına Hindistan’ın güvenliğini sağlamak adına bir duvar örmek isteyen İngiltere’nin İran sarayı ile gerçekleştirdiği diplomatik faaliyetlerin ardından ilk hedefi kuzeybatıdaki komşusu Afganistan oldu. 25 Şubat 1807’de İngiliz elçi Mountstuart Elphinstone ve beraberindeki heyet Peşaver’de Şah Şücâ ile görüşmek üzere hareket etti. 1807 yılına kadar Afganistan toprakları İngilizler için belirsizliğini koruyan bir statüdeyken artık kritik bir konumda yer alıyordu. 19. yüzyılda bölgede zuhur edecek

¹²⁸ George Forster, *A Journey from Bengal to England, Through the Northern Part of India, Kashmere, Afghanistan, and Persia, and into Russia, by the Caspian-Sea*, Vol. II, Printed for R. Faulder, London, 1798, s. 1.

¹²⁹ Sir Harford Jones Brydges, *An Account of the Transactions of His Majesty’s Mission to the Court of Persia, in the Years 1807-11*, Vol. I, London: James Bohn, 1834, s. a2; Denetim Kurulu Başkanlığı, İngiltere Hükümeti tarafından 18. Yüzyılın sonlarında kurulmuştur. Kurumun amacı, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi’ni denetlemektir. Kurumun başında olan kişi Londra’da Hindistan ile ilgili konularla ilgilenmekle görevli bir İngiliz Hükümeti yetkilisidir. Kurumun o dönem Büyük Britanya’nın üçte birine denk gelen 20.000.000 poundluk bir bütçesi bulunuyordu. Bu kurumda görev alan yetkililer için Bkz. Timothy Venning, *Compendium of British Office Holders*, Basingstoke, Hampshire: Palgrave MacMillan, 2005, ss. 316-319; Ayrıca bkz. Uğur Akbulut, *Hindistan Yolu ve İngilizler Fırat Nehri’nde İlk İngiliz Vapurları*, Çizgi Kitabevi, Konya, Kasım 2016, s. 98.

rekabet de işte tam bu yıllar içerisinde fiili olarak filizlenmeye başladı. Çift kollu savunma hattının bir tarafı hali hazırda İran iken şimdi diğer kanadını da Afganistan oluşturacaktı.

1808'de Fransız Büyükelçiliği tarafından görevlendirilen General Gardanne'nin İran'a gelmesi ve Napolyon'un Hindistan'ı işgal projesi, Fransa'nın Hindistan'da İngiliz çıkarlarına ket vuracağı endişesini artırdı.¹³⁰ İngiltere Hükümeti'nin görevlendirdiği Elphinstone, bu esnada Afgan sarayı ile diplomatik temaslarda bulunuyordu. Amaç Afganistan'ı, İngiltere'nin yanına çekerek güvenli bir set oluşturmak ve dolaylı olarak Hindistan'ı ve sınırlarını emniyet altına almaktı. Bu görev, İranlılar ile birliktelik içerisinde olan Fransızların, Afganistan ve Hindistan üzerindeki işgal girişimlerini önlemek amacıyla düzenlendi. Bu girişim Şah Şücâ tarafından iyi niyetle karşılandı ve 1809'da ittifak antlaşmasının imzalanması ile sonuçlandı.¹³¹ Elphinstone'nin 1809 yılında Şah Şücâ'nın kış sarayında yapmış olduğu antlaşma gerek Afganistan ve İngiltere arasındaki ilk resmi temas olması ve gerekse Doğu Hindistan Şirketi'nin İngiltere adına doğrudan Afganistan'a yönelmesi açısından oldukça önemlidir.¹³² Bu girişim ile birlikte Afgan Devleti ile İngiltere Hükümeti arasında organik bir bağ meydana gelmiş oldu. Buna göre, Afgan Devleti, Hindistan'ın olası bir işgal durumunda, savunulması konusunda garanti verdi. Aynı zamanda bu, Afganistan'ın Hindistan'ı işgal etmeyeceğinin de bir garantisiydi. Olası bir Fransa-İran ortaklığında, Afgan Devleti İngiltere ile ortak çıkarlar üzerinde müttefik olarak hareket edeceklerdi.¹³³ Şâh Şücâ imzalamış olduğu bu antlaşma ile bir bakıma İngiltere Hükümeti ile bağ kurmuş olmanın kendi tahtına vereceği gücün farkındaydı. Lakin işler istediği şekilde gitmedi. Bu tarihten bir yıl sonra Fetih Han, Şah Şücâ'yı Nimle'de mağlup edince Mahmud Şah tekrar tahtı ele geçirdi ve Şah Şücâ İngilizlere sığınmak üzere Hindistan'a kaçtı.¹³⁴ Şücâ'nın birinci taht döneminde Afgan Devleti'ne bırakmış olduğu miras, İngilizlerle imzaladığı antlaşma oldu.

¹³⁰ Elphinstone, *An Account of the Kingdom of Caubul*, Vol. I, s. 1.

¹³¹ BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, s. 203; Antlaşmanın maddeleri için (Bkz. Ek-8) BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN-NO. I – 1809".

¹³² M. Hassan Kakar, *A Political and Diplomatic History of Afghanistan 1863-1901*, Brill, Leiden-Boston, 2006, s. 159.

¹³³ Muhammed Afşar Yezdi, *Afgan-name*, Vol. II, 1982, s. 66.

¹³⁴ Fletcher, *Afghanistan Highway*, ss. 66-67.

Orta Asya politikasını artık çift kollu ilerleten İngiltere'nin özellikle Rus-Fransız yakınlaşmasının ardından endişe kat sayısı artmıştı. Bu birlikteliğin İran üzerinde vücut bulması tedirginlik düzeyini bir kat daha artırmış ve İran ile bir antlaşma imzalanması gerekliliğini doğurmuştu. Bu sebeple Elphinstone 1809'da Şah Şücâ ile masaya oturmuş antlaşma imzalarken diğer yandan da İran Şahı Fetih Ali Şah ile diplomatik temaslar gerçekleştirilmiş ve Harford Jones ile Fetih Ali Şah arasında bir antlaşma imzalanmıştı.

Bu antlaşma daha çok 1801'in bir güncellemesi niteliğinde oldu. 12 Mart 1809'da imzalanan bu antlaşmaya göre; İran Şahı belirli ön maddelerin ve imtiyazların yanında önemli bir garantörlük sağladı. Bu garantörlük kapsamında Avrupa'nın herhangi bir gücü ile yapmış olabileceği her antlaşma veya ittifakın geçersiz ve hükümsüz hale geldiğini duyurdu ve İran yahut Hindistan'a ilerlemek isteyen herhangi bir Avrupalı güce geçiş izni tanımayacağını taahhüt etti. İngiltere Hükümeti ise bunun karşılığında İran üzerine gerçekleştirilecek herhangi bir saldırı veya müdahaleye doğrudan karşılık vereceğinin ve gerektiğinde askeri yardımda bulunacağını garantisini verdi.¹³⁵

İmzalanan antlaşmanın ardından İngiltere bölge üzerinde hiç olmadığı kadar nüfuz sahibi oldu. 1809 yılı içerisinde izlenen çift kollu politikanın meyveleri alındı. Böylelikle hem İran hem de Afganistan, Bengal Genel Valiliği tarafından etki sahası içerisine çekildi. Bu durum ilk bakışta İngiltere'nin rahat bir nefes alabileceği duygusunu uyandırabilir ancak asırlık planların sahibi imparatorluğun öngöremediği bir özne vardı ki bu henüz yeni yeni tanımaya çalıştığı Afganistan'dı. Lacoste'nin ifadesiyle; “Orta Asya haritasına bakarsanız hem gizemli hem de çekici görünen bir arazi vardır: Afganistan.”¹³⁶ Afganistan demek çok bilinmeyenli bir denklem demektir.

Afgan Devleti'nin tahtı önemli bir değişim sürecine doğru ilerliyordu. Tarihçi Lacoste'nin ifadesine atıfla “*bilinmeyen denklem*”i andıran Afganistan, kısa süre içerisinde hem hükümdar hem de hükümdarın mensubu olduğu kabile bakımından da değişime uğrayacaktı. Esadullah Oğulları'nın yaşadığı iç meseleler ve güçlenen Barak

¹³⁵ BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, “No. V - Preliminary Treaty Concluded by Sir Harford Jones with the Shah of Persia”.

¹³⁶ Bouillane de Lacoste, *Autour de l'Afghanistan; aux Frontières Interdites*, Librairie Hachette et cie., Paris, 1908, s. 1.

Oğulları otoritesi bu dönemde giderek etkisini hissettirecek ve Dost Muhammed ile birlikte yönetimin de sahibi konumuna gelecekti.

1.2. Dost Muhammed Han'ın Yükselişi: Barak Oğulları Dönemi (1809-1838)

Afgan Devleti'nin tahtındaki karmaşa ortamı gerek devletin sınırlarında meydana gelen problemlerin önlenmesini ve gerekse içeride kabileler arasındaki çatışmaların ve yönetime karşı meydana gelen ayaklanmaların durdurulmasının önünde bir engeldi. Bu dönemde Şah Şücâ ile Mahmud Şah'ın arasında yaşanan taht mücadelesi devleti yıpratırken diğer yandan Fetih Han'ın desteğini alarak tahtı ele geçiren Mahmud Şah'ın, otoritesinin sınırlarını genişletmek amacıyla yanına aldığı ve hizmetinden memnun kalarak rütbesini yükselttiği Dost Muhammed'in güç kazanmasının önünü açacaktı.

1.2.1. Mahmud Şah'ın İkinci Taht Dönemi (1809-1819)

Mahmud Şah ve Şah Şücâ arasında geçen rekabet döneminde İngilizler iki şekilde Afganistan'a nüfuz etmişlerdi. Bunlardan birincisi henüz Şah Şücâ tahttan indirilmemişken Afganistan'a gönderilen Elphinstone'dir. Elphinstone imzalamış olduğu ittifak antlaşmasıyla Afganistan ile kuvvetli bağlar inşa etmiştir. Diğerisi ise Şah Şücâ'nın tahtı kaybettikten sonra Hindistan'a kaçarak 1816'da İngilizlere sığınması olacaktır. Böylelikle Afganistan'ın iç sorunu dış sorun haline gelecek ve kaynağı da İngiltere'ye dayanmış olacaktır. Şah Şücâ'nın bu süreçteki rakibi Mahmud Şah, tahta ilk çıktığı dönemde olduğu gibi yine Fetih Han'ın desteğinden faydalanacaktı. Fetih Han büyük bir ayaklanma tertipleyerek 1809 yılında yeniden Mahmud Şah'ı Kâbil tahtına oturttu. Her ne kadar tahtta oturan Mahmud Şah olsa da esasında güç, Fetih Han ve Barak Oğulları kabilesinin mensubu kardeşlerinin elindeydi.¹³⁷ Bu kargaşa ortamında ise ilk resmi teması gerçekleştiren Elphinstone ve beraberindeki heyet, Kâbil'in Mahmud Şah ve Fetih Han tarafından işgal edildiği haberi geldiğinde, Peşaver'den ayrılmıştı.¹³⁸ Fakat bu durum Afgan sarayı ile bağların koparılacağı anlamına gelmiyordu.

¹³⁷ Husain, *Afghanistan in the Age of Empires*, s. 36.

¹³⁸ Edward Ingram, *In Defence of British India: Great Britain in the Middle East, 1775-1842*, Routledge, 16 Dec. 2013, s. 147.

Afgan Emiri Mahmud Şah ülkesinin sınırlarında meydana gelen problemleri Fetih Han ve Dost Muhammed ile birlikte yatıştırmaya koyulmuşken diğer taraftan İngiliz diplomasisi İran üzerindeki etkisini devam ettiriyordu. Mahmud Şah'ın ülkesinin içerisinde bulunduğu durum çok karmaşıktı. Bunun en önemli nedeni kendi ülkesinin sınırlarını kendi kabilesinden insanlarla değil Barak Oğulları kabilesinden insanlarla çözmeye çalışmasından kaynaklanmaktadır. Onun Barak Oğulları'nın desteği ile tahta oturmuş olması hâlihazırda Esadullah Oğulları tarafından kabul görmemişken, diğer yandan Barak Oğulları'nın adım adım ülkenin kontrolünü ellerine geçirmelerinin önünü de açmıştır. Diğer taraftan batıda var olan İran tehdidi de gün be gün etkisini hissettirirken bu konuda da Barak Oğulları ailesi üyelerinin destekleri sayesinde Herat tampon vazifesi görmektedir. Doğu Hindistan Şirketi ise bu kargaşa ortamında İran sarayı ile olan temaslarını sürdürürken bir yandan da imzaladığı protokoller ve antlaşmalar ile birlikte Rusya ve Fransa tehdidine karşı önlem alma girişimlerinde bulunuyordu.¹³⁹

14 Mart 1812 tarihinde İngiltere ile İran arasında yeni bir antlaşma daha imzalandı. Antlaşma, İngiliz diplomat Gore Ouseley ile Fetih Ali Şah arasında gerçekleştirildi ve kapsam olarak 1809'daki ile aynıydı. İmzalanan antlaşma ile birlikte İngiltere Hükümeti, bir nevi işini sağlama alıyordu. Bu tarihten iki yıl sonra 25 Kasım 1814'te kesinlik kazanmış antlaşma metni gözden geçirildi.¹⁴⁰ İngiltere'nin yalnızca beş yıl içerisinde İran ile üç antlaşma imzalamış olması, Rusya-Fransa ortak tehdidinin önüne geçilmesinin onun açısından önemini gözler önüne sermektedir. Nitekim bu antlaşmaların ana konusu, Avrupalı güçlerin Orta Asya'nın önemli bir kapısı konumunda bulunan İran üzerinden hiçbir şekilde geçiş yapamayacakları bir statü meydana getirme fikrine dayanıyordu. Üstelik bu uğurda İran'a yahut doğrudan Şah'a her türlü askerî yardım taahhüdünde bulunulması meydana gelen olaylar zinciri içerisinde İngiltere'nin masraftan kaçınmadığını da göstermektedir. Her halükârda İran demek Hindistan'ın güvenliği demektir ve Hindistan'ın ikinci doğal savunma hattı olan

¹³⁹ BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "No. VI - Definitive Treaty concluded by Sir Gore Ouseley with the Shah of Persia"; "No. VII - Treaty Concluded with the Shah of Persia for the Adjustment of the Terms of the Definitive Treaty of 1812,-1814".

¹⁴⁰ BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "No. VI - Definitive Treaty concluded by Sir Gore Ouseley with the Shah of Persia"; "No. VII - Treaty Concluded with the Shah of Persia for the Adjustment of the Terms of the Definitive Treaty of 1812,-1814".

Afganistan da bu uğurda her türlü politikanın izleneceği bir saha olacaktı. İran ile yapılan antlaşmalara bakıldığında, İngiltere'nin Afganistan'ı işgal girişiminde bulunacağını sinyallerini görmek mümkündür. Fransa'nın Hindistan'ı işgali ihtimali her ne kadar gerçekçi olmasa da 24 Kasım 1814'te İngiltere ve İran arasında imzalanan antlaşma öncesinde, 1813'te Kaçar ordusunu yenilgiye uğratan Rusya, Gülistan Antlaşması ile birlikte Aras Nehri'ne kadar olan bölgeyi topraklarına katmıştı.¹⁴¹ Bu da İngilizler açısından İran'la irtibatlarını güçlendirmek adına önemli bir nedendi. Üstelik Afganistan'ı ilgilendiren konu yalnızca İran ile de sınırlı değildi. İngilizler, Hindistan'ın kuzeybatısındaki eyaletleri dört parçaya böldü ve ayrı kontrol merkezleri haline getirildiler ve böylelikle Afganistan ile Hindistan arasındaki belirsiz sınırı güvence altına aldılar.¹⁴²

Bu esnada Mahmud Şah, tahta ikinci kez oturmasında kendine yardımcı dokunan Fetih Han'ın kardeşi Dost Muhammed'i 1816'da Hûzistan valisi yaptı. Şah Şücâ aynı yıl 1816'da Keşmir'de esir düştü ve Lahor'daki Rancit Sing'in tutsağı olduktan sonra, Ludhiana'daki İngiliz topraklarına sığındı.¹⁴³ Haliyle Şah Şücâ'nın İngilizlere sığınmış halde bulunması Afganistan yönetimi üzerinde etkinlik kazanmak açısından Doğu Hindistan Şirketi'ne avantaj sağlıyordu. Mahmud Şah, üstün askerî yeteneklere sahip olan Fetih Han'ın zeki manevralarının meyvelerini ikinci kez elde etmişti.¹⁴⁴ Fetih Han ile birlikte Keşmir ve Herat'taki ayaklanmaları bastıran Dost Muhammed, Mahmud Şah'ın Herat'taki kardeşi Firûziddin'in sarayı ve haremine saldırınca, Afgan Devleti'nde güç odakları yeniden şekillendi ve Mahmud Şah; Fetih Han ve kardeşi Dost Muhammed'in aleyhine döndü.¹⁴⁵

Mahmud Şah, 1818'de oğlu Kâmran'a rıza göstererek Fetih Han'ın öldürülmesine ön ayak oldu. Bu dönemde Afgan tahtında karmaşa başını alıp gitmiş ve yönetim mekanizması bütünüyle sarsıntıya uğramıştı. Hanedanın 1818 yılında uğradığı yıkım, Barak Oğulları (Muhammedzay) ailesi nezdinde beklenen tepkiyi meydana getirmedi.

¹⁴¹ Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, s. 36.

¹⁴² Mancherjee M. Bhowanagrek, *The Constitution of the East India Company*, Dufter Ashkara Press, Bombay, 1872, s. 180.

¹⁴³ BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, s. 203.

¹⁴⁴ Joseph P. Ferrier, *History of the Afghans*, London, 1858, s. 145.

¹⁴⁵ Kemal Kahraman, "Dost Muhammed", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul, 1994, s. 510.

Fetih Han'ın katledilmesi ve bundan dolayı meydana gelen öfke ortamı, onları bir süre lidersiz bıraktı. Kardeşi Muhammed Azim ise Kâbil'de düzeni sağlamak için uğraştı ancak ne karakterinin gücü ne de önderliğinin şiddeti ve kanunsuzluğu, dağınık haldeki kabileleri birleştirmeye yetmedi. Bunun üzerine kardeşi Dost Muhammed, Mahmud Şah'ın üzerine yürüyerek Kâbil yakınlarında onu bozguna uğrattı ve Şah, oğlu Kâmran ile birlikte 1819'da Esadullah Oğulları'nın kontrolündeki Herat'a kaçmak zorunda kaldı.¹⁴⁶ Esadullah Oğulları'nın egemenliğinin sona ereceği süreç başladı ve Barak Oğulları etkin güç haline geldiler. 1819 yılına gelindiğinde Afgan tahtında artık Esadullah Oğulları kabilesi değil Barak Oğulları kabilesi mensubu bir hükümdar bulunuyordu. Dost Muhammed Han askeri başarılarla yükselerek geldiği bu noktada artık Afgan Devleti'nin yeni hükümdarı olmuştu.¹⁴⁷

1.2.2. Afgan Tahtında Barak Oğulları Dönemi: Dost Muhammed Han'ın Faaliyetleri ve Birinci İngiliz-Afgan Savaşı'na Giden Süreç

1820'lere gelindiğinde, Afganistan birkaç büyük şehirle sınırlı bir yapı arz ediyordu. Kandahar, Gazne, Kâbil ve Peşaver gibi önemli şehirler dışında kuzeyde, batıda ve doğudaki birçok şehir kontrolden çıkmıştı.¹⁴⁸ Ülkenin dört bir yanında karmaşa meydana geldi. Esadullah Oğulları kabilesinin giderek gücünü yitirmeye başlaması sonucunda kabileler ayaklanmalar başlattılar. Bu esnada köklü ve kati bir çözüm üretmek adına Dost Muhammed, Esadullah Oğulları tahtını ortadan kaldırma girişiminde bulundu. Muhammed Azim'in ölümünden birkaç yıl sonra, Payende Han'ın oğullarından en küçüğü olan Dost Muhammed nihayet kalan kardeşleri üzerinde üstünlüğünü kabul ettirdi ve 8 yıl süren fetret devrinin ardından 1826'da Gazne'nin ardından Kâbil tahtını ele geçirdi.¹⁴⁹ Afganistan ve dolayısıyla Afganistan coğrafyasında yaşayan halkların yöneticiliğine soyunan ve kontrolü ele geçiren Barak Oğulları ailesi Esadullah Oğulları ailesinden biraz farklı bir kalibreye sahipti.¹⁵⁰ Onların devlet

¹⁴⁶ Abd'ül-kerim Hakşinas, *Desâyis ve Cinayât revs der Afganistan ez Emir Dost Muhammed Han tâbirî*, Pakistan, 1368, s. 10; M. Longworth Dames, "Efganistan", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, MEB Yayınları, İstanbul, 1977, s. 164.

¹⁴⁷ Kahraman, "Dost Muhammed", s. 510.

¹⁴⁸ Bijan Omrani, "The Durand Line: History and Problems of the Afghan-Pakistan Borders", *Asian Affairs*, 40:2, s. 182.

¹⁴⁹ Hugh Chisholm, "Dost Mahommed Khan", *Encyclopædia Britannica*, Vol. 8, 1911, s. 438.

¹⁵⁰ Fraser-Tytler, *Afghanistan a Study of Political Developments*, s. 71.

yönetimi konusundaki kabiliyetleri Dost Muhammed'in tahta çıktıktan sonra meşgul olacağı Şah Şücâ ve Sihlerle olan sorunlarda kendisini gösterecekti.¹⁵¹

Barak Oğulları Ailesi üyelerinin birbirleriyle olan ilişkileri her ne kadar kıskançlık ve anlaşmazlıklar bütünü içerisinde olumsuz bir tablo sergilese de Esadullah Oğulları'nın aksine ülkeyi bir arada tutabilecek yeteneğe sahip başarılı yöneticiler çıkarmışlardı.¹⁵² Afgan tahtında Barak Oğulları ailesinin ilk temsilcisi olan Dost Muhammed; adeta “*entrika, komplo ve ihanetin cirit attığı bir okulda...*” yetişmişti. Şîi bir annenin oğlu olan Dost Muhammed, Payende Han'ın en küçük oğluydu ve Kâbil'i ele geçirdiğinde bölgede nüfuz sahibi olan Şîilerin desteğini de annesinden gelen bağı ile birlikte kazanmıştı. Gençlik yıllarında büyük kardeşi Fetih Han'a hizmet eden “*bir hizmetçiden biraz daha fazlası...*” olan Dost Muhammed, savaş sanatını erken yaşta öğrenmiş ve askerlere iyi bir lider olmuştu ancak bunun yanında barış sanatına dair hiçbir şey öğrenmemişti, üstelik Kâbil'in kontrolünü eline geçiren bu hükümdar ne okuyabiliyor ne de yazabiliyordu.¹⁵³ Onun döneminde İngiltere ile Afganistan arasındaki diplomasi ağı daha çetrefilli hale gelecek ve iki devlet arasında ilk çetin savaş gerçekleşecekti.

İngilizlerin elinde Afgan Devleti'ne karşı bir koz bulunuyordu. Bu koz tahtın daima adayı konumunda bulunan Şah Şücâ'ydı. 1816'da sığındığı Sihler ve sonrasında İngilizlerin desteğiyle tahtı yeniden ele geçirme teşebbüsünde bulunacak olan Şah Şücâ Dost Muhammed için daimî bir tehdit konumundaydı. Doğu Hindistan Şirketi'nin tasarıları arasında Hindistan'ın kuzeybatısındaki eyaletler de bulunuyordu. Dost Muhammed'in fetih faaliyetleri devam ederken diğer taraftan İngilizler, Hindistan'ın kuzeybatısındaki eyaletlerle ilgili yaptırımlar tasarlıyorlardı.

William Bentick liderliğindeki Bengal Genel Valiliği bir yandan Vellore Ayaklanması'nın zihinlerinde açtığı gedikleri kapatmaya çalışırken bir yandan da yeni mali yaptırımlar tasarlıyordu. Bentick'e göre Hindistan'ın kuzeybatısındaki eyaletlere yeni bir vergi sistemi getirilmeliydi ki bu sistemin de kendi içerisinde bir anlamı vardı.

¹⁵¹ Ludwig W. Adamec, *The A to Z Afghan Wars, Revolutions and Insurgencies*, The A to Z Guide Series, No. 195, The Scarecrow Press, Inc., Lanham-Toronto-Plymouth-UK, 2010, s. 105.

¹⁵² Fraser-Tytler, *Afghanistan a Study of Political Developments*, ss. 71-72.

¹⁵³ Fraser-Tytler, *Afghanistan a Study of Political Developments*, ss. 71-72.

Öyle ki 1822 yılında kuzeybatıdaki eyaletlere gerçekleştirdiği bir gezide şirketin yükümlülüklerinin daha etkin hale getirilmesi adına bir çalışma yapılması gerekliliğini gördü ve bu onun kafasında yeni bir vergi sisteminin inşa edilmesine yol açtı.¹⁵⁴

Yeni vergi sisteminin tasarısı bir yana bu tasarının ardından üç yıl sonra kuzeyde daima var olan Rus tehdidi şimdi net bir biçimde kendisi göstermişti. İran'a verilen garantilerin içinin ne denli boş olduğunun görünmesi çok fazla sürmedi. Abbas Mirza ile Rus General Paskevitch arasında 1825-1827 tarihleri arasında yaşanan şiddetli mücadele esnasında İngiltere, İran'a vaat ettiklerinin aksine ne asker yardımında ne de para desteğinde bulundu. Türkmençay Antlaşması'nın dayattığı ağır yükümlülükler ve İngiltere'nin duyarsız tavırları, İran sarayını doğal bir seyir halinde Rus hegemonyasının şemsiyesi altına itti. Bu durum İngiltere'nin 1807'den bu yana ardi arkası kesilmeyen antlaşmalarla birlikte kendine yakın tutmaya çalıştığı İran'ın müttefiklikten çıkması ve Orta Asya siyasetinde dengelerin bir anda değişmesine neden oldu. Öyle ki yaptığı antlaşmalarla Afganistan'ın işgaline hazırlanan İngiltere şimdi yeni bir plan dâhilinde hareket etmek durumunda kaldı. 1830 yılında Bombay kıyılarına ulaşan gemide yer alan hediyeler bir bakıma kurulacak yeni ittifakların göstergesiydi. İngiltere Kralı'ndan Sihlerin reisi Maharaca Rancit Sing'e gönderilen 5 adet at, Afganistan ile Hindistan arasında yeni müttefikler edinmeye başlayan İngilizlerin, bir bakıma inşa edecekleri tampon bölgeyi işaret ediyordu.¹⁵⁵

Karmaşık Afganistan siyasetinde Kùhendil ve Kâmrân'ın ardından Dost Muhammed'in tahtında hak iddia eden diğeri bir isim 1816 yılında Sihlerin yardımıyla Ludhiana'ya giderek İngilizlere sığınan Şah Şücâ oldu. Şah Şücâ'nın Kâbil'deki hükümdarlığı kısa soluklu olmuş ve 1809 yılına kadar sürmüştü. 1833-34 kışında İngilizlerin desteği ile kaybettiği otoritesini tekrar geri kazanmak için Afganistan'a bir sefer yapan Şah Şücâ'nın bu macerası, Dost Muhammed tarafından geri püskürtüldü.¹⁵⁶ Bunun üzerine tahtta hak iddia eden Esadullah Oğulları kabilesinden Şah Şücâ, Pencap eyaletine bağlı Ludhiana'ya geri döndü ve kendisine sunulacak bir sonraki fırsatı beklemeye başladı.

¹⁵⁴ Kaye, *The Administration of the East India Company*, s. 252.

¹⁵⁵ Alexander Burnes, *Travels into Bokhara Being the Account of a Journey From India to Cabool, Tartary and Persia Also, Narrative of a Voyage on the Indus from the Sea to Lahore*, Vol. III, Asian Educational Services, New Delhi-Madras, 1992, s. 1.

¹⁵⁶ Adamec, *The A to Z Afghan Wars*, s. 105.

İngilizlerin desteğini alan yalnızca Şah Şücâ değildi. 1830'da İngiltere Kralı tarafından hediyeleme boğulan Maharaca Rancit Sing önderliğindeki Sihler; önce aldıkları İngiliz desteği ile Mültan'ı, sonrasında Keşmir, Dera Gazi Han ve Dera İsmail Han'ı işgal ettiler. Bundan sonra Rancit Sing, Afganistan'ın güneydoğu sınırındaki Peşaver Kalesi'ni ele geçirmek için Afgan Devleti'ndeki karışıklıktan faydalanarak bu durumu fırsata çevirdi. Dost Muhammed, bu kaleyi geri alma girişimlerini başarıyla püskürttü ancak 1834'te Sihlerin Peşaver'i almalarına engel olamadı.¹⁵⁷

Tüm bu sebeplerden ötürü Dost Muhammed artık İngilizlere karşı güvensiz bir tavır takınmaya başladı. İngilizlerin, gerek Dost Muhammed'in düşman komşusuyla ittifak içerisinde olmaları ve gerekse başka bir taht adayını (Şah Şücâ) destekliyor olmaları, Dost Muhammed'in güvensizliğini daha da artırdı.¹⁵⁸ Özellikle Hindistan ile sınır olan topraklardaki kayıplar Barak Oğulları hanedanının önünde zorlu bir sürecin başlamasına neden oldu. Dost Muhammed'in Peşaver'deki kaybının ardından ülkesinin batısında yeni bir tehdit daha filizlendi.

Eski İran Şahı Fetih Ali'nin 1834 yılında vefat etmesinin ardından, büyük dedesi Abbas Mirza'nın intikamını alma konusunda kararlı bir tavır sergileyen torunu Prens Muhammed Mirza tahta geçti. Muhammed Mirza'nın ilgisi Afganistan'ın batısında yer alan Herat üzerine yoğunlaştı. Bunun üzerinde danışmanlarının etkisi çoktu. Bu danışmanlar ekseri Ruslardan meydana geliyordu. Dolayısıyla Türkmençay her ne kadar İran özelinde ağır şartlar altında imzalanmış olsa da sonuçları bakımından Orta Asya'da İngiliz siyasetine ağır darbeler indirecek gibi görünüyordu. Öyle ki İngiltere'nin, Abbas Mirza'nın Ruslarla olan mücadelesinde sessiz kalması, Abbas Mirza'nın torunu olarak tahta geçen Muhammed Mirza'nın Ruslara yakınlaşmasının önünü açmış ve Herat'taki bağımsız prensliğin ele geçirilmesi teşebbüsünün de temelini atmıştır.

¹⁵⁷ Kahraman, "Dost Muhammed", s. 510.

¹⁵⁸ Sir Adolphus William Word & George Peabody Gooch, *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1783-1919*, Vol. II, Cambridge: University Press, 1922-23, ss. 200-201.

1.2.3. Dost Muhammed ve Devletinin Sınırlarındaki Tehditler

Herat, konumu itibariyle stratejik bir statüdeydi. Öncelikle belirtilmelidir ki Herat, meşru kraliyet hanesine bağlı kalan tek Afgan toprağıydı. Meşru ifadesinin kullanılmasının nedeni ise burada halen Esadullah Oğulları kabilesinin hakimiyetinin bulunmasıydı. Herat'ın idaresi Şah Şücâ'nın kardeşi Mahmud Şah'ın oğlu Kâmran Şah'ta idi. Şah Şücâ Kâbil'den kovulduktan sonra burası Kâmran Şah'a emanet edilmişti.¹⁵⁹ Bu yüzyılda Herat, Afganistan ile İran arasında en önemli sınır sorunuydu.¹⁶⁰ Herat'ın hedef tahtasına konmuş olmasının üzerinde Rus etkisinin olduğunu bildiren Ellis (o yıllarda İran sarayında elçilik görevini yürüten İngiliz devlet adamı), İngiltere'nin İran sarayındaki etkisinin kırıldığını belirtiyordu.¹⁶¹ Buraya kadar olan senaryoda İngiltere'nin elinin kolunun bağlı olduğu düşünülebilir. Ancak meydana gelen gelişmelerin altında yatan gerçeklik hâlihazırda Rus etkisinin arttığını göstermekle birlikte İngiltere'nin İran üzerinden elini eteğini tam anlamıyla çekmediğini de kanıtlar niteliktedir. Nitekim İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerstone'nin, Ellis'e yazmış olduğu mektup bunu net bir şekilde gözler önüne serer. 25 Temmuz 1835 tarihli mektupta Palmerstone; İran Hükümeti'nin Afganlara karşı savaşma konusunda özellikle teşvik edilmesini istemiştir. Bunun yanında “*İran bu savaşlarda başarılı olsun olmasın kaynaklarını harcayacağından ötürü güçsüz kalacaktır*” demiştir.¹⁶² Bu ifade İngiltere Hükümeti'nin İran ve Rusya yakınlaşmasına karşı ifadesiz duruşunun altında farklı planlarının olduğunu göstermektedir. Nitekim ilk aşamada İran'ın Afganistan'a saldırması her ne kadar İngilizlerin aleyhine görünse de uzun vadede bölgedeki etkin bir gücün zayıflamasını ve beraberinde Rusların güçlü ittifak hayallerinin suya düşmesini sağlayacaktı. Ellis'in bu mektuba cevabında görülmektedir ki Şah, Kandahar ve Herat'ı Safevî mirası olarak görmektedir ve bu sebeple manevi bir motivasyon da söz konusudur.¹⁶³ Bunun arkasından Ellis, 24 Aralık'ta; Şah'ın, Herat ve Kandahar'a

¹⁵⁹ Archibald Forbes, *The Afghan Wars, 1839-42 and 1878-80*, Printed by Seeley and Co., Limited Essex Street Strand, London, 1892, s. 2.

¹⁶⁰ W. Barthold, “Herat ve Herirüd Boyu”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 27, 1973, s. 189.

¹⁶¹ Edmund Burke, *The Annual Register of World Events: A Review of the Year*, 81. Cilt, London, 1840, s. 321.

¹⁶² BL/APAC/IOR, Official Publications (V), Monographs (27), External Affairs (270/6), “No. 10, Viscount Palmerstone to Mr. Ellis, Foreign Office, July 25, 1835”, *Great Britain, Correspondence Relating to Persia and Afghanistan*, London: J. Harrison, 1839.

¹⁶³ BL/APAC/IOR/V/27/270/6, “No. 11, Mr. Ellis to Viscount Palmerstone, Tehran, November 13, 1835”.

yürüyüşü baharda planladığını ve bunun yanında Belûcilere ve Revândiz Beg'e de saldıracağını bildirmiştir.¹⁶⁴

Bu doğrultuda Afgan Devleti ile de sürekli temas halinde bulunan İngilizler yeni Genel Vali Auckland ile birlikte yeni bir stratejik hamle geliştirdi. Esasında Auckland'dan önce davranan Dost Muhammed Han oldu. Genel Vali böylelikle Afganistan siyaseti içerisine hızlı bir giriş yapmış oldu. Auckland'ın Bengal'in batısındaki Kalküta'ya gelişinden kısa zaman sonra, Dost Muhammed Auckland'a hitaben bir mektup yazdı. Bu mektupta Dost Muhammed, Auckland'a hitaben, ülkesindeki Sihlerle olan problemleri ayrıntılarıyla aktardı. "Pencap Aslanı" lakaplı Rancît Sing yönetimindeki Sihlerin antlaşmayı ihlal ettiklerini ve bu ihlalin Auckland'ın nezdinde de daha iyi bilindiğini özellikle vurguladı.¹⁶⁵

İlk olarak belirtmelidir ki Dost Muhammed'in bu refleksinin altında birçok farklı dinamik yatmaktadır. Bunlardan en önemlisi ise 1825-1827 arasında meydana gelen savaşın ardından Türkmençay Antlaşması ve beraberinde savaş esnasında İngiliz yoksunluğunun Rusya'nın İran üzerinde hegemonya inşasını kolaylaştırmasıdır. Bu sebeple Muhammed Mirza'nın Herat'a yürümeyi hedeflemesi ve bu hususta Rus danışmanları ile hareket ederek politika izlemesi bu çift kutuplu denge siyasetinde Afgan Devleti'ni İngilizlerle yakınlaşmaya itmiştir. Bundan dolayıdır ki Auckland'ın Kalküta'ya geldiğinde henüz terini silmeden eline ulaşan mektup, yalnızca bir Sih probleminin ötesinde anlam taşımaktadır. Bu mektup aynı zamanda Afgan Devleti'nin yeni stratejisinin daha çok İngiltere odaklı olacağını göstermektedir. Ancak bu stratejik birlik girişimi 1838'de çok farklı bir şekilde neticelenecektir. Auckland'dan çözüm adına yardım isteyen ve bu bilgelik ışığında sorunların çözülebileceğine inanan Dost Muhammed'i şimdi yeni ve daha büyük bir tehdit bekliyordu.¹⁶⁶ İran ile temaslarda aracılık görevini üstlenen Ellis'e Palmerstone'nin dediklerinden anlaşılan, bu noktadan sonra ne İran ne de Afganistan'ın çıkarlarının İngiltere'nin umurunda olmadığıdır.

¹⁶⁴ BL/APAC/IOR/V/27/270/6, "No. 12, Mr. Ellis to Viscount Palmerstone, Tehran, December 24, 1835".

¹⁶⁵ BL/APAC/IOR/The Record of the British Legation at Kabul, 1923-48 (R), Kabul Library (12), Afghanistan (LIB), Afghanistan: History (55), "No. 1, Ameer Dost Mahomed Khan to Lord Auckland, May 31, 1836", Parliamentary Papers (HoC), *Indian Papers No 5 Correspondence relating to Afghanistan*, Parl Papers (HoC), Vol. 40, 1839.

¹⁶⁶ Morris, *The First Afghan War*, ss. 12 -13.

Önemli olan büyük tehdit Rusya'yı bu bölgeden uzak tutmaktı ve strateji de buna göre tasarlandı.

İngiltere ve Rusya arasındaki rekabet 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde artık kaçınılmaz olarak Orta Asya sahasında cereyan edecekti. Bunun en önemli nedeni Rusya'nın Hindistan'a karşı askerî planlar içerisinde olmasından ileri geliyordu. Bu tür atıflar yahut suçlamalar genel itibariyle Rusya Hükümeti tarafından sürekli olarak reddediliyordu. Lakin mevcut vaziyet bunun aksini düşündürüyordu. Öyle ki Rus devlet adamlarının İran sarayında giriştikleri faaliyetler ve davranışları, Petrograd'ın söylediklerinin aksini ispat eder nitelikteydi. Bunun altında yatan ince bir detay ise Orta Asya'da adeta keşfe çıkan Rus ajanlarının daima İngiliz ajanlarının takibi altında olması gerçeğidir. Dolayısıyla bu bakış açısı İngiltere açısından her ne kadar haklı bir görüntü çizse de bu onun da aynı politika ile Orta Asya'da ajanlık faaliyetleri yürüttüğü gerçeğini değiştirmemektedir. Bu olayların neticesi olarak Rus fobisi İngiltere basınının ve gündeminin ana maddesini teşkil etmeye başladı. Uzmanlar ise Hindistan tehlikede çığlıkları atmaya başladılar.¹⁶⁷ İngiltere Hükümeti adına, İran misyonunda sağlık görevlisi olarak bulunan John MacNeill yazmış olduğu bir tez ile İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerstone'nin dikkatini çekmeyi başardı. Öyle ki "*Progress and Present Position of Russia in the East*" adlı bu tez Palmerstone'nin Rusya ile ilgili görüşlerini netleştirmesinde etkili olmuştur.¹⁶⁸

İngiltere'de Rusların entrika çevirdiği yönünde ortaya çıkan hava, esasında kendine has gerekçeleri olan bir durumdu. Hindistan'daki İngiliz hâkimiyet sahasının kuzeybatı sınırları 1835 yılına kadar, Himalayaların güneydeki bir kolu olan İndus Nehri'nin batısından deniz kıyısına dek uzanan dağ sırasına ulaşmamıştı. Sınırın üst kısmında Sütlec Nehri çizgisi, alt kısmında ise Racpûtana'nın batı sınırını oluşturan çöl uzanıyordu. İngiliz hâkimiyet sahası ve dağ zinciri arasında iki bağımsız alan bulunuyordu. Bunlardan biri Rancit Sing idaresi altındaki Hindistan'ın kuzeybatısındaki Pencap, diğeri Talpur Emirleri'nin mülkü olan, Gucerât'ın kuzeyindeki Sind'di. Lahor Maharacası, İngilizlerle her ne kadar ittifak içerisinde olsa da pek fazla güven

¹⁶⁷ Word, *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1783-1919*, Vol. II, s. 199.

¹⁶⁸ Eser için Bkz. Sir John MacNeill, *Progress and Present Position of Russia in the East*, Second Edition, London, 1938.

vermiyordu. Dolayısıyla İngiltere için kuzeybatı sınırı güvenli değildi. Bu her an büyük bir problem doğurabilirdi. Nitekim 1783'ten beridir Sind'i idare eden Talpur Emirleri İngilizlerin gözünde güvenilmez, hırslı insanlardı. Her an davetsiz bir misafirle karşı karşıya kalınabilirdi.¹⁶⁹

Kuzeybatı dağları boyunca uzanan Afganistan coğrafyası Orta Asya siyaseti için kritik bir konumdaydı. Bu kritik konumdaki ülkede herhangi bir milli yahut siyasi birlikten söz edilemezdi. Esasında bu durum Afganistanlı idarecilerin en ciddi sorunlarından bir tanesiydi. Nitekim bazı bölgelere devlet mekanizmasının, otorite kurmak bir yana ulaşması dahi imkânsız görünüyordu. Zira dağlık arazilerde parça parça yaşayan küçük topluluklar siyasi durumlarda belirli zorlukları doğurabiliyordu. Bahsi geçen kabile çeşitliliği ise yönetim mekanizmasında da doğal olarak kendini gösteriyor ve sıkıntılar doğuruyordu. Nitekim Düranî Afganları'nın Barak Oğulları kabilesinin bir üyesi olan Dost Muhammed 1835'te her ne kadar "Sadık Komutan" ve "Emir-ül-Mü'minin" unvanlarını üzerine aldıysa da hâkimiyet sahası Kâbil, Gazne, Celalabad'a yani modern Afganistan'ın kuzeydoğu kesimine kadar uzanabiliyordu.¹⁷⁰

Bunun dışında Kandahar ve ona bağlı bölgeler Dost Muhammed'in üç kardeşinin hâkimiyeti altındaydı diğer bir deyişle onların mülkü konumundaydı. Aralarında Kühendil Han'ın başı çektiği bu kardeşler "Kandahar Prensleri" veya "Kandahar Serdarları" olarak adlandırılıyorlardı. Kandahar bir bakıma Kâbil'in bağımsızlığını korur vaziyetteydi. Kandahar'daki mevcut statüko şimdilik kendini idare eder bir görüntü veriyor olsa da batıda başka bir potansiyel bulunuyordu. Bahsi geçen şehir ise hayati bir konumda yer alan Herat'tı. Herat aynı zamanda İran coğrafyası ile bir köprü vazifesi görmesinin yanında bir tampon bölge olarak da güvenlik açısından oldukça önemli bir merkezdi. Bu merkez Barak Oğulları'nın tarihsel bir düşmanlıklarının

¹⁶⁹ Word, *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1783-1919*, Vol. II, s. 200; Ayrıca bkz. Amar Farooqui, *Colonialism, Indian Merchants, and the Politics of Opium, 1790-1843*, Lexington Books, Oxford, 2005, s. 149.

¹⁷⁰ Mohan Lal, *Life of the Amir Dost Mohammed Khan, of Kabul: with His Political Proceedings Towards the English, Russian, and Persian Governments, Including the Victory and Disasters of the British Army in Afghanistan*, Vol. I., Printed by Longman, Brown, Green, and Longmans, Paternoster-Row, London, 1846, s. 169.

bulunduğu Dürranîlerin Esadullah Oğulları kabilesine mensup Kâmrân Mirza tarafından tutuluyordu.¹⁷¹

Afganistan'da mevcut istikrarsız ortam süregelirken bir yandan da hiç uyumayan bir düşman söz konusuydu. Bu, Rusya'dan başkası değildi. İngiltere Hükümeti, Rusya konusunda hiçbir zaman endişesini düşük seviyelere indirmiyordu. Aksi takdirde bu onlar açısından geri dönülemez sonuçlar doğurabilirdi. Dolayısıyla Rusların ne zaman, nasıl ve hangi rota ile saldırıya geçeceklerine dair ihtimaller sürekli olarak gündemde tutuluyordu. Onlara göre Rusya'nın Hindistan'a saldırabileceği iki güzergâh bulunuyordu. Bunların ilki doğrudan Hindistan'a yönelebilecekleri bir hattı. Ural Nehri'nin üst kesiminde yer alan Orenburg'daki Rus karargâhından güney yönlü gerçekleştirilecek bir askerî harekât doğrudan Hindistan'a yönelme imkânı sunabilirdi.¹⁷²

Harita üzerinde, Hazar Denizi ve Aral Denizi arasından, Hive ve Buhara Hanlıkları tarafından tutulan Amuderya vadisine kadar geçiş yapmak kolaydı. Bu iki hanlıktan Buhara Hanlığı, Afganistan ile sınır komşusuydu. Lakin gerçekte bu rota bir ordunun düzenli olarak ilerlemesinin pek de fazla mümkün olmayacağı geniş çöller ve kayalık platolarla kaplı bir rotaydı. Yine de İngiltere Hükümeti sürekli olarak bu yönde bir Rus ilerlemesinden endişe ediyordu ve Hanların Amuderya konusundaki tutumlarını dikkatlice takip ediyordu.¹⁷³

Hindistan'a saldırının ikinci rotası İran güzergâhı olabilirdi. Bu noktada ise İngiliz diplomasinin sağladığı bir güvence mevcuttu. Nitekim daha önce İran sarayı ile gerçekleştirilen mutabakatlar ve imzalanan antlaşmalar sayesinde diplomatik bir barış dönemi söz konusuydu. Öte yandan İran'ın kendi içerisinde egemen bir devlet olması da bir bakıma işleri kolaylaştıran diğer bir etmendi. Afgan sarayı bu noktadan itibaren yoğun bir diplomasi trafiği içerisinde kalacaktı. Bu diplomasi trafiğinin bir tarafı İngiltere'yi temsilen Yüzbaşı Alexander Burnes diğer tarafı ise Rusya'yı temsilen Yüzbaşı Vitkievich olacaktı.

¹⁷¹ Word, *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1783-1919*, Vol. II, s. 200.

¹⁷² Word, *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1783-1919*, Vol. II, s. 200-201.

¹⁷³ Word, *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1783-1919*, Vol. II, s. 201.

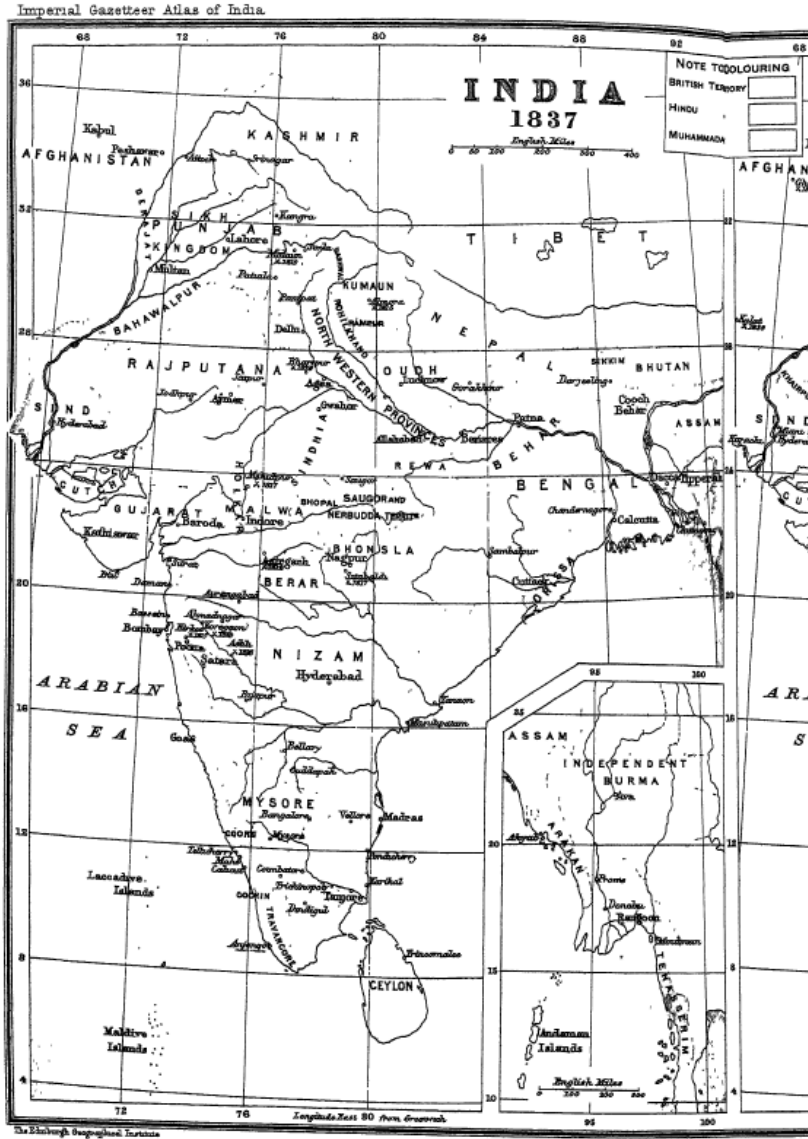
1.3. Birinci İngiliz-Afgan Savaşı'nın Nedenleri: Afgan Sarayında İngiliz-Rus Diplomasi Trafığı

Dost Muhammed, güney ve doğu sınırlarında İngilizlerin takındığı tavırdan rahatsız olsa da 1836'da Genel Vali göreviyle Hindistan'a gelen Lord Auckland'a bir mektup gönderdi.¹⁷⁴ Bu mektup özellikle Rancit Sing problemi ile ilgiliydi. Auckland, Dost Muhammed'in mektubunu cevapsız bırakmadı. Ancak cevap Dost Muhammed'in beklediği türden değildi. Auckland cevapta, Afgan Devleti'nin bağımsızlığına saygı duyduğunu belirtirken, klişe olarak sayılabilecek iyi niyet beyanlarının ardından bağımsız devletlerin iç işlerine yahut birbirleriyle olan münasebetlerine karışmayacağını bildiriyordu.¹⁷⁵ Böylelikle Rancit Sing ile olan sorunda Dost Muhammed, yalnız bırakılmış oldu. Auckland'ın sergilemiş olduğu bu tarafsız tutum açıkçası çok gerçekçi değildi. Nitekim Hindistan'ın kuzeybatı hattını kontrol altında tutmak isteyen Hindistan Genel Valiliği daha önceden yaptığı kuzeybatı eyaletlerini dört parçaya bölme işlemini şimdi resmileştirdi ve bölgeyi kontrolü altına aldı.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Frank Noyce, *England, India, and Afghanistan an Essay The Relations, Past and Future, Between Afghanistan and the British Empire in India*, Printed by C. J. Clay and Sons, London, 1902, s. 18.

¹⁷⁵ BL/APAC/IOR/R/12/LIB/55, "No. 2, Lord Auckland to Ameer Dost Muhammed Khan, August 22, 1836".

¹⁷⁶ The Imperial Gazetteer of India, "Travancore to Zira", Vol. XXIV, New Edition Published Under the Authority of His Majesty's Secretary of State for India in Council, Clarendon Press, Oxford, 1908, s. 132-276.

Görsel 4: 1837 yılı Hindistan'ın kuzeybatısındaki eyaletleri gösteren harita. Sind ve Keşmir'de Müslüman nüfusun hakimiyet sahası bulunurken, Pencap, Racput ve Marata eyaletlerinde Sihler/Hindular'ın, Bengal'de ise İngilizlerin hakimiyeti bulunuyordu.

Kaynak: The Imperial Gazetteer of India, Vol. XXVI, Atlas, New Edition, Published Under the Authority of His Majesty's Secretary of State for India in Council, Oxford at the Clarendon Press, 1909, Plate. 28.

15 Mayıs 1837'de Lord Auckland tarafından Dost Muhammed'e bir mektup daha gönderildi. Bu mektupta Auckland, 22 Ağustos 1836 tarihinde yine Emir'e göndermiş olduğu mektuba atıfta bulunarak, Hindistan ile Afganistan arasında ticaret yapan tüccarların durumu ile ilgili bir öneride bulunduğunu hatırlatıyordu. Tüccarların ticaret yapma kapasitelerini artırmak adına işlerini kolaylaştırmak konusunda Emir'den konu

ile ilgili bir memurun görevlendirilmesini istediğini belirtti.¹⁷⁷ Bu sırada mektup içerisinde bir nutuk çekmeyi de ihmal etmeyen Auckland, ticaretin tüm ulusal refahın temeli olduğuna yönelik şu ifadeleri kullandı: “...bir ülkenin halkının, başka bir ülke ile değerli metalarını değiştirmesini sağlayan ticaret, servet biriktirme, medeni hayatın bütün konfor ve nimetlerinden yararlanmayı sağlayan bir şey...”.¹⁷⁸ İngiltere Hükümeti’nin, bu nimetlerin ve rahatlığın komşu uluslar arasında da yayılmasını arzu ettiğini belirten Auckland, kendisi adına bir talepte bulunmadığını lakin Asya’nın tüm ülkelerinde barış ve refahın tesisini güvence altına almak istediklerini söylüyordu. Auckland’ın ifadesiyle İngiltere Hükümeti bunu ümit etmekteydi.

Mektubun buraya kadar olan kısmı genel anlamda İngiltere Hükümeti’nin ticaretin güvenliği konusunda endişelere sahip olduğunu gösteriyor. Nitekim Hindistan’da olmanın en önemli getirisi hiç şüphesiz geniş ticaret ağıydı. Bu konu üzerinde detaylı olarak durulması İngiltere’nin öncelikleri arasında ticaretin hangi konumda yer aldığını gösteriyordu. Bu sebepten dolayı ticarete ortak olan iki yönetimin diğer sahalarda da birlikte hareket etmesinin önü açılabilirdi. Lakin Auckland mektubun ana fikrini sona saklamıştı. İngiltere Hükümeti’nin, İndus Nehri’nin kıyılarını işgal eden güçlere, nehrin güvenliğini ve güvenli kullanımını sağlamak amacıyla, karşı koyduğunu ve onları yenilgiye uğrattığını ve bu çabayı sürekli olarak gösterdiğini belirten Auckland, düzenlenmiş olan askerî harekâtları ve girişimleri meşruiyet zeminine taşıyordu.¹⁷⁹

Auckland, mektubun sonunda ise Afganistan’a gönderilecek olan bir isimden bahsetti ve onun en iyi şartlarda ağırlanacağını umut ettiğini söyledi. Bu adam Afganistan’a gitmenin yanında oraya hayranlık da besleyecek ve bir Afgan gibi yaşamaya başlayacak ancak yine bir ayaklanma esnasında Afganlar tarafından hedef alınarak öldürülecek olan Alexander Burnes’ten başkası değildi.¹⁸⁰ Bu misyon Bellew’in ifadesiyle “*Afganistan*

¹⁷⁷ BL/APAC/IOR/R/12/LIB/55, “No. 4, Lord Auckland to Ameer Dost Mahomed Khan, Fort William, May 15, 1837”.

¹⁷⁸ BL/APAC/IOR/R/12/LIB/55, “No. 4, Lord Auckland to Ameer Dost Mahomed Khan, Fort William, May 15, 1837”.

¹⁷⁹ BL/APAC/IOR/R/12/LIB/55, “No. 4, Lord Auckland to Ameer Dost Mahomed Khan, Fort William, May 15, 1837”.

¹⁸⁰ BL/APAC/IOR/R/12/LIB/55, “No. 4, Lord Auckland to Ameer Dost Mahomed Khan, Fort William, May 15, 1837”.

tarihinde yeni bir aşamaya öncülük...” edecekti.¹⁸¹ Kâbil’e görevlendirilen Burnes’e bu görevin bildirim tarihi kendi ifadesiyle “*Kasım ayının sonları, 1836*” dır. Bu emri doğrudan Genel Vali’den alan Burnes’in, Kâbil’e görevlendirildiği bilgisinin yaklaşık 5 ay sonra Auckland tarafından Emir’e bildirilmiş olması, henüz Emir’in bu konudan haberi yokken ön hazırlıkların yapıldığının göstergesidir.¹⁸² Nitekim bu görevlendirmenin altında yatan en önemli sebep, Dost Muhammed’i Rus tarafından uzaklaştırıp İngiliz çıkarlarına bağlamaktı.¹⁸³ Burnes’in Afganistan’a olan bu seyahatinde ona eşlik edenler Rancit Sing’in askerleriydi. Sihler ve Müslüman Afganlar birbirlerine karşı ciddi manada kin ve nefret besliyorlardı, bu nedenle dikkatli olunması gerekiyordu. İndus’un yaklaşık beş kilometre ötesinde, Alexander Burnes ilk Afgan dostlarıyla karşılaşmıştı.¹⁸⁴ Burnes, 20 Eylül 1837’de nihayet Kâbil’e ulaşmıştı.¹⁸⁵

Bu hamle hem tarafsızlık hem de tedbirli bir denetim yaklaşımından başka bir şey değildi. Nitekim Afgan Emiri’ne tıpkı İran Şahı’na verildiği gibi sözler vermek ve antlaşmalar yapmak uzun vadede İngiltere Hükümeti’nin elini kolunu bağlayabilirdi. İlk mektupta görünür bir şekilde tarafsızlık vurgusu yapılmış olması esasında Orta Asya siyasetinde bir serbestiyi beraberinde getirmişti. Ancak sonrasında ticaretin refahı ve denetiminin korunacağına vurgusunun yapılması, çıkarlar söz konusu olduğunda her türlü siyasi ve politik hamlenin uygulanabilirliğinin mesajını da vermiş ve önünü açmış oldu. Son olarak Burnes’in gönderilişi ise Afgan sarayının asla başıboş bırakılmayacağı gerçeğinin bir yansımasıydı.¹⁸⁶

Lord Auckland’ın Dost Muhammed’in yardım talebine kayıtsız kalması İngilizler için önemli sonuçlar doğuracaktı. Nitekim Rus destekli İran ordusunun Herat’ın kapısına

¹⁸¹ H. W. Bellew, *Afghanistan and the Afghans: Being a Brief Review of the History of the Country, and Account of its People with a Special Reference to the Present Crisis and War with the Amir Sher Ali Khan*, Shree Publishing House, Delhi, 1879, s. 42.

¹⁸² Alexander Burnes, *Cabool: Being a Personal Narrative of a Journey to, and Residence in that City, in the Years 1836, 7 and 8. with Numerous Illustrations*, Printed by John Murray, London, 1842, s. 1.

¹⁸³ M. A. Terentyef, *Russia and England in Central Asia*, Vol. II, Translated from Russian by F. C. Daukes, St. Petersburg, 1875, Printed at the Foreign Department Press, Calcutta, 1876, s. 30.

¹⁸⁴ Alexander Burnes, *Travels into Bokhara Being the Account of a Journey From India to Cabool, Tartary and Persia Also, Narrative of a Voyage on the Indus from the Sea to Lahore*, Vol. I, Asian Educational Services, New Delhi – Madras, 1992, s. 81.

¹⁸⁵ H. Helsham Jones, *The History and Geography of Afghanistan and the Afghan Campaigns of 1838-9 and 1842: A Course of Lectures Delivered at the R. E. Institute, Chatham, December 1878*, Spottiswoode, 1879, s. 182.

¹⁸⁶ Burnes, *Cabool: Being a Personal Narrative of a Journey*, s. 1.

dayanması yeni bir süreci başlatmış oldu. Alexander Burnes'in Kâbil'e varmasının ardından iki ay sonra Herat'ın 1837 kışında, 23 Kasım'da İran ordusu tarafından kuşatılması, Afganistan'ın kuzeybatısında olası bir Rus ileri harekâtı endişesini meydana getirdi. İran Şahı; Herat'ı, daha sonra Afgan Devleti ile yapılacak müzakerelerde bir koz olarak kullanmak için Rus teşvikiyle kuşattı. Bunun yanında Rusya'nın Tahran Büyükelçisi, Çar Nikola'dan gelen bir mektupla birlikte Afgan sarayına heyetle hareket etti. Diğer taraftan Hindistan Genel Valisi Auckland'ın elçisi Yüzbaşı Burnes, Rus mevkidaşı Yüzbaşı Rus elçisi Kont Jan Prosper Vitkievich'in Kabil'e gelmeden üç ay önce siyasi müzakereler için 19 Aralık 1837'de Kabil'e ulaşmıştı.¹⁸⁷

Alexander Burnes'in liderliğindeki heyetin amacı her ne kadar ticari temas gibi görünse de esas niyeti Rus-İran ittifakından Dost Muhammed'i uzak tutmaktı.¹⁸⁸ Hâlihazırda Burnes'ten 3 ay sonra Kâbil'e ulaşan Rus heyeti Dost Muhammed'e, Ruslar ve İranlılar ile birleşerek İngilizlere karşı güçlerini birleştirmek konusunda önemli bir teklifte bulunacaktı.¹⁸⁹ Böylelikle ilk etapta Auckland'ın kararıyla, ticari ilişkileri geliştirmek üzere tertiplenen Afganistan seferi, Hindistan Hükümeti Bakanı William Hay Macnaghten'den Alexander Burnes'e gönderilen mektupla, tamamen politik bir hale dönüştü.¹⁹⁰

Burnes, 24 Eylül 1837 tarihli William Hay Macnaghten'e gönderdiği mektupta, Auckland'ın umudunun boşa çıkmadığını gösteren bir giriş yapmıştı. Hindistan Genel Valisi'ne, "...ayın 20'sinde Kâbil'e vardığımızı bildirmekten onur duyuyorum." diyen Burnes, Serdar Muhammed Ekber Han'ın kendisini büyük bir saygı ve sevinç gösterisiyle karşıladığını bildiriyordu. Varır varmaz kendilerini Emir'e takdim ettiklerini belirten Burnes, bu görüşmeden sonra, Emir'in oğlu tarafından hazırlanmış olan bütün idari binalar ve sarayın bulunduğu Bâlâhisar'daki geniş bir bahçeye

¹⁸⁷ Jones, *The History and Geography of Afghanistan and the Afghan Campaigns of 1838-9 and 1842*, s. 182.

¹⁸⁸ Lord Roberts, *Forty-One Years in India*, s. 338.

¹⁸⁹ Mohammad Khalid, "Russia's Influence Over Afghanistan – Story of the Follies", *Pakistan Horizon*, Vol. 33, No. 1/2 (First and Second Quarters, 1980), s. 51.

¹⁹⁰ Pirouz Mojtahed-Zadeh, *Evolution of Eastern Iranian Boundaries Role of the Khozaimh Amirdom of Qaenat and Sistan*, Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy at the School of Oriental and African Studies University of London, London, June 1993, s. 329.

taşındıklarını ve burada kaldıklarını söylüyordu. Emir'in bu durumdan oldukça memnun kaldığını bildiren Burnes, aynı zamanda Hindistan Genel Valiliği ile bir iletişim kanalının açılmış olmasının da Emir nezdinde büyük bir memnuniyete neden olduğunu belirtti. Emir'le olan iletişimi için karşılıklı iltifat ve törenlerle sınırlı olduğunu belirttikten sonra bu ilişkiyi daha da ileri götüreceğini ve kısacası sarayın ana damarlarına ulaşacağını söylemiştir. Üstelik Emir'e karşı bir güven duyduğunu da belirtmeyi ihmal etmemiştir.¹⁹¹ Nitekim Vitkievich, Emir'den bir randevu alabilmek için birkaç hafta uğraşmak zorunda kalırken Burnes kraliyet konuğu olarak ağırlanmış ve özel bir muamele görmüştü.¹⁹²

Dost Muhammed, İngilizlerin dostluğunu kazanma konusunda kararlıydı. Çar Nikola'nın kendisine gönderdiği mektubu, kişisel olarak yakın hissettiği Burnes'e verdi. Bu iyilik karşılığında taleplerini de sunan Dost Muhammed, Peşaver bölgesinin Sihlerden kurtarılmasını istiyordu. Diğer yandan Emir, Rus-İran ittifakının tehdidine karşı savunma konusunda İngiliz ordusunun yardımcı olacağına dair güvence de istedi.¹⁹³

Alexander Burnes'in gönderilişi hareketli Orta Asya siyasetinde büyük bir bilinmez olan Afganistan'ın durumunu anlamak amacını taşıyordu. Nitekim siyasi hamlelerin giderek hızlandığı bu dönemde Rusya'nın İran sarayına olan ilgisi ve İran Şahı ile Dost Muhammed'i aynı ittifak çatısı altında birleştirme niyeti gibi göstergeler tedbirli olma gerekliliğini daha da artırıyordu. Lakin Burnes'in ifadeleri, gördüğü tablo karşısında kafasının karıştığını gösteriyordu. Bir karmaşa içerisinde olduklarını belirten Burnes, Çar Nikola'nın elçisi aracılığı ile Dost Muhammed'e Rancit Sing ile savaşması için para teklif ettiğini, söylüyordu. Gözlerine inanamadığını belirten Burnes, Yüzbaşı Vitkievich'in 3 metre uzunluğunda "*hararetli...*" bir mektupla geldiğinden bahsediyordu. Afganistan konusunda iki büyük güç Burnes'in ifadesiyle artık "*başa baş bir yarış...*" içerisindeydi.¹⁹⁴

¹⁹¹ BL/APAC/IOR/R/12/LIB/55, "No. 5, Captain Burnes to W. H. Macnaghten, Esq., Cabool, September 24, 1837".

¹⁹² Khalid, "Russia's Influence Over Afghanistan – Story of the Follies", s. 51.

¹⁹³ Khalid, "Russia's Influence Over Afghanistan – Story of the Follies", ss. 51-52.

¹⁹⁴ Patrick Macrory, *Signal Catastrophe – The Story of the Disastrous Retreat from Kabul 1842*, The History Book Club, London, 1967, s. 56.

Burnes'in bahsettiği iki büyük gücün arasındaki yarışta, başlangıçta her şey İngilizlerin lehine görünüyordu. Vitkievich; Burnes'in Dost Muhammed'le kurmuş olduğu dostane ilişkiden memnun değildi. Dost Muhammed'in bundan kaynaklı olarak kendisine soğuk davrandığını, Emir'in her zaman Burnes ile sohbet halinde olduğunu ve 20 Şubat'ta Kâbil'e geldiğinden beri iki veya üç kez Emir ile görüşebildiğini, aktarıyordu.¹⁹⁵ Afgan sarayı bir yandan Sihlerle mücadele içindeyken diğer yandan Kaçar Hanedanı da Herat üzerine yürümüşü ve sonrasında hedefinde Kandahar ve Kâbil bulunuyordu. İran'ın hamleleri daha önce Auckland'ın da mektubunda belirttiği üzere elbette İran'ı yoracak ve askerî açıdan yıpratıyordu. Lakin burada Rusya nasıl bir pozisyon alacaktı? Güçsüz bir Afgan tahtı Hindistan'ın kapılarına yeni komşular getirebilirdi ki bu İngiltere'nin istediği en son şeydi. Diğer yandan Rusların, İran ve Afganistan ile üçlü bir ittifak talebinde bulunması, Burnes'in daha dikkatli davranmasını gerektiriyordu. Özellikle Çar'ın, Peşaver konusundaki maddi yardım teklifi karşısında İngilizlerin Emir'in güvenini sarsmadan hareket etmeleri gerekiyordu ki Auckland'ın, Dost Muhammed'in taleplerine karşı kayıtsız tavırları ve Rus heyetinin Kâbil'deki varlığı yeni bir krizin habercisiydi.¹⁹⁶

İlk bakışta ilişkiler İngilizler açısından bakıldığında olumlu Ruslar açısından bakıldığında olumsuzdu. Fakat Dost Muhammed'in Çar Nikola'nın tekliflerini reddetmesinin altında önemli çıkarlar yatıyordu. Dost Muhammed, İngiltere Hükümeti'ne güveniyordu. Bu güven, İran tarafından işgal edilen Herat'ı savunmak ve Sihlerin elinden Peşaver'i almakla doğrudan orantılıydı. Burnes bunun farkındaydı ve Auckland'a bu bağlılığın çıkarlarla ilgisi olduğunu anlatmalıydı. Dost Muhammed aynı yıl 1837'de oğlu Ekber Han'ı Sihlerin üzerine gönderdi. Nisan 1837'de meydana gelen Cemrud Savaşı'nda Afgan ordusu Cemrud Kalesi'ni ele geçiremedi ve Ekber Han ile Hari Sing idaresindeki Afgan ve Sih orduları arasındaki bu savaş bir bakıma herhangi bir sonuç doğuramamış oldu.¹⁹⁷ Bilinen tek şey Dost Muhammed Han'ın Peşaver konusunda, İngilizlere karşı daha fazla ısrarcı olacağıydı.

¹⁹⁵ Macrory, *Signal Catastrophe*, s. 56.

¹⁹⁶ Tom Lansford, *Afghanistan at War: From the 18th-Century Durrani Dynasty to the 21st Century*, Library of Congress, 2017, s. 139.

¹⁹⁷ Jean Marie Lafont, *Maharaja Ranjit Singh, First Death Centenary Memorial*, Published by Nirmal Publishers and Distributors, New Delhi, October 1986, s. 43.

İngilizler açısından bakıldığında onların Peşaver hakkındaki tercihleri, Dost Muhammed'in aksine eski dostları Maharaca Rancit Sing olurdu. Genel Vali Auckland, Peşaver konusunda Dost Muhammed'i memnun edecek fikirlere sahip değildi. Onun Peşaver konusundaki uzak ihtimalli en ılımlı teklifi, kentten Dost Muhammed'e değil, kardeşi Sultan Muhammed'e teslim edilmesiydi. Sultan Muhammed ise hem Sihlerle yakın ilişki içerisindeydi hem de daha önce tahta iki kez ihanet etmiş ve Ludhiana'da sürgünde bulunan eski hükümdar Şah Şücâ ile ortaklaşa bir eylem planı hazırlığındaydı. Dost Muhammed, Şah Şücâ konusunda pek endişeli değildi. Fakat Peşaver'de, gizliden gizliye kendine muhalefet eden ve iki kez ayaklanma çıkaran Sultan Muhammed yerine kendisine açıktan düşman olan Sihleri tercih ederdi.¹⁹⁸

Dost Muhammed'in Rusların teklifine sıcak bakmaktan başka çaresi kalmamıştı. Rus heyet ile olan bu yakınlaşma Auckland nezdinde kabul edilebilecek bir şey değildi. 30 Ocak 1838'de Dost Muhammed'e son bir ultiमत gönderildi. Buna göre Auckland, Rus elçisi Vitkievich ve dolayısıyla Ruslar ile olan tüm ilişkilerin sona erdirilmesini aksi takdirde Dost Muhammed'in İngiltere Hükümeti'nin düşmanlığını kazanacağını söyledi.¹⁹⁹ Dost Muhammed bu mektup karşısında Rus yanlısı tavrını daha da netleştirdi. Auckland'ın ifadeleri onu öylesine rahatsız etmişti ki Burnes'in bu mektubu Emir'e verip vermemek konusunda neden kararsız kaldığı artık daha iyi anlaşılıyordu. Böylelikle Burnes'in Afgan sarayı ile olan bağları tamamen kopmuş oldu ve nihayetinde Dost Muhammed, İngiliz heyetini 26 Nisan 1838'de Afganistan topraklarından kovdu.²⁰⁰

İran Şahı henüz Herat'tan çekilmeden önce Kandahar'da Kühendil Han ve kardeşleri, Nisan 1838'den itibaren de Kâbil'deki Dost Muhammed, kaybettikleri toprakları Ruslardan yardım alarak geri kazanmayı umut ettiler. Böylelikle Afgan tahtı yönünü Rusya'ya çevirmiş oldu.²⁰¹ Vitkievich çağrıldı ve önceden kendisine yaşatılan ihmaller

¹⁹⁸ Macrory, *Signal Catastrophe*, ss. 56-57.

¹⁹⁹ Christoph Baumer, *The History of Central Asia, The Age of Decline and Revival*, Volume Four, I. B. Tauris & Co. Ltd., London-New York, 2018, s. 130.

²⁰⁰ Jones, *The History and Geography of Afghanistan and the Afghan Campaigns of 1838-9 and 1842*, s. 182; Ben Macintyre, *The Man Who Would Be King: The First American in Afghanistan*, Macmillan, 2004, s. 205.

²⁰¹ Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, III. Cilt, Türk Tarih Kurumu (TTK) Basımevi, Ankara, 1987, ss. 254-255.

telafi edildi. Ruslar, Rus-İran ittifakı dâhil olmak üzere her şeyi vaat ettiler. Bu durum karşısında Burnes, bütün dostane ilişkilerinin karşılığını, Auckland'ın kararlılığı sonucu, olumsuz bir şekilde alarak geri dönmüş oldu.²⁰² 26 Mayıs 1838'de Rus General Simowich Herat'a geldi. Nisan ayında antlaşma zeminine oturan Rus-Afgan heyetlerinin kararlarının ardından 24 Haziran'da İran'ın Herat'ı işgal girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış oldu.²⁰³

Dost Muhammed'in Rus sarayı ile yakınlaşması ve Vitkievich'in tekliflerini kabul etmesinin akabinde Auckland'ın Afganistan hakkındaki hassasiyeti başka bir noktaya taşındı. Rus heyetine dair gelen raporlar ve danışmanlarının abartılı söylemleri, Auckland'ı daha fazla tedirgin ve savaş yanlısı olmaya itiyordu.²⁰⁴ Burnes'in ifadesiyle Vitkievich “...otuz yaşlarında, centilmen ve makul bir adamdı. Ayrıca akıcı biçimde Fransızca, Türkçe ve Farsça konuşabiliyordu.”²⁰⁵ Vitkievich'in varlığı Burnes'in tüm ümitlerini yitirmesine neden olmuştu. Bu onun için üstlendiği misyonun başarısız olduğu anlamına geliyordu.²⁰⁶ İngilizler açısından Dost Muhammed artık gözden çıkarılmıştı. Dolayısıyla Afgan tahtına oturtulacak kukla bir yönetici, İngilizlere geniş bir hareket kabiliyeti sunabilirdi. Bu noktada ise yeni taht adayı Şah Şücâ oldu. Genel Vali Lord Auckland bu fikri benimsemekle birlikte harekete geçme konusunda da ağır davranmadı. Nitekim bir yıl sonra 1839'da İngiliz ve Sih orduları Afgan topraklarına giriş yapacaklardı. Büyük bir savaşın patlak vereceğinin habercisi olan bu askerî harekât, İngiliz ordusunun Afgan toprakları ile ilk teması ve sarsıntı meydana getirecek deneyimlerinin başlangıcı olacaktı.

²⁰² Khalid, “Russia's Influence Over Afghanistan – Story of the Follies”, s. 52.

²⁰³ Jones, *The History and Geography of Afghanistan and the Afghan Campaigns of 1838-9 and 1842*, s. 182.

²⁰⁴ John Keay, *India: A History*, Open Road + Grove/Atlantic, 2011, ss. 418-419.

²⁰⁵ Burnes, *Cabool: Being a Personal Narrative of a Journey*, s. 261.

²⁰⁶ Macintyre, *The Man Who Would Be King*, s. 205.

2. BÖLÜM: BİRİNCİ İNGİLİZ-AFGAN SAVAŞI VE AFGAN DEVLETİ'NİN KUZEY SINIRLARININ BELİRLENMESİ (1839-1878)

Doğu Hindistan Şirketi'nin yeni Genel Valisi Lord Auckland'ın Afganistan'ı işgale niyetlenen politikaları, beraberinde Dost Muhammed'i büyük problemler ile karşı karşıya bıraktı. Esasında Auckland'ın işgal politikasının temelinde yatan en mühim sebep, Peşaver konusunda Afganlardan ziyade Sihleri tercih etmesinden kaynaklanıyordu. Nitekim Dost Muhammed Han, İngilizlerin gözünde halen tahtını sağlama alabilmiş bir hükümdar olarak görünmüyordu. Dolayısıyla ordusu ve gücüyle Sihler, İngilizler için iyi bir müttefik ve her şeyden önce Peşaver gibi önemli bir eyaletin sahibi olarak iyi bir tampon olarak görünüyordu. Dolayısıyla Auckland için Dost Muhammed Han gözden çıkarılmış bir hükümdardı. Özellikle Vitkievich'in Afgan sarayına gelmesi ile birlikte Dost Muhammed'in taleplerinin karşılıksız kalması sonucu Rus heyetine yakınlaşması ve şartlarını kabul etmesi olası olan savaşı kaçınılmaz hale getirmişti. Auckland'ın Afgan tahtına oturtmak istediği aday Şah Şücâ'ydı. Bu süreçte Şah Şücâ ve Maharaca Rancit Sing ile ortak çıkarlar zemininde buluşan Auckland, Afganistan'ın işgal edileceğini ünlü Simla manifestosuyla ilan edecekti.

1838 yılında başlayan askeri hareketliliğin 1849'a gelindiğinde yerini sıcak çatışmaya bırakması ve savaşa dönüşmesi İngiliz politikasının Afganistan topraklarında yaşayacağı ilk buhranın habercisi niteliğindedir. Tüm yenilgi senaryosuna rağmen 1842'de girişilen son çıkarma hareketiyle her ne kadar Kâbil'i ele geçirdilerse de Afganistan'da tutunamayan İngilizler geri çekilerek herhangi bir sonuç elde edemedikleri bu savaş sonucunda, büyük bir itibar kaybına uğrayarak ellerindeki taht adayının öldürülmesini de engelleyememiş olacaktırlar. Bu yenilginin İngilizler adına önemli bir sonucu da İngiliz ordusunun yenilmez olmadığı gerçeğinin anlaşılmasıydı ki bu durum, 1857'de patlak verecek olan Sipahi Ayaklanması'nın temellerini atan nedenler üzerinde etkili olacaktır.

Birinci İngiliz-Afgan Savaşı'nın ardından İngiliz-Rus baskısının üzerinde giderek arttığı Afgan Devleti, savaşın ardından büyük bir diplomasi ağının içerisinde kalacaktır. Bu süreçte Afganistan'ın kuzeyinde başlayacak ve kuzey sınırını belirleyecek olan 1869-1873 yılları arası İngiliz-Rus diplomasisi, Şîr Ali Han'ın tahta oturduğundan itibaren karşı karşıya kalacağı önemli bir dönem olacaktır. Avrupa'da karikatürlere konu olan Şîr Ali'nin içerisinde bulunduğu vaziyet, İngilizlerle yapılacak ikinci bir savaşın zeminini hazırlayacaktır. Birinci İngiliz-Afgan Savaşı'nı meydana getiren nedenler ve sonuçları, bir bakıma Afganistan'ı geri dönüşü olmayan bir yola sürükleyecektir.

2.1. Birinci İngiliz-Afgan Savaşı (1839-1842)

İran üzerindeki etkisini artırmak amacıyla Kaçar Hanedanı ile bağlantısını koparmayan İngilizler için hem Asya'da hem de Avrupa'daki Fransız tehdidi 19. yüzyılın başlarında giderek azalmıştı. Rusların güney yönlü işgal politikaları, İran sarayındaki etkilerinin artması, aynı zamanda Dost Muhammed'in Vitkievich ile ortak zeminde buluşmasının ardından, İngilizler giderek daha endişeli hale geldiler. Bu sebeple Hindistan'ın kuzeybatısında işgal girişimlerinde bulundular.²⁰⁷

Bu süreçte, Dost Muhammed'in taht döneminin doruk noktası Birinci İngiliz-Afgan Savaşı (1839-42) oldu. Auckland'ın buradaki harekât planı olası bir İran galibiyeti üzerine kuruluydu. Nitekim Şah'ın Herat'ı alıp Kandahar ve Kâbil üzerine yürüyebileceği ihtimali her daim canlılığını koruyordu. Bu sebeple bir yandan Kühendil ve kardeşlerinin durumu ve bir yandan Dost Muhammed'in Ruslara yaklaşması İngilizleri Kâbil yönetimi üzerinde doğrudan etkin olma zorunluluğuna itmişti. Auckland'ın nihai kararı Kâbil'in işgal edilerek yönetiminin değiştirilmesi ve kukla bir kişinin tahta oturtulması çözümü üzerinde netleşmişti. İngilizlerin bir kukla hükümet kurmaya kalkıştığı Kâbil'de, Rusya'nın Hindistan'a yönelik saldırılarına karşı ilk savunma hattı girişimleri başlatıldı.²⁰⁸ Esasında belirtmek gerekir ki 1838'in henüz başlarında Auckland'ın kafasında böyle bir fikir yoktu ancak dört ay gibi kısa bir zaman

²⁰⁷ Elisa Giunchi, "The Origins of the Dispute over the Durand Line", *Internationales Asienforum*, Vol. 44, No. 1-2, 2013, s. 26.

²⁰⁸ Bijan Omrani & Frank Ledwidge, "Rethinking The Durand Line The Legality of the Afghan-Pakistani Frontier", *RUSI Journal*, Vol. 154, No. 5, October 2009, s. 48.

zarfında vuku bulan yukarıda bahsettiğimiz gelişmeler sonucunda Şah Şücâ'nın tahta oturtulması üzerine bir fikir oluştu ve kabul gördü.²⁰⁹

2.1.1. Savaşın İlk Perdesi: İngiliz Ordularının Afgan Topraklarına Girmesi ve Kâbil'in İşgali

Savaş öncesinde üçlü antlaşmalar dönemi başladı ve Hindistan Hükümeti Bakanı William Hay Macnaghten, Rancit Sing'e gönderildi ve Şah Şücâ, Rancit Sing ve Auckland arasında 26 Haziran 1838'de üçlü bir mutabakata varıldı.²¹⁰ Burada önemli bir ayrıntı üzerinde durmak gerekir ki bu birliktelik öncesinde Auckland'ın bir temennisi gerçekleşmemişti. Auckland, Sihleri Afganistan'a yönelik yapılacak olan ana saldırıya yönlendirme hususunda ikna edebileceğini umuyordu; ancak "...*Pencap Aslanı* (Maharaca Rancit Sing), *değil Hayber tuzağına girmeyi aynı zamanda kendi topraklarında da herhangi bir yerde İngiliz birliklerinin varlığına...*" karşı çıkmıştı. Pek çok tartışmadan sonra, Sih lider Peşaver'de bir seferberlik kuvveti oluşturulmasını kabul etti, ancak güneydeki askerî harekâtın İngilizler tarafından gerçekleştirilmesi gerektiği konusunda da ısrarcı oldu.²¹¹

Hindistan Genel Valisi Lord Auckland'ın, 1 Ekim 1838'de, saraydan gelen valilere verdiği geleneksel ziyafette yaptığı konuşma olan ünlü Simla manifestosunda; İndus genelinde misyon için bir İngiliz kuvvetinin toplanması, İran ordusu tarafından kuşatılmış olan Herat'ı rahatlatmak ve Afganistan Şahı Şücâ'ül-mülk'ü tahtına oturtmaktan bahsetti. Auckland'ın bu konuşmayı yaptığı esnada İngiliz-Hint ordusu 203.000 askerden meydana geliyordu.²¹² Bu manifesto, İngiltere'nin Orta Asya'da kalkışacağı askerî harekâtın başlangıcını ifade ediyordu. Öyle ki bu tarihten itibaren Afganistan iki büyük güç arasında adeta sıkışıp kalacaktır. Bu süreçte Rusya'nın

²⁰⁹ Joseph Davey Cunningham, *A History of the Sikhs*, Second Edition, London, 1853, s. 224.

²¹⁰ BL/APAC/IOR/L/PS/20/B19/No. 1, Great Britain. Parliament. House of Lords, Accounts and Papers, 8. Cilt, "Affghanistan papers: Copy of the Treaty with Runjeet Sing and Shah Shujah-ool-Moolk, concluded at Lahore on the 26th June 1838; and of the Treaty between Runjeet Sing and Shah Shujah, of the 12th March 1834, therein referred to; - Also, of the Declaration by the Right Hon the Governor-General of India, dated Simla, 1 October 1838, and of an Order by his Lordship, dated Camp de Buddee, 8 November 1838". Jones, *The History and Geography of Afghanistan and the Afghan Campaigns of 1838-9 and 1842*, s. 182.

²¹¹ Fletcher, *Afghanistan Highway*, s. 90.

²¹² Charles Macfarlane, *A History of British India from the Earliest English Intercourse to the Fall of Delhi*, Printed by G. Routledge & Co., London, 1857, s. 533.

vaziyeti İngiltere açısından çok önemliydi çünkü bütün meselenin kaynağı en azından İngiltere tarafından bakıldığında Rusya'ya dayanıyordu.

Tarihçi Fraser-Tytler, Auckland'ın kararlarının altında yatan gerçek neden her ne olursa olsun, Doğu Hindistan Şirketi Gizli Komitesi'nin her halükârda bunları onayladığını belirtmiş ve sözlerine şunları da eklemiştir. “1838 yılı Mayıs-Ağustos ayları arasında Genel Valiliğin uygulamalarını ve bu uygulamaların aşamalarını incelersek, bir Afgan Hükümdarı'nı tahttan indirmenin ve onu bir başkası ile değiştirmenin kaçınılmaz ve en mantıklı karar olduğunu görürüz...” demiştir. Fraser-Tytler buna ek olarak, Dost Muhammed'in gitmesi gerektiğine karar verildiğinde, kararı verebilecek tek tarafın İngilizler olduğunu ve Sihlerin hareketin merkezinde dahi olsalar bile bunu asla yapamayacaklarını belirtmiştir.²¹³

Auckland'ın ihtiyaç duyduğu şey tam olarak Fraser-Tytler'in bahsettiği gibi bu konuyu meşru bir zemine taşımaktı. 1 Ekim 1838'de, İngiliz devlet adamı William Hay Macnaghten'in imzaladığı, Hindistan Genel Valisi Lord Eden Auckland'a ait manifestonun ana hatları şu biçimdedir; Hindistan Genel Valisi, Yüksek Kurul'un mutabakatıyla İndus genelinde bir İngiliz kuvvetinin bulundurulmasına karar vermiştir. İngiltere Hükümeti tarafından 1832 yılında ticaretin genişletilmesini kolaylaştırmak ve Orta Asya'da İngiliz milletine fayda sağlaması için Sind Emirleri, Bahâvalpur Nevvâbı ve Maharaca Rancit Sing ile yapılan antlaşmalar kötü bir şöhrete sahiplerdir.²¹⁴ Bunun yanında Dost Muhammed Han, Auckland'ın “kadim dostumuz” olarak nitelendirdiği Maharaca Rancit Sing'e ani bir saldırı düzenlemiştir ve bu durum Auckland'ın çıkarlarını rahatsız etmiştir. Diğer yandan Afganistan'ın batısında Herat'ı kuşatan İran ordusundan bahseden Auckland, İran ile yaptıkları antlaşmalara atıfta bulunarak, meydana gelen faaliyetlerin bu antlaşmaları göz ardı ettiğini söylemiştir.²¹⁵

²¹³ Fraser-Tytler, *Afghanistan a Study of Political Developments*, s. 109.

²¹⁴ BL/APAC/IOR/L/PS/20/B19/No. 1, “Declaration on the part of the Governor-General of India, Simla, 1 October 1838”. Parliamentary Papers, *Afghanistan papers: Copy of the Treaty with Runjeet Sing and Shah Shujah-ool-Moolk, concluded at Lahore on the 26th June 1838; and of the Treaty between Runjeet Sing and Shah Shujah, of the 12th March 1834, therein referred to; - Also, of the Declaration by the Right Hon the Governor-General of India, dated Simla, 1 October 1838, and of an Order by his Lordship, dated Camp de Buddee, 8 November 1838.*

²¹⁵ BL/APAC/IOR/L/PS/20/B19/No. 1, “Declaration on the part of the Governor-General of India, Simla, 1 October 1838”.

Manifestoda İngiltere Hükümeti'nin, Sih yöneticileri ve Dost Muhammed arasında iyi bir uyum yakalamaya yönelik herhangi bir müdahalesinin mümkün olmadığını belirten Auckland, özellikle Afgan Hükümeti'nin tavrının Hindistan sınırları için tehdit oluşturduğunu, kaydetmiştir. William Hay Macnaghten tarafından yürütülen üçlü antlaşmalar sonucunda, Şah Şücâ ve Rancit Sing ile antlaşmalar yapıldığını ve bu sonuçla Şah Şücâ'nın haklarının korunma altına alındığını belirtmiştir. Auckland'ın Şah Şücâ'nın Kâbil'in zaptının ardından derhal tahta oturtulması ve bu işlemin çok hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiği, manifestonun sonlarında yer alan önemli vurgulardandır.²¹⁶

Auckland'ın bu seferi bir zorunluluk olarak görmesi ve İngiltere Hükümeti'nden onay almış olması elini güçlendirmiştir. Bunun yanında Şah Şücâ hamlesini çok önemli olarak görmektedir. Nitekim Şah Şücâ'nın henüz Afgan halkının zihinlerinden silinmemiş olması onun elindeki kozu bir kat daha güçlendirmiştir. Bu noktada en önemli iki husustan ilki yapılan üçlü antlaşmalardır. Uzun vadede Hindistan'ın güvenliğini sağlamak amacıyla olumlu bir vaziyete kavuşturulamayacağı anlaşılan Afgan-Sih münasebetlerine kesin bir çözüm getireceği düşünülmüştü. Bir diğer mühim nokta ise Şah Şücâ'nın tahta çıkarılması işleminin çabukluğu üzerine yapılan vurgudur. Nitekim Afganistan'da Dost Muhammed'in ağırlığı mevcuttu. Bu girişim İngiliz eksenli olduğu için bir an evvel Şah Şücâ'nın ortaya çıkarılmamış olması yeni iktidarın toplum nezdinde kabul görmesini zorlaştırabilir ve hatta birçok farklı etnik unsuru bünyesinde barındıran Afganistan'da ani taht değişimi kısa vadede Şah Şücâ'nın ve uzun vadede İngiltere'nin Afganistan politikasının sonunu getirebilirdi. Nitekim 1839-1842 yılları arasında meydana gelen savaş, sonuçları itibarıyla mevcut politik düzlemde birçok değişiklik meydana getirecekti.

3 Ağustos 1838'de Doğu Hindistan Şirketi'nin orduları, Afganistan'ı işgal için hazırlanmaya başladı ve İran'ın Herat kuşatmasının kaldırılacağına dair haberler ulaşmaya başladı. Bunun üzerine 11 Aralık 1838'de General Henry Fane, Afganistan'ın işgalinde hangi orduların kimlerin komutası altında ve hangi noktalara

²¹⁶ BL/APAC/IOR/L/PS/20/B19/No. 1, "Declaration on the part of the Governor-General of India, Simla, 1 October 1838".

görevlendirilecekleri konusunda genel bir emir yayınladı.²¹⁷ İran'ın 22 Ekim 1838'de Herat kuşatmasını kaldırdığı haberlerinin Genel Vali Auckland'a ulaşmasının ardından 25-28 Kasım 1838 tarihleri arasında Doğu Hindistan Şirketi'nin Bengal Ordusu Pencap yakınlarında Firazpûr'da toplanmak üzere harekete geçti. 27 Kasım'da General John Keane komutasındaki İngiliz-Hint ordusu İndus Nehri'nin ağzına konuşlandı. 29 Kasım'da Auckland ile Rancit Sing bir görüşme yaptılar ve bu görüşmeden 1 ay sonra 29 Aralık'da Bengal Ordusu Firazpûr'un batısındaki Bahavalpûr'a ulaştı. Esasında İngilizlerin niyeti Hayber Boğazı'nı geçerek Celalabad üzerinden doğrudan Kâbil'e yürümekti.²¹⁸ Fakat bunun aksine daha uzun ve meşakkatli olan yol tercih edildi ve ordular Belucistan'a yani doğuya yönlendirildi. Ardından 1 Ocak 1839'da daha batıdaki Rohri'ye ilerlemek üzere Bahavalpûr'dan ayrıldı.²¹⁹ Bengal Ordusu 24 Ocak'ta Rohri'ye ulaştı.²²⁰

Doğu Hindistan Şirketi'nin Hindistan'da üç büyük ordusu bulunuyordu. Doğu Hindistan Şirketi Başkanlık Orduları olarak adlandırılan bu ordular; Bengal Ordusu, Bombay Ordusu ve Madras Ordusu olarak üçe ayrılıyorlardı. Bu orduların komuta edildiği merkez ise Firazpûr'a çok yakın bir mevkide bulunan Simla'da, Auckland'ın da bulunduğu bir karargâhtan yapılıyordu. Afganistan'ın işgalinde görevli olan Bengal ve Bombay ordularıydı. Büyük İndus Ordusu olarak adlandırılan işgal ordusu bu iki ordudan meydana geliyordu.²²¹ Öte yandan Şah Şücâ'nın yanında da paralı askerler bulunuyordu ki onlar hem onun güvenliğinden sorumluydular hem de Kâbil tahtına geçmesi durumunda yakınında duracak kolluk kuvvetleriydiler.²²²

Bombay Ordusu Generali Willoughby Cotton, 30 Ocak'ta ordusuyla birlikte Haydarabâd'a ilerledi ve buradan hareketle 15 Şubat'ta batıda Sukkur'a ulaştı ve

²¹⁷ Charles Rathbone Low, *The Afghan War, 1838—1842 from the Journal of Correspondence of the late Major-General Augustus Abbott*, Printed by Richard Bentley and Son, London, 1879, s. 60-61.

²¹⁸ Mir Gulam Muhammed Gubar, *Afganistan der Mesir-i Tarih*, Mohsin Publications, 1391, s. 523.

²¹⁹ Jones, *The History and Geography of Afghanistan and the Afghan Campaigns of 1838-9 and 1842*, s. 182.

²²⁰ Adamec, *The A to Z Afghan Wars*, s. 124.

²²¹ James M. Perry, *Arrogant Armies: Great Military Disasters and the Generals Behind Them*, Castle Books, 2005, ss. 112-113.

²²² James Lunt, *From Sepoy to Subedar: being the life and adventures of Subedar Sita Ram, a Native Officer of the Bengal Army, Written and Related by Himself*, Routledge Library Editions: British in India, Vol. 9, Routledge, 2017, s. 86.

karargâhını kurdu.²²³ Cotton ve Keane'nin komutasındaki ordular Afganistan'ın işgali için gerekli noktalara konuşlanmışlardı ve artık kuzey yönlü ilerleyişlerine başlayacaklardı. İngiliz-Hint ordusu bu tarihten itibaren yönünü doğrudan kuzeye çevirerek Bolan Geçidi'ne doğru ilerlemeye başladı ve 16 Mart'ta geçide giriş yaptı.²²⁴ Nisan ayında Afganistan'ın güneyinde bulunan Kuetta'ya varan işgal kuvvetleri 26 Nisan'da Kandahar'a ulaştı ve John Keane komutasındaki ordu yaklaşık iki ay burada kaldıktan sonra 27 Haziran'da Kandahar'dan hareket ederek Gazne'ye doğru ilerledi. Bu esnada Dost Muhammed; oğlu Muhammed Ekber, Gulam Haydar Han ve Efdal Han ile birlikte her ne kadar bir savunma hattı meydana getirmeye çalışsa da İngiliz ordusu 23 Temmuz'da Gazne'yi ele geçirdi.²²⁵ İngiliz ordusu çok geçmeden Şah Şücâ ile birlikte 6-7 Ağustos 1839 tarihinde Kâbil'e girdi. Tam otuz yılın ardından Şah Şücâ yeniden tahtı ele geçirmiş ve ilk etap tamamlanarak Auckland'ın hedefi gerçekleşmişti.²²⁶ Kâbil'in ele geçirilmesinin ardından Herat üzerinden apar topar geri çekilen İran'ın bu karmaşadan ne denli uzak durmaya niyetli olduğu açıkça görülüyordu. Bu sırada General Perovski idaresindeki Rus ordusunun da Hive'de soğuk kış şartları nedeniyle durması ve Orenburg'a zar zor dönebilmesi yaklaşan kışın İngiltere açısından sakın geçeceği habercisiydi.²²⁷ Ağustos ayını takip eden üç ay içerisinde, Kâbil'in yakınlarındaki Bamyân'a küçük bir ordu gönderildi. İngiliz ordusunda görevli Tümgeneral Willshare, Bengal Ordusu ile Kâbil'den hareket etti. John Keane ise Ekim ayında Hindistan'a geri dönerken Willshare, 13 Kasım'da Kuetta ile Sukkur arasındaki Kalat'ı ele geçirdi.²²⁸ Ülkesinin içerisinde adeta gerilla savaşı sürdüren Dost Muhammed girdiği çatışmaların hepsinde yenildi ve daha fazla dayanamayarak, Buhara'ya kaçtı. Buhara Emiri Nasrullah Han Dost Muhammed'i

²²³ The London Quarterly Review, Volume LXXVII., December 1845, and March 1846., American Edition, New York: Published by Leonard Scott & Co., 1846, ss. 254-255.

²²⁴ Great Britain. Parliament, House of Commons, Parliamentary Papers, 77. Cilt, H.M. Stationery Office, 1879, "Enclosure 1, in No. 2. MINUTE by His Excellency Sir W. R. Mansfield, K.C.B., G.C.S.I., Commander in Chief in India, on the Occupation of Quetta, as proposed by Lieutenant Colonel Sir H. R. Green, K.C.S.I."

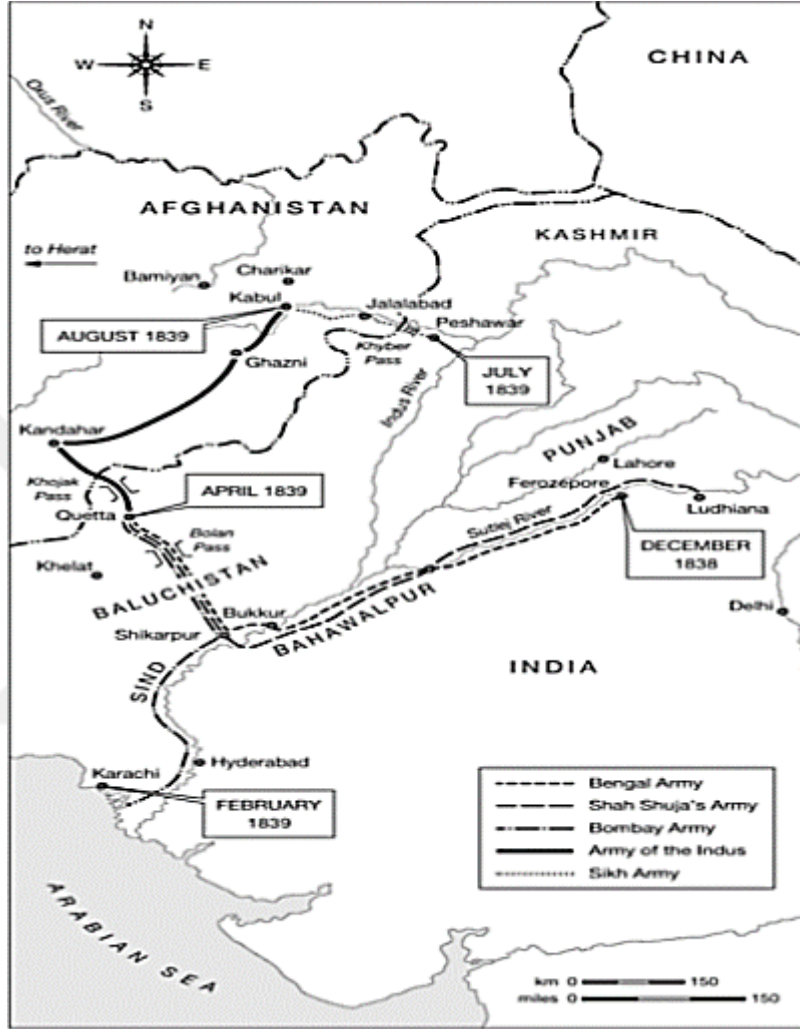
²²⁵ Jones, *The History and Geography of Afghanistan and the Afghan Campaigns of 1838-9 and 1842*, s. 182. Ayrıca Bkz. Orhan Yazıcı, "Birinci İngiliz-Afgan Savaşı ve Sonuçları", *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, Tarih ve Tabiat Vakfı Tatar Yayınları, Tarih Serisi No:7, İstanbul, 2002, s. 57.

²²⁶ Fraser-Tytler, *Afghanistan a Study of Political Developments*, ss. 111-112; Gregory L. Bondarevsky, *The Great Game a Russian Perspective*, First limited edition September 2002, s. 37.

²²⁷ Orhan Yazıcı, "Birinci İngiliz-Afgan Savaşı ve Sonuçları", s. 61.

²²⁸ Jones, *The History and Geography of Afghanistan and the Afghan Campaigns of 1838-9 and 1842*, s. 182.

zindana attı.²²⁹ Dost Muhammed'in yenilgisinin ardından Şah Şücâ ikinci kez Afgan tahtına oturdu. Fakat onun ikinci taht dönemi fazla uzun sürmeyecekti. Nitekim Şah Şücâ, Afganların gözünde İngilizler tarafından tahta oturtulmuş kukla bir hükümdardı. Üstelik gayrimüslimlerle iş birliği yapmıştı.

Görsel 5: Birinci İngiliz-Afgan Savaşı'nda İngiliz ordularının güzergâhları.

Kaynak: Martin Ewans, *Conflict in Afghanistan Studies in Asymmetric Warfare*, Routledge, London and New York, May. 2016, s. 26.

2.1.2. İstenmeyen Emir: Şah Şücâ'nın İkinci Taht Dönemi

Şah Şücâ, yeniden Afgan tahtına oturduğunda ülke sınırları içerisinde bir kargaşa ortamı hâkimdi. Onun ikinci taht dönemi Afgan Devleti'nin yaşadığı bir geçiş süreci olarak değerlendirilebilir. Afganların, İngilizlere karşı sergiledikleri tutum bir bakıma kendi

²²⁹ James, *Arrogant Armies*, s. 120.

ülkelerinin dış müdahaleye açık hale gelmesine olan tepkilerinin bir yansımasıydı. Diğer bir kritik nokta ise İngilizlerin bütün sürecin tamamlandığını veya Afganların bu taht değişimini kolaylıkla sindirebileceklerini düşünerek hareket etmeleridir. Nitekim birçok üst düzey komutanın Hindistan'a geri dönmesi ve ordunun önemli bir kısmının çok geçmeden geri döndürülmesi bu şekilde değerlendirilebilir. Bu gibi nedenlerden dolayı Şah Şücâ'nın kısa sürecek olan ikinci taht dönemi, belirsizliğin hüküm sürdüğü ve İngilizler açısından sarsıntı meydana getirecek gelişmelerin meydana geldiği bir süreç olacaktır.

Auckland'ın ünlü Simla Manifestosu, Şah Şücâ'nın tahta oturtulmasının ardından İngiliz ordularının geri çekileceğine dair beyanda bulunmuş olsa da kısa süre içerisinde Şah Şücâ'nın İngiliz desteği olmadan tahtta kalamayacağı anlaşıldı. Macnaghten, Auckland'ın rızasını da alarak durum istikrar kazanana kadar Afganistan'da bir İngiliz garnizonunun bulundurulmasına karar verdi. Beklenen doğal reaksiyon çok geçmeden kendisini gösterdi. İlkbaharda yeniden bir sorun patlak verdi. Kandahar-Kâbil yolunda, durdurulamayan Gılcaylar bir dizi baskın başlattı ve bu baskınları durdurup cezalandırmak oldukça zordu. Zor kullanmak yerine rüşvet vermek niyetinde olan Macnaghten, Gılcayların meliklerini rüşvetle pasifize etmeyi başardı.²³⁰ Meydana gelen ufak çaplı isyanlara rağmen Bombay ordusunun bir bölümü 18 Eylül 1839'da Afganistan'dan ayrıldı.²³¹

Kâbil'de tahliye devam ederken kuzeyde Buhara'ya kaçmayı başaran Dost Muhammed, daha sonra Özbek atlıları ile birlikte güneye hareket ederek Afganistan'ın kuzey sınırındaki Hulm'a varmıştı. Temmuzda Özbek tehdidi ile karşı karşıya kalan İngilizler 18 Eylül'de Özbekleri Kâbil yakınlarındaki (doğusunda) Bamyân'a yakın bir vadide karşılaşmış olsalar da maharetli Özbek binicileri, İngilizlerin şaşkın bakışları arasında hızlıca yurtlarına kaçtılar. Böylelikle Dost Muhammed bu darbeyi yemekten kurtuldu. Dost Muhammed ve takipçileri Bamyân'ın doğusuna Kûhistan'a kaçtılar. Onların Kûhistan'da bulunması Kâbil şehri adına büyük bir tehdit meydana getirmişti. İngiliz askerî kademeleri bu tür gerilla saldırılarını başarılı bir şekilde savurdıkları için bir

²³⁰ Fletcher, *Afghanistan Highway*, s. 98.

²³¹ Dupree, *Afghanistan*, s. 379.

yandan Afganistan'ı tahliye işlemlerine devam ediyorlardı. 15 Ekim'de General Keane komutası altındaki büyük bir birlik Bombay'a doğru yola çıktı. General Willoughby Cotton ise Kâbil'de kaldı.²³² General Keane'nin Kâbil'den ayrılırken Macnaghten'in aksine farklı bir tablo gördüğü ortadaydı. Macnaghten, bir İngiliz garnizonu ile Kâbil'de kalarak olabilecek problemleri çözüme kavuşturabileceğine inanırken Keane ise bunun bir felakete dönüşebileceğini hissetmişti. Nitekim Genç Teğmen Henry Durand'a kurduğu cümleler onun öngörüsünü ortaya koymaktadır. Keane; "*Kamu hizmetinin iyiliği için Afganistan'da kalmanızı diliyorum; ama koşullar bunu imkânsız kıldığından bunu yapamam. Bu ülkeyi terk ettiğiniz için sizi tebrik ederim çünkü sözlerimi bir kenara yazın, burada bazı felaket sinyallerinin görülmesi çok uzun sürmeyecek*".²³³

İngiliz ordusunun büyük bir kısmı geride küçük bir garnizon bırakarak Hindistan'a geri döndü. Afganlar ise İngiliz varlığına ve İngiliz destekli Şah Şücâ'nın tahtta oturmasına kızgınlardı. Macnaghten etrafındaki tüm tehditlere rağmen küçük gerilla saldırılarını başarıyla püskürtmenin de vermiş olabileceği cesaretle, 1839 sonlarında karısını Kâbil'e getirtti. Macnaghten'in karısının; kristal avizeler, seçkin şaraplar, süslemeler ve yüzlerce hizmetçi ile birlikte gelişinin ardından bunu diğer aileler de izledi. Askerlerin ve memurların eşlerinin ailelerinin çağırılması da Macnaghten'in fikriydi. Ona göre bu, İngiliz askerî ve sivil personeline moral verecekti. Hindistan'dan Afganistan topraklarına adeta "*kahverengi bir su akıyordu*". Birçok İngiliz ve sipahi askeri için Afganistan yeni bir ev gibiydi.²³⁴ Esasında Afgan toprakları birçoğunun mezarı olacaktı.

İngiliz subayları at yarışları düzenlemeye başlamışlardı. Kriket oynayan İngilizler, kışın donmuş göletler üzerinde buz pateni yapıyorlardı. İngiliz askerlerinin Afgan kadınları ile yaşadıkları birliktelikler ise Afgan erkeklerinin manevi değerlerini çok fazla rahatsız ediyordu.²³⁵ Bu ilişkilerin bir kısmı ise evliliğe dahi dönüşmüştü. Dost Muhammed'in yeğeni Cihan Begüm, Kaptan Robert Warburton ile Teğmen Lynch ise bir Gılcay reisinin kız kardeşiyle evlendi. Kadınlarının kâfir ve işgalci olarak gördükleri İngilizlere âşık olduğunu görmek istemeyen Afgan erkekleri kendilerini küçük düşürülmüş

²³² Dupree, *Afghanistan*, s. 379.

²³³ Kaye, *History of the War in Afghanistan*, s. 23.

²³⁴ Dupree, *Afghanistan*, s. 379.

²³⁵ James, *Arrogant Armies*, ss. 121-123.

hissediyorlardı.²³⁶ Dolayısıyla İngilizlerin peşlerinde getirdikleri kendilerine ait sosyal değerler Afganların sosyal değerleri ile taban tabana zıt bir görüntü sergiliyordu. Üstelik Macnaghten'in aileleri de Kâbil'e davet etmesiyle birlikte bu ayrım daha fazla artmış ve giderek şiddetli toplumsal olayların önünü açma yolunda ilerlemişti.

Kasım ayında Dost Muhammed, Buhara'da zindandan kaçtıktan sonra topladığı Özbeklerle bir saldırı düzenledi. 1. Bengal Tugayı'nın komutanı olan Tümgeneral Robert Sale iki bin askerle birlikte, Dr. Lord'a gönderildi. 2 Kasım'da Kâbil'in kuzeyindeki Pervân vadisine giren süvari birlikleri Dost Muhammed'in askerleri ile karşılaşınca şaşkınlığa uğradılar.²³⁷ Dost Muhammed tekrar kaçmaya çabaladı. Çoğunlukla yaya olan topluluk daha fazla uzaklaşamadı ve geri dönüp çarpışmaya karar verdiler. Ancak beklenmedik biçimde kaçan süvari birlikleri İngiliz subaylarını tek başına saldırıya maruz bıraktı. Meydana gelen çarpışmada Dr. Lord ve iki teğmen öldürüldü, Bengal askerleri ise çağına göre ilkel kalan teçhizatlarından dolayı bu savaşı kaybettiklerini söyleyerek suçu sahip oldukları silahlara attılar. Bu küçük zafere rağmen Dost Muhammed durumunun çaresizliğinin farkındaydı ve çatışmadan iki gün sonra Kâbil'in eteklerinde Macnaghten ile birlikte dolaşırken sürpriz bir şekilde kılıcını teslim etti. Artık Dost Muhammed İngilizlerin ellerindeydi. Onun kibar kişiliği ve zekâsı, Şah'ın sultanlık onuruyla o kadar olumlu bir şekilde tezat oluşturuyordu ki bu kez Macnaghten de dâhil birçok İngiliz subay, Afgan hanedanı mücadelesindeki rollerinden açıkça pişman oldular. Dost Muhammed'in tavırları İngiliz tarafında nezaketle karşılandı ve aynı şekilde tedavisi de gerçekleştirildi. Ailesine de Doğu Hindistan Şirketi sınırları içerisinde olan Pencap'ta kalacak yer tahsis edildi.²³⁸ Kâbil'de kısa bir kalıştan sonra Dost Muhammed, Willoughby Cotton'un eşliğinde Hindistan'a sürgüne gönderildi. Yeni komutan General Elphinstone'nin gelişine kadar Tümgeneral Robert Sale beklemede kaldı.²³⁹ Dost Muhammed 1840 yılının sonlarında Hindistan'a sürgüne gönderildi.

²³⁶ William Dalrymple, *Return of a King, The Battle for Afghanistan*, Bloomsbury, London-New Delhi-New York-Sydney, 2012, s. 223.

²³⁷ Fletcher, *Afghanistan Highway*, s. 98.

²³⁸ George Robert Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan with an Account of the Seizure and Defence of Jellalabad*, Printed by John Murray, Albmarle Street, London, 1846, s. 60.

²³⁹ Fletcher, *Afghanistan Highway*, s. 98.

İngilizlerin Afganistan'ı işgal girişimi Rus tarafında bir kızgınlığa yol açtı. Hatta Rus Çarı karşı bir saldırı olarak nitelendirilebilecek bir girişimde bulundu. 1839 Kasım'ında, Orenburg Valisi General Perovski'nin komutasındaki bir Rus ordusu, Hive Hanı'na karşı bir askerî sefer başlattı. Bu işgal girişiminin altında yatan nedenler arasında yalnızca İngilizlerin kuzey yönlü harekâtına karşılık vermek ve güney yönlü bir harekât gerçekleştirmek arzusu yatmıyordu. Hive Hanı uzun süredir Rusların kaçırılması ve köleleştirilmesi gibi konulardan dolayı Çarlık yönetiminin hedefindeydi. Bunun yanında ticari kervanların yağmalanması da söz konusuydu. Öte yandan Rusya Hükümeti'nin meydana gelen bu tür olaylar ile ilgili tazminat taleplerine karşı da alaycı bir tavırla karşılık vermişti.

Rus tarafının bu harekât hakkındaki açıklamaları pek şaşırtıcı değildi. Öyle ki bu kapsamda Rusların hakkı olan topraklar üzerinde haklı bir dava güttükleri ve bunun yanında uzun süreli barış ortamını meydana getirme arzularından bahsediliyordu. Dışişleri Bakanı Palmerstone bu açıklamayı “*uğursuz arzuların bir ifadesi*” olarak nitelendiriyordu.²⁴⁰ İngiltere Hükümeti bu açıklamanın savunması olarak da Hindistan'ın güvenliğini öne sürüyordu. Nitekim İran üzerinden gerçekleştirilebilecek bir harekât onların işini zorlaştırabilirdi.

İngilizlerin Afganistan'da yaptıkları nasıl tanımlanabilirdi? Nitekim bu noktada Rusların İngilizlere verebilecekleri bir yanıt vardı. Eğer Rusya'nın Hive Hanlığı'na düzenlediği askerî harekât haksız bir hareket ise İngilizlerin Afganistan'da bulunmalarının sebebi neydi? Rusya'ya hizmet eden Alman diplomat, Ernst Philipp Graf von Brunnow bu soruyu dillendirdiğinde Palmerstone oldukça hazırlıklıydı. Brunnow'a cevaben, Afganistan'da gerçekleştirdikleri askerî eylemin bir güvenlik sorunundan kaynaklandığını ve dolayısıyla müdahalede bulunmak zorunda olduklarını söyledi. Ona göre bu bölge sınır hattıydı ve üstelik Dost Muhammed'den önce tahta oturan varis ile ilişkileri bulunuyordu ve destekleyebilecekleri bir taht adayı vardı. Rusların Hive Hanlığı nezdinde sahip oldukları bir taht varisi de yoktu. Rusya'nın Amuderya'nın alt kesiminde bulunacağı her faaliyetin bir karşılığı olacağını belirten Palmerstone, Hindukuş'taki İngiliz birliklerinin Afganistan'ın kuzeyindeki Belh

²⁴⁰ Word, *The Cambridge History of British Foreign Policy 1783-1919*, s. 200.

bölgesine çağrılacaklarını ima etti. Brunnow endişelerini dile getirdikten sonra bu vaziyetin her iki devlet arasında meydana gelebilecek bir savaşı tetikleyeceğini ileri sürdü. İngiltere ve Rusya'nın yaşadığı bu diplomatik kriz her an sıcak çatışmaya dönüşebilirdi. Öyle ki bu konuda Palmerston ile ilişkili olan Denetim Kurulu Başkanı John Hobhouse, meydan okurcasına, bunun çok muhtemel olduğunu düşündüğünü ancak sonuçtan korkmadıklarını ifade etti. Hobhouse, Palmerstone'nin dış politikada sıkı bir destekçisiydi. Nihayetinde bu diplomatik sorun çözüme kavuşturuldu. Esasında bu durum üzerinde Rus ordusunun yaşadığı coğrafi problemlerin etkisi olduğu bir gerçektir. Nitekim Rus ordusu Hive üzerine düzenlediği askerî harekâttan kış şartları neticesinde dönmek zorunda kalmıştı. Mevcut rotanın zorlukları nedeniyle Perovski'nin birlikleri, hedeflerinden yaklaşık 400 km uzaklıktaki Üstyurt platosunun kenarında durmak zorunda kaldılar. Kriz sona erdi ve Hindistan'daki İngiliz makamları daha sonra Hive Hanı'nı Rusya'ya tazminat ödemeye ikna etti.²⁴¹

1840 yılından itibaren Orta Asya'daki İngiliz-Rus rekabetinde belirgin bir düşüş yaşandı. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, iki ülke arasındaki “Büyük Oyun”un devam etmesinin İngiltere'nin Orta Asya'daki çıkarları için daha iyi olacağını söylüyordu. Nitekim Auckland'ın İngiltere Hükümeti'ne yaptığı İngiltere-Rusya ve İran arasındaki sınırlandırma talebini buna dayanarak reddetmişti. Palmerstone, önerilen sınırların kabul edilmesinin ve bir antlaşma zeminine oturtulmasının, zayıflık göstergesi olacağını düşünüyordu. Aynı zamanda, 1840'larda İngiliz-Rus gerginliğinin azalması Afganistan'ı İngilizler açısından daha pahalı bir lüks haline getirmişti, çünkü artık Kâbil'de dostane bir hükümete sahip olmak gerekli görünmüyordu.²⁴² Palmerstone'nin çıkarımları bir yana 1841 yılı İngilizler için sarsıntı meydana getirecek gelişmelere sahne olacaktı.

²⁴¹ Word, *The Cambridge History of British Foreign Policy 1783-1919*, s. 200.

²⁴² M. A. Yapp, “British Perceptions of the Russian Threat to India”, *Modern Asian Studies*, Vol. 21, No. 4, 1987, ss. 659-660.

2.1.3. Afgan Halkının Britanya Ordusuna Karşı Ayaklanması (1841-1842)

Sosyal yaşam içerisinde yaşanan sıkıntılar ve İngiliz ordu mensuplarının ailelerinin çağırılması gibi yanlış hamlelerin ardından İngiliz komuta kademesi bir hata daha yaptı. İngiliz askerleri ele geçirdikleri Bâlâ Hisar Kalesi'ni boşaltarak şehrin kuzeydoğusunda bulunan bir mevkie taşındılar. Açıkçası daha kötü bir konum seçemezlerdi. Zira İngiliz ordusunun yeniden konuşlanacağı bu yer alçak ve bataklık bir araziye sahipti. Özellikle askerlerin silahlarına hızlı bir şekilde erişebilmesini engelleyecek yapıda olan sulama hendekleri mevcuttu. General Robert Sale'nin damadı Bengal mühendislerinden Teğmen John Stuart tarafından kanton yeniden tasarlanmış olsa da bu pek fazla geliştirici nitelikte olmadı.²⁴³ Ana savunma hattında düşük bir sur, dar bir hendek ve yaklaşık 3.5 kilometrelik bir alan savunması söz konusuydu. Mevcut garnizon için bu alan oldukça büyüktü ve bu nedenle Macnaghten ve personelinin bungalov evlerini içeren ikinci kısım ile birleştirildi. Bu durum kantonun kuzey tarafını zayıf düşürerek riske atmış oldu. Tüm bu olumsuz şartlar yetmezmiş gibi levazımat desteği yapılacak olan nokta 300 metre kadar uzağa yerleştirildi.²⁴⁴ Nisan 1841'de General George Keith Elphinstone Kâbil'e geldi.²⁴⁵

1841 yılı Nisan ve Ekim ayları arasında bir dizi isyan meydana geldi. Bunlar; Hindukuş Dağları'nın kuzeyindeki Bamiyan ve diğer yerlerdeki Dost Muhammed'in oğlu Ekber Han'ı destekleyen, Mir Mescidî Han gibi reislerin önderliğindeki kabilelerdi. Ayaklanmanın nedenlerinden bir tanesi de Macnaghten'in daha önce rüşvetle yatıştırdığı Gılcayların ödeneklerinde indirimle giderek yarı yarıya düşürmesiydi. Aylık ödeneğin 80.000 rupiden 40.000 rupiye düşürülmesi Afgan topraklarında yapılan cihad çağrısını daha da güçlendirmişti.²⁴⁶ Macnaghten her ne kadar bu durumu ciddiye almıyor görüntüsü verse de yine de keşif emri verdi. 9 Ekim 1841'de keşfe çıkan grup 10 Ekim 1841'de Gaziler tarafından gerçekleştirilen bir gece baskısıyla dağıldılar. Otuzbeşinci Yerli Piyade Taburu her ne kadar yenilgiye uğradıysa da ertesi gün

²⁴³ Saul David, *Victoria's Wars, The Rise of Empire*, Penguin Books, 2007, s. 41.

²⁴⁴ Saul David, *Victoria's Wars, The Rise of Empire*, Penguin Books, 2007, s. 41.

²⁴⁵ Perry, *Arrogant Armies*, s. 124.

²⁴⁶ M. E. Yapp, "The Revolutions of 1841-2 in Afghanistan", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 27, No. 2, University of London, 1964, ss. 334-335.

Onüçüncü Hafif Piyade Taburu, Gazileri yenilgiye uğratmayı başardı.²⁴⁷ İsyancılardan çocuklarını rehin vermelerini isteyen Macnaghten bu çocukların Şah Şücâ'nın sarayına gönderilmesini talep etti. Bu kabul edilemeyecek türden bir talepti. Çünkü Şah Şücâ'nın sarayındaki rehinelere nasıl muamelede bulunduğu herkesçe biliniyordu. Bu talep Gaziler arasında yeni bir direnişi ateşledi ve İngilizlerle savaşmaya yemin ettiler.²⁴⁸

1 Kasım 1841 gecesi, bir grup Afgan reisi, ertesi gün sabah başlayacak ayaklanmayı planlamak için içlerinden birinin Kâbil'deki evinde bir araya geldiler. Ayaklanmanın son kıvılcımı ise adeta Alexander Burnes tarafından yakıldı. Kâbil'de yaşayan bir Peştûn reisi olan Abdullah Han Açaqzay'a ait Keşmirli bir köle kız, Burnes'in evine kaçtı. Açaqzay hizmetkârlarını kızını almak için gönderdiğinde, Burnes'in köle kızını yatağına götürdüğü ve Açaqzay'ın adamlarından birini dövdüğü duyuldu. Bir elinde Kur'an tutan Açaqzay, Kâbil'deki gizli toplantıda “İngiliz boyunduruğunu fırlatmak” olarak tanımladığı kalkışma konuşmasını “Cihad” diyerek bağırarak sonlandırmıştı.²⁴⁹

2 Kasım 1841'de Kâbil'de ani ve şiddetli bir ayaklanma patlak verdi. Tuğgeneral Robert Sale'in eşi Bayan Sale o sabah yaşananları anlatırken, “Kâbil'de her şey karmakarışık.” demektedir.²⁵⁰ Ayaklanmanın lideri Ekber Şah'tı. Şah Şücâ ve General Elphinstone'nin komutası altındaki İngiliz birlikleri, Bâlâ Hisar Kalesi'ni zar zor ele geçirdiler. Bâlâ Hisar Kalesi, Kâbil'deki kamu binaları arasında önem açısından birinci sırada olan yapıydı. Lakin bu, kalenin gücünden kaynaklanmıyordu. Bâlâ Hisar, Kâbil'in güneyi ve batısında yükselen kayalık dağların doğu ucunda yer alan, kente hâkim bir konumdaydı.²⁵¹ Dolayısıyla Elphinstone'nin Bâlâ Hisar'ı ele geçirmiş olması onlara stratejik bir avantaj kazandırmıştı. Alexander Burnes, ayaklanmanın gerçekleştiği gün 2 Kasım 1841'de öldürüldü. Tuğgeneral Robert Sale 13 Kasım'da Celalabad'ı işgal etti.²⁵² Monteath komutasındaki birlikler 16 Kasım'da Afgan direnişçilerini dağıttılar.

²⁴⁷ Stephen Tanner, *Afghanistan: A Military History from Alexander the Great to the War Against the Taliban*, Da Capo Press, Hachette UK, 28 Nis 2009, ss. 157-158.

²⁴⁸ Yapp, “The Revolutions of 1841-2 in Afghanistan”, ss. 335-336.

²⁴⁹ Dalrymple, *Return of a King*, s. 292.

²⁵⁰ Lady Sale, *A Journal of the Disasters in Affghanistan, 1841-42*, London: John Murray, 1843, s. 31.

²⁵¹ Alexander Burnes, *Travels into Bokhara Being the Account of a Journey From India to Cabool, Tartary and Persia Also, Narrative of a Voyage on the Indus from the Sea to Lahore*, Vol. II, Printed by John Murray, London, 1835, s. 133.

²⁵² Jones, *The History and Geography of Afghanistan and the Afghan Campaigns of 1838-9 and 1842*, s. 183.

Maclaren komutasındaki birlik 17 Kasım'da Kâbil'e yürümeye başladı. 1 Aralık'ta Dennie, Afganlardan önce ulaşabilmek adına yönünü Celalabad'a çevirdi. Maclaren'in birliği Kandahar'a girdi. İngilizler, ayaklanmanın filizlendiği Kûhistan ve çevresindeki dağ bölgelerinde büyük kayıplar yaşadılar. Gazne ve Kandahar'daki askerler, yoğun kar nedeniyle hareket edemez hale geldiler ve saldırıyı engellemekten alıkonuldular. İngiliz askerleri Afganların sayısal üstünlüğü karşısında zayıf kaldı. Ekber ile gerçekleştirilen tüm temaslar boşa çıktı ve durum giderek daha kötü bir hal almaya başladı. William Macnaghten, İngiliz birliklerinin geri çekilmesi hakkında Ekber ile yaptığı bir görüşme esnasında 23 Aralık 1841'de öldürüldü ve cesedi sokaklarda gezdirildi. General Keith Elphinstone ise İngiliz Garnizonu üzerindeki hâkimiyetini yitirmiş durumdaydı.²⁵³ Kısa bir süre önce eşleri, çocukları ve yüzlerce hizmetçiyi Afganistan'a çağıran İngilizler bir anda karmaşa içerisine sürüklenmişlerdi. Birçok noktada patlak veren isyanlar, İngiliz ordusunun geri çekilmesine neden olmuştu.

²⁵³ Jones, *The History and Geography of Afghanistan and the Afghan Campaigns of 1838-9 and 1842*, s. 183.

Görsel 6: 1843 yılı tarihli Kâbil şehrinin planını gösteren harita.

Kaynak: Lady Sale, *A Journal of the Disasters in Affghanistan, 1841-42*, London: John Murray, 1843, s. Harita eserin giriş kısmında yer almaktadır.

2.1.4. Kâbil'den Geri Çekilme (1842)

Kargaşa içerisinde geçen birkaç haftanın ardından General Elphinstone komutasındaki İngiliz ordusu 1 Ocak 1842'de geri çekilme konusunda Ekber ile antlaşma sağladı.²⁵⁴ Kâbil'den hareket eden İngiliz birliği; 4.500'ü askeri personel ve 12.000'den fazla siville birlikte yaklaşık olarak 16.500 civarındaydı. Hareket halindeki bu grup içerisinde

²⁵⁴ Patrick Macrory, *Retreat From Kabul: The Catastrophic Defeat in Afghanistan, 1842*, The Lyons Press, 2002, s. 203.

daha öncesinde İngiliz erkeklerle evlenmiş veya ilişkilerinden dolayı dışlanmış Afgan kadınları da bulunuyordu. Teğmen Eyre bu hususla ilgili olarak, askeri garnizonun hızının kadınlar ve çocuklardan (bunların içerisinde çoğunluk İngiliz kadınlar ve çocukları) dolayı yavaşladığını belirtmiştir.²⁵⁵ 6 Ocak 1842’de harekete geçen Kâbil ordusuna, Muhammed Ekber, yaklaşık 150 km ötedeki Celalabad’a kadar eşlik etti. Geri çekilmenin ilk günü yaklaşık 8 kilometre kadar yol alınabildi. Ertesi gün Macnaghten’in inşa etmeye çalıştığı Afgan Kraliyet Ordusu Kâbil’e geri döndü ve ulusal ordu girişiminin ilk örneği böylelikle ortadan kalkmış oldu. Bu ordunun mensubu olan askerler birkaç ay içerisinde dilencilik yapmak durumunda dahi kalacaklardı.²⁵⁶ Ekber’in vadettiği güvenlik şartlarına rağmen Gılcaylar saldırılarına devam etti ve özellikle şiddetli bir Afgan taarruzu 44. Piyade Taburu tarafından zorlukla da olsa püskürtüldü.²⁵⁷ Bu noktadan sonra Ekber antlaşma şartlarına riayet etmedi.²⁵⁸ 7 Ocak’ta 10 kilometrelik bir mesafeyi kat etmeyi başaran yürüyüş kafilesi Kâbil Geçidi’ndeydi.²⁵⁹ Oldukça dar olan Kâbil Geçidi’nden geçmeye çalışan İngiliz-Hint ordusu, Gılcaylar tarafından pusuya düşürüldüler. Bu noktada dar dağlık geçitte sıkışan ordu direnmeye çalışsa da fazla şansı yoktu.²⁶⁰ Bu yolculuğun zorlu kış şartları ve Ekber’in ordusu, İngilizlerin Kâbil ordusunu neredeyse yok etti. 9 Ocak 1842’de Ekber, İngiliz kadınlarını rehin almayı talep etti ve zarar görmeyeceklerini belirtti. Aksi takdirde kabilelerinin merhamet göstermeyeceğini ve tüm kadınları öldüreceğini söyledi. Bayan Sale, hamile kızı Alexandria ve diğer İngiliz kadın ve çocuklar Ekber’in Kâbil’e güvenli dönüş teklifini kabul ettiler. Doğu Hindistan Şirketi, Hintli kadınlar ve çocuklar için fidye ödemeyeceğini bildirdiği için Ekber, onları kabul etmeyi reddetti ve bu nedenle Hintli kadınlar ve çocuklar İngiliz ordusu ile birlikte kaldılar ve Hindukuş’ta kuvvetin geri kalanıyla öldüler.²⁶¹ 10 Ocak’ta yürüyüş devam etmeye başladı. İngiliz ordusu beraberindekiler açlık ve soğuk ile karşı karşıya kaldılar. 50 metre uzunluğunda

²⁵⁵ Perry, *Arrogant Armies*, s. 133; Ayrıca bkz. Paul Macro, *Action at Badama Post: The Third Afghan War*, 1919, Casemate, 2019, s. 199.

²⁵⁶ Perry, *Arrogant Armies*, s. 133; Ayrıca bkz. Dalrymple, *Return of a King*, s. 369.

²⁵⁷ Perry, *Arrogant Armies*, s. 134.

²⁵⁸ Frederick von Hellwald, *The Russians in Central Asia*, Translated from the German by Lieut.-Col. Theodore Wirgman, London, 1874, ss. 219-220; Ayrıca bkz. Ali Kuli Mirza, *Tarih-i Vakayi ve Sevanih-i Afganistan*, Tahran, 1365, s. 120.

²⁵⁹ John William Kaye, *History of the War in Afghanistan, Third Edition*, Vol. II, Printed by W. H. Allen & Co., Waterloo Place, Publishers to the India Office, London, 1874, s. 369.

²⁶⁰ Hamid Wahed Alikuzai, *A Concise History of Afghanistan*, Vol. 14 in 25 Volumes, Trafford Publishing, 2013, s. 911.

²⁶¹ Perry, *Arrogant Armies*, ss. 135-136.

ve sadece 4 metre genişliğindeki Khurd Kâbil ile Kubher-i Cabbar arasında bulunan “Karanlık Geçit” olarak adlandırılan dar geçişte yeni bir saldırı ile büyük bir kıyım daha gerçekleşti.²⁶² 11 Ocak’ta General Elphinstone, Yüzbaşı Shelton, mutemet Johnsnton ve Yüzbaşı Skinner, Ekber ile bir araya geldi. General Nott, 12 Ocak’ta Kandahar’dan bir saldırı gerçekleştirdi. Albay Wild, Hayber Geçidi’nde başarısızlığa uğradı. 6-13 Ocak 1842 tarihleri arasında Kâbil ordusu imha edildi. 12000 sivilin ve 4500 askerin bulunduğu konvoy ağır bir tazyik altında kalmıştı.²⁶³ Celalabad’a ulaşan tek asker Dr. William Brydon olmuştu.²⁶⁴

Afgan güçlerinin kuşattığı tek İngiliz birliği Kâbil’deki değildi. Bu yerlerden biri Kandahar’dı ki burası ülkedeki en büyük İngiliz kuvvetinin bulunduğu yerd. Diğer önemli nokta ise Celalabad’dı. Burası da 1841’de planlanan geri çekilmenin ilk aşaması olarak Kâbil’den gönderilen bir kuvvet tarafından tutuluyordu. Sonuncusu ise Gazne’ydi. Gazne ağır şartlar altında adeta savrulmuştu ancak diğer garnizonlar (Kandahar-Celalabad) 1842 baharında Hindistan’dan yardım kuvvetleri gelene kadar tutulabilmişti.²⁶⁵

Bu savaş ve sonuçları yalnızca Hindistan ile sınırlı kalmadı. Kâbil felaketi ile ilgili haberler, İngiltere’de yıkıcı bir korku şoku yarattı ve Londra’da siyasi sonuçların doğmasına neden oldu. O güne dek sömürge imparatorlukları inşa etmiş ve bunun yanında devasa Hindistan coğrafyasında hâkimiyet sahası kurabilmeyi başarmış İngiltere daha doğrusu Büyük Britanya ordusu hiç ummadığı bir yenilgi almıştı. Beraberinde hem kendi devleti içerisinde hem de Orta Asya siyasetinde ağır bir imaj darbesi almıştı. Bu ağır hezimetin basına yansımaları bir İngiliz Aslanı’nın vakur duruşu olarak lanse edilmiş olsa da esasında Afganistan toprakları ve halkları bu coğrafyanın kendine has bir karakterinin olduğunu herkese göstermişti. Dolayısıyla Afganistan kırmızı urbalı İngiliz askerlerinin ellerini kollarını sallayarak yanlarında getirdikleri

²⁶² Sale, *A Journal of the Disasters in Affghanistan*, ss. 39-40.

²⁶³ Thomas Keightley, *A History of India from the Earliest Times to the Present Day*, Printed by Whittaker and Co., London, 1847, s. 184; Jones, *The History and Geography of Afghanistan and the Afghan Campaigns of 1838-9 and 1842*, s. 183.

²⁶⁴ Martin Ewans, *Afghanistan: A Short History of its People and Politics*, New York: Perennial, 2002, s. 70.

²⁶⁵ Halis Bıyıktaş, *Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Ankara, 1991, 112.

eşleri ve hatta evcil hayvanları ile gülerек eğlenerek bir yerleşim alanı ilan edecekleri bir coğrafya değildi.²⁶⁶ Kendi kuralları, kendi şartları ile bambaşka bir karakter taşıyordu.

İngiltere'deki seçimden sonra yeni hükümet önemli yaptırım kararları aldı. Bu kararların başında “*aptallık*” ile suçlanan ve İngiliz-Hint ordusunun imhasından sorumlu tutulan Auckland'ın görevinden alınması vardı. Auckland'a halefi Lord Ellenborough'un 1842 baharında Hindistan'a varacağı derhal bildirildi. Auckland ise yaşadığı travmanın etkisinden çıkamamıştı. Öyle ki mevcut durumu iyileştirmek adına hiçbir şey yapmadı. Yeni Genel Vali Ellenborough'un bir an önce gelmesini ve Hindistan'ı bir daha görmemek üzere terk etmeyi bekledi.²⁶⁷ Auckland, izlemiş olduğu Afgan politikasının yıkımlarının ardından ruhsal ve fiziksel sağlık sorunları ile karşılaştı. Arkasında birçok düşman ve çok sayıda dost bıraktı.²⁶⁸

Yeni Hindistan Genel Valisi Lord Ellenborough 28 Şubat 1842'de Kalküta'ya ulaştı ve 15 Mart'ta Auckland'ın politikasının tersine çevrildiğini ilan etti. Ellenborough; “*Afganistan'ı kurtarmak mümkün olsaydı, bu güçten ziyade bir güçsüzlük kaynağı olurdu*” dedi. Bu ifadenin peşinden Afganistan'ın yakasının rahat bırakılacağı düşüncesi daha insanların zihinlerine fısıldanmadan ifadesine sert bir çıkışla devam etti. Yine de bu durum İngiliz ordusunun imajının düzeltilmesi gerekliliğini ve Afganlara sağlam bir darbe vurulması gerektiği gerçeğini değiştirmezdi.²⁶⁹ Bu saldırgan geri dönüş, savaşın doğurduğu ağır sonuçlar üzerinde bir değişiklik meydana getirmedi.²⁷⁰

Celalabad'daki ordu onu desteklemeye devam ederken General Nott'un Kâbil'den çekilmesine izin verdi. Bu geri çekilme hamlesi ağır sonuçlara mal olacaktı. Afganistan ile olan münasebetler eskisinden daha karmaşık hale gelmişti. Bir an öyle bir hava oluştu ki; Muhammed Ekber Celalabad'da General Sale'ı kuşatma altına almışken,

²⁶⁶ Fletcher, *Afghanistan Highway*, s. 97.

²⁶⁷ Fletcher, *Afghanistan Highway*, s. 113.

²⁶⁸ L. J. Trotter, *Rulers of India the Earl of Auckland*, Oxford: at the Clarendon Press, 1893, s. 178.

²⁶⁹ BL/APAC/IOR/L/PS/20, Political and Secret Department Library: Memoranda (MEMO/1) Afghanistan and the North West Frontier of India (9), “Dispatch to Sir Jasper Nicholls, March 15, 1842”, Parliamentary Papers, *Afghanistan. I. E. Neel" Papers relating to military operations in Affghanistan [Oct 1841-Dec 1842]*, 1841-1842.

²⁷⁰ Guillaume Lejean, “La Russie Et L'angleterre Dans L'asie Centrale. II. Les Anglais Sur L'indus”, *Revue des Deux Mondes (1829-1971)*, Seconde Période, Vol. 70, No. 3 (1er Aout 1867), s. 663.

Zaman Han ile Şah Şücâ'nın destekçileri arasında Kâbil'de açık bir savaş başlamıştı. Bu sırada General Nott komutasındaki İngiliz birlikleri de Kâbil'i terk etmeye hazırlanıyorlardı. İki taht adayının destekçileri arasındaki savaşın bir türlü sonuçlanmaması ve her iki adam birbirleriyle savaşırken Muhammed Ekber'in artan şöhreti, bu savaşı farklı bir zemine taşıdı. Şimdi en mantıklı olan ortak bir zeminde buluşmaktı. Temaslar sonucunda Zaman Han, vezirlik makamı karşılığında Şah Şücâ'yı şah olarak kabul etti ve bir antlaşmaya vardılar. Daha sonra bu antlaşma karşılığında Şah Şücâ, Zaman Han'ı vezir olarak atadı. Şah Şücâ'nın içini kemiren esas sorun ise Muhammed Ekber'di ve ihtiyatlı bir tavırla ona da bir unvan verdiğini duyurdu. Şah Şücâ, Muhammed Ekber'i *Serdâr-ı Serdarân* (komutanların komutanı – diğer bir deyişle başkomutan) ilan etmişti. Böyle bir ortamda hiçbir şek ve şüphe olmadan Muhammed Ekber'in bu teklifi kabul etmesi beklenemezdi. O da bir teklifte bulundu. Şah Şücâ, Celalabad'a gelmedikçe bu teklifi kabul etmeyeceğini bildirdi ve beklemeye geçti. Durum haliyle oldukça karmaşıktı ve açıkçası bu teklifi kabul etmek dışında pek bir çare kalmamıştı. Şah Şücâ ve Kraliyet heyeti Kâbil'den ayrıldı. Artık açık hedef konumundaydılar. Bu hedefe yönelen Afgan atlılarının komutası ise Zaman Han'ın oğlu, Şücâ'üd-devle idi. 5 Nisan 1842'de Şah Şücâ'yı mermiler ile adeta delik deşik ettiler ve cesedini bir çukura attılar.²⁷¹

Bu harekât, Ellenborough'un Auckland'ın arkasını temizleme ve bu temizliğin ardından bazı defterlerin üzerini kapatma hareketiydi. Bu ifadelerin ardından son hedefi gerçekleştirmek üzere iki İngiliz ordusu, biri Kandahar diğeri ise Cidde Geçidi'nden Celalabad'a olmak üzere Afganistan'a gönderildi.²⁷² İngiltere Başbakanı Robert Peel'in eline 21 Nisan 1842 tarihli bir mektup ulaştı. Mektupta; sonunda bir zafer elde edildiğinden, askeri karakterin yeniden inşa edildiğinden bahsediliyordu. Tümgeneral Robert Sale'in Celalabad duvarları altında Afganları tamamen yenilgiye uğrattığı, Binbaşı General Pollock'un Hayber Geçidi'ni zorladığı ve Celalabad'a doğru yürüyüşe geçtiği bilgisi aktarılıyordu. Bu olaylar 1842 Nisan ayının 6'sı ve 7'sinde gerçekleşmişti. Öyleyse iki koldan yürüyen İngiliz orduları açısından bakıldığında Celalabad kolu adına durum o sırada kontrol altında görülüyordu. Bunlar iyi haberlerdi.

²⁷¹ Fletcher, *Afghanistan Highway*, s. 114.

²⁷² Fletcher, *Afghanistan Highway*, ss. 113-114.

Mektubun devamında Kelât-ı Gılcaı garnizonunun güvende olduğu ancak henüz tam manada boşaltılmadığı da bildirilmişti. İngiliz ordusunun diğer kolunda ise mevcut vaziyet diğerindeki gibi net ve olumlu görünmüyordu. Kandahar, General Nott'un hatasından dolayı neredeyse kaybedilmişti. Mektupta bir serzeniş de vardı. Bu serzeniş İngiltere'nin Kandahar'a yetersiz bir kuvvetle saldırması ile ilgiliydi. Üstelik İngiltere'nin buna zorlandığı ifade ediliyordu.²⁷³ Sale ve Pollock'un anlık başarılarının, İngiliz Hükümeti'nin kalıcı politikasının ne olması gerektiğine dair görüşünü değiştirmeyeceği açıkltı ve yapılan öneri, Hindistan ile belirli ve kolay iletişim sağlayabilecekleri pozisyonlara geri çekilmek üzerine kuruluydu.²⁷⁴ Bu mektup İngiliz ordusunun yaşadığı sarsıntıyı net biçimde gözler önüne sermektedir. Nitekim galibiyetin kaçınılmaz olduğunu düşünen İngiliz ordusu mensupları şimdi Kandahar'da kapana kısılmış ve Kandahar harekâtının doğru düzgün bir altyapı hazırlığı yapılmadan gerçekleştirildiğini düşünmeye başlamışlardı.

27 Nisan 1842 tarihli Lord Ellenborough'un İngiliz dışişleri politikası hakkındaki memorandumunu, İndus'taki deniz taşımacılığına dair gelişmelerin Sind ile olan ilişkileri güçlendirebileceği fikri ile başlıyordu. Ellenborough bu bölgedeki askerî faaliyetler sonlandırılrsa da ilişkilerin devam etmesinin zorunluluğundan bahsediyordu. Ellenborough'un ifadelerine ilk olarak bakıldığında hevesli bir tavır sezilebilir ancak onun ki daha çok ihtiyatlı davranmaktı. Bu sayede bu bölgenin her daim kontrol altında tutulması sağlanabilirdi. Nitekim onun bu konuyu bir tedbir olarak gördüğü ifadelerinden de anlaşılmaktadır. İndus ile ilgili birçok raporun hazırlandığını ve kıyısındaki şehirler, nüfuslar ve yakın tarihleri hakkında birçok araştırmalar yapıldığını belirterek ticari anlamda abartıldığı kadar mali bir getirisi olmadığını da sözlerine eklemiştir. Ellenborough, Assam'a yaptıkları 18 yıllık yatırıma atıfta bulunarak uzun

²⁷³ The National Archives (TNA), Kew-Domestic Records of the Public Record Office (PRO), Gifts (30), Deposits (12), Notes (29) and Transcripts (24), "To Sir Robert Peel, Benares, April 21, 1842", Sir Algernon Law, *India Under Lord Ellenborough March 1842-June 1844 A Selection from the Hitherto Unpublished Papers and Secret Despatches of Edward Earl of Ellenborough*, Printed by John Murray, London, 1922.

²⁷⁴ The National Archives (TNA), Kew-Domestic Records of the Public Record Office (PRO), Gifts (30), Deposits (12), Notes (29) and Transcripts (24), "To Sir Robert Peel, Benares, April 21, 1842", Sir Algernon Law, *India Under Lord Ellenborough March 1842-June 1844 A Selection from the Hitherto Unpublished Papers and Secret Despatches of Edward Earl of Ellenborough*, Printed by John Murray, London, 1922.

vadede ne devlete ne Hindistan halkına nihai anlamda bir fayda sağlamadığını kaydetmiştir.²⁷⁵

Gerek Auckland döneminde yaşanan facia ve gerekse şirketin uzun vadeli planlamaları için yaptığı harcamalar göz önünde bulundurulduğunda Ellenborough'un hangi talimatlar ile görevlendirildiğini anlamak açıkçası pek de zor değildir. Öyle ki yeni dönemde kısa vadede kâr ve avantaj getirmeyecek projelerin yerine daha hızlı sonuç alınabilecek hamlelerin yapılacağı bir döneme giriliyordu.

Ordu konusunda da yeni yapılanmaya gideceklerini belirten Ellenborough, “250.000 kişilik bir orduya...” sahip olduklarını ancak o ordunun büyük bir kısmının “...sınırın üstüne ya da ötesine...” konuşlandırıldığını belirterek “...Gevâliyâr ve Bopal birliklerini...” kullanmaya mecbur olduklarını belirtmiştir. Buna ek olarak asker açısından yeterli olmadıklarını ve Hindistan'ın merkezindeki kamusal barışı korumak adına Berar Racası'ndan asker talep etmeleri gerektiğini belirtmiştir. “*Halen egemenliğimizi ve ilişkilerimizi genişletme politikasının pratik etkisi şu anda çarpıcı biçimde ortaya çıkıyor...*” diyen Ellenborough, bu pahalı fetih girişimlerine devam etmenin mümkün olamayacağını ifade etmiştir.²⁷⁶ Ancak İngiliz ordularının prestijlerini geri kazanarak Afgan topraklarından çekilmesi bir an önce gerçekleştirilmeliydi.

Ağustos 1842'de General Nott, Kandahar'dan ilerleyerek kırsal bölgeleri yağmaladı ve tahkimatını yıktığı Gazne'yi ele geçirdi. Bu arada, Peşaver'de moralsiz bir güce sahip olan General Pollock, General Sale'nin kuşatmayı kaldırdığı Celalabad'a varmak için Hayber Geçidi'ni kontrol altına aldı. General Pollock, Celalabad'da Ekber'i ağır bir şekilde yenilgiye uğrattı.²⁷⁷ Birleşik İngiliz kuvvetleri Eylül ayında Kâbil'i almadan önce tüm muhalifleri yendi. Bir ay sonra, mahkumları kurtardı ve Elphinstone'nin garnizonunun tahrip edilmesine misilleme olarak şehrin ana pazarını yıktıktan sonra, Hayber Geçidi aracılığıyla Afganistan'dan çekildi. Dost Muhammed serbest bırakıldı ve Kâbil'de tekrar hakimiyetini sağladı. Dost Muhammed'in ifadeleri ise Auckland ve

²⁷⁵ TNA/PRO/30/12/29/24, “Mem. By Lord Ellenborough. on Indian Foreign Policy, Allahabad, April 27, 1842”.

²⁷⁶ TNA/PRO/30/12/29/24, “Mem. By Lord Ellenborough. on Indian Foreign Policy, Allahabad, April 27, 1842”.

²⁷⁷ YAZICI, *Afganistan'da Rus-İngiliz Nüfuz Mücadelesi (1800-1921)*, s. 115.

saldırgan politikasına adeta ders verir niteliktedir. “*Kaynaklarınızın, gemilerinizin, cephanelerinizin büyüklüğünden etkilenmişim, ama anlayamadığım şey, bu kadar geniş ve gelişen bir imparatorluğun yöneticilerinin neden beni, fakir ve çorak ülkemden mahrum etmek için İndus üzerinden geçmesi gerektiğidir.*”²⁷⁸

Birinci İngiliz-Afgan Savaşı, birkaç yıl önce Firazpûr'da Afgan macerasını planlayan liderlerin sonunu getirdi: Macnaghten, Burnes ve Şah Şücâ öldürüldü; Auckland ağır bir hezimet ve utançla emekli oldu; Rancit Sing öldü ve ismi efsaneleşti.²⁷⁹ 2 Kasım 1841 günü patlak veren ayaklanma sonucunda, aynı gün Alexander Burnes gibi diplomatik ilişkiler alanında oldukça usta bir şahsın dahi halk tarafından kin ve nefretle karşılanarak öldürülmüş olması, onun idealindeki Kâbil'in, gerçeği ile pek bağdaşmadığını göstermektedir.²⁸⁰ Afganistan, Büyük Britanya'ya unutamayacağı bir ders vermişti. Dışişleri Bakanı Palmerstone'nin önderliğinde Lord Melbourne kabinesi tarafından gerçekleştirilen Afganistan'ı işgal girişimi her ne kadar Rusya'ya karşı koymak için gerekli görüldüyse de sonuçları bakımından yeni buhranlara gebe bir miras bırakmıştı.²⁸¹ Aynı zamanda bu savaş Afgan-Hint sınırındaki kabilelerin bölünmesi ve yani tampon bölgelerin oluşturulmasının önünü açmıştı.²⁸²

1841-42 yılları arasında yaşanan felaket, İngilizlerin zihninde bir Afgan ve Afganistan profili oluşturdu. Bu coğrafya artık onlar için “*şiddet coğrafyası*” idi.²⁸³ Savaşın yankıları Londra sokaklarında dahi hissedildi. Büyük bir korku ve endişe ortamı meydana geldi. Her ne kadar bir savaşta bütün ihtimaller göz önünde bulunduruluyor olsa da birçok önemli diplomatın ve devlet adamının yaşamını yitirmesi, İngilizleri derin bir üzüntü içerisine sürükledi. Afganistan'a uzun bir süre müdahale edilmemesi

²⁷⁸ Ewans, *Afghanistan: A Short History of its People and Politics*, s. 70.

²⁷⁹ Fletcher, *Afghanistan Highway*, s. 114.

²⁸⁰ Gregory Fremont-Barnes, *The Anglo-Afghan Wars 1839-1919*, Essential Histories, Osprey Publishing, 2009, s. 17.

²⁸¹ Newcastle Foreign Affairs Association, *Falsification of Diplomatic Documents, The Affghan Papers. Report and Petition*, Printed by Effingham Wilson, Royal Exchange, London, 1860, s. 6.

²⁸² Sana Haroon, “Frontier of Faith: Islam in the Indo-Afghan Borderland”, *Digest of Middle East Studies*, Review by Charles C. Kolb, Fall 2008, s. 95.

²⁸³ Gregory ve Pred; “şiddet coğrafyası” ifadesini, güzel bir biçimde tarif etmektedir. Bkz. Derek Gregory, Allan Pred, *Violent Geographies*, Routledge Taylor & Francis Group, United States of America, 2007, ss. 1-6.

gerektiği düşünülüyordu.²⁸⁴ Bu İngiltere'nin, Orta Asya'da yaşadığı ilk büyük kaybı. Bu savaş sonuçları bakımından, aynı zamanda Afgan tahtının Rus tarafına yanaşma ihtimalini gündeme getiriyordu.²⁸⁵ Birinci İngiliz-Afgan Savaşı, diplomatik ve askerî açıdan bakıldığında, İngiliz İmparatorluğu tarihinde, İngiliz sömürge güçlerinin maruz kaldığı en büyük yenilgilerdendir.²⁸⁶ Şah Şücâ'nın ikinci taht dönemi kısa sürdü. Onun gayrimüslimlerle iş birliği yapmış olması Afgan halkı nezdinde benimsenmemesine yol açtı. Afganların sergilediği direnişin başarıya ulaşması ve İngiliz ordularının geri çekilmesi ile birlikte yeniden tahta oturan Dost Muhammed ise iktidarını daha da güçlendirmiş olarak başa geçti.

2.2. Dost Muhammed Han'ın İkinci Taht Dönemi ve Rusya ile İngiltere'nin Afganistan ile Münasebetleri (1843-1863)

Şah Şücâ'nın öldürülmesinin ardından tekrar Afgan tahtına oturan Dost Muhammed vefatına kadar tahtta kalacaktı. Dağınık bir coğrafya haline gelen Afgan Devleti topraklarının bir an önce derlenip toparlanmasını sağlayabilecek yegâne kişi Dost Muhammed'di. Vaziyetin farkında olan İngilizler çok geçmeden Dost Muhammed'i serbest bırakarak Afgan topraklarından en azından istikrarın sağlanacak olmasının kendi politik vaziyetlerine faydası olacağını düşünüyorlardı.

Yeniden Afgan Emir'i olan Dost Muhammed bir süre oğlu Muhammed Ekber Şah'la mücadele etti. 1846'da Sihlerle ittifak kurarak İngilizlere karşı vaziyet aldı. Fakat müttefiki olan Sihler, 21 Şubat 1849'da Gucerât'ta (Pencap eyaletine bağlı şehir) yenilgiye uğrayınca, İngiliz düşmanlığını uzatmadı ve birliklerini Afganistan'a geri çekti. Oğlu, Muhammed Ekber Şah'ın 1849 yılında ölümünden sonra otoritesini daha da güçlendiren Dost Muhammed; 1850 ile ölüm yılı olan 1863 yılları arasında, kuzeyde Belh, Hulm, Şibergân, Meymene, Endehuy ve Kunduz gibi merkezleri, batıda

²⁸⁴ Martin Jonathan Bayly, *Imagining Afghanistan British Foreign Policy and the Afghan Polity, 1808-1878*, Thesis submitted for the degree of PhD in International Relations Department of War Studies, King's Collage London, 2013, s. 175.

²⁸⁵ Shane C. Szarkowski, *There is No Afghanistan-The Historic Indeterminacy of Afghan Sovereign Identity*, Doctor of Philosophy, Department of Social Sciences, Oxford Brookes University, September 2017, s. 99-100.

²⁸⁶ Hanifi, "Shah Shuja's 'Hidden History'", s. 1.

Kandahar'ı ve Herat'ı geri aldı.²⁸⁷ Dost Muhammed 1855 yılında Doğu Hindistan Şirketi ile dostluk antlaşması imzaladı. Buna göre; Doğu Hindistan Şirketi, Emir'in toprak bütünlüğüne saygı gösterecek ve sınırlar konusunda aynı şekilde Emir de Doğu Hindistan Şirketi'nin sınırlarına saygı gösterecekti. Diğer yandan iki taraf birbirlerine dostluklarını sunacaklar ve Emir, Doğu Hindistan Şirketi'nin düşmanlarının safında yer almayacak ve aynı durumda Doğu Hindistan Şirketi, Emir'in düşmanları ile iş birliği yapmayacaktı.²⁸⁸ Bu antlaşma 1857'de Hindistan'da meydana gelecek olan Sipahi Ayaklanması'nda ve Emir'in Herat'ı geri alma teşebbüslerinde etkisini gösterecekti. Nitekim 1857'de İngilizlerle birlikte ittifak kuran Dost Muhammed, Herat'ı almak üzere İran'a savaş ilan etti. Temmuz ayında Herat eyaletinin bir Barak Oğulları prensinin hakimiyeti altına verildiği bir antlaşma imzalandı. Bu esnada Hindistan'da patlak veren Sipahi Ayaklanması'nda Emir, titizlikle tarafsızlığını korudu. Daha sonraki yıllarda Herat ve Buhara'da problemler ortaya çıktı. Emir, İngilizleri yardıma çağırırdı ve 26 Mayıs 1863'te Herat'ı ele geçirdi. Fakat Dost Muhammed henüz yeni kazandığı zaferin ortasında 9 Haziran'da öldü. Halefi olarak ise geride oğlu Şir Ali Han'ı bıraktı.²⁸⁹

2.2.1. Afganistan Üzerinde Yenilenen Rus İlgisi

Rusya, Perovsky'nin 1839'daki seferleri ve diplomatik temaslarının her ikisinin de başarısız olmasından sonra, Aral Denizi'nin güneydoğusundan Siriderya'nın kıyılarına kadar olan operasyonlarının yönünü değiştirdi ve bu zamana kadarki faaliyetleri ile Hokand'a yaklaştı.²⁹⁰ Rusya, Buhara ve Hokand bilmeceğini çözmeye çalışıyordu. Buhara ve Hokand'da Rus fobisi giderek şiddetleniyordu. Mayıs 1852'de alınan tüm önlemler ve silahlanmanın ardından General Perovsky, Siriderya boyunca kurulacak

²⁸⁷ Chisholm, "Dost Mahommed Khan", s. 438; Ayrıca bkz. Kahraman, "Dost Muhammed", s. 511.

²⁸⁸ BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN – NO. IV-1855. Treaty Between the British Government and His Highness Ameer Dost Mohummud Khan, Walee of Cabool and of those countries of Afghanistan now in his possession ; concluded on the part of the British Government by John Lawrance, Esquire, Chief Commissioner of the Punjab in virtue of full Powers vested in him by the Most Noble James Andrew, Marquis of Dalhousie, KT., &c., Governor General of India ; and on the part of the Ameer of Cabool, Dost Mohummud Khan by Sirdar Gholam Hydur Khan, in virtue of full authority Granted to Him by His Highness, -1855."

²⁸⁹ Chisholm, "Dost Mahommed Khan", s. 438

²⁹⁰ Arminius Vambery, *History of Bokhara - From the Earliest Period Down to the Present*, Printed by Henry S. King & Co., 65 Cornhill & 12 Paternoster Row, London, 1873, s. 396.

olan kaleler hattı projesini yürütmeye karar verdi.²⁹¹ Kırgızlar üzerine sürekli sefer tertipleyen Ruslar, Aral Denizi'nin doğusundaki Ak Mescid Kalesi'ni 1853'te ele geçirdiler. Bu stratejik noktanın Ruslar tarafından ele geçirilmesinde hiç şüphesiz hanlıkların kendi aralarındaki çekişmeleri (Hokand ve Buhara Hanlıkları ile Buhara ve Hive Hanlıkları arasında sürekli olarak bir toprak kavgası söz konusuydu) ve Hokand Hanlığı'ndaki iç karışıklıkların etkisi büyüktür.²⁹² Kaleyi alan General Perovsky'nin adı bu kaleye verildi. Bu kale Hokand'daki tüm kalelerin merkezini teşkil ediyor ve hepsinin kontrolünü sağlıyordu. Hokand Hanlığı'ndan alınan bu kale stratejik açıdan Ruslara önemli bir avantaj sağlayacaktı.²⁹³ Daha sonra Kasala'da bir, iki ve üç numaralı olarak adlandırılan kaleler inşa edildi. Hokand'da da iki kale mevcuttu. Böylelikle Rusya'nın yavaş yavaş Taşkent'e yürüdüğü Siriderya hattı kurulmuş oldu.²⁹⁴ Buhara, Taşkent ve Hokand'da kurulan kaleler, Rusya'ya Afganistan'ın kuzey hattında önemli bir konum kazandırdı. Batı Sibiryaya ve Siriderya hatları boyunca uzanan devasa bir kale zinciri var olmasına rağmen, bu kalelerin arasında kalan ülke tam bir bağımlılık içerisinde değildi. Yeni kazanılan toprakların, iki hat arasındaki ülkenin hâkimiyeti sağlanmadıkça güvenlik açısından problemleri olacaktı. Burnaby'nin ifadesiyle, sağ el sol eli kavramalıydı.²⁹⁵ 1854 Nisan'ında, Perovsky, Hokandlıların bir önceki yılın kışının son aylarında büyük ölçüde askeri hazırlıklar yaptıkları konusunda da bilgilendirilmişti.²⁹⁶

²⁹¹ Émile Jonveaux, "Les Russes Dans L'Asie Centrale: Leurs Conquêtes Sur Les Rives Du Syr Et De L'amou-Daria", *Revue des Deux Mondes (1829-1971)*, Seconde Période, Vol. 67, No. 4 (15 Février 1867) ss. 975-976.

²⁹² Nurettin Hatunoğlu, *Buhara Hanlığı'nın Son Emiri Alim Han ve Dönemi (1911-1920)*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, ss. 50-52.

²⁹³ Sylvain Bensedoun, "L'Asie centrale et la Russie au milieu du XIX e siècle", *Revue Historique*, T. 254, Fasc. 1 (515) (Juillet-Septembre 1975), ss. 143-144; Ayrıca bkz. К. К. Абаза, *Завоевание Туркестана*, Типография М. М. Стасюлевича, Вас. Остр., 5 тш., 28., С.-Петербургъ, 1903, s. 59; Ayrıca bkz. Alexander Morrison, "Russia, Khoqand, and the Search for a "Natural" Frontier, 1863-1865", *Ab Imperia*, 2/2014, s. 6; Ayrıca bkz. Svetlana Gorshenina & Sergej Abašin, "Construire et vivre le Turkestan russe : un regard double sur une rencontre coloniales", *Cahiers d'Asie centrale*, 17/18 | 2009, mis en ligne le 11 mai 2010, consulté le 21 avril 2019, s. 7.

²⁹⁴ Fred Burnaby, *A Ride to Khiva: Travels and Adventures in Central Asia*, London, Paris & New York, 1876, s. 368; Burnaby'nin eseri basıldıktan bir yıl sonra Chicago Daily Tribune'de tanıtımı yapılmış ve muhteviyatı hakkında bilgi verilmiştir. Bkz. ProQuest Historical Newspapers (PHN), U.S. Dailies, "LITERATURE.: Central-Asian Adventures---A Ride yo Khiva.", *Chicago Daily Tribune (1872-1922)*, Feb. 24, 1877, s. 12a.

²⁹⁵ Burnaby, *A Ride to Khiva*, s. 369.

²⁹⁶ Captain Valikhanov, M. Veniukof, *The Russians in Central Asia*, Translated by John and Robert Michell, London, 1865, s. 365.

Bu bilgi ile birlikte kafasındaki tüm şüpheleri gideren Perovsky ve 1854 yılında bu konuyu çözüme kavuşturmak adına toplanan Rus komuta kademesi, iki hattın birleştirilmesinin yolunun Buhara ve Hokand'ın boyun eğmesinden geçtiği kararına vardı. St. Petersburg'daki yetkililer bu fikre olumsuz bakmadılar ve bölge için Siriderya ve Batı Sibirya hatlarına katılması kararı alındı.²⁹⁷ Bu esnada Kırım Savaşı patlak verince (1853) Rusya tüm dikkatini bu konu üzerine çevirdi. Daha sonra Kırım Savaşı'nın sona ermesiyle (1856) birlikte tekrar bütün dikkatini Orta Asya politikasına çevirerek mevcut fikrin icrasına girişti.²⁹⁸ Rus devlet adamlarının Orta Asya stratejileri giderek netleşmeye başlıyordu. Buna göre; Buhara ve Hokand gibi hanlıklarla birleşmenin yolu onların Rusya'ya olan bağlılıklarından geçiyordu. Bu ifade, Rusya'nın Orta Asya politikasının ve stratejisinin dönüşümüne işaret ediyordu.

Rus General Duhamel, 1854 yılında Hindistan'ın işgaline dair bir plan belirledi ve yazıya döktü. Ona göre Hindistan, işgale açık bir konumdaydı. Özellikle Kandahar ve Kâbil şehirleri, İndus Nehri'nin kapısı konumundaydılar. Duhamel 5 farklı rota belirlemişti. Buna göre;

- “1- Orenburg, Hive, Merv, Herat, Kandahar ve Kâbil
- 2- Orenburg ya da Orsk, Aralsk, Buhara, Belh, Kailoum ve Kâbil
- 3- Orenburg ya da Troizk, Aralsk, Taşkent, Hokand, Kolom, Bamyam ve Kâbil
- 4- Astrahan, su yolu ile Astrabad, Meşhed, Herat, Kandahar, Kâbil
- 5- Rus Ermenistanı, Tebriz, Tahran, Meşhed, Herat, Kandahar ve Kâbil”²⁹⁹

İlk üç seçenek ulaşım ve ordunun hareket kabiliyeti açısından diğerlerine göre daha zordu. Diğer iki seçenek ise Ruslara daha makul ve pratik görünüyordu. Duhamel Afganistan'ın işgali söz konusu olduğunda buradan sonrası için yani Hindistan'a da rota belirlemişti. Buna göre;

- “1- Kâbil, Celalabad, Peşaver ve Attok

²⁹⁷ Burnaby, *A Ride to Khiva*, s. 369.

²⁹⁸ Kubilay Erman, “Sömürgecilik Kısacasında Afganistan”, *History Studies*, Volume 4, Issue 3, Ekim 2012, s. 72.

²⁹⁹ The British Newspapers Archive (The BNA), “Russia and India,” *The Tablet*, Saturday 1 February 1873, s. 129.

2- *Gazne, Dera İsmail Han*

3- *Kandahar, Kuetta, Dadur, Şikârpûr*³⁰⁰

Bu rotalar arasında Hindistan'a ulaşan en kısa yol birincisiydi. Dolayısıyla Rus askerlerinin bu yolla daha az maliyetle daha kısa süre içerisinde Hindistan'a ulaşabileceği öngörülüyordu. Ruslar bu planlarını uygulamaya çok geçmeden başlayacaklardı.

2.2.2. İngiliz-Afgan İttifakı (1855)

Ruslar, hanlıklar ve Afgan coğrafyasında bu politikaları uygularken 1843'te yeniden tahta çıkan Dost Muhammed, 1846-49 yılları arasında Sihlerin müttefikliğiyle yürüttüğü İngiliz karşıtı politikasını sonlandırdı. 1855 yılına gelindiğinde İngilizlerle antlaşma yoluna gitti. Bu antlaşma stratejik açıdan önemliydi. İçeriğine bakıldığında yeni politikada karşılıklı bir barış inşa sürecinin başladığı rahatlıkla görülebiliyordu. Aynı zamanda İngiltere'nin ağır kayıplarının telafisi olarak görülebilecek bir zeminin inşasında da bu antlaşmanın yeri ve önemi büyüktü. Antlaşmanın birinci maddesine bakıldığında Doğu Hindistan Şirketi'nin uzun vadeli bir barış süreci inşa etmeyi planladığını görüyoruz ki bu noktada barış teminatının yalnızca hükümdar ile sınırlı kalmayıp aynı zamanda Dost Muhammed'in haleflerini de kapsamayı, uzun vadeli yeni bir politikayı işaret etmektedir. İkinci ve üçüncü maddeler ise Doğu Hindistan Şirketi'nin Orta Asya politikasında Afganistan'ın negatif etkilerinin önlenmesini amaçlamıştır. Öyle ki karşılıklı toprak bütünlüğüne saygı vurgusu ve ortak düşmanlar karşısında ortak tavırlar vurgusu ileri vadede Afgan yönetim mekanizmasını Rus hegemonyasından tamamıyla arındırmayı amaçlamıştır.³⁰¹ Bu antlaşma Dost Muhammed'in dağınık halde bulunan devleti toparlamasına olanak sağlayacaktı. Orduda yapılanmaya giden Dost Muhammed; 1850 yılından itibaren başladığı fetih

³⁰⁰ The British Newspapers Archive (The BNA), "Russia and India," *The Tablet*, Saturday 1 February 1873, s. 129.

³⁰¹ BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "Afghanistan- No. IV - 1855. Treaty between the British Government and His Highness Ameer Dost Mohummud Khan, Walee of Cabool and of those countries of Afghanistan now in his possession; concluded on the part of the British Government by John Lawrance, Esquire, Chief Commissioner of the Punjab in virtue of full power vested in him by the Most Noble James Andrew, Marquis of Dalhousie, KT., &c., Governor General of India; and on the part of the Ameer of Cabool, Dost Mohummud Khan by Sirdar Gholam Hydur Khan, in virtue of full authority granted to him by His Highness, - 1855".

hareketlerinin ardından Endehuy, Kandahar, Kunduz gibi önemli şehirleri geri alarak devletinin kaybettiği topraklarını geri kazanmış oldu ve birçok noktada Şîî-Sünnî çatışmalarını dindirdi.³⁰² Dost Muhammed ile Doğu Hindistan Şirketi arasında imzalanan bir diğer antlaşma, doğrudan İran'ı etkilemiştir. Bu antlaşmada diğerine göre daha ayrıntılara girilmiş ve kısacası düşmanların ve dostların adı konmuştur. John Lawrance'nin ısrarla üzerinde durduğu İran sorunu ve bu soruna karşı her türlü yardımın verileceği ve Emir'in gerekirse şirketin kaynaklarını gerek askerî gerek ekonomik anlamda kullanabilecek olması antlaşmanın önemli noktalarındandır. Diğer bir önemli nokta ise geçmişte yaşanan düşmanlıklar ile ilgiliydi. Özellikle Afgan Devleti'ne bağlı küçük kabilelerin geçmişteki düşmanlıklarının cezalandırılmayacağı vurgulanmıştı.³⁰³

Bu antlaşmanın akabinde Dost Muhammed, 1857'de İngiliz desteği ile savaş ilan ettiği İran'dan Herat'ı alarak burada hakimiyeti bir Barak Oğulları prensine devretti. Bu, Afgan Devleti'nin merkezi otoritesinin güçlendiğinin bir göstergesi olarak olumlu karşılanabilir bir durumdu. Nitekim Emir, ülkesinin sınırlarını yeniden toparlamış ve dağınık kabileler üzerinde hakimiyetini tesis etmişti. Üstelik şimdi İngilizlerle dostluk antlaşması imzalamıştı. Bu antlaşmada Doğu Hindistan Şirketi'nin de çıkarları bulunuyordu. Nitekim dostumun düşmanı benim de düşmanımdır temalı bu antlaşma, 1857 tarihli Sipahi Ayaklanması'nda Doğu Hindistan Şirketi'nin Hindistan toprakları üzerindeki hâkimiyetinin sarsıntıya uğramasını önleyecekti. Doğrudan bir müdahale gerçekleştirilmemiş olsa da Dost Muhammed'in bu ayaklanma esnasında tarafsız kalması Doğu Hindistan Şirketi'nin elini kolaylaştıracaktı. Bu ayaklanma tarihsel açıdan hâlihazırda gücünü yitirmiş olan Babürlü İmparatorluğu'nun sonunu hazırlıyacaktı.

³⁰² Kahraman, "Dost Muhammed", s. 511.

³⁰³ BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "Afghanistan- No. V - 1857. By order of the Most Noble teh Governor-General. Articles of Agreement made at Peshawur on the 26th January 1857 (corresponding with Jumadee-ool-Awul, 29th AH. 1273), between Ameer Dost Mohummud Khan, Ruler of Cabool and of those countries of Afghanistan now in his possession, on his own part, and Sir John Lawrance, K.C.B., Chief Commissioner of Punjab, and Lieutenant-Colonel H. B. Edwardes, C.B., Commissioner of Peshawur on the part of the Honorable East India Company, under the authority of the Right Honorable Charles John, Viscount Canning, Governor-General of India in Council".

2.2.3. İngiliz Yerli Birlikleri İngilizlere Karşı Ayaklanıyor – 1857 Sipahi Ayaklanması

1856'da Hindistan Hükümeti tarafından Genel Hizmet Yasası ilan edildi. Buradaki maddeler rahatsızlığa ve huzursuzluğa neden oldu. Eskiden var olan şikâyetlerin yeniden doğmasının önünü açtı.³⁰⁴ 1857 tarihli Sipahi Ayaklanması'nın meydana gelmesinde öncü nedenlerden biri oldu. 1857'deki ayaklanmanın diğer nedenlerine geldiğimizde ise şirketin Hindistan'da içerisinde bulunduğu durumu daha net görmekteyiz. Nitekim ayaklanmayı meydana getiren sebepler olduğu kadar bu sebeplerin beslendiği olgular da vardı. Örneğin ordu içerisindeki etnik grupların sayısal dağılımlarında bir problem söz konusuydu. William Sinclair bu mesele ile ilgili bir eleştiride bulunmuştur. Bengal Ordusu hakkında yaptığı bu eleştiride Sinclair; Doğu Hindistan Şirketi'nin Bengal Ordusu'nun baskın üç gruptan meydana geldiğini “*Brahmanlar, Racputlar, Müslümanlar*” belirtmiştir. Bu etnik grupların Hindistan'da etkili ve dominant olduklarını söylemiş ve diğer etnik gruplarla eşit dağılım yapılmadığı için orduda gruplaşmalara neden olduğunu savunmuştur.³⁰⁵

Açıkçası askerî verilere bakıldığında Sinclair'in beyanında haklı olduğu görülmektedir. Zira ordular meydana getirilirken göz ardı edilen sayısal eşitlik, ayaklanmaların ortaya çıkması ve örgütlenme hızı üzerinde olumlu anlamda etkili olmuştur. Gözden kaçan diğer bir nokta ise Doğu Hindistan Şirketi bayrağı altında toplanan bu etnik grupların kendi sosyal yaşamları içerisinde birbirlerinden uçurumlarla ayrılıyor olmalarıydı. Zira bir Racput ile bir Brahman'ın veya bir Hindu ile bir Müslümanın aynı çatı altında sorunsuz biçimde varlık göstermeleri ve denetlenebilir olmaları beklenemezdi. Hindistan'daki İngiliz askerinin ve sipahilerin masrafları, maaşları ve emekli aylıkları arasında yapılan her türlü adil karşılaştırma sonucunda eşitsizliğin olduğu

³⁰⁴ McLeod Innes, *The Sepoy Revolt a Critical Narrative*, Second Edition, Printed by A. D. Innes & Co., London, 1897, s. 123.

³⁰⁵ William Sinclair, *The Sepoy Mutinies Their Origin and Their Cure*, London, 1857, ss. 5-6; Ayrıca bkz. Henry Dodwell, *Sepoy Recruitment in the Old Madras Army*, Studies in Indian Records, Published by the Indian Historical Records Commission, Curator of Madras Record Office, Calcutta, 1922, s. 53; Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Furkan Külünk, “İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin Yerli Birlikleri: Sepoy Ayaklanması”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 34, Sayı 1, 2019, ss. 139-160.

biliniyordu.³⁰⁶ Bu durum da ordu içerisinde her iki taraf arasında çatışmaların önünü açıyordu.

Bir diğer problem ise İngiliz Gizli Servisi'nin Hindistan Genel Valisi'ne vermiş olduğu yanlış bilgidir. Ayaklanmanın gerçekleşeceğini hissettikleri halde Lord Canning'i bu gelişmelerin yalnızca kısmi ve yerel rahatsızlıklardan ibaret olduğuna ikna etmek için çabalamış ve bu hususta başarılı olmuşlardır. Bu ifadelerin yanında Napier; sipahilerin düzinelerce ve ülkenin dört bir tarafında olduklarını, Oudh, Bihâr, Gevâliyâr, Pencap, Nagpur ve Haydarâbâd gibi önemli kentlerde yaşayan insanları manen temsil ettiklerini ve bu vaziyetin bilindiği halde herhangi bir önlem alınmadığını belirtmiştir.³⁰⁷ Ayaklanmanın kıvılcımlarından bir tanesi de yeni üretilen tüfeklerin inek ve domuz yağıyla yağlanması konusudur.³⁰⁸ Dışarıdan bakıldığında küçük gibi görünen bu sorun, söz konusu bir Hindu ile Müslüman olduğunda büyümektedir. Nitekim ineğin bir Hindu gözündeki kutsallığı ve domuzun bir Müslüman gözündeki yeri göz önünde bulunduğunda, şirket için bu önemli bir sorun haline gelmiş ve ordu içerisinde huzursuzluklara neden olmuştur.

Doğu Hindistan Şirketi'nin yıllar içerisinde izlemiş olduğu politikaların bir sonucu olarak patlak veren ayaklanma, yerli halkın zihinlerinde biriken kin ve düşmanlığın dışavurumudur. Sipahi Ayaklanması esnasında 1857 yılında Allahâbâd'dan Delhi'ye uzanan telgraf hattı yine isyancılar tarafından kesilmiştir. Bu da Delhi'ye uzanan tek telgraf hattının kesilmiş olduğu anlamına geliyordu ki bu iletişimin kesintiye uğraması demektir.³⁰⁹ 27 Ocak 1858'de Delhi Hükümdarı'nın çıkarıldığı mahkemede suçlu bulunması ve sürgüne gönderilmesi (Pegu şehrine) ile birlikte sac ayakları koparılan ayaklanma birkaç ay sonra tamamıyla sonlandı.³¹⁰ 10 Mayıs 1857'de büyük ölçüde bastırılan ayaklanmanın artçıları bir süre daha devam etti. 21 Mayıs 1859'da Sirva

³⁰⁶ Julius Jeffreys, *The British Army in India its Preservation*, London, 1858, s. 230.

³⁰⁷ Charles Napier, *The Mutiny of Bengal Army an Historical Narrative*, London, 1858, ss. 28-29; 1857 Ayaklanması Lord Dalhousie'nin Valilik görevinde alınaark yerine Lord Canning'in atanmasına neden olmuştur. Bkz. Yılmaz Karadeniz, "İngiltere'nin İran-Afganistan Politikası (1848-1870), *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl: VI., Sayı: 11, Diyarbakır, 2008, s. 130.

³⁰⁸ Sir Hope Grant, *Incident in the Sepoy War 1857-58, Together with some Explanatory Chapters* by Henry Knollys, Printed by William Blackwood and Sons, London, 1873, s. 16.

³⁰⁹ J. Talboys Wheeler, *India Under British Rule from the Foundation of the East India Company*, London, 1886, s. 174.

³¹⁰ G. B. Malleson, *The Indian Mutiny of 1857*, London, 1891, s. 403.

Geçidi'nde dağıtılan ayaklanmanın liderleri Nepal'e kaçtı.³¹¹ 21 Haziran 1858'de sipahiler, ayaklanmanın baş merkezlerinden Gevâliyâr'da (Medya Pradeş) teslim oldular.³¹² 1857 yılında Sipahi Ayaklanması'nın başladığı dönemde 80. Alay'da görev alan Edward Holdich'in de katıldığı operasyonda, tugay komutanı Sir Alfred Horsford'ın liderliğinde kesin bir galibiyet kazanıldı. Bu zafer, onun hükümet tarafından ödüllendirilmesini sağladı ve Kraliyet Kuvvetleri'nin Baş Yardımcısı Lord Clyde tarafından bir üst rütbeye atandı.³¹³ Operasyonların hükümet kanadında fazlasıyla ciddiye alındığı ve gerçek tehdidin mevcudiyetinin farkına varıldığı görülüyordu. Örneğin 1857'de Güney Galler'de bulunan Middlesex Alayı'nın İkinci Taburu'nun 1858'de Hindistan'a kaydırılması bunu net bir şekilde göstermektedir.³¹⁴ Öte yandan aynı yıl içerisinde hem Doğu Hindistan Şirketi hem de Denetim Kurulu yeni bir kararla aynı bünye içerisine alındı ki bu denetimin tam anlamıyla şirketten çıkarak doğrudan devletin eline geçtiğinin de bir göstergesiydi. Bu birliktelik için ise İngiltere'de bina dahi inşa edildi.³¹⁵

1857 Ayaklanması, Doğu Hindistan Şirketi'ne idari anlamda da etki etti. İngilizlerin zihinlerinde, aynı safta yer alacakları tahmin dahi edilemeyen Hindu ve Müslümanların bu ayaklanmada birlikte hareket etmeleri yeni tedbirlerin önünü açtı. John William Kaye bu isyan esnasında (ki kendisi bu ayaklanmayı bir isyan olarak nitelendirir) baş aktörlerin Müslümanlar olduğunu ve kendilerini cansiperane bir biçimde davalarına adadıklarını, söylemiştir.³¹⁶ Doğu Hindistan Şirketi'ne verilen 1853 tarihli son tüzük böylelikle uzun soluklu olamamıştı. 1857 yılında meydana gelen geniş çaplı ayaklanma

³¹¹ Frank Anthony, *Britain's Betrayal in India, the Story of the Anglo-Indian Community*, Allied Publishers, New Delhi, 1969, s. 74; Om Gupta, *Encyclopaedia of India, Pakistan and Bangladesh*, Vol. IV., Isha Books, Delhi, 2006, s. 1016.

³¹² The Publications Division, *1857: A Pictorial Presentation*, Government of India, Patiala House, New Delhi, 1957, ss. 7,32,41,44,66.

³¹³ "The Duke of Cambridge's Own (Middlesex Regiment), Regimental District No. 57. – Hounslow", Sir Edward Alan Holdich'in askerî faaliyetleri ve kariyeri hakkında bilgi aktarılmaktadır, bkz. Hart, *The New Annual Army List, Militia List, and Yeomanry Cavalry List for 1894*, s. 320.

³¹⁴ TNA/PRO/Records created or inherited by the War Office, Armed Forces, Judge Advocate General, and related bodies (WO), War Office: Officers' Services, First World War, personal files (alphabetical) (374)18677, "Chapter XII, The Middlesex Regiment (77th Regiment)". Major Thomas Daw, *The Duke of Cambridge's Own (Middlesex Regiment), 1877-1924*.

³¹⁵ Brydges, *An Account of the Transactions of His Majesty's Mission to the Court of Persia, in the Years 1807-11*, Vol. I, s. a2; Ayrıca bkz. Akbulut, *Hindistan Yolu ve İngilizler Fırat Nehri'nde İlk İngiliz Vapurları*, s. 98.

³¹⁶ Manek J. Gazdar, *The British Case Against India*, Kitab Mahal National Broadcast Series No. 4, First Edition, Allahabad, 1945, s. 9.

şirketin varlığının süresinin tükendiğini gösteriyordu.³¹⁷ 1857 Sipahi Ayaklanması'nın sonucu olarak; Doğu Hindistan Şirketi doğrudan İngiltere Hükümeti'ne bağlandı. Babürlü İmparatorluğu'na (Timur Hanedanı) son veren İngilizler, Hindistan'ı krallık topraklarına kattı.³¹⁸

Sipahi Ayaklanması'nı bastıran İngiltere Hükümeti'nin Hindistan'ı topraklarına katması, Orta Asya siyasetinde elini güçlendirmişti. Rusya'nın hedefinde artık Babürlü İmparatorluğu'nun toprakları değil İngiliz Hindistanı'nın toprakları vardı. Bu durum Rus politikası açısından olumsuz olsa da Rusların güney yönlü ilerleyişi duraksamadan devam etti. Ruslar 1858'de üç sefer tertiplerler. Bunlardan bir tanesi, Khanykov başkanlığında İran ve Herat vahasına yapılan bilimsel bir keşif gezisiydi. Bir diğeri, Kazak etnograf Chokan Valikhanov liderliğindeki güneydoğu Türkistan'a gerçekleştirilen ticaret seferiydi. Sonuncusu ve en önemlisi olarak kabul edilen ise Londra'daki Rus Askerî Temsilcisi Albay Ignatyev'in Buhara'ya gerçekleştirdiği, diplomatik görevdi.³¹⁹ Kısa süre sonra tıpkı İngiltere'nin Hindistan'daki egemenliğinin akabinde Türkistan'da bir Rus egemenliği inşa edildi. Geniş kapsamlı bir atılım gerçekleştirdikleri Orta Asya siyasetlerine ara vermeden devam eden Ruslar; 1860'da Bişkek (Piçkek), daha sonra 1864'te Çimkent ve 1865'te Taşkent'i aldılar.³²⁰

³¹⁷ Bhownaggee, *The Constitution of the East India Company*, s. 212.

³¹⁸ K. M. Panikkar, *Asia and Western Dominance, A Survey of the Vasco Da Gama Epoch of Asian History 1498-1945*, Printed by George Allen & Unwin Ltd, London, 1953, s. 143; Burton Stein, *Hindistan Tarihi*, İngilizce Baskısını Derleyen ve Yeniden Düzenleyen: David Arnold, Çeviren: Müfit Günay, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2015, s. 255.

³¹⁹ N. A. Abdurakhimova, "Tsarits Russia and Central Asia", *History of Civilizations of Central Asia*, Vol. IV, Towards the contemporary period: from the mid-nineteenth to the end of the twentieth century, Unesco Publishing, 2005, ss. 122-123.

³²⁰ Olivier Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, Metis Yayınları, İstanbul, Mart 2000, s. 65; Ayrıca bkz. Mohammad Khalid, "Russia's Influence Over Afghanistan—Story of British Follies", *Pakistan Horizon*, Vol. 33, No. 1/2 (First and Second Quarters, 1980), s. 53.

Görsel 7: George Woolworth Colton'un çizimiyle, 1860 yılında Orta Asya üzerindeki devletlerin siyasi sınırları.

Kaynak: George Woolworth Colton, Colton's Illustrated Cabinet Atlas and Descriptions Geography, New York, 1859, s. 313.

Türkistan'ın batısında egemenlik sahası inşa eden Rusya, Taşkent'i ele geçirmesi ile birlikte 1865'te Türkistan Valiliği'ni kurarken, 1867'de Türkistan Genel Valiliği'ni ilan etti. Güneydeki Hive, Hokand ve Buhara hanlıkları bu sınırlar içerisine dâhil değildi. Dolayısıyla Ruslar şimdi hanlıklarla hem mücadele içerisine girecekler hem de diplomatik münasebetler gerçekleştireceklerdi. Buhara Emiri Muzafferüddin, tüm çabalarına rağmen aldığı yenilgiler sonrası Orenburg Valisi General Kryzhanovsky ile barış antlaşması masasına oturmak zorunda kaldı. Kryzhanovsky, barış görüşmeleri esnasında ilk Türkistan Genel Valisi, General Konstantin Petrovich von Kaufmann ile müzakerelerde bulundu. Her ne kadar II. Aleksander bu tür operasyonlarda karar merci gibi görünse de gerek savaş ilanı ve gerekse barışçıl bir çözümün onaylanmasının yolu Türkistan Genel Valisi'nden geçiyordu.³²¹ Bu bölgede konu ile ilgili hususlar üzerindeki yetki kendisine tanınmıştı. Türkistan Genel Valisi olarak Kaufmann'ın, St. Petersburg

³²¹ Irich Hofmeister, "Russische Erde in Taschkent? – Koloniale Identitäten in Zentralasien, 1867–1881", *Saeculum*, Volume 61, Issue 2, June 2011, s. 263.

ile iyi ilişkilerinden kaynaklanan, alışılmadık ölçüde bir etki sahası ve gücü vardı.³²² Bu sebeple Kryzhanovsky, konuyu Kaufmann ile görüştü ve Genel Vali önerilen on maddeye ek olarak iki maddeyi daha gündeme getirdi. Bunlardan biri Buhara'da tüm kasabalara ücretsiz erişim ve Rus tüccarlara koruma getirilmesi gibi hususları içerirken diğeri Emir ile kurulacak olan gelecekteki temasların doğrudan Türkistan Genel Valiliği ile yapılması üzerinedir. Kaufmann ayrıca Rus tebaasının Buhara'da edineceği taşınmaz malların da Türkistan Genel Valiliği'nin onayı ile gerçekleşebileceğini ifade etmişti.³²³

1863 yılı birçok açıdan Orta Asya siyasetinin dinamiklerinde büyük çalkantılara yol açtı. Orta Asya devletleri nezdinde genel bir kriz havası hâkim olurken diğer yandan bu durum İngiltere ve Rusya'nın rekabetinde bir dönüm noktasını teşkil etti. Bu seneye kadar İngiltere ve Rusya arasında herhangi bir çatışma isteği bulunmuyorken bu tarihten itibaren iki ülkenin Henry Rawlinson (İngiltere) ve M. Gregorieff (Rusya) gibi devlet adamları arasında bazen dostça bazen de kaçınılmaz olarak düşmanca diplomatik temaslar gerçekleşti.³²⁴ İki büyük gücün giderek daralttığı kısılcacın arasında bulunan Afgan Devleti ise bir fetret dönemi içerisine sürükleniyordu.

Dost Muhammed'in ikinci taht döneminin son zamanlarında Herat ve Buhara'da problemler ortaya çıktı. Emir, batıdan gelen İran tehdidini savurmak için İngilizleri yardıma çağırdı. 1857'de aldığı Herat'ı, tekrar işgale kalkan İran ordusunu 26 Mayıs 1863'te yenilgiye uğratarak ele geçirdi. Dost Muhammed bu zaferinin ardından 9 Haziran'da öldü ve halefi olarak ise geride oğlu Şir Ali Han'ı bıraktı.³²⁵ Afgan Devleti Dost Muhammed'in ikinci taht dönemiyle bütünlüğünü tekrar sağlayabilmişti. Meydana gelen gelişmeler neticesinde birçok irili ufaklı savaş süreçlerini sonlandıran ve ayakta kalmayı başaran Afgan tahtı şimdi büyük bir diplomasi sarmalının içerisine girecekti. Üstelik bu sarmaldan çıkmaya çalışacak olan Afgan Devleti'nin tahtında, ülkesinin

³²² Hofmeister, "Russische Erde in Taschkent? – Koloniale Identitäten in Zentralasien, 1867–1881", s. 263.

³²³ M. A. Terentyef, *Russia and England in Central Asia*, St. Petersburg, 1875, Translated from the Russian By F. C. Daukes, Calcutta, 1876, ss. 40-41; Rusya'nın 1865-1876 tarihleri arasında işgal ettikleri yerler için ayrıca bkz. Jeremy Allouche, "Géopolitique de l'eau en Asie centrale : de la colonisation russe à la conférence internationale d'aide à l'Afghanistan (1865-2002)", *CEMOTI, Cahiers d'Études sur la Méditerranée Orientale et le monde Turco-Iranien*, Année 2003, s. 133.

³²⁴ Demetrius Charles Boulger, *England and Russia in Central Asia*, Vol. II, Printed by W. H. Allen & Co., 13 Waterloo Place, Pall Mall, S. w. Publishers to the India Office, London, 1879, ss. 344-345.

³²⁵ Chisholm, "Dost Mahommed Khan", s. 438

dağılan bütünlüğünü yeniden bir araya getirmeyi başaran tecrübeli yönetici Dost Muhammed değil onun oğlu Şîr Ali Han olacaktır. Ancak Şîr Ali tam anlamıyla tahtı ele geçirincede kadar Afganistan 5 yıl sürecek olan bir iç savaşa sürüklenecekti.

2.3. Şîr Ali Han Dönemi: Afganistan'ın Kuzeyinde Sınır Diplomasisi (1869-1873)

Dost Muhammed Han'ın 1863 yılında Herat'ı alışımdan kısa süre sonra ölümünün ardından bir taht mücadelesi baş gösterdi. Onun, kendinden sonra halefi olarak oğlu Şîr Ali'yi göstermesi, bazı akrabaları tarafından kabul görmedi ve uzun bir iç savaş döneminin başlamasına yol açtı.³²⁶ Böylelikle Şîr Ali'nin 1863'te tahta oturmasının ardından yaşanacak beş yıllık fetret devri ile birlikte 1878 yılına dek sürecek taht dönemi başlamış oldu.³²⁷ Bu tarihten itibaren Afgan tahtında sürekli hükümdar değişiklikleri yaşanmaya başladı. Kısa süreli başa geçen hükümdarlar ülkenin devamlı bir istikrar yaşamasının önüne geçti. Öyle ki en başta tahta oturan Şîr Ali daha sonra Efdal Han'ın Kâbil'i ele geçirmesiyle Herat'a kadar geriledi. Bu süreçte İngiliz kanadından umduğu yardımı bulamayan Şîr Ali, Rus tarafına yanaştıysa da 1868'de Semerkand'ı alan Ruslar acele bir tavırla hareketli Afganistan siyasetine bulaşmak istemediler. Bu düğümü çözen Efdal Han'ın ani ölümü oldu ve Şîr Ali başsız kalan isyancıları dağıtarak tahtı yeniden ele geçirdi ve böylelikle 5 yıl süren iç savaş dönemine son vermiş oldu.³²⁸ Efdal Han'ın oğlu Abdurrahman Buhara'ya kaçtı.³²⁹ Uzun süren bir mücadeleden sonra Şîr Ali, babasının kendisine miras bıraktığı tahta, Efdal Han'ın 1868'de ölümüyle sonuçlanan süreçte, tam anlamıyla sahip oldu.³³⁰

³²⁶ Christopher Julian Wallace, 'Masterly Inactivity': Lord Lawrance, Britain and Afghanistan, 1864-1879, PhD History, King's Collage London, June 2014, s. 69.

³²⁷ Muhammed Ali Kuhzad, Ali Muhammed Zehma, Ali Ahmed Naimi, Muhammed İbrahim Han, Mir Gulam Muhammed Han, *Tarih-i Edebiyat-ı Afganistan*, Kâbil, 1383, s. 335.

³²⁸ Arminius Vambery, *Central Asia and the Afghan Frontier Question: A Series of Political Papers*, Translated by F. E. Bunnett, Printed by Smith, Elder, & Co., London, 1874, s. 68; Ayrıca Bkz. Sivrioğlu, *Başlangıçtan Günümüze Afganistan*, ss. 206-207.

³²⁹ The BNA/ "The Ameers of Afghanistan," *Army and Navy Gazette*, Saturday 16 May 1885, s. 450.

³³⁰ Sayyid Qâsim Rishtiyâ, *Mukhtaşar târîkh-i Afghânistân*, Vizârat-i Umûr-i Khârijah, Mu'assasah-i Khidamât-i Siyâsî, Kabul h.1336/m.1957-58, s. 203-205; Şîr Ali Han'ın Afgan tahtına oturma süreci ve yaşanan fetret dönemi ile ilgi ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu, 1834-1922*, Huzur Cilt Evi, Malatya, Kasım 2011, ss. 67-70.

Her hükümdarda olduğu gibi Şîr Ali'nin de kendine has bir karakteri vardı. Ortaya koyduğu karakterin İngilizler açısından en önemli tarafı, yeni hükümdarın kolay bir müttefik olmamasıydı. Doğasından kaynaklanan şüpheli bir tavra sahipti. Öte yandan Şîr Ali, Afganistan'ın İngiltere ve Rusya açısından neden önem arz ettiğinin de farkındaydı.³³¹ Vaziyet ne kadar olumsuz olursa olsun mevcut politikaya hâkim olan hükümdarlar yönetsel açıdan daha faydacı politikalar üretebilirler. Dolayısıyla Şîr Ali de bu durumu nasıl lehine çevirebileceğinin hesaplarını yapıyordu.

2.3.1. İngiltere ve Rusya Hükümetlerinin Orta Asya'ya İlişkin Uzlaşma Çabaları

Genel manada tarafsızlık politikası gütmeye çalışan Şîr Ali, iki büyük güç arasında ilk olarak İngilizlerle antlaşma yoluna gitmek durumunda kaldı. O dönemlerde Şîr Ali, iki güç arasında kendisine dost edinmeye çalışan ama aynı zamanda dostlarına güveni olmayan bir emirdi.³³² Kâbil'e dönüşünden birkaç ay sonra 13 Ocak 1869'da John Lawrance'nin yerine gelen Hindistan Genel Valisi Lord Mayo ile görüşmek üzere Hindistan'a geldi.³³³ Bu toplantı gelecekteki ilişkiler adına oldukça önemliydi ve kişisel bir ilişki kurabilmek adına Lord Mayo gereken tavrı fazlasıyla olumlu bir biçimde gösterdi. Şîr Ali, istediği her şeyi alamadı, ittifak antlaşmasıyla ilgili talebi kabul edilmedi, ancak kendisine, İngiltere Hükümeti'nin dostluk ve desteğini temin edeceği umudu verildi. Hindistan Genel Valiliği'nden Şîr Ali'ye gönderilen mektuplarda; Britanyalıların Şîr Ali'yi Kâbil'in tek ve gerçek hükümdarı olarak tanıdıkları belirtiliyor ve aynı zamanda Emir'in kuzeydeki Rus tehdidi karşısında şüpheli olduğu ve bu hususta yardım talebinde bulunduğu bahsediliyordu. Aynı zamanda batı sınırındaki İran tehdidinde de değiniliyordu.³³⁴ Emir böylelikle Afganistan üzerinde tesis etmeye çalıştığı hâkimiyetini daha da güçlendirmeyi planlıyordu. Bu mektubun ardından 3 Nisan tarihli bir mektup daha yazıldı ve burada Gazne'nin Kâbil'e dâhil

³³¹ Forbes, *The Afghan Wars 1839-42*, s.162.

³³² "Beni dostlarımdan kurtarın..." Şîr Ali Han'ın Emirliği döneminde vaziyetini anlatan siyasi bir karikatür. Orijinal adıyla "Save Me From My Friends", (Bkz. Ek-9) Joseph Sway, Published in Punch, or the London Charivari (November 30th, 1878).

³³³ Sir Henry Rawlinson, *England and Russia in the East, A Series of Papers on the Political and Geographical Condition of Central Asia*, Printed by John Murray, London, 1875, ss. 302-303.

³³⁴ BL/APAC/IOR/Records of the Military Department(L/MIL), Military Department Library (17), Afghanistan, Central Asia, Tibet (14)38, "Enclosure 3 in No. 3. Memorandum Conversations held with the Confidential Minister of His Highness the Amir Shere Ali by Captain Grey, on Special Duty with His Excellency the Viceroy, on the 31st March 1869".

olması nedeniyle bir İngiliz görevlisinin burayı ikametgâh olarak kullanamayacağı bildiriliyordu.³³⁵

1867 yılına gelindiğinde, Orta Asya'daki Rus ilerlemesi yeni toprakların elde edilmesinin önünü açtı. Semireçi, Gulca, Siriderya, Amuderya, Fergana ve Zerefşân eyaletleri, Türkistan Genel Valiliği olarak adlandırılarak genel anlamda bir idare altına alındı.³³⁶ Rus tehdidi günden güne artıyordu. Kuzeydeki bu tehlike Afganistan'ı ilgilendirdiği kadar Hindistan Genel Valiliği'ni de ilgilendiriyordu. 1869 yılında İngilizler ve Ruslar arasında görüşmeler başladı. Bu 1873 yılına dek sürecek aralıksız diplomatik münasebetler, oluşturulacak yeni bir sınır hattına doğru atılan ilk adımları ifade ediyordu.

1869-1873 yılları arasında İngiltere ve Rusya arasında geliştirilen diplomasi ağında, İngiliz diplomat ve sömürge yöneticisi Augustus Loftus, Rusya'da görevli İngiltere'nin Moskova Büyükelçisi Andrew Buchanan, dış ilişkilerde oldukça etkin olan İngiliz liberal devlet adamı Granville George Leveson-Gower (Granville Kontu), Rusya Londra Büyükelçisi Baron Brunnow ve Rusya Dışişleri Bakanı Prens Alexander Mikhailovich Gortchakoff gibi şahıslar rol oynadılar. İki tarafın diplomatlarının birbirlerine bakışları ve diyalogları oldukça temkinliydi. Nitekim her ne kadar bu işi masada çözme niyetinde olsalar da Rus kanadı bu sınır hattını daha güneyde isterken İngiltere ise Afganistan'ın kuzeyine taşımak niyetindeydi. Bu vaziyet Şîr Ali'yi büyük bir zihinsel karmaşaya sürükledi. Nitekim Afganistan'ın İngiltere Hükümeti ve Rusya Hükümeti arasındaki mevcut pozisyonu, doğası itibariyle şüpheli bir tavra sahip olan Şîr Ali'yi daha fazla endişeye sevk etmişti. Bu esnada St. Petersburg'da bulunan büyükelçi Buchanan tarafından 24 Şubat 1869 tarihinde gönderilen mektupta; Moskova Gazetesi'nde kaleme alınan bir makalede Büyük Britanya ve Rusya'nın Doğu'da sahip oldukları yerlerin yakınlığına dikkat çekildiğinden ve bunun Büyük Britanya'nın Rusya ile dostça ilişkiler

³³⁵ BL/APAC/IOR/L/MIL/17/14/38, "Enclosure 6 in No. 3. Notes of the Second Meeting between His Excellency the Viceroy and Governor General and the Amir of Kabul held at 4 o'clock p.m. on the 3rd of April 1869, after which the Amir took his final leave of His Excellency".

³³⁶ Henry Lansdell, *Russian Central Asia Including Kuldja, Bokhara, Khiva and Merv*, Vol. I, London: Sampson Low, Marston, Searle, and Rivington 188, Fleet Street, 1885, ss. 369-370.

kurması için bir avantaj olduğunun ifade edildiğinden, bahsediliyordu.³³⁷ Aynı gazetenin yazısında, Rusya'nın Afganistan'ın tarafsızlığına saygı duyarak ticari ilişkileri geliştirmesi eleştirilirken aksine İngiltere ile kurulacak dostane bir ilişki anlayışı savunuluyordu.³³⁸ Bu gelişmeler Rus kanadında daha ılımlı politikaların filizlendiğini gösteriyordu. Öyle ki bu durum herkesten çok İngiltere Hükümeti'nin işine geliyordu. Nitekim İngiltere için 1838-42 savaş döneminde Afganistan bir bakıma bataklığa dönüşmüştü. Ağır kayıplar vermiş olmanın travması bir yana Afganistan, ne kolay zapt edilebilir bir coğrafi konuma sahipti ne de demografik yapısı İngiltere'nin niyetini destekler nitelikteydi. Dolayısıyla bir antlaşma ile kuzeyde bir sınır hattı geliştirilebilirdi.

İngiltere ile Rusya arasında başlayan yeni süreç daha önce görülmemiş düzeyde sıkı diplomatik münasebetlere gebeydi. 1869 yılının başlangıç olarak karşımıza çıktığı bu süreç oldukça sıkı pazarlıkların masaya yatırıldığı bir sınır diplomasisi dersini andıracaktı. Afganistan sınırı hakkındaki ilk müzakereler İngiliz diplomat ve devlet adamı Lord Clarendon (George William Frederick Villiers) ile 1869'da Londra'da Rusya Büyükelçisi olarak görev yapan Brunnow arasında başlamıştı. Hiç şüphesiz Clarendon'a verilen bu diplomasi görevinin arka planında Rusya'nın direkt olarak Hindistan yönünde ilerleyen işgal politikası yatıyordu. Brunnow bu durumu St. Petersburg'a bildirdiğinde Gortchakoff'tan gelen cevap olumluydu ve Gortchakoff, Rusya'nın ilerlemesinin Afganistan'ı kapsamadığını ve tarafsız bölge fikrinin imparatorluk politikasıyla tamamen uyumlu olduğunu söyledi.³³⁹

Rusya ile İngiltere'nin dostane tavırlarından bahseden Buchanan, 10 Mart'ta bir mektup daha yazdı. Bu mektup İngiltere Hükümeti'nin Afganistan politikası sürecinin başladığı günden bu yana belki de aldığı en güzel haber olmuştu. Buchanan, II. Aleksander'in, İngiltere Hükümeti ile var olan dostluk ilişkilerinden memnun olduğunu ifade ederek,

³³⁷ Great Britain, Foreign Office, (1987-1991), *British Documents on Foreign Affairs - Reports and Papers From the Foreign Office Confidential Print, Part 1 From the Mid-Nineteenth Century to the First World War*, Series B the Near and Middle East, 1856-1914, Vol. 11, Editors: Kenneth B, D. Cameron Watt, David G., University Publications of America, 1985, (FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252. Doc. 2.), "No. 60. Sir A. Buchanan, February 24, 1869".

³³⁸ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252. Doc. 2, "No. 66. Sir A. Buchanan, March 2, 1869".

³³⁹ Henry Lansdell, *Through Central Asia with a Map and Appendix on the Diplomacy and Delimitation of the Russo-Afghan Frontier*, London: Sampson Low, Marston, Searle, and Rivington St. Dunstan's House, Fetter Lane, E. C., 1887, ss. 609-610.

Orta Asya'da daha fazla toprak elde etme arzusunda olmadığını, bildiriyordu.³⁴⁰ Öte yandan Buchanan, Afganistan'ın Rus menfaatleri menziline olmadığını dair bir bildirgenin kısa sürede Brunnow'a gönderileceğini de öğrenmişti.³⁴¹ Gortchakoff ile II. Aleksander'in birbiri ardına verdikleri bu cevaplar İngiltere Hükümeti'ni derinden mutlu etmişti. Bu sırada Moskova Gazetesi, Londra basınının dilini eleştiriyor ve Rusya'nın Afganistan ile ilgili politikasında kendisini İngiltere'ye bağlamasının beklenmeyecek bir durum olduğundan bahsediliyordu.³⁴² Buchanan'a 17 Mart 1869 tarihli bir mektup gönderildi. Mektupta, İngiltere Hükümeti'nin, Rusya'nın Afganistan politikasına karışmak niyetinde olmadığını dair güvence verildi.³⁴³

2.3.2. İki Büyük Gücün Diploması Kısacasında Şîr Ali Han

Bu süreçte daha önce görülmedik ölçüde bir barış ortamı meydana getirilmişti. Bu barış ortamının sonuçlarının nasıl şekilleneceği ise belirsizdi. Öyle ki İngiltere ve Rusya hükümetlerinin Afganistan üzerinde ileriye dönük planları mevcuttu. Bunun yanında kısa zaman önce İngiltere'nin Afganistan'ı işgal ettiği gerçeği de bir yandan Rusların zihninde duruyordu. Burada en çok rahatsızlık duyan hiç şüphesiz iki büyük gücün arasında sıkışıp kalan ülkenin yöneticisiydi. Afganistan şimdi Şîr Ali'nin ellerindeydi ve açıkçası iki müttefik adayı tek bir çatı altında toplandıklarında nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda bir fikri yoktu. Bu sebeple bu görüşmelerin nereye varacağını görmek ve ona göre hareket etmek en faydalı ve bir bakıma da zorunlu olan yöntemdi. Hindistan Genel Valisi, Şîr Ali'ye topraklarının sınırlarının belirlenmesi konusunda garanti ve güvence verirken, diğer yandan Rusya sorusu Emir'in zihnini meşgul ediyordu.³⁴⁴

28 Eylül 1869 tarihinde Hindistan Ofisi'nden Buchanan'a gelen mektup Şîr Ali'nin mevcut durumdaki tedirginliğinin haklılığını ortaya çıkarmıştı. İngiliz Hindistanı Hükümeti, Afgan Emiri'ni, sınırlarının ötesinde olan devletlerin işlerine karışmaktan

³⁴⁰ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252. Doc. 2, "No. 79. Sir A. Buchanan, March 10, 1869".

³⁴¹ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252. Doc. 2, "No. 80. Sir A. Buchanan, March 10, 1869".

³⁴² FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252. Doc. 2, "No. 81. Sir A. Buchanan, March 10, 1869".

³⁴³ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252. Doc. 2, "No. 75. To Sir A. Buchanan, March 17, 1869".

³⁴⁴ BL/APAC/IOR/L/MIL/17/14/38, "Enclosure 6 in No. 3. Notes of the Second Meeting between His Excellency the Viceroy and Governor-General and the Amir of Kabul, held at 4 o'clock p.m. on the 3rd of April 1869, after which the Amir took his final leave of His Excellency, 4th April 1869".

kaçınmak konusunda, teşvik etmek adına adımlar atıyordu.³⁴⁵ Bu cümlenin içerisinde kullanılan “teşvik” kelimesi her ne kadar olumlu görünse de içerik bakımından bu, Şîr Ali’ye deyim yerindeyse boyundan büyük işlere karışmaması hususunda yapılan nazik bir mesaj niteliği taşıyordu.

Bu sırada Şîr Ali’yi yakından ilgilendiren bir mesele baş gösterdi. Orta Asya’dan gelen haberleri aktaran "Journal de St. Petersburg"; Abdurrahman’ın amcasının yeğenine ait bir mesajla Semerkand’a ulaştığını bildiriyordu. Abdurrahman bu mesajda, Afganistan’ın kuzeydoğusunda sınırının ötesinde Kûlâb bölgesi reisinin Rus koruması altına alınmak istediğini, bu sayede Kûlâb reisinin kendisine Belh’i almasında yardım edeceğini, söylüyordu.³⁴⁶ Belh, Kûlâb’ın hemen güneyinde bulunuyordu. Abdurrahman, Afganistan’ın kuzeyinden girerek Mezârîşerif bölgesini ele geçirme niyetindeydi. Burada Abdurrahman’ın Rusya’dan yardım istemesi önemli bir noktadır. Öyle ki muhtemel hükümdarın henüz tahtı ele geçirmeye teşebbüs etmeden dahi Ruslardan yardım dilemesi ilerleyen dönemlerde izlenecek olan Afganistan politikası açısından Rusya’nın elini daha da güçlendirebilirdi.

Gortchakoff ise II. Aleksander’in düşüncelerini aktarırken, Kraliçe I. Viktorya ve dolayısıyla İngiliz Hindistanı Hükümeti’nin iki devlet arasındaki sözleşmelere olan bağlılığına dair verilen güvencelerden hoşnut olduğundan bahsediyordu. Buchanan, İmparatorun fikirlerinin bu denli olumlu yönde olmasının nedenini, kendisi ile 26 Temmuz 1869’da yaptığı, görüşmeye bağlamaktadır.³⁴⁷ Öyle görünüyor ki bu ikili görüşmelerin gelişmesinin ve karşılıklı güvenin inşasında Rus tarafının kalbini kazanan daha çok Buchanan olmuştur.

Gortchakoff’un aktardığı bilgiler yalnızca II. Aleksander’in mevcut politikadan hoşnutluğu üzerine değildi elbette. Gortchakoff, II. Aleksander’in Semerkand’ı yeniden inşa etme isteği ve Kaufmann’ın bu inşa sürecini bir zamana yayma talimatı verdiği ve bu yeniden inşa süreci esnasında yaşanan zorluklara da değindi. Asya devletlerinin bünyesinde her iki hükümet tarafından uygulanabilecek nüfuza saygı duyulması

³⁴⁵ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252. Doc. 2, “No. 142. To Sir A. Buchanan, September 29, 1869”.

³⁴⁶ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252. Doc. 2, “No. 203. Sir A. Buchanan, October 20, 1869”.

³⁴⁷ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252. Doc. 2, “No. 220. Sir A. Buchanan, November 2, 1869”.

gerektiğini ima ederek, İngiltere'nin Kâbil'e paralar aktardığını ve bu sebeple Buhara üzerinde Rusya'dan daha etkin ayrıcalıklara sahip olması gerektiğini söylüyordu. Bu ifade beraberinde bir talep de getirecekti. Nitekim çok geçmeden Gortchakoff, söz konusu Hokand olduğunda Rusya'nın tavsiyelerinin dinlenmesi gerektiğini vurguladı. Böylelikle Hokand üzerinde hâkim söz hakkına sahip olan devlet Rusya olacaktı.³⁴⁸ Bu görüşme üzerinde bir değerlendirme yapıldığında ilk olarak görülecek şey Gortchakoff'un usta bir diplomasi yürüttüğüdür. İki ülkenin nüfuz hareketlerine karşı saygı duyulması gerektiğini belirten Gortchakoff'un bu ifadenin ardından ilk örneği İngiliz tarafı ve Kâbil üzerinden vermesi öncelikli olarak karşı tarafı kendi talebine ikna edeceğine işaret vermişti. Sonrasında Hokand kartını ileri sunarak bir bakıma II. Aleksander'in talebini iki taraflı bir çıkar aracı olarak göstererek, dolaylı yoldan aktarmış ve zihinlere yerleştirmiş oldu. Böylelikle Semerkand'ın batısında kalan Buhara İngiliz etkisi altında iken doğusundaki Hokand Rus etkisi altına girecekti.

İngiliz diplomat ve İngiliz Hindistanı yöneticisi Thomas Douglas Forsyth, 30 Ekim'de Gortchakoff ile bir görüşme yaptı. İngiliz Hindistanı Genel Valisi Lord Mayo'nun; Asya'da İngiltere ve Rusya arasındaki ittifakın güçlenmesini arzu ettiğini ilettili ve bu görüşme esnasında Gortchakoff, Mayo'nun görüşlerini memnuniyetle karşıladı.³⁴⁹ Bu görüşmeler ve yazışmalardan anlaşıldığı üzere her iki taraf birbirlerine uyumlu görünüyorlardı. Forsyth; Gortchakoff ve İngiltere Hükümeti'nin diğer üyeleri ile Orta Asya'daki çeşitli sorunlar hakkında konuşmuştu ve İngiltere Hükümeti ile Rusya Hükümeti arasında mevcut Bedahşan, Türkistan, Buhara ve Afgan Emiri Şîr Ali Han ile ilgili konuları konuşmuşlardı.³⁵⁰

Bu konuşmalar esnasında Forsyth ve Gortchakoff'un aklını kurcalayan ayrıntı ise iki devlet arasında kalan küçük bağımsız güçlerin desteklenmesi konusu oldu. Gortchakoff, Mayo'nun bu konudaki sözlerini esnetilebilir ve muğlak olarak değerlendiriyordu. Rusya ve İngiltere bu küçük devletler açısından tam olarak aynı konumda değildi.

³⁴⁸ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252. Doc. 2, "No. 220. Sir A. Buchanan, November 2, 1869".

³⁴⁹ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "Mr. Forsyth to Sir A. Buchanan, St. Petersburg, November 2, 1869"; Richard Southwell Bourke: "Lord Mayo" ismi ona Hindistan'da verilmiş bir lakaptır. Mayo Kontu olduğu için bu şekilde hitap edilmektedir.

³⁵⁰ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "No. 222. Sir A. Buchanan to the Earl of Clarendon, St. Petersburg, November 2, 1869".

Gortchakoff'un buradaki endişesi, İngiltere Hükümeti öncülüğünde tasarlanacak bir Orta Asya coğrafyasının ileriki vadede doğuracağı sıkıntılardan kaynaklanıyordu. Nitekim bu endişesinde pek de haksız olduğu söylenemezdi. Forsyth, Gortchakoff dışında Rusya Savaş Bakanı General Dmitry Alekseyevich Milyutin ve Dışişleri Bakanlığı Asya Departmanı sorumlusu Stremooukhoff ile de görüşmeler yaptı. Milyutin ve Stremooukhoff, Rusya ve Hindistan arasında bulunan devletlerin bağımsızlıklarını sürdürme meselesinden bahsettiler. Stremooukhoff, Afganistan'ın kuzeydoğuda Belh, Kunduz ve Bedaşan gibi eyaletlerini kapsayan tarafsız bir bölge meydana getirilmesi fikrini beyan etti. Özellikle Bedaşan'ın tarafsız bir konuma getirilmesi, Afganistan'ın doğuya uzanan kolu Vahan Koridoru'nun bir belirsizlik içerisine düşmesi demekti. Milyutin ise meseleye farklı bir bakış açısı ile yaklaşarak bu eyaletlerin ve Şîr Ali'nin sahip olduğu vilayetlerin tamamının Afganistan olarak kabul edilmesinin daha faydalı sonuçlar doğuracağını ifade etti. Buna ek olarak İngiltere Hükümeti'nin kendi kurumları ve bağlantıları ile Afganistan Emiri'ni mevcut sınırlarının içerisinde kalmaya ikna etmesini ve saldırgan bir politika izleme girişimlerini önlemesini, önerdi. Benzer şekilde, Rusya da Buhara'yı, Afgan topraklarına saldırmaktan alıkoyacaktı. İlk bakışta bu fikir oldukça makul bir görüntü sergiliyordu. Burada eksik olan nokta ise bu politikanın uygulanması halinde meydana gelecek olumsuz senaryoların nasıl telafi edileceği meselesiydi. Bu açıdan bakıldığında örneğin; bahsi geçen devletlerin yöneticilerinin yahut haleflerinin iki büyük güce karşı ayaklanmaları veya sınırlarını aşarak saldırgan bir politika izlemeleri söz konusu olduğunda, Rusya ve İngiltere'nin mevzu bahis olan devleti cezalandırma ölçütleri neye göre ayarlanacaktı? Yahut daha büyük bir politik problemde Rusya ile İngiltere karşı karşıya gelir miydi ve eğer gelirse nasıl bir çözüm üretilebilirdi?³⁵¹

2.3.3. İngiltere ve Rusya Arasında Gerilimin Arttığı Yıl 1870

1870 yılına gelindiğinde diplomatik münasebetler daha da çoğalmış ve bölgedeki gerilim giderek tırmanmıştı. Aynı yıl Nisan ayında Hazar Denizi'nin doğu kıyısındaki Mankışlak yarımadasında bulunan Alexanderovsk Kalesi garnizonu ile kaleyi, kuşatma altına almaya çabalayan bazı Kırgız grupları arasında ciddi bir çatışma ortamı meydana

³⁵¹ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "Mr. Forsyth to Sir A. Buchanan, St. Petersburg, November 2, 1869".

geldi. Bu sırada Mankışlak'ın güneyindeki diğer bir liman kenti Krasnovodsk'taki (Rusça: Kızılsu anlamına gelmektedir) askerler, kamplarını organize etmek, kışlılarını geliştirmek, yeni cephanelikler inşa etmek, iskele yapmak ve çeşitli savunma sistemleri yapmak için yaz ayları boyunca uğraştılar. Öte yandan Buhara'ya gönderilen bir Rus heyeti 35 günün ardından Rus topraklarına geri döndü. Buhara'daki heyet aynı zamanda Afganistan'daki büyükelçilik görevini de üstlenmişti. Ruslar için verilen büyük davete katılan bu heyet oldukça memnuniyetsiz görünüyordu.³⁵² Bunun sebebi ise Afganların Amu (Çârcûy) üzerinde bir kale inşa etmek için Emir'den izin istemiş olmalarıydı. Afganlar bu kale inşaatı izninin karşılığında Emir'e bir söz verdiler ve bu Ruslar açısından endişe vericiydi. Bu antlaşmaya göre gerek asker ve gerekse parayla Buhara'nın savunmasına yardım edecekler ve böylelikle Rusların güneye doğru dikey ilerlemesinin önüne geçeceklerdi. Rusya Savaş Bakanı Milyutin'in Afganistan'ın bütünlüğü ve diğer devletlerin hâkimiyet altında sükûnet içerisinde tutulması fikrinin denli zor olacağı da böylelikle görülmüş oldu.³⁵³

1870 yılında Nisan ayının sonlarına doğru Rus tarafından iki sefer tertiplendi; bunlardan biri General Abramow'un komutası altında Semerkand'tan, doğuya doğru Zerefşân Vadisi'ne gönderilirken diğer de Albay Deumt'un komutası altında, Basmaudin Geçidi'nden Zerefşân Vadisi'ne doğru sevk edildi. Her iki gruba fotoğrafçılar ve jeologlar eşlik ettiler. Bu hareket Rusya'nın bölgede geniş çaplı bir harekete girişeceğinin net bir göstergesiydi. Diğer yandan başıboş bir Rusya yerine ortak bir zeminde buluşulmuş bir Rusya, İngiltere'nin tercih edeceği türden bir rakip olacaktı. Nitekim Lord Mayo Afgan Devleti'nin sınırlarını belirlemek konusunda hem fikir bir tavır sergilemeye başladı.³⁵⁴ Fakat Rusya'nın daha önceden tertipledeği devasa programı, aksamadan devam etti.

Rusya Hükümeti yönetimi altında büyük bir ilerleme kaydeden Sermerkand'ın kuzeydoğusundaki Taşkent'te ilkbahar ve sonbahar aylarında fuarlar düzenlenmeye başlandı ki bu girişim ilk meyvesini 13 Ekim'de verdi. Diğer yandan Rus diplomat Struve yönetimindeki bir heyet de Taşkent'in doğusundaki Hokand'a gönderildi ve

³⁵² WO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2350, s. 26.

³⁵³ WO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2350, s. 26.

³⁵⁴ Ф. Ф. МАРТЕНСА, *Ро ссия и Англия Средней Азии*, книготорговца Эмиля Готье, 1880, s. 50.

sağlam bir temelde ticari ilişkiler kurmak ve tamamen başarılı olmak için görevlendirildi.³⁵⁵ Rusların 1870 yılı içerisindeki faaliyetleri gösteriyordu ki 1869 yılında İngilizlerle gerçekleştirilen ve o yıl da devam eden görüşmeler, esasında bir denge kurmak adına yürütülüyordu. Nitekim bu örneklerden de görüldüğü üzere Rusların Orta Asya'daki faaliyetleri hız kesmeden devam ediyor ve hatta öyle ki Afganlar bu konu ile ilgili Emir'den izin alma ve Buhara'da bir set inşa etme gereksinimini dahi hissediyorlardı.

Burada önemli olan nokta Rusların yalnızca askerî bir faaliyet yürütmüyor olmasıdır. Nitekim jeologların gönderilmesi bilimsel birtakım çalışmaların da gerçekleştirildiğini kanıtlamaktadır. Zira tarımsal faaliyetleri geliştirmek adına 1871 yılında Kırgız ve Türkmen ülkelerinde artezyen kuyularında yapılan deneyler çok başarılı olmuş ve bu bağlamda Taşkent ile batısındaki Semerkand arasındaki çölü ekip biçmek için bir plan önerilmiştir ve geri kazanılan bölgeler pamuk üreticiliğine ayrılmıştır. Öte yandan Ruslar Semerkand'ta, sadece kilise ve kamu dairelerini içeren bir tabur için daha küçük ölçekte bir kalenin inşasına başlamış ve Nisan ayında içerisinde 10'u Müslüman, 7'si Yahudi olan 20 bilim insanının bulunduğu bir Rus okulu kurmuşlardır.³⁵⁶

Moskova Büyükelçisi Buchanan 17 Mayıs 1871'de Stremoukhoff ile bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmede Stremoukhoff, merkezi bir noktada yer alan Çârcûy'un (bugünkü adıyla Türkmenâbâd) Hive'ye ait olduğunu söylemişti.³⁵⁷ Hive'ye karşı yapılan keşif seferlerinin uzlaşmalar kapsamında sınırlı kalacağını söyleyen Stremoukhoff, bununla birlikte, Rusların ticaret kervanlarını talancılara karşı korumak için kalıcı bir kale kurmaktan başka bir niyetlerinin olmadığını söylüyordu. Buchanan ise, Çârcûy'un işgal edilmek istenen kalelerden biri olduğunu düşünüyordu.³⁵⁸ Bu nedenle mümkün olduğu kadar Rus kanadından güvence almak istiyordu.³⁵⁹ Buchanan, 18 Haziran 1871 tarihli telgrafla Rus kuvvetlerinin Buhara'ya ilerlemek üzere olup

³⁵⁵ WO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2350, ss. 26-28.

³⁵⁶ WO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2350, s. 29.

³⁵⁷ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "No. 85. Sir A. Buchanan, May 17, 1871".

³⁵⁸ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "No. 104. Sir A. Buchanan, May 29, 1871".

³⁵⁹ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "No. 79. To Sir A. Buchanan, May 29, 1871".

olmadığının doğrulanmasını istedi.³⁶⁰ Bu noktada Rusya'nın Buhara ile olan ilişkilerinin tatminkâr düzeyde olduğu bildirildi.³⁶¹

Buchanan 13 Haziran 1871 tarihli gizli raporunda; Rusların Hive'ye karşı herhangi bir askeri sefer tertiplemediğini belirtirken diğer taraftan amaçlanan askeri operasyonların hedefinin Amuderya olma ihtimaline işaret etti.³⁶² Bu öngörü, ileride İngiltere'nin Rusya'ya daima şüphe ile bakacağını göstergesidir. Elbette İngiltere'nin normal şartlarda dahi Rusya'ya karşı tamamen güvenmesi beklenemezdi. Ancak bu konumda olası bir Orta Asya müttefiki, İngiltere'nin kısa vadede birinci İngiliz-Afgan savaşı travmasını atlatmasını sağlayacak ve kısa süreli barış dönemi ile birlikte yeni bir politika sahası inşa edinilebilecekti. 1871 yılı içerisinde Rusya'nın gerek Buhara ve gerekse Hive üzerindeki askerî tabanlı girişimleri ve ticari kaygıları İngiltere'nin endişelerini daha da kuvvetlendirmek dışında pek bir şey yapmadı. Bu sebeple Ağustos ayında Hive'ye bir İngiliz temsilci ve beraberinde bir heyet dahi gönderilecekti.³⁶³

27 Haziran 1871'de İngiltere Hükümeti St. Petersburg Büyükelçisi Augustus Loftus, Rusların Semerkand'ı Rus topraklarının bir bütünü olarak gördüklerini ve buradan çıkmak gibi bir niyetlerinin olmadığını bildiriyordu.³⁶⁴ Loftus tarafından, Krasnovodsk'taki askerlerin Ağustos veya Eylül ayında Krasnovodsk'un güneyindeki Etrek'e doğru bir keşif yapacakları bilgisi aktarıldı.³⁶⁵ Bu doğrultuda Rusya'nın Çârcûy, Krasnovodsk ve Etrek hattında Hazar Denizi'nin doğusunu ve beraberinde Afganistan'ın kuzey hattının tamamını kontrol altına alma ihtimali gündeme geldi. Hazar Denizi ve Aral Denizi, Rus düşünürlerin teorilerinde daima ayrı bir öneme sahiplerdi. Onlara göre bu iki deniz iç deniz haline getirilmeli ve Amuderya ile

³⁶⁰ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "No. 84. To Sir A. Buchanan, June 18, 1871".

³⁶¹ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "No. 118. Sir A. Buchanan, June 9, 1871".

³⁶² FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "No. 127. Sir A. Buchanan, Confidential, June 13, 1871".

³⁶³ National Archives of India (NAI), Foreign (F), Secret (S), 9-1871, File No. 98-99, Deputation of a British Agent to the Khan of Khiva, "No. 98. / No. 79, dated India Office, London, 11th August 1871. From-Sir J. W. Kaye, Secretary, Political and Secret Department, To-C. U. Aitchison, Esq., C.S.I., Secretary to the Government of India Foreign Department, with G. & G."; "No. 99. Dated, Foreign Office, 8th August 1871. From-Odo. Russel, Esq., To-Herman Merivale Esq., Under-Secretary of State, India Office.

³⁶⁴ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "No. 159. Lord A. Loftus, June 27, 1872".

³⁶⁵ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "No. 201. Lord A. Loftus, July 23, 1872".

Siriderya nehirleri üzerinden Orta Asya'ya yayılmalıydı.³⁶⁶ Dolayısıyla ileri harekât politikası sürekli olarak Hazar ve Aral koridorundan şekilleniyordu.

Hive Hanı Rus esirlerin teslim olması için önlem alındığını bildirdi.³⁶⁷ Ağustos ayında Kalküta'ya bir heyet geldi. Bu heyet Hive'den gelen bir mesaj taşıyordu. İngiliz Hindistanı Genel Valisi'nden Rusların işgal girişimlerine karşı yardım isteyen elçilik heyetinin istekleri reddedildi. Buhara Emir'i ise yönünü İstanbul'a çevirerek Çar'a karşı Sultan'dan yardım istedi ancak bu teklif de reddedildi.³⁶⁸ Bu durum Rusların işlerini daha da kolaylaştırmış ve Türkistan'da gerçekleştirdikleri her türlü iktisadi ve kültürel politikalarını daha da pekiştirmişti. Rusların hızlı fetih politikaları ve bölge bölge uyguladıkları Rus menşeli kalkınma girişimleri karşısında İngilizlerin nasıl bir tavır takınacakları sorusu gündeme gelmişti. Bu noktada gerçekleştirilecek herhangi bir diplomatik münasebet veya yazılı bir antlaşma yalnızca Rusya ile İngiltere'yi değil aynı zamanda Orta Asya coğrafyası içerisindeki devletleri, hanlıkları ve milletleri de çok yakından ilgilendiriyordu. Bu hususta en derin endişeyi ise hiç şüphesiz Şîr Ali ve onun ülkesi Afganistan taşıyordu.

“Kaufmann'ın izinli şekilde gelişi, Afgan sınırına ilişkin uygun müzakereleri yeniden başlatmak için bir avantajdır...”, diyor Loftus, Rusya'nın İngiltere ile sahip olduğu iyi ilişkilerini korumak istediğine ve mevcut şartlarda kalmak istediğine inanıyordu. Lakin bunun iyi bir niyetle gerçekleştirilmiş bir eylem olmadığını söyleyerek Rusların Türkistan işgallerini sağlam bir zemine oturtuncaya kadar zaman kazanmaya çalıştıklarını belirtiyordu.³⁶⁹ Bu noktadan itibaren Afganistan'ın kuzey sınırları ile ilgili sınır önerileri kendini göstermeye başladı.

³⁶⁶ Alexander Marshall Graham, *Dar Al-Harb: the Russian General Staff and the Asiatic Frontier, 1860-1917*, PhD Thesis, University of Glasgow, 2001, s. 171.

³⁶⁷ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, “No. 232. Lord A. Loftus, Aug. 21, 1872”.

³⁶⁸ WO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2350, s. 33.

³⁶⁹ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, “No. 295. Lord A. Loftus, October 16, 1872”.

2.3.4. Afganistan'ın Kuzey Sınırı İnşa Ediliyor – 1873 Tarihli Sınır Antlaşması

17 Ekim 1872 tarihinde Loftus'a, Kaufmann'ın uzun zamandır beklenen raporu henüz hazırlamadığı ve İngiltere Hükümeti'nin, Orta Asya'nın huzuru doğrultusunda, Rusya Hükümeti'nin Afganistan'ın sınırları ile ilgili görüşlerini bilmeyi arzu ettiği, bildirildi.³⁷⁰ Bunun yanında İngiltere Hükümeti; “*Amuderya'ya kadar olan topraklara sahip olmak Afgan Emiri'nin hakkıdır*”, diyerek Afganistan konusu üzerindeki hassasiyetini vurguluyordu. Bu doğrultuda, Şîr Ali'ye ait topraklar ve sınırların nasıl tanımlandığı, maddelerle belirtildi.

Bu noktada Bedahşan oldukça ehemmiyet taşıyordu. Nitekim Afganistan'ın kuzeydoğusunda Çin'e uzanan kolu olan Vahan Koridoru, Bedahşan sınırları içerisindeydi. Kuzey sınır hattı bu noktadan başlıyordu. Doğuda Amuderya ile bağlantı noktasına kadar olan bölge kuzey sınırını oluşturacaktı. Mezârîşerif sınırları içerisinde noktalan bu sınır Kunduz ve Belh gibi Afgan Türkistanı'nın önemli şehirlerini de ilgilendiriyordu. Kuzey sınırı, Amuderya hattı üzerinde Kokça Nehri bağlantı noktasından Hoca Salih'e uzanan bölge dâhil olmak üzere Buhara'dan Belh'e giden yüksek yol olacaktı. İç bölgeler olan Akça, Ser-i Pul, Meymene, Şibergân ve Endehuy ile ilgili sınır tanımlamaları yapıldı. Belirtilen bu bölgelerden sonuncusu (Endehuy) kuzeybatıda Türkmenlerin bağımsız kabilelerine ait olan çöl, Afgan sınırının en uç noktası olarak tasarlandı. Batı sınırındaki Herat ve İran eyaleti olan Horasan'ın sınırlarının gayet iyi bilindiği belirtilerek herhangi yeni bir tanımlamaya gerek olmadığı vurgulandı.³⁷¹

Brunnow ile M. De Westmann tarafından 14 Eylül tarihinde kendisine gönderilen ve Hive ile olan ilişkilere saygı duyulduğu ifade edilen mektup üzerine bir söyleşi yapıldığı bilgisi Loftus'a aktarıldı. Granville gözlemlerini aktarırken; Rusya'nın zaten çok büyük olan topraklarını genişletmesinin önemli olmadığını ancak buna karşın İngiliz milletinin, İngiliz Hindistanı'nın güvenliğine dokunacak her şeye karşı sürekli uyanık olduğunu, ifade etti. Granville, İngiliz Hindistanı Genel Valisi Northbrook'un

³⁷⁰ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, “No. 197. To Lord A. Loftus, October 17, 1872”.

³⁷¹ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, “No. 197. To Lord A. Loftus, October 17, 1872”.

politikasının ılımlılığından bahsederken Brunnow ise II. Aleksander'in kişisel barışçıl politikasına dikkat çekti.³⁷²

Aralık 1872'de Gortchakoff'tan Brunnow'a Afgan sınırı ile ilgili bilgi gönderildi. Gortchakoff, Şîr Ali'nin topraklarının betimlenmesi hususunda bu çizgilerin Granville'nin gönderdiği çizgilerden farklı olduğunu söylüyordu. Bu cümlelerini ise destekleyecek güçlü argümanları vardı. Gortchakoff, Dost Muhammed Han döneminde Afganistan sınırları içerisinde Bedahşan ve Vahan'ın ya da Akça, Ser-i Pul, Meymene, Şibergân ve Endehuy şehirlerinin yer almadığını ve bu bölgelerin egemenliği altında olmadığını, dolayısıyla bu şehirlerin Şîr Ali'ye de ait olamayacağını söylüyordu. Kasabalarla ilgili olarak Rusya Hükümeti'nin İngiltere'nin önerisini kabul etmeye itiraz etmeyeceğini belirten Gortchakoff, buna ek olarak kasabaların Afganistan sınırları içine dâhil edilmeleri gerektiğini söyledi ancak bir parantez açtı. Bedahşan ve Vahan ile ilgili olarak böyle bir imtiyazın tanınmasının Şîr Ali ile Kaşgar, Hokand ve Buhara hanlıklarının arasında çatışma meydana getireceğini söyledi.

Genel tabloya bakıldığında Gortchakoff'u rahatsız eden noktanın daha çok Afganistan'ın kuzey doğusundaki Bedahşan ve Vahan üzerinde yoğunlaştığını görmekteyiz. Nitekim bu bölgenin bağımsız bir statüde olması Rus tarafının daha çok işine geliyordu. Öte yandan Ruslar aynı yıl 1872'de Kaşgar Hanı'na bir Rus heyet dahi göndermişlerdi.³⁷³ Diğer açıdan bakıldığında ise İngiltere'nin bu bölge üzerindeki duyarlılığı yine Hindistan eksenini üzerinden düşünmesinden kaynaklanıyordu. Öyle ki Vahan ve Bedehşan'ın bağımsız bir statüde olması bu bölgeyi Ruslar açısından açık hedef haline getirecek ve dolayısıyla bu koridorun geçilme ihtimalinin gerçekleşmesi ile birlikte Hindistan yolu Ruslara açılmış olacak ve İngiltere'nin uzun vadeli çıkarları doğrudan hedef konumuna gelecekti. Bu nedenle Rusya Hükümeti, Bedahşan ve Vahan'ın Afganistan'ın bir parçası olarak görülmesi yerine, Kuzey ve Güney Orta Asya devletleri arasında bir engel oluşturmasına izin verilmesini önerdi.³⁷⁴ Afganistan özelinde İngiltere'nin iç müdahalesinin yoğun olduğu Ruslar tarafından gayet iyi

³⁷² FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "No. 205. To Lord. A. Loftus, October 31, 1872".

³⁷³ NAI/F/S/1872-08/Progs., Nos. 137-140, August 1872, Reported Mission from Russia to the Khan of Kashgar, "No. 140. Journal de St. Petersburg, 29 Mai/10 Juin, 1872."

³⁷⁴ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "Prince Gortchakoff to Count Brunnow, December, 1872".

biliniyordu. Dolayısıyla Bedahşan ve Vahan'ın Şîr Ali'ye ait olduğunu kabul etmek bu toprakların aynı zamanda İngiltere'nin kontrolü altına girmesine izin vermek demektir. Bu sebeptir ki Gortchakoff, Rusya Hükümeti'nin bu husus üzerindeki hassasiyetini başka bir perspektif altında sunmuştur.

Loftus ise Rusya ile İngiltere arasındaki hassas politik dengenin farkında olan bir diplomat olarak ısrarla ihtiyatlı davranılması gerektiği savunuyordu. Nitekim Moskova Gazetesi'nin haberlerine atıfla İngiltere Hükümeti'nin Rus birliklerinin Orta Asya'daki hareketlerine saygısızlık göstermemesi gerektiğini ileri sürerek, böyle bir tavrın İngiltere Hükümeti üzerinde kıskançlık ve şüphe uyandırabileceği vurgusu yapıyordu.³⁷⁵

Brunnow ise Granville'nin Afgan sınırlarını tanımlamasına ithafen endişelerini ifade ediyor ve bunu bir bakıma kesin uyarı olarak değerlendiriyordu.³⁷⁶ Rusların, Granville'in çizdiği Afgan sınırı konusundaki endişelerini konuşan Gortchakoff ve Loftus arasındaki diyalog her ne kadar dostça geçse de Prens, Bedahşan'ın Afganistan sınırları içerisine dâhil edilmesi konusunda hala aynı fikirdeydi ve bu hususta bir fikir birliği sağlanamıyordu.³⁷⁷

İki büyük gücün hegemonik faaliyetleri arasında sıkışıp kalan Afganistan'ın o güne dek gelen süreçteki konumu hiç olmadığı kadar önemli bir hal kazanmıştı. Bir sınır çizilecekti ve bu sınır Afganistan toprakları üzerinde çizilecek olmasına rağmen açıkçası ne Afganistan'ı ne de Afgan halkını pek de umursayan yoktu. 19. yüzyılın ortalarına doğru giden süreçte karşılıklı geliştirilen politikalar ve bunların yanında iki taraftan da bölgeye gönderilen çok sayıda keşif grubu, görevli memurlar veya diplomatların bugüne dek gelen süreçte meydana getirecekleri sınır hattı 31 Ocak 1873 yılında vücut buldu.

31 Ocak 1873 tarihli antlaşma; Amuderya'nın batısını, kurulacak ortak bir Rus-İngiliz sınır komisyonuna devrederek ileri bir tarihe erteledi. 1873 tarihinde belirlenen sınır antlaşması; Vahan Koridoru, Sarıgöl ve Bedahşan'ı da Afgan topraklarına dahil ederek sınırı Amuderya'nın doğuya yönelen kavşağına dek sınırlandırıyor. 1885 yılına dek

³⁷⁵ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "No. 354. Lord A. Loftus, December 12, 1872".

³⁷⁶ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "No. 221. To Lord A. Loftus, December 14, 1872".

³⁷⁷ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "No. 355. Lord A. Loftus, December 19, 1872".

Amuderya'nın batısı ile ilgili herhangi bir sınır tanımı yapılmayacaktı.³⁷⁸ Antlaşma, Afganistan ve Orta Asya'daki İngiliz ve Rus etki alanlarını tanımlamış, iki tarafa belirlenmiş bölgelerinde ilerlemek için meşruiyet kazandırmıştı. İki rakip Avrupa gücü arasında samimi ilişkiler yaratmış ve yeni sınır tanımlamalarını gündeme getirmişti. Özellikle Bedaşan ve Vahan Koridoru; Rusya, Çin ve Afganistan sınırlarının tanımlanması amacıyla ehemmiyet arz ediyordu.³⁷⁹ Antlaşma Prens Alexander Gortchakoff tarafından müzakere edildikten sonra Bedaşan ve Vahan topraklarının Rusya tarafından Afganistan'ın bir parçası olarak kabul edilmesi, İngilizler adına olumluydu. Rusya bir bakıma, İngiltere'nin bütün taleplerini kabul etmiş ve karşılığında Afganların kuzeye doğru saldırgan girişimlerde bulunmasının engellenmesini talep etmişti.³⁸⁰ 1873 tarihli sınır antlaşması gerek içeriği ve gerekse sonuçları bakımından bir antlaşma olmanın dışında iki ülke arasında sağlanan belli belirsiz bir mutabakat olarak ortaya çıktı.³⁸¹

Dolayısıyla her konuya şüpheli yaklaşan Şîr Ali'nin bu konu üzerindeki endişesini haklı çıkaran bir gelişme yaşandı. Şîr Ali'ye göre şartlar, olasılıklar açık ve net değildi. Onunla Ruslar arasında sadece Merv ve Amuderya havzası vardı ve her an bir mülteci akını kuzeydeki büyük komşusuyla arasını açabilirdi.³⁸² Görüşmelerin ardından İngiliz kanadı ise Şîr Ali'nin aksine bir görüntü sergiliyordu. Nitekim İngiliz tarafı bu antlaşmanın faydalarını gördüğünü ve bunun yanında kuzeyde güçlü bir Afganistan inşa edildiğini ileri sürüyordu.³⁸³

Bu durum karşısında Emir güneydeki komşusuna döndü. Kâbil'deki bir İngiliz yetkili otoritesi, Emir'in zihnindeki pek çok şüphe ve sıkıntıyı ortadan kaldırabilirdi. Bunun

³⁷⁸ The Geographer, Office of the Geographer, Bureau of Intelligence and Research, International Boundary Study No. 26 (Revised) Afghanistan – U.S.S.R. Boundary (Country Codes: AF-UR), Department of State, United States of America. September 15, 1983, s. 10.

³⁷⁹ K. Warikoo, *Himalayan Frontiers of India: Historical, Geo-Political and Strategic Perspectives*, Routledge, 21 Oca 2009, s. 14.

³⁸⁰ Martin Ewans, *Securing the Indian Frontier in Central Asia: Confrontation and Negotiation, 1865-1895*, "1. Earl Granille to Lord A. Loftus, Foreign Office, October 17, 1872", Routledge, 8 Nis 2010, s. 152.

³⁸¹ M. Raziullah Azmi, "Russian Expansion in Central Asia and The Afghan Question (1865-85)", *Pakistan Horizon*, Vol. 37, No. 3 (Third Quarter 1984), Pakistan Institute of International Affairs, s. 107.

³⁸² Fraser-Tytler, *Afghanistan a Study of Political Developments*, s. 134.

³⁸³ BL/APAC/ Mss Eur F127/242, "Memorandum on Viscount Cranbrook's Despatch", Thomas George Baring Northbrook, *The Afghan Question Speeches by the Earl of Northbrook in the House of Lords*, 1878, ss. 9-10.

yerine Şîr Ali'nin gönderdiği görevli bir memur Hindistan'ın kuzeyinde Pencap eyaletine bağlı Simla'ya geldi ve mevcut durumu Northbrook'a ve onun danışmanlarına aktardı. Buna göre; Rusların Afganistan'ın kuzey sınırlarına sadık kalmayı kabul ettikleri ve bu bağlamda Amuderya'nın kaynağının bulunduğu Pamirler'den başlayarak güneybatı yönünde uzanan Belh, Endehuy, Meymene ve İran'a sınırını oluşturan Herat'ı sınır olarak kabul ettikleri bilgisini aktardı. Rusya Hükümeti'nin bu sınırlar içerisinde herhangi bir girişimde bulunmayacağını bildirildiğini söyledi.³⁸⁴ Northbrook, bu görüşmelerin ardından 6 Eylül tarihli bir mektup kaleme aldı ve bu mektup Emir'e ulaştırıldı. Mektupta, İngiltere Hükümeti ile Rusya Hükümeti arasında yapılan görüşmelerin Afganistan'ın geleceği açısından oldukça önemli olduğunu vurgularken aynı zamanda Afganistan sınırlarının bu görüşmelerle birlikte daha da güçlendirildiği belirtiliyordu.³⁸⁵

Şîr Ali'nin belirlenen sınır çizgisinden memnuniyetsizliği ve İngiliz Hindistanı Hükümeti'nin antlaşmanın şartlarının iyi olduğu konusundaki ısrarı onu başka bir yöne itti. 1873 tarihinde yapılan antlaşma sonucunda Şîr Ali, Rusya lehine tavırlar sergilemeye başladı. Bu tarihten itibaren Rus tarafına yanaştı. Bu antlaşmadan on yıl öncesinde yani 1860'da Piçkek (Bişkek/Pişpek), daha sonra 1864'te Çimkent ve 1865'te Taşkent'in Ruslar tarafından alınmış olması ve daha sonra Buhara Emiri'nin 1868 yılında Ruslara saldırmasının ardından Rusların aynı yıl içerisinde Semerkand'ı almaları diğer çıkmazı meydana getirmişti.³⁸⁶ Ruslar artık Orta Asya siyasetinde daha güçlü kartlara sahiplerdi.

Şîr Ali'nin Ruslar lehine hareket etmesi elbette içerisi boş veya herhangi bir fikri altyapısı olmayan gelişigüzel bir hareket değildi. Burada dikkat edilmesi gereken nokta onun İngiltere Hükümeti'nden neler talep ettiği ve İngiltere Hükümeti'nin bu taleplere karşı nasıl reaksiyonlar gösterdiği. 1869-1873 arasında iki devlet arasında gerçekleşen soluksuz diplomasi neticesinde İngiltere bir bakıma istediğini almıştı. Özellikle Bedahşan ve Vahan Koridoru'nun Afganistan sınırları içerisinde kabul

³⁸⁴ Fraser-Tytler, *Afghanistan a Study of Political Developments*, s. 135.

³⁸⁵ BL/APAC/Mss Eur F127/242, "Memorandum on Viscount Cranbrook's Despatch". *Speeches by the Earl of Northbrook in the House of Lords*. Jul, Aug. 1878.

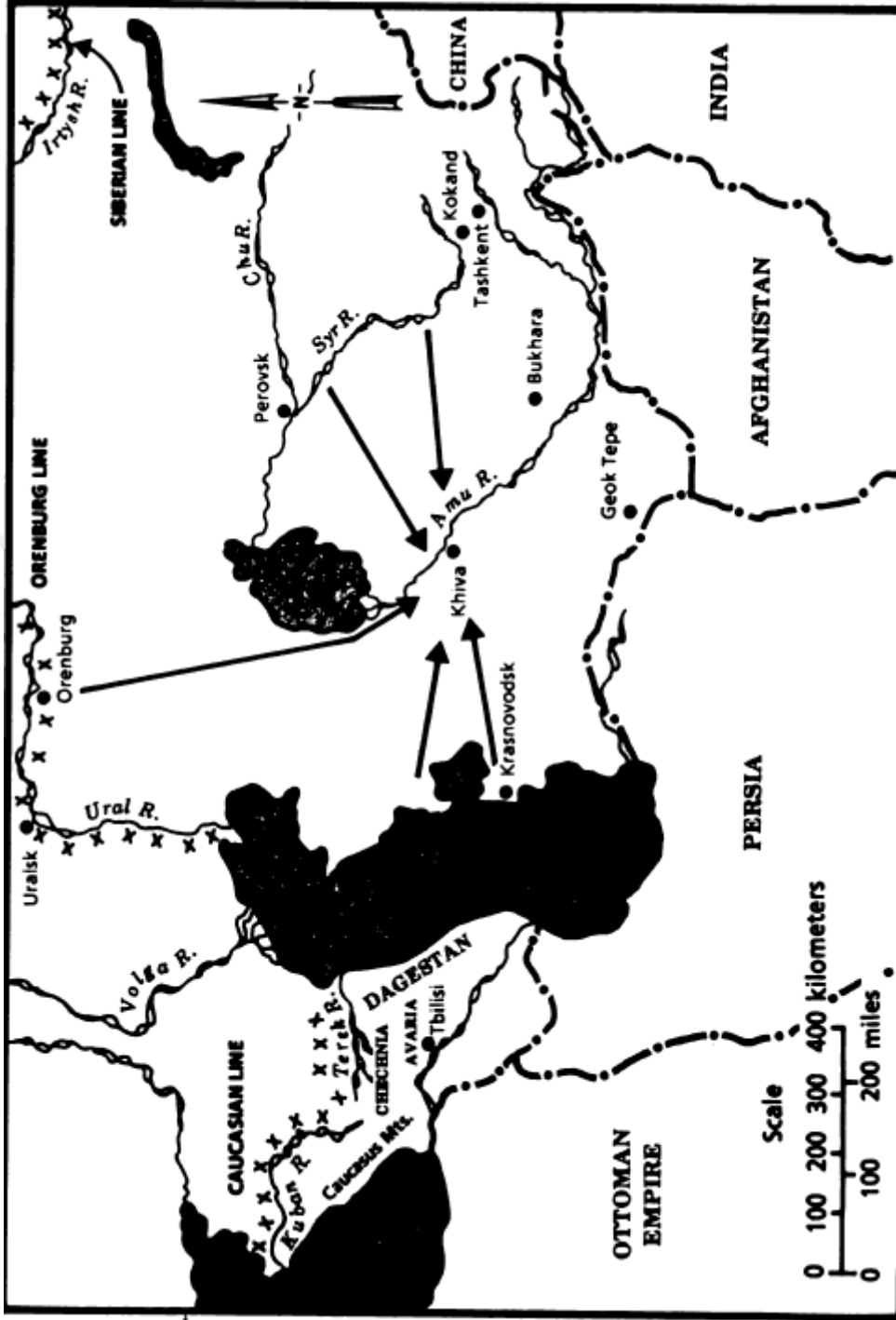
³⁸⁶ Roy, *Yeni Orta Asya*, s. 65.

edilmesi, Hindistan'ın kuzeyini doğrudan Afganistan ve Orta Asya'ya muhatap kılan bu noktayı dolaylı yoldan İngiltere'nin idaresi altına geçirmişti. Lakin 1873 antlaşmasının ardından taşların tam anlamıyla yerine oturtulduğu söylenemezdi. Bir bakıma, Auckland'ın bir savaş yapma yahut yapmama şansı vardı ancak şimdi İngiltere pek fazla seçeneğin önüne sunulmayacağı bir düzleme doğru ilerliyordu. Öyle ki madalyonun diğer yüzünden bakıldığında; Rusya'nın Hindistan'a ilerleme hamlelerini şiddetini artırırken İngiltere, Afganistan'daki iç siyaset ve Hindistan ile var olan sınırında büyük problemlerle uğraşıyordu. 1873'te Orta Asya'da kalan son bağımsız bölge olan Hive'nin de Ruslara boyun eğmesiyle birlikte Afganistan'ın kuzeyi tamamıyla Rus etkisi altına girmiş oldu.³⁸⁷ Diğer yandan Afganistan'daki İngiliz yerleşkeleri konusunda da problemler yaşıyordu. Genel Vali Northbrook bu konuda Emir'in üzerine fazla yüklenilmemesi hususunda tavsiyelerde bulundu.³⁸⁸ Northbrook'un bu noktadaki endişesinin haklılık payı vardı. Nitekim Afgan Hükümeti sürekli olarak iki devlet arasında kaldığı için izlenebilecek olumsuz bir diplomasinin uzun vadede Afgan yönetiminin Rusya tarafına yakınlaşmasına neden olabiliyordu. Özellikle 1873'te imzalanan antlaşma ve Hive'nin de Ruslara boyun eğmesi gibi konular, bu hususta Northbrook'un endişelerini destekliyordu. Nitekim 1873'teki Hive kuşatmasının Kaufmann, Tümgeneral Verevkin, Albay Lomakin ve Albay Markozov gibi komutanların önderliğinde yaklaşık 20.000 kişilik askeri birlikle ilerlemiş olmaları, İngiltere'nin Orta Asya politikasında daha kalıcı ve etkili hamleler gerçekleştirmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştı.³⁸⁹ Bu hamleler Rusya tarafından elbette karşılıksız bırakılmayacaktı. Afgan tahtı yeniden bir diplomasi savaşının eşiğine sürükleniyordu. Üstelik birincisinde olduğu gibi ikincisinde de savaş çok geçmeden Afganistan'ın kapısına dayanacaktı.

³⁸⁷ Percy Sykes, *The Right Honourable Sir Mortimer Durand, a Biography*, Printed by Cassel and Company, Printed in Great Britain, 1926, s. 133.

³⁸⁸ Bernard Mallet, *Thomas George Earl of Northbrook*, Printed by Longsmans, Green and Co., New York, Bombay, and Calcutta, 1908, s. 104.

³⁸⁹ А. С. Лацинский, *Хронология русской военной истории*, Типография Департамента Уделовъ, 1891, s. 218; Ayrıca bkz. Sneh Mahajan, *British Foreign Policy 1874–1914, The Role of India*, Routledge Studies in Modern European History, London and New York, 2002, s. 13.

Map 7. The Khivan campaign, 1873

Görsel 8: 1873'te Hive'nin işgalinde Rus ordularının konuşlanması.

Kaynak: Robert F. Baumann, *Russian-Soviet Unconventional Wars in the Caucasus, Central Asia, and Afghanistan*, Combat Studies Institute, U.S. Army Command and General Staff College, 1993, s. 64.

2.4. İkinci İngiliz-Afgan Savaşı Öncesi ve Nedenleri: Afgan Sarayında Yeniden İngiliz-Rus Diplomasi Trafığı (1876-1878)

1873 yılında varılan mutakabatın ardından Rusların aynı yıl Hive'yi işgal etmeleri, İngilizler nezdinde büyük bir endişeye neden oldu. Bu sebeple 1873 yılı sınır mutabakatı barışçıl bir iklim meydana getirmiş gibi görünse de Şîr Ali'nin kaygılarının ne denli gerçekçi olduğu Hive'nin işgaliyle ortaya çıkmış oldu. Dolayısıyla Afgan tahtının ileriki tarihlerde yeni bir diplomasi trafiğine sahne olacağı belliydi. Nitekim Şîr Ali bir denge siyaseti izleme niyetindeydi fakat yüzünü ne tarafa dönerse dönsün sırtında daima bir pençe duruyordu. Geçen yıllar içerisinde Afgan tahtı ve Afgan ülkesi iki büyük gücün radarında olacaktı.

Genel Vali Northbrook'un gündeminde Şîr Ali'nin, ülkesi içerisinde gücünü nasıl pekiştirdiği sorusu vardı. Diğer yandan Emir'e bağlı dominyonlarda hiçbir isyan girişiminin baş göstermemiş olması da dikkat çekiciydi.³⁹⁰ Bir diğer mesele ise Afganistan'ın kuzeyinde meydana gelen gelişmelerdi. Loftus'tan Derby Kontu'na 2 Şubat 1876 tarihli bir telgraf ulaştı. Bu telgraf içeriği bakımından İngilizleri endişeye sevk edecek türden ifadeler içeriyordu. St. Petersburg'dan aktarılan bilgilere göre, General Mikhail Dmitriyeviç Skobelev komutası altındaki Rus ordusu Hokand'daydı. Üstelik Loftus'un ifadesiyle, bu bilgiler aktarılırken Andican çoktan ele geçirilmişti.³⁹¹ Rusların bu ileri harekâtı Vahan Koridoru'nun risk altına girmesi demek oluyordu.

2.4.1. Ruslar Açısından Hokand'ın İşgal Nedenleri

1876 yılı Mart ayında Rusya Hükümeti'nin "Resmî Gazetesi"nden alıntı yapan St. Petersburg Gazetesi, Türkistan askeri bölgesi başkomutanının raporunu yayınladı. II. Aleksander, son zamanlarda işgal edilen ve 1875 yılına kadar şekillendirilen topraklarla ilgili hüküm vermiş ve Hokand hanlığının Rusya'ya dâhil edilmesi ve Fergana Eyaleti haline dönüştürülmesine karar vermişti.³⁹² Türkistan Genel Valiliği ise tıpkı Zerefşân ve Amuderya bölgelerinde olduğu gibi geçici bir düzenleme ile bu ilin yönetimini

³⁹⁰ W. J. Eastwick, *Lord Lytton and the Afghan War*, Printed by R. J. Mitchell & Sons, London, 1879, s. 73.

³⁹¹ No. 61. Lord A. Loftus to The Earl of Derby, St. Petersburg, February 2, 1876.

³⁹² No. 64. Lord A. Loftus to The Earl of Derby, St. Petersburg, March 20, 1876.

düzenlemekle sorumlu tutulacaktı. Bu düzenlemeler tamamlandıktan sonra II. Aleksander'a sunulacaktı.³⁹³ St. Petersburg Büyükelçisi Augustus Loftus 27 Mart 1876'da, "Resmî Gazete"deki ilan ile birlikte Hokand Hanlığı'nın Fergana Eyaleti adı altında Rusya'ya bağlandığını, İngiltere Hükümeti'ne bildirdi.³⁹⁴

Loftus 12 Mayıs'taki telgrafında, Dışişleri Bakanlığı'nda Kaufmann ile tanıştığında ve onun, İngiltere Başbakanı Benjamin Disraeli'nin konuşmasını okuduğundan bahsediyordu. Kaufmann bu konuşmayla ilgili memnuniyetini dile getirirken, "*İngiltere ve Rusya'nın ortak refahları ve uygarlığın ilerlemesi için Orta Asya'da birlikte hareket edebileceklerini ümit ettiğini*" belirtti. İngiltere ve Rusya arasındaki karşılıklı güvenin belirleyici bir değer unsuru olduğunu belirten Disraeli'nin açık sözlülüğü ve net tavrı böylelikle karşılığını bulmuş oluyordu.³⁹⁵

Ağustos ayının 25'inde Hindistan Ofisi'nden Dışişleri Ofisine bir telgraf iletildi. İçeriği ise oldukça önemliydi. Bu, General Kaufmann'dan Emir Şîr Ali Han'a yazılmış Şubat 1876 tarihli bir telgraftı. Kaufmann, Şîr Ali'ye, "*bir süre önce bazı kötü niyetli insanlar Hokand halkını, kendi gayelerini gerçekleştirmek için ikna ettiler ve bunu teşvik etmek için gösterdikleri çabalar sonucunda Hokand topraklarında birçok hüznü ve tehlikeli olaylar gerçekleşti*", diyordu. Kaufmann devam eden ifadelerinde gerçekleşen olaylarla ilgili ayrıntılı malumata girmenin gereksiz olduğunu söyleyerek uyarı niteliğinde bir ifade kullanarak, bu konuların iletilmesinin önemli olduğunu aksi takdirde bunun Rusya ile Afganistan arasındaki dostluğa aykırı bir vaziyet meydana getireceğini belirtti. Kaufmann'ın raporunda, önceki sene Temmuz ayında Kıpçak ve Kırgız kabilelerinin Hokand halkını kışkırttıkları ve isyancıları ayaklanmaya ikna ettikleri hususunda bilgiler de yer almıştı. İleri gelen (kendi ifadesiyle kibirli) şahısların, kendi meşru hanlarına karşı durduklarını ve Han'ı bir barınak aramaya, sonuç olarak da Rusya'ya sığınmaya mecbur bıraktıklarına vurgu yaptı.³⁹⁶ O günlerde kendi Rus devlet görevlilerinin iyi niyetlerle Hokand halkına gittiklerini vurgulayan Kaufmann,

³⁹³ No. 64. Lord A. Loftus to The Earl of Derby, St. Petersburg, March 20, 1876.

³⁹⁴ No. 65. Lord A. Loftus to The Earl of Derby, St. Petersburg, March 27, 1876; Ayrıca bkz. Svetlana Gorshenina et Sergej Abaşin, "Construire et vivre le Turkestan Russe : un regard double sur une rencontre coloniale", *Cahiers d'Asie Centrale*, 17/18 | 2009, s. 8.

³⁹⁵ No. 68. Lord A. Loftus to The Earl of Derby, St. Petersburg, May 12, 1876.

³⁹⁶ No. 69. General Kaufmann (Governor-General of Russian Turkestan) to Ameer Shere Ali Khan, February, 1876.

sonrasında Han'ın gönderdikleri Rus devlet görevlilerine sığındığını, Rus topraklarına geldiğini söyledi. Kaufmann, Hokand'ın Rusya tarafından ilhakı sürecini Şîr Ali'ye ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.

Buna göre; Hudâyâr Han'ın Hokand'a ulaşmasının ardından, isyancıların başlarından bir temsilci, bir mektupla Hokand'dan Taşkent'e Türkistan Genel Valisi'ne (General von Kaufmann), geldi. İslam kanunlarını uygulama şekliinden dolayı halk Hudâyâr Han'a karşı Hokand'da isyan etmiş, onu ülkelerinden kovmuş ve hanlığın resmi varisi olan Nâsirüddin Han'ın kendi hanları olmasını istemişti. Kaufmann onların önerilerini dikkate alarak yeni han Nâsirüddin Han'a bir mektup gönderdi. II. Aleksander'ın ve dolayısıyla Rusya'nın onun hanlığını kabul etmeye hazır olduğunu bildirdi. Burada Kaufmann'ın hesap edemediği bir olay yaşandı. Gönderilen elçinin niyetinin birinci planda yeni hanın meşruiyet isteği ile ilgiliymiş gibi görünse de gerçek, bu şekilde değildi. En başta bunu bilmeyen Kaufmann yeni hanın kabul edilebilir olması için bazı şartları öne sürmüştü. Bu antlaşma Hokand halkının belirli yükümlülükleri yerine getirmesine bağlı olan hükümlerdi. Bu yükümlülükler Hudâyâr ile yapılan antlaşmadan farklı değildi. Rusya Hükümeti, asilerin liderlerinin yeni hükümdar Nâsirüddin Han'ı kabul edip etmeyeceği konusunda endişe duymaktaydı. Neticede halkın üzerinde hiçbir ayrımcılık yapmayacağı, yönetim yeteneği, barış ve refah konusunda çaba gösterip göstermeyeceği akıllarda bir soru işaretiydi.³⁹⁷

İşte bu noktada Kaufmann'ın hiç düşünmediği bir şey gerçekleşti. Daha önce Taşkent'e gönderilen temsilcinin yalnızca bir aldatmaca ve zaman kazanma çabası olduğu anlaşıldı. Kaufmann'ın ifadeleriyle, temsilcileri Taşkent'teyken, Hokand halkını, Rus egemenliği altına girmenin korkutucu olduğu söylemleri ile endişeye sevk etmekteydiler. Öyle ki Rusların Müslümanlar üzerinde büyük bir baskı uyguladıklarını söyleyen asi gruplar ahaliyi Rus düşmanı haline getirmek için çaba sarf etmişlerdi. Bu nedenle Hokand, Taşkent ve diğer sınır bölgelerindeki Müslümanlara bu rahatsızlıklara kulak kabartmaları için davetiye ve mektuplar göndermişlerdi. Hokand ve çevre

³⁹⁷ No. 69. General Kaufmann (Governor-General of Russian Turkestan) to Ameer Shere Ali Khan, February, 1876.

şehirlerin halklarından meydana gelen büyük kalabalık; bazı tüccarları öldürmeyi, gezginleri ve Rusları esir almayı başarmıştı.³⁹⁸

Yaşanan bu gelişmelerin ardından Nâsırüddin Han'ın Ruslarla antlaşma masasına oturması sonucunda halk yeniden ayaklanmıştı. Türk komutan Canibek Polat Han arkasındaki halk desteğiyle tahta oturdu. Bu durum Rus tarafına işgal için gerekli olan bütün nedenleri vermişti. Esasında her iki hamle de Rusya'nın siyasal anlamda Hokand'ı etkisi altına alma çabasının ürünleriydi. Nitekim Hudâyâr Han hâlihazırda 1868'de Ruslarla bir antlaşma yaparak himayeyi kabullenmişti. Dolayısıyla oğlu Nâsırüddin'in halk desteğiyle tahtı onun elinden alması Rus hegemonyasına karşı bir tepki doğurmuştu. Nâsırüddin'in de Ruslarla antlaşması sonucu Polat Han'ı tahta oturtan halkın karşısında bu sefer yine Rusya vardı.³⁹⁹ Nihayetinde Hokand'ın Rusya'ya ilhakı ve Türkistan Genel Valiliği'ne bağlı Fergana Eyaleti'nin bir parçası haline gelmesi böyle gerçekleşmişti.

2.4.2. Hokand'ın İşgali Karşısında İngilizlerin Aldığı Tedbirler

Kuzeyde bu gelişmeler yaşanırken İngilizlerin olaylara karşı tedbir almaması mümkün değildi. Giderek artan Rus tehdidi karşısında diplomatik bir hamle gerçekleştirildi. 1877 yılına gelindiğinde İngiliz Hindistanı Genel Valiliği'ne görevlendirilen Lord Lytton, 1869'da Şîr Ali'yi kapısından geri çeviren Mayo'nun aksine sorumluluğu üstlenerek yeniden ittifak kurmak üzere bir mesaj yolladı. Lytton, Hindistan'ın kuzeybatısında ciddi bir sınır sorunu olduğunun farkındaydı. *“İnanıyorum ki kuzeybatı sınırımız bu noktada bize eşsiz bir görüntü sunuyor...”* diyen Lytton, sorunların Afgan Hükümeti'ne sırt çevirilerek çözülemeyeceğinin farkındaydı.⁴⁰⁰ Elbette Mayo döneminde Afgan sarayına sergilenen kayıtsız tavrın sonuçları olacaktı. 1869-73 arası kırınglık Şîr Ali'nin bu teklife hayır demesiyle daha da derinleşmiş oldu. Fakat bu durum yine de uzun sürmedi. Birkaç ay geçtikten sonra Şîr Ali, müzakerelere girmeye razı oldu ve 1877 Ocak'ında, Hindistan Genel Valisi'nin temsilcisi unvanıyla Lewis Pelly ve Afgan elçisi

³⁹⁸ No. 69. General Kaufmann (Governor-General of Russian Turkestan) to Ameer Shere Ali Khan, February, 1876.

³⁹⁹ Enver Konukçu, “Hokand Hanlığı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 18, İstanbul, 1998, s. 215.

⁴⁰⁰ H. Caldwell Lipsett, *Lord Curzon in India 1898-1903*, Printed by R. A. Everett & Co., London, 1903, s. 30.

arasında bir toplantı düzenlendi. Birçok kaçamak cevabın ardından elçi, olmazsa olmaz koşulu reddetti. Bu koşul, bir İngiliz temsilcisinin Herat'ta ya da Afganistan sınırının diğer kesimlerinde bir noktada kalması gerektiği ile ilgiliydi.⁴⁰¹ Bu esnada yine 1877 yılı Ocak ayında siyasi açıdan önemli bir gelişme yaşandı. Delhi'deki büyük *darbarda** İngiltere Kraliçesi, Hindistan İmparatoriçesi ilan edildi.⁴⁰² Bu ilan bir bakıma İngiltere'nin bütünüyle Hindistan üzerinde inşa ettiği hegemonyasının resmîyet kazandığı anlamına gelmekteydi. Sonuçları bakımından değerlendirildiğinde Kraliçenin İmparatoriçe ilan edilmesi aynı zamanda Rusya'ya karşı da bir gözdağı niteliği taşımaktaydı. 1877 yılının Mart ayında Afgan elçinin ani ölümü ile Peşaver Konferansı sonlandırıldı ve Hindistan Hükümeti ile Afganistan arasındaki bağlar öncekinden daha da zayıf hale geldi.⁴⁰³

1878 yılında Mart-Nisan aylarında Rus menşeli gazetelerde yer alan haberler İngilizleri, Hindistan konusunda oldukça kaygılandırmaya yetiyordu. Rusların Hindistan'ı işgal için hazırlıklar yaptığı ve bunun yanında ordularını önemli noktalara konuşlandığına dair yazılan haberler birkaç ay içinde İngiliz diplomatların yazışmalarında etkisini göstermeye başlayacaktı.⁴⁰⁴ Hindistan Genel Valisi Edward Robert Lytton, Hindistan Hükümeti Dışişleri Bakanı Cranbrook'a 19 Haziran 1878 tarihli bir telgraf yollandı. Bu

⁴⁰¹ Sir George Forrest, *The Life of Lord Roberts*, Second Edition, Cassel and Company, London, 1914, s. 52.

* "Darbar" Farsça'dan Urdu'caya geçmiş bir terimdir. "Saray" anlamına gelmektedir. Bkz. The Reader's Digest Great Encyclopaedic Dictionary, "dûrb'ar", Vol. I / A-L, The Reader's Digest Association Limited, Oxford University Press, 1962, s. 278.

⁴⁰² William Harrison Woodward, *A Short History of The Expansion of The British Empire 1500-1902*, The Cambridge Series for Schools and Training Colleges, Second Edition, Cambridge University Press, 1902, s. 329.

⁴⁰³ Forrest, *The Life of Lord Roberts*, s. 52.

⁴⁰⁴ Bu gazeteler arasında Novoe Vremya ve The Exchange gibi önemli gazeteler yer almaktadır. İngiltere Dışişleri Ofisi, bu kapsamda diplomatlar arasında yazışmalar gerçekleştirerek, haberlerin içeriklerine dair bilgiler aktarmaktadır. Buna göre Rusların, İngiliz orduları, filoları ile ilgili bilgilere sahip oldukları ve bu doğrultuda Hindistan üzerine kapsamlı bir işgal girişiminde bulunacakları anlaşılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. NAI/F/S/5-1878/File No.67-73, *Russian News-paper articles on an invasion of India*, "No. 67./No. 26, dated India Office, London, 11th April 1878. From-Colonel O. T. Burne, Secretary, Political and Secret Department, To-A. C. Lyall, Esq., Secretary to the Government of India, Foreign Dept."; "No.68. Dated Foreign Office, London, 5th April 1878. From-Lord Tenterden, Under-Secretary of State for Foreign Affairs, To-Under-Secretary of State for India."; "No. 69. Précis from the Russian by Mr. J. Michell, dated St. Petersburg, 26 March 1878."; "No. 70. Translation from Russian."; "No. 71./No. 30, dated India Office, London, 17th April 1878. From-A. W. Moore, Esq., Assistant Secretary, Political and Secret Department, To-A. C. Lyall, Esq., Secretary to the Govt. Of India, Foreign Department."; "No. 72. Dated Foreign Office, London, 9th April 1878. From-Lord Tenterden, Under-Secretary of State for Foreign Affairs, To-Under-Secretary of State for India."; No. 73. Possible conquest of India by Russian Troops."

telgraf, Orta Asya ve Afganistan özelindeki siyasette yeni bir perdenin açıldığının habercisiydi. Genel Vali'nin telgrafında, Orta Asya'daki Rus kuvvetlerinin Afganistan'a doğru yolun açılması hususunda harekete geçtiği ve Afganistan'da bir Rus Büyükelçiliği oluşturulmasının kabulü için Emir'e hayli fazla baskı yapıldığı konusunda bilgi alındığından bahsediliyordu. Telgrafın devamında bu raporların henüz doğrulanmadığı ve önem derecelerinin henüz belirlenemediği bilgisi verildiyse de Lytton'un bu uyarısı İngiltere'nin Afganistan üzerinde şimdi daha fazla tedbir alacağını garantisini verir nitelikteydi.⁴⁰⁵ Macar Türkologu Arminius Vambery'nin ifadesinde belirttiği üzere; Rusların tek bir adım daha atmaları kabul edilemezdi. Şimdiye kadar ilerlemişlerdi ancak bu noktadan daha ileri gidemeyeceklerdi yahut İngiltere bunun için her türlü diplomasi ve askerî harekâta hazırlıklı olacaktı. Ancak Rus ilerleyişi hız kesmeden devam etti. Türkmenlere saldıran Rus kuvvetleri aynı yıl 1877'de Kızılrvat'ı ele geçirdiler. Hive ve Buhara tahtlarına kendi yandaşlarını yerleştirerek Afganistan ve Hindistan'a doğru olan ilerleyişlerine devam ettiler.⁴⁰⁶ Üstelik Ruslar, Emir Şîr Ali Han'a doğrudan heyet göndererek diplomasi faaliyetlerine de başlayacaklardı.

18 Haziran 1878'de Peşaver'den gelen hükümet temsilcisine ait bir mektup, Hindistan Genel Valisi'nin endişelerini haklı çıkarır nitelikteydi. Mektupta; Kâbil'de Rus Konsoloslukunun bulundurulması için Rusya Hükümeti tarafından Afgan Emiri'nin takdirine öneriler sunulduğu bildiriliyordu. Bunun anlamı Rusların uzun vadede Afganistan toprakları üzerinde kalıcılığı sağlamak ve en önemlisi kendilerine aynı saha içerisinde diplomatik bir alan açmaları demektir. Serdar Vali Muhammed Han'dan alınan istihbarata göre, Ruslar, Emir'den belirli şartların yerine oturtulması hususunda taleplerde bulunmuşlardı. Bunlardan birkaçı; Rus temsilcilerinin Kâbil'de bulunma izni, Rus uyruklulara yerleşim izni, devlet görevlilerinin Rus konsolosluklarından faydalanabilmeleri gibi hususlar etrafında şekilleniyordu.⁴⁰⁷ Bu mektup içerisinde yer alan en önemli maddelerden birisi olan 4. Madde ise içerik bakımından tamamıyla

⁴⁰⁵ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11. Doc. 70, "(Telegraphic) The Viceroy of India to Viscount Cranbrook, Simla, June 19, 1878".

⁴⁰⁶ Hayri Çapraz, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 24, Aralık 2011, s. 63.

⁴⁰⁷ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11. Doc. 103, "Extract from Confidential News-letter from the Government Agent at Peshawur, dated June 18, 1878".

İngiltere'nin istemediği bir ortamı meydana getirecek bir girişim olarak görünüyordu. Buna göre; gereksinim ortaya çıktığında, Kâbil Hükümeti, Rus birliklerinin Hindistan'a doğru ilerlemesine olanak sağlayacak ve rotalarının takip edilmesi şartıyla geçitlerden geçmesine olanak sağlanacaktı.⁴⁰⁸ 22 Temmuz 1878'de Stoletov'un Kâbil sarayına gerçekleştireceği habersiz diplomatik temasla birlikte gerçeklik kazanacak olan bu teklifler, İngiltere'nin siyasi anlamda Afganistan politikasından saf dışı edilmesi anlamına geliyordu. Bunun yanında İngiltere'nin daha önce antlaşmalar yoluyla elde etmiş olduğu Afganistan'ın dışişlerine müdahale hakkı da elinden alınmış olacaktı. Hem Afganistan hem de Rusya'nın aynı cephe içerisinde yer alarak birlikte hareket etmeleri ise bütünüyle İngiltere'nin Orta Asya politikası ve beraberinde Hindistan'da sağlamış olduğu hegemonyaya büyük bir saldırı demek olacaktı.

Tüm bunların yanında Semerkand, Katta Kurgan, Belh, Kâbil, Kandahar ve diğer şehirlerin arasında bir telgraf ağının kurulması talebi de bu maddeler arasında cımbızla çekilecek olan türdendir. Nitekim Rusların bu topraklar üzerinde geniş bir iletişim ağı kurma girişimleri, akla farklı bir girişim döneminin ön hazırlığı olduğu ihtimalini getiriyordu. İnşa edilmesi planlanan telgraf hattı Semerkand'dan Afganistan'ın güneyindeki Kandahar'a kadar geniş bir sahada hızlı iletişim imkânı sağlayacaktı. Ruslar bununla da kalmayıp Afgan Emiri'ne ve haleflerinin tahtlarına saygı duyarak tahta çıkacakları emir olarak kabul edeceklerini bildirdiler.⁴⁰⁹ Rusların verdiği bu garantinin altında önemli bir anlam yatıyordu. Öyle ki Afgan Emirleri'ne saygı göstermek ve emirlerin devamlılığına izin verileceği teminatını vermek dolaylı yoldan Afganistan'ı görünmez bir himaye altına almak demektir. Ancak bu ifadenin altına eklenen 8. maddede Ruslar, Rusya Hükümeti'nin hiçbir şekilde Afganistan'ın iç işlerine ve ülkenin yönetimine müdahale etmeyeceği garantisini veriyorlardı. Devamındaki 9. maddede ise Rusya Hükümeti'nin Afganistan'da barışın sürdürülmesine ve (dış ve iç düşmanlarına karşı) tam olarak yardımcı olacağı bildiriliyordu. Ek olarak Emir'in düşmanlarını kendi düşmanları olarak göreceklarını de söylüyorlardı. Bu cümle içerik olarak yukarıdaki cümlede bahsettiğimiz çıkarımla tamamen uyumaktadır. Nitekim

⁴⁰⁸ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11. Doc. 103, "Extract from Confidential News-letter from the Government Agent at Peshawur, dated June 18, 1878".

⁴⁰⁹ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11. Doc. 103, "Extract from Confidential News-letter from the Government Agent at Peshawur, dated June 18, 1878".

koruyuculuk vasfı üstlenilmesi Rusların hamilik faaliyetlerine giriştiğinin kanıtı olarak ortaya çıkmaktadır. İfadenin içerisindeki “iç ve dış düşmanlar” vurgusu ile birlikte ise Afganistan’ın bünyesi içinde yaşadığı kabile problemlerinde yardımcı olarak İngiltere’den önce Rusya’yı görmesi istenilmiştir. Dış düşman olarak lanse edilen ise dolaylı yoldan İngiltere ve İngiltere’nin Orta Asya’da Afganistan dışında edineceği müttefikleri olacaktır. Ek olarak belirtilen ve tabiri caizse “*senin düşmanın benim düşmanım*” şeklindeki ifade ise iki ülkenin kaderini ve yolunu birleştirme çabası olarak net bir şekilde İngiltere’nin bölgesel kazanımlarına karşı bir tutumun vücut bulmuş halidir.⁴¹⁰

Tüm bu teklifler ilk bakışta Ruslar açısından gayet makul ve hatta oldukça iyi şartlar çerçevesinde şekillenmişti. Ancak bu şartların neticesini temasın diğer tarafı Şîr Ali’nin vereceği karar belirleyecekti. Rusya’nın büyükelçilik düzeyindeki Afganistan girişimi politik buhranlar arasında sıkışıp kalan Emir Şîr Ali Han’ın iki taraf arasında şimdi nasıl bir tavır takınacağı sorusunu gündeme getirdi. 3 Temmuz 1878 tarihinde Loftus, İngiltere Dışişleri Bakanı Salisbury’e uzun bir mektup yazdı. 11 Temmuz’da Salisbury’e ulaşan mektubun içeriğinin genel hatları şöyleydi. Loftus, II. Aleksander’ın baş danışmanlarından aynı zamanda Rusya Dışişleri Bakanı M. de Giers ile bir görüşme gerçekleştirmişti. Loftus, herhangi bir Rus temsilcisinin, Rusya Hükümeti ya da Türkistan Genel Valisi Sekreteri tarafından Kâbil’e temsilci gönderme talimatı verilip verilmediğini sormuştu. Bu sorunun cevabında, Kaufmann’ın herhangi bir girişimde bulunmadığı, söylenmişti.⁴¹¹ Bunun devamında Salisbury’e, bir süre önce Rusya Hükümeti ya da Kaufmann tarafından görevlendirilen bir Rus temsilcinin Kâbil’de yaşadığını, gözlemlediğini söylemiştir. Bu cümleye ek anahtar meseleyi işaret ederek, bu entrikaların görünüşe göre Afganistan Emiri ve Hindistan Hükümeti arasında bir anlaşmazlık yaratmak amacıyla devam ettiğini, ifade etmiştir.

Loftus’un St. Petersburg’dan aktardığı bu bilgilere bakılırsa İngiltere kanadının bu konu hususunda endişelerinin hiç de boş olmadığını görürüz. Bu yazışmayı önemli kılan

⁴¹⁰ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11. Doc. 103, “Extract from Confidential News-letter from the Government Agent at Peshawur, dated June 18, 1878”.

⁴¹¹ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11. Doc. 71, “No. 623. Lord A. Loftus to the Marquis of Salisbury, St. Petersburg, July 3, 1878”.

nokta ise İngiltere'nin, çizdiği sınırın işgal edildiğini yahut edileceğini düşünmesinden kaynaklanmaktadır. Özellikle Afganistan Hükümeti ile Hindistan Hükümeti arasında anlaşmazlık doğurabileceği vurgusu, Rusya'nın Orta Asya'daki ilhak girişimlerinin fark edildiği andan itibaren Hindistan Hükümeti'nin hızlıca devreye girdiğini göstermektedir. İleride de göreceğimiz üzere bu devreye girme işlemi kısa sürede telgraf ve mektuplaşmalardan çıkarak elle tutulur bir mahiyet kazanacaktır. Ancak konunun daha iyi anlaşılması adına bu mektubu son cümlesine dek incelemek önemlidir.

Loftus mektubunun devamında; bu sürecin, İngiltere ve Rusya Hükümetleri arasında yapılan anlaşmaya uygun olmadığını ve eğer devam ederse, kaçınılmaz olarak iki hükümet arasındaki iyi ilişkilerin önyargılı bir mahiyet kazanacağını ifade etmiştir. Loftus, Giers'in, Hazar Denizi'nin güneydoğu kıyısında Esterâbâd'daki Rus Konsolosu M. Bakouline'yi, Türkmen kabilelerini Rusya'ya karşı düşmanlığa teşvik ettiği iddia edilen Yüzbaşı Butler ve Napier'in hareketlerini seyretmek için Meşhed'e gönderdiğini itiraf ettiğini de söylemiştir ve bunun alınan tek diplomatik önlem olduğunu belirttiğini de sözlerine eklemiştir. Giers'in bahaneleri arasında Türkmen kabilelerin Rus ticaret kervanlarına düzenlemiş oldukları saldırılar ve benzeri vakalar da yatıyordu.⁴¹²

Peşaver'den gelen mektubun devamında hükümet temsilcisi, Şîr Ali'nin bu önerileri okuduğunda dehşete kapıldığını, söylüyordu. Emir'in kendine bağlı topraklardan önderleri ve yaşlı heyetlerini derhal Kâbil'e çağırıldığını belirten temsilci, ülkenin tüm reislerinin ancak 16 Temmuz'da Kâbil'e varabileceklerini ve böylelikle Rusların yapmış oldukları tüm tekliflerin sarayda bir açık oturuma sunularak kabul edilip edilmemesi gerektiği üzerine tüm yöneticilerin görüşlerinin isteneceğini, bildirmiştir.⁴¹³

Şîr Ali Han, bu süreçte İngilizlerden bulamadığı desteğin ve kuzeydeki Rusya tehdidinin endişesi içerisindeydi. Onun içerisinde bulunduğu durum öylesine karmaşıktı ki Rus heyetinin Kâbil'e gelerek görüşme talebinde bulunma baskısı ve tekliflerini ısrarla önlemeye çalışıyordu. Aksi takdirde doğrudan yaptırımlarla karşı karşıya

⁴¹² FO/FA/PT.II/SER.B/V.11. Doc. 71, "No. 623. Lord A. Loftus to the Marquis of Salisbury, St. Petersburg, July 3, 1878".

⁴¹³ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11. Doc. 103, "Extract from Confidential News-letter from the Government Agent at Peshawur, dated June 18, 1878".

kalabilir veya olası bir savaş içerisine sürüklenebilirdi. Şîr Ali'nin bu süreçteki çabaları boşa çıktı. Avrupa'da İngiliz-Rus geriliminin 1878 Berlin Antlaşması ile son bulması üzerine Rusya tüm ilgisini Orta Asya'ya çevirdi ve çok geçmeden Rus General Stoletov Kâbil'de belirdi.⁴¹⁴ Bu ziyaret bir oldu bitti şeklinde gerçekleşmesinin yanında sonuçları bakımından Afganistan tarihinde önemli bir dönüm noktası olacaktı. Stoletov, bir an evvel Şîr Ali ile mutabakat sağlayarak Afganistan bariyerini aşmayı ve doğrudan İngiliz Hindistanı'na ulaşacak yol ağının inşasını hedefliyordu. Etrafındaki her şeye şüpheli bir tavırla yaklaşan Şîr Ali'yi ikna etmek elbette kolay olmayacaktı.

2.4.3. Beklenmedik Misafir: Rus Heyeti Kâbil'de (22 Temmuz 1878)

22 Temmuz 1878'de 45 kişilik kafilesıyla Rus heyeti Kâbil'e ulaştı ve Şîr Ali'nin oğlu Serdar Muhammed İbrahim Han tarafından karşılandı. Serdar Muhammed İbrahim Han ve Mustafa Habibullah Han, gelen kafilenin ağırlanması hususunda görevlendirildiler. Kafile Bâlâ Hisar'a yerleştirildi.⁴¹⁵ Bundan yaklaşık 40 yıl önce İngilizlerin ağırlandığı Bâlâ Hisar'da şimdi Ruslar duruyorlardı. Ruslar ertesi gün, Rus el zanaatlarına ait eserler, müzik kutusu ve bir saat ile Emir'in huzuruna çıkarak hediyelerini sundular. Gönderilen elçinin niyeti ise çok geçmeden anlaşıldı. Rusya Hükümeti tarafından gönderilen elçinin görevi, Afganistan ile Rusya arasında bir antlaşma imzalanmasını sağlamaktı. Geçmişte yaşanan bütün gerilimlere rağmen elçiliğin sunduğu teklif bir dostluk antlaşmasıydı. Buna göre Afgan Emiri, Rusya Hükümeti ile olan bağlarını güçlendirecek ve aralarında inşa edilecek dostluk bağı bölgesel problemlerin çözümünü sağlayacaktı. Şîr Ali'nin bu teklife cevabı ihtiyatlı oldu. Bu antlaşmanın kâğıda dökülebilmesi için danışmanları ve konunun muhatabı olan devlet adamlarıyla görüşmesi gerektiğini söyledi.⁴¹⁶

⁴¹⁴ Carey Gladstone, *Afghanistan Revisited*, Nova Science Publishers, New York, 2001, s. 101; Ayrıca bkz. Mortimer Wheeler, *The Cambridge History of India*, Cambridge University Press Archive, 1960, s. 417; Ayrıca bkz. Sara Koplik, *A Political and Economic History of the Jews of Afghanistan*, BRILL, 17 Temmuz 2015, s. 53.

⁴¹⁵ Great Britain. Parliament, House of Commons, Parliamentary Papers, 77. Cilt, H.M. Stationery Office, 1879, "Inclosure 2 in No. 1. News-letter from the Government Agent at Peshawur, dated August 3, 1878."

⁴¹⁶ Great Britain. Parliament, House of Commons, Parliamentary Papers, 77. Cilt, H.M. Stationery Office, 1879, "Inclosure 2 in No. 1. News-letter from the Government Agent at Peshawur, dated August 3, 1878."

Rusların Afgan sarayında Şîr Ali Han ile gerçekleştirdikleri diplomatik temaslar, İngilizlerin endişeye kapılmasına neden oluyordu ki kendi açılarından bakıldığında pek de haksız sayılmazlardı. Nitekim Rusların Afganlarla kuracakları olası bir siyasi ittifak, ileride Hindistan'ın işgalini gündeme getirebilir ve bunun yanında Rusların önünde Afganistan gibi devasa bir tampon bulunmayabilirdi. İngilizlere göre Rusların Kâbil'de bulunmalarının tek bir nedeni vardı. Şîr Ali'nin, İngiltere Hükümeti ile olan yakınlığını sona erdirmek ve Afgan Devleti'ni İngiltere'ye düşman bir devlet haline getirmek. Bu söylentiler İngilizlerin derhal bir elçilik heyetini Afgan sarayına yollamalarına yol açacaktı.

Rus elçisi Afgan sarayındayken, İngilizler Şîr Ali'nin halen İngiliz yanlısı bir tutum içerisinde olduğu kanısındaydılar. Öyle ki Emir'in İngilizler ile olan bağı bir anda ortadan kaldırmaya teşebbüs etmeyeceğini ve bunun yanında Rus elçisinin Afgan sarayında olmasından dolayı da rahatsız olduğunu ileri sürüyorlardı. Afgan Devleti'nin iki büyük gücün arasında olduğu ve bundan dolayı Emir'in, denge siyasetinde İngiltere'nin desteğinden yoksun hareket edemeyeceğini düşünüyorlardı.⁴¹⁷

Şîr Ali, daha önce Rus heyetine de söylediği gibi sarayında devletinin ileri gelenlerini topladı. Afgan sarayındaki açık oturumda Rus elçisinden önce ileri gelen önderler, reisler ve yaşlılar heyeti bu şartların kabul edilebilecek türde şartlar olmadıklarını söylediler. Neden olarak ise ülkenin ve ülke insanlarının çıkarlarını öne sürdüler. Şîr Ali ise bu hususta diğerleri gibi düşünmüyordu. Elbette tüm maddelerin kabul edilmesi onun açısından da makul değildi. Ancak Şîr Ali hem şüpheli bir kimliğe sahipti hem de etrafında dönen siyaseti takip eden meraklı bir hükümdardı. Emir, İngilizlerin Afganistan ile olan ilişkilerini tamamen kopardıklarını belirterek İngiliz otoritelerinin kayıtsız kalması ve Rusların hükümet olarak üzerine baskı yapması halinde, ülkesinin ve dininin çıkarlarına zarar vermeyecek olan bazı Rus önerilerine razı olabileceklerini belirtti. Esasında Şîr Ali bu siteminde pek de haksız değildi.

⁴¹⁷ Great Britain. Parliament, House of Commons, Parliamentary Papers, 77. Cilt, H.M. Stationery Office, 1879, "Inclosure 2 in No. 1. News-letter from the Government Agent at Peshawur, dated August 3, 1878."

İngilizlerin bu noktada Afgan sarayını rahat bırakacakları elbette düşünülemezdi. Rusların diplomasi atağına İngilizler karşılık vereceklerdi. Üstelik daha önce Şîr Ali'nin Rus tehdidine karşı ısrarla duyarsız davranan İngiliz Hindistanı Hükümeti şimdi tehditvari bir tavırla Afgan sarayına seslenecekti. Nitekim Hindistan Genel Valisi tarafından Afgan sarayına bir elçi gönderileceğini bildiren mektup, 17 Ağustos 1878'de Kâbil'e ulaştı. Aynı gün Şîr Ali'nin veliahtı Abdullah Han vefat etmişti. Bu olay, mektuba verilecek cevabın gecikmesi konusunda bir bahane sunmuştu. Diğer bir önemli ayrıntı ise mektubun sarayda herkesin içerisinde okunmasıydı ki mektubu dikkatle dinleyen Stoletof, Emir'e, bu meseleleri şimdilik ertelemesi ve hatta mümkünse İngiliz heyetinin Kâbil'e ulaşmasını engellemesini, tavsiye etti. Ardından Kaufmann'ı ve dolayısıyla Rusya Hükümeti'ni bilgilendirmek adına Taşkent'e yola çıkarken hem zaman kazanacak hem de İngiltere'yi taleplerinden vazgeçirmeye çalışacaktı. Stoletof, yakın zamanda Kaufmann'dan alacağı yazılı bildiri ile geri dönecekti ve Rusya ile Afganistan arasında inşa edilecek barış antlaşmasının hükümlerini netleştirecekti.⁴¹⁸

Esasında Rusların bu diplomasi atağı İngilizler için sürpriz değildi. Söz konusu, Şîr Ali'nin geleceğe dönük Rusya kaynaklı kaygılarıydı. Hindistan Hükümeti Şîr Ali'ye karşı ne kadar duyarsız bir tavır takınsa da Emir'in ne denli haklı olduğu açıkçası ortadaydı. Nitekim Rusların ileri vadede Afganistan toprakları üzerinde tahakküm kurma girişimleri içerisinde bulunabileceğini anlatmaya çalışan Şîr Ali, antlaşmanın üzerinden çok geçmeden yaklaşık 5 yıl sonra haklı çıkmıştı. Bu antlaşma şartlarının bazılarını kabul etmek bir yandan Ruslara bir yeşil ışık yakmak gibi görünse de diğer yandan İngilizlere verilen açık bir mesajdı. Denge siyaseti yine kendisini göstermiş ve bu dengede bu kez Afganistan, Rus yanlısı bir tavır takınmıştı. Nitekim Rus heyeti Kâbil'e varmadan yaklaşık 1 ay önce 18 Haziran 1878 tarihli bir mektupta, İngilizler de bu yönde bir çıkarım yapıyorlardı. Emir'in almış olduğu bu kararın fikri altyapısının Ruslara yanaşmaktan daha çok İngilizleri kıskandırarak tekrar kendine yakınlaştırma çabası olduğunu söylüyorlardı.⁴¹⁹ Bu arada belirtilmesi gerekir ki bu mektuptan iki gün önce ulaşan bir başka mektupta da Rusların Emir'e gelerek bazı hususlar konusunda

⁴¹⁸ H. H. Dodwell, *The Cambridge History of the British Empire, The Cambridge History of the British Empire*, 5. Cilt, Cambridge University Press Archive, 1932, s. 417.

⁴¹⁹ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11. Doc. 103, "Extract from Confidential News-letter from the Government Agent at Peshawur, dated June 18, 1878".

sorular sordukları ve bazı hükümler ve şartlar getirdikleri belirtilmişti. Dolayısıyla bu antlaşmanın ayrıntılarının iki gün sonra ayyuka çıkması içerik bakımından İngilizleri şaşırtmış olsa da beklenmedik bir olay değildi.⁴²⁰ Nitekim İngiliz Hindistanı Kolonisi Devlet Memuru James Andrew Broun-Ramsay'ın (Lord Dalhousie) tahminleri hâlihazırda mevcut durumu çok önceden ortaya koymuştu.⁴²¹ Rusların, Afgan sarayına gerçekleştirdikleri baskın niteliğindeki ani ziyaret İngilizleri bazı tedbirler alma yoluna itti. Üstelik alınacak bu tedbirler hızlı bir şekilde faaliyete geçirilmeliydi. Rusların bu ziyarete karşı gerçekleştirilmesi kararlaştırılan faaliyet ise bir İngiliz heyetin Kâbil'e gönderilmesi olacaktı.

2.4.4. İkinci İngiliz-Afgan Savaşı'nı Tetikleyen Diplomatik Buhran

8 Eylül 1878'de Simla'da bulunan Hindistan Genel Valisi Lytton tarafından Cranbrook'a bir telgraf gönderildi. Telgrafta önceki gün İngiliz Hindistanı'nda görevli General Neville Chamberlain'in talimatlarının kabul edildiği ve onaylandığı bildiriliyordu. Onaylanan talimatlar İngiltere Hükümeti'nin Afganistan ile olan ilişkilerindeki diplomatik tavrının net bir biçimde değişeceğini gösteriyordu. Bu bağlamda Chamberlain; görevli generalin ayın 16'sında Peşaver'den ayrılmasını ve Kâbil'e doğru yola çıkmasını ve sözlerine ek olarak itirazları ve yakınmaları göz ardı ederek herhangi bir mukavemetle karşılaşmadıkça ilerlemelerini, söyledi.⁴²² Kâbil'e vardıklarında ise Hindistan Genel Valisi'nin mektubunu Afgan sarayına sunmaları, oğlunun ölümü nedeniyle Şîr Ali'yi teselli etmeleri ve bu misyonun dostane karakterini açıkça ifade etmeleri, söylendi.⁴²³ Hindistan Genel Valisi'nin Cranbrook'a yolladığı bu telgraf yalnızca bir selamlaşma ritüeli üzerinde durmayacaktı. Telgrafın devamında Afganistan Emiri'ne iletilecek diplomatik bazı hususlar olacak ve bunun yanında telgrafla gelecek ile ilgili tasarılar da aktarılacaktı.

⁴²⁰ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11. Doc. 104, "Extract from Confidential News-letter from a Correspondent in Jellalabad, dated, June 16, 1878".

⁴²¹ Dodwell, *The Cambridge History of the British Empire*, s. 418.

⁴²² FO/FA/PT.II/SER.B/V.11. Doc. 107, "The Viceroy of India to Viscount Cranbrook, Simla, September 8, 1878".

⁴²³ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11. Doc. 107, "The Viceroy of India to Viscount Cranbrook, Simla, September 8, 1878".

Kâbil'e gidecek olan heyetin Emir'e soracağı en önemli soru Rus heyetinin neden Emir nezdinde kabul gördüğü konusuydu. Bu soruya ek olarak sunulan kritik bir ifade ise Rus misyonunun geri çekilmediği sürece ve bütün iletişimler kesilmediği müddetçe, İngiltere ile müzakerelerin devam ettirilemeyeceği, meselesiydi. Chamberlain'ın adeta hesap sorarcasına taleplerine bakıldığında Afganistan'a gönderilen Rus heyetine yönelik Afgan yönetiminin takındığı tavrın İngilizleri ne denli kızdırdığını görmek açıkçası pek de zor değildi. Bu da demek oluyor ki Şîr Ali, daha önce kuzey sınır hattı nedeniyle kapısını sürekli çaldığı Hindistan Genel Valisi'nin dikkatini dolaylı yoldan çekmiş oldu. İngiltere Hükümeti bu misyon ile birlikte Emir'e başka mesajlar da verdi. Bunlar, Rusya'nın hamleleri ve sonuçlarına karşı İngiltere Hükümeti'nin Emir'i korumaya çalıştığı ancak Emir'in Ruslarla herhangi bir ilişki içerisinde bulunmaktan geri durması gerektiği, Emir bu misyonu reddederse İngiliz elçisinin geri döneceği yahut kabul ederse geçmiş yanlış anlaşımaların tekrar tartışılarak çözüme kavuşturulmaya çalışılacağı gibi konulardı. Bu andan itibaren ise yaptırımlar devreye giriyordu. Bu yaptırımlar; Kâbil sınırları içerisindeki Rus temsilcilerinin şehirden uzaklaştırılması, sınır noktalarına İngiliz temsilcilerinin yerleştirilmesi, Hindistan'dan gelen heyetlerin Emir'e erişimi ya da Kâbil'de İngilizlere ait bir yerleşim kurulması ve ara sıra erişim sağlanması, buna karşılık seçilen varislerin yahut mevcut hükümdarın İngiltere nezdinde resmen tanınması gibi şartlar sunulacaktı.⁴²⁴ Bu antlaşma yapılırsa, İngiltere Hükümeti, Emir'in o anki topraklarını Rusya'nın mülk edinme girişiminin önüne geçmiş olacaktı. Rusya'nın göndermiş olduğu misyon ve Rusya Hükümeti'nin Emir'e sunmuş olduğu teklifler ve şartlar karşısında, İngiltere Hükümeti gardını bu şekilde almış oldu.

Kâbil'de bir Rus heyeti bulunmaya devam ederse antlaşmanın hükümsüz olacağını ve bunun karşılığında yaptırımlar uygulanacağını belirten Chamberlain, bu durumun mevcut İngiliz-Rus antlaşmasının temel maddelerine aykırı bir durum olduğu üzerinde duruyordu. Dolayısıyla Chamberlain'ın talimatları doğrultusunda bir telgraf hazırlayan Hindistan Genel Valisi'nin bu girişimin bir nevi erken bir müdahale olduğunu belirtmesi esasında meydana gelecek sonuçlardan kendilerinin mesul tutulmayacağı

⁴²⁴ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11. Doc. 107, "The Viceroy of India to Viscount Cranbrook, Simla, September 8, 1878".

vurgusunun bir başka söylemiydi. Nitekim son olarak, gönderilen elçinin temel misyonunun Afganistan'ı Rus işgaline karşı savunmak olduğu belirtiliyordu. Ana fikir ise bu telgrafın son cümlelerinde yer alıyordu. Eğer Afganistan'dan tam güvence verilmez ise Rus tehdidi karşısında Afganlar adına bir savunma geliştirilemeyeceği ve bunun yanında hattı zatında Afganların da böyle bir girişimi ümit etmeye haklarının olmayacağı, belirtilmişti.⁴²⁵ Giers, Afganistan misyonunu her ne kadar “*saf bir nezaket ve geçici*” olarak değerlendirse de bu İngilizler açısından tatmin edici bir ifade olmamıştı.⁴²⁶

Lord Lytton'un elçi olarak tayin ettiği Neville Chamberlain'in Kâbil'e gidişi büyük bir probleme neden oldu. Şîr Ali, Stoletoi'ın kendisine verdiği tavsiyeyi dinleyerek 21 Eylül 1878 günü, Ali Mescid'i geçerek Hayber Geçidi'ne ilerlemeye çalışan İngiliz kafilesini, şiddet uygulanacağı tehditleriyle durdurdu.⁴²⁷ Bu, Şîr Ali'nin Stoletoi'ın tekliflerini kabul ettiği ve İngilizleri bir müttefik olarak görmekten vazgeçtiği anlamına geliyordu. Daha doğrusu İngilizlerin endişelerinin haklı olduğu ortaya çıkmış ve süreç bu eylemle adeta resmiyet kazanmıştı. Lord Lytton, meydana gelen olaylar sonucunda, “*Emir'in politikası, bize bir bahane sunmadan tüm Orta Asya ve Hindistan'ın göziünde bizi kandırmaktı. Benim politikam doğal olarak Emir'i, politikasını değiştirmeye ya da kamuoyunu buna karşı koyma görevi ile hükümetin bir ortağı haline getirecek şekilde açıklama yapmaya zorlamaktı.*” demiştir.⁴²⁸

Genel Vali Lytton'un görüşü, genellikle durumun aşırı ciddi olduğu yönündeydi. Mesele yalnızca Hindistan'ın olası istilası değildi. Lytton'un içerisine düştüğü durum, Hindistan'ın Ruslar tarafından işgal edileceğine dair yaygın olan inancın sonuçları olarak da değerlendirilebilir. Dışişleri Bakanı Salisbury her ne kadar olasılıklar üzerine değerlendirmeler yapıyor ve Rusya'yı açık bir savaşla tehdit etmek niyetini belirtiyor olsa da Hindistan'ın Ruslar tarafından işgal edileceği konusunun, Tebriz ve Peşaver

⁴²⁵ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11. Doc. 107, “The Viceroy of India to Viscount Cranbrook, Simla, September 8, 1878”.

⁴²⁶ FO/FA/PT.II/SER.B/V.11. Doc. 109, “Mr. Plunkett to the Marquis of Salisbury. – (Received September 13.), St. Petersburg, September 13, 1878, 1 p. m.”.

⁴²⁷ Dodwell, *The Cambridge History of the British Empire*, s. 417.

⁴²⁸ Lady Betty Balfour, *The History of Lord Lytton's Indian Administration, 1876 to 1880: Compiled from Letters and Official Papers*, Printed by Longmans, Green, and Co., New York and Bombay, 1899, s. 285.

arasında her toplantıda konuşulmasının önüne geçememişti.⁴²⁹ Esasında yakın geçmişteki politikanın temel zayıflığı, Rusya'yı ilerlemek için serbest bırakmış olmasıydı, böylece iki imparatorluğun ilgi alanları, uygun bir mesafede değil, Hint sınırında buluştuğunda gözle görülür bir şekilde tehdit meydana gelmişti.⁴³⁰

Rusya'nın Orta Asya'daki ilerleyişi İngiltere'nin iç siyasetinde de önemli bir politik malzeme haline gelmişti. İngiliz kafilesinin Kâbil'e gönderilmesi konusunda Lytton'un almış olduğu karar, Başbakan Benjamin Disraeli ve Dışişleri Bakanı Salisbury'nin isteği dışında bir gelişmeydi. Her ikisi de Rus kuvvetlerinin Türk topraklarından çekildiğini görmek konusunda son derece endişeliydi ve Afgan meselesinin aniden alevlenmesinin Berlin Antlaşması'nı tehlikeye atmasından korkuyorlardı.⁴³¹ Fakat Disraeli'nin görüşleri günden güne değişiyor ve Lytton'un eyleminin doğruluğuna kanaat getirmeye başlıyordu ki bunun üzerinde olayları ayrıntısı ile aktaran Hindistan Dışişleri Bakanı Cranbrook'un mektuplarının etkisi hayli fazlaydı.⁴³² Disraeli'nin bu tutumundan dolayı Hindistan Ofisi'nden Lytton'a gönderilen talimatlar açık ve net değildi. Her ne kadar İngiliz kafilesinin Bolan Geçidi ve Kandahar aracılığı ile ilerlemesi doğrultusunda fikirler beyan edilmiş olsa da esasında karar daha kışkırtıcı bir tutum sergileyen Lytton'a bırakılmıştı.⁴³³ 25 ve 30 Ekim tarihlerinde kabinede "fırtınalı" toplantılar yapıldı. Salisbury ve Disraeli, Lytton'un eylemlerine ciddi bir şekilde karşı çıktılar ve gelecekteki olası uygulamalarının kısıtlanmasını gündeme getirdiler. Cranbrook, Genel Vali Lytton'u güçlü bir şekilde savundu. Kabine birliği yararına Disraeli, Lytton'un Kurram Vadisi'ni işgal etme yetkisi olduğunu, bir savaş eylemi olarak değil, İngilizlerin taleplerinin yerine getirilmesi için "maddi teminat" alınması gerektiğini önerdi. Fakat Cranbrook, yeterli önlem almadan kalkışmaya niyetli değildi. Sonunda Lytton ve Cranbrook'un görüşleri galip geldi. Şîr Ali'ye 2 Kasım'da; aynı ayın 20'sinde sona eren bir ultimatom gönderildi.⁴³⁴

⁴²⁹ Lady Gwendolen Cecil, *Life of Robert Marquis of Salisbury, 1868-1880*, Vol. II, Printed by Hodder and Stoughton Limited, London, 1921, s. 128, 131.

⁴³⁰ Dodwell, *The Cambridge History of the British Empire*, s. 418.

⁴³¹ Dodwell, *The Cambridge History of the British Empire*, s. 418.

⁴³² George Earle Buckle, *The Life of Benjamin Disraeli Earl of Beaconsfield 1876-1881*, In Succession to W. F. Monypenny, Volume VI, Printed by John Murray, London, 1920, s. 380.

⁴³³ Cecil, *Life of Robert Marquis of Salisbury, 1868-1880*, Vol. II, s. 341; Ayrıca bkz. Dodwell, *The Cambridge History of the British Empire*, s. 418.

⁴³⁴ Dodwell, *The Cambridge History of the British Empire*, s. 419.

Disraeli; 9 Kasım 1878 tarihli parlamento konuşmasında, “*Hindistan İmparatorluğumuzun işgal edilme arifesinde olduğumu ve bazı güçlü ve bilinmeyen düşmanlarla mücadeleye girmek üzere olduğumuzu işittik*” diyerek endişelerini dile getiriyordu.⁴³⁵ Benjamin Disraeli’nin sıkı muhalifi eski başbakan William Ewart Gladstone ise Vambery’nin eserinde aktardığı üzere, 27 Kasım 1878 tarihli ifadesinde Rusya’nın ilerleyişinden korkmadığını belirtiyordu.⁴³⁶ Bu ifade bir bakıma siyasi meydan okuma niteliğindedir.

Şîr Ali, 18 ila 30 Kasım 1878 tarihleri arasında Kâbil’de 250 kadar kabilenin reisi ile bir araya geldi. Sarayda düzenlenen bu toplantıda Emir, kabile reislerine oldukça coşkulu bir karşılama yaptı. Sonrasında Emir, Rus Çarı Alexander’ın Kâbil’e bir heyet gönderdiğini ve bu heyetin dostluk bağlarını güçlendirmek amacı güttüğünü söyledi. Troitsk and Orenburg gibi Rus şehirlerine giden Afgan ticaret kervanlarına, Rusların daima misafirperver davrandıklarını da belirten Şîr Ali, Rus heyetine, kendisine bağlı kabile reislerinin önünde adeta güvence vermişti.⁴³⁷

Şîr Ali ve Afgan sarayı tıpkı bundan 40 yıl öncesinde olduğu gibi yine iki büyük gücün Afgan sarayında etkinlik kazanma yarışının kurbanı olmuştu. İngilizlerle ittifak kurma girişimlerini bir türlü başarıya ulaştıramayan Şîr Ali, sonunda Ruslarla ortak bir zeminde buluşmak zorunda kaldı. Bu zorunluluk, ülkesinin İngilizler tarafından ikinci kez işgal edilmesine neden olacaktı. Esasında Şîr Ali bir noktadan sonra İngilizler’e olan güvenini yitirmişti diyebiliriz. Nitekim İngiliz heyetini ülkesine kabul etmemesi bir yanda İngiliz tarafı ilişkileri yeniden güçlendirmek adına temaslarda bulunmuştur. Hatta Osmanlı Devleti’ni araya sokan İngilizler, II. Abdülhamit’in Kâbil’e elçi göndermesini sağlamış fakat bu girişim de sonuç vermemiştir.⁴³⁸ Sonuç olarak net

⁴³⁵ H. B. Hanna, *The Second Afghan War 1878-79-80, its Causes, its Conduct and its Consequences*, Vol. I, Printed by Archibald Constable & Co., Westminster, 1899, s. 264.

⁴³⁶ Arminius Vambery, *The Coming Struggle for India*, Cassell & Company, Limited: London, Paris, New York & Melbourne, 1885, s. 125; W. E. Gladstone’un liberal parti kabinesi 1880 ile 1885 arasında anti-Rus bir politika izlemiştir. Dolayısıyla Gladstone’un başbakanlık döneminde izlediği anti-Rus politikanın emarelerini 1878’deki kabine konuşmasında görmekteyiz. Bkz. Ian Nish, Politics, “Trade and Communications in East Asia: Thoughts on Anglo-Russian Relations, 1861–1907”, *Modern Asian Studies*, Volume 21, Issue 04, October 1987, s. 671.

⁴³⁷ RSAA/SC/MAC/13/2, “Inclosure in No. 1. Extract from the “Golos” of November 18/30, 1878.”

⁴³⁸ II. Abdülhamit tarafından Kâbil’e elçilik heyetinin gönderilmesi ve ikna çabaları Orhan Yazıcı’nın yüksek lisans tezinde ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yazıcı, *Afganistan’da Rus-İngiliz Nüfuz Mücadelesi (1800-1921)*, ss. 182-186.

biçimde görülmektedir ki tabiatı itibariyle şüpheli olan Şîr Ali Han, İngiliz diplomasisine karşı olan güvenini tamamen yitirmiştir. Bu güvensizlik ise onu Ruslarla iş birliği yapmaya itmiş ve sonucunda İngilizlerin ülkesini ikinci kez işgale kalkmasının önünü açmıştır.

3. BÖLÜM: İKİNCİ İNGİLİZ-AFGAN SAVAŞI VE AFGANİSTAN-HİNDİSTAN SINIRININ BELİRLENMESİ (1878-1893)

Afgan Devleti'nin Rusya Hükümeti ile yakınlaşması, İkinci İngiliz-Afgan Savaşı'nın patlak vermesine yol açtı. Nitekim ilk harekette Şîr Ali'yi tahtından edecek olan bu savaş Auckland'ın ardından İngiliz Hindistanı Genel Valiliği'nin Afganistan'a ilan ettiği ikinci savaş olarak tarihe geçecektir. 1842 yılında yaşanan hezimet, kaybedilen itibar ve yaşanan ağır sarsıntı göz önüne alındığında İngilizlerin bir daha böyle bir savaşa yeltenmeyecekleri düşünülebilirdi. Öyle ki onların zihninde Afganlarla gerçekleştirilecek bir savaş, düşünülemez kadar korkunç bir ihtimaldi. Yine de aynı hükümet tarafından izlenen politikalar ikinci bir savaşı kaçınılmaz kıldı. Üstelik çatışmanın tohumları İngiltere'nin Hindistan sınırı ötesindeki ilk felaketinden yalnızca birkaç yıl sonra ekilmişti.

Tümgeneral Louis Cavagnari, 1878 yılı Haziran ayında 60.000 ile 80.000 kadar Rus askerinin Afganistan üzerine yürümek için Kızıl Arvat ve Çarçûy'da toplandıkları bilgisini Hindistan Hükümeti'ne aktardı. Temmuz ayında ise Stoletov Afgan sarayına adeta diplomatik bir baskın düzenledi. Bunun yanında Stoletov'un, kendisine eşlik eden birliklerin bir kısmını Kâbil ve Amuderya arasındaki belirli noktalarda bıraktığı ve gönderileri sevk etme amaçlı hareketin esasında ülkeyi tam manada araştırmak adına kurgulandığı dahi söylentiler arasındaydı.⁴³⁹ Stoletov'un bu gezisi Semerkand, Karşi ve Buhara gibi önemli şehirleri kapsayan geniş çaplı bir keşifti. Üstelik Afganların da oldukça fazla hoşgörü ve hürmet ile Rusları karşılamış olmaları İngilizleri daha fazla endişelendiriyordu. Bunun üzerine Genel Vali Lytton'un görevlendirdiği İngiliz kafilesi Ali Mescid'e ulaştığında Şîr Ali'nin emri ile Hayber Geçidi'nde durduruldu. Lytton için Şîr Ali'den gelen olumsuz cevaplar ve Rusların hızla büyüyen hegemonya sahaları ağır bir yaraydı ve derhal önlem alınmalıydı. İngiltere Hükümeti 2 Kasım'da bir ultiatom gönderilmesini kabul etti. Bu ultiatomun en kritik noktası ise en geç 20 Kasım'a kadar

⁴³⁹ NAI/F/S/Kabul Affairs/1-1879/File No. 1-18, Russia and Afghanistan, "No. 825, dated St. Petersburg, 27th September 1878. From-Lord A. Loftus, Her Majesty's Ambassador, St. Petersburg, TO-Marquis of Salisbury, Secretary of State for Foreign Affairs."

Emir'den bir cevap beklendiği aksi takdirde Afgan Emiri'nin İngiltere Hükümeti'nin düşmanı olarak ilan edileceği, bilgisiydi. Her ne kadar 2-20 Kasım 1878 tarihleri arası ultümatom için bir sınır belirlese de İngilizler, Afganistan'ın işgali için Ekim ayından itibaren Kuetta, Mülta, Thal, Peşaver ve Kurram saha güçlerini organize etmeye başlamışlardı. ⁴⁴⁰ Nitekim Rusya Hükümeti'nin Stoletiof'u Afganistan'a neden gönderdiğini analizler ekseninde değerlendiren İngilizler, çok geçmeden Afganistan'ı işgale kalkışacaklardı.⁴⁴¹

3.1. İkinci İngiliz-Afgan Savaşı (1878-1880)

Şîr Ali'nin takındığı tavır artık müzakerelerin bir sonuç vermeyeceğinin göstergesiydi ve üç ayrı kola ayrılan ordu ile İngiltere sefer ilan etti. Bunlardan biri Kandahar Saha Gücü'ydü. Korgeneral Donald Stewart'ın komutası altında Sukkur'da mevzilenen bu kolun amacı Kandahar'ın güneyindeki Kuetta'yı güçlendirmek ve Kandahar'ı işgal etmektir. İkincisi Peşaver Vadisi Saha Gücü'ydü. Bu kola Korgeneral Samuel Browne komuta ediyordu. Bu kolun amacı da Hayber Geçidi'ne sahip olmaktır. Bu noktada ilk hedef, Hayber Geçidi ile Peşaver arasında konumlanan Ali Mescid ve beraberindeki kaleyi ele geçirmektir. Böylelikle Hayber Geçidi ve nihai olarak Celalabad işgal edilecektir. En uzak sınırdaki mevzilenen kol ise Kohat ve Thal'da yoğunluk kazanan Kurram Vadisi Gücü'ydü, amacı Celalabad'ın güneyindeki Host şehri ve Kurram Vadisi'ne sahip olmaktır. 22 Ekim 1878'de Binbaşı Frederick Roberts, Genel Sekreterlik döneminde sergilemiş olduğu başarılarından ötürü bu kol gücünün komutanlığına atanmak üzere görevlendirilmişti.⁴⁴² Kâbil, Gazne ve Kandahar kentleri ile Rusya'ya karşı bir tampon inşa edilirken, doğal sınır olarak kabul edilen "Hindukuş Dağları" üzerinde savunma hattı meydana getirildi.⁴⁴³ Böylelikle Afganistan'ın stratejik noktaları bütünüyle işgal edilecek ve her türlü müzakere çabasından sıyrılarak Ruslara yakın politika izleyen Şîr Ali tahttan indirilecek yerine ise İngiltere'nin kontrol mekanizmasını üzerinden eksik etmeyeceği yeni bir hükümdar getirilecektir.

⁴⁴⁰ Hanna, *The Second Afghan War 1878-79-80*, ss. 300-352.

⁴⁴¹ Mehmet Saray, "Türkistan'da Rus-İngiliz Rekabeti", *Tarih Dergisi*, (34), s. 415.

⁴⁴² Forrest, *The Life of Lord Roberts*, s. 54.

⁴⁴³ Omrani, *Rethinking the Durand Line*, s. 48.

Görsel 9: İkinci İngiliz-Afgan Savaşı'nda İngiliz ordularının güzergâhları.

Kaynak: Martin Ewans, *Conflict in Afghanistan Studies in Asymmetric Warfare*, Routledge, London and New York, May. 2016, s. 58.

3.1.1. İngiliz Ordularının Afganistan'ı İşgal Etmesi

21 Kasım 1878'de daha önceden üç kola ayrılan İngiliz orduları, Kurram, Hayber ve Bolan Geçidi üzerinden harekete geçti.⁴⁴⁴ Korgeneral Samuel James Brown, Ali Mescid Kalesi'ne saldırdı. General Roberts Thal'daki sınırı geçti ve General Donald Stewart, Kandahar'a yürümek üzere Kuetta'dan hareket etti. Ertesi gün 22 Kasım'da Ali Mescid Kalesi, İngiliz orduları tarafından ele geçirildi.⁴⁴⁵ 2 Aralık'ta General Roberts, Kâbil'in güneyinde doğrudan başkente ulaşımı olan Peyvar Kotal Geçidi'ni savunan Afgan askerlerinin tamamını dağıtarak, geçidi ele geçirdi.⁴⁴⁶

İngiliz temsilci J. Michell'in 10 Aralık 1878 tarihli memorandumunu ise İngiltere Hükümeti adına bütün süreci özetliyordu. Michell; yetkili ve güvenilir bir şahıs tarafından, Rusya askerî personelinin Hindistan'ı işgal için oluşturduğu bir planın

⁴⁴⁴ Maurice Cowling, "Lytton the Cabinet, and the Russians, August to November 1878", *The English Historical Review*, Vol. LXXVI, Issue: CCXCVIII, 1 January 1961, s. 59.

⁴⁴⁵ Frank A. Clements, *Conflict in Afghanistan, A Historical Encyclopedia*, ABC-CLIO, 2003, s. 286.

⁴⁴⁶ Charles Gray Robertson, *Kurum, Kabul & Kandahar Being a Brief Record of Impressions in Three Campaigns Under General Roberts*, Edinburgh: David Douglas, 1881, s. 238.

varlığından söz ediyordu.⁴⁴⁷ Buna göre, General Kaufmann, bir saptırma yaratmak için Orta Asya'daki 3 ayrı askerî kolu Afganistan sınırına taşıyacaktı. Bu üç kolun amacı, Hayber Geçidi'nden gelebilecek olası bir İngiliz müdahalesini üzerine çekmek olacaktı. Böylelikle esas ana ordu, Gurgân Vadisi'nden Herat'a ve nihayetinde doğrudan Kâbil'e ilerleyecekti. Afganistan'ın bir noktasında Kaufmann'ın ordularıyla birleşecekti. General Louis Melikoff, Kafkasya'dan gelen orduya komuta edecekti ve sonrasında Kaufmann'ın ordularıyla buluştuğunda, en üst komutayı Kaufmann alacaktı. Kaufmann iyi bir yönetici olsa da ünlü Rus askerleri arasında iyi bir stratejist olarak bilinmiyordu. Dolayısıyla Rus işgalci güçlerinin başkomutanlığına atanması karargâhta tartışma konusu olmuştu. Çar ise Kaufmann'ın Orta Asya'daki Rus mülkleri üzerindeki bilgisinden dolayı, bunun aksini düşünüyordu. Kafkasya'daki ordunun teşekkülünden de bahseden Michell, Hindistan'ı işgal için hazırlanan bu planın 1878 Ağustos ayında yayınlandığını da belirtiyordu.⁴⁴⁸ 23 Aralık 1878 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı Daimî Üyesi Lord Tenterden'in (Charles Abbott) Rusya ve Orta Asya başlıklı değerlendirmesi ise İngiltere'nin Afganistan özelinde yeni düzlemdeki konumunu gözler önüne seriyordu. Tenterden, Peşaver'den aldığı raporlara atıfla, Rus misyonunun 22 Temmuz'da Kâbil'e girerken askeri selamlama ile karşılandığını bildirirken Rus Büyükelçi General Stoletov'un, ayın 26'sı ve 30'unda Emir'le görüşüğünü ve 2 Ağustos'ta Emir'in onuruna bir teftiş yapıldığını ifade ediyordu. Esasında Tenterden, Afganların yeni dönemde Ruslara bakış açılarını özetler nitelikte bir değerlendirme yapmıştı. Michell'in memorandumu ve Lord Tenterden'in değerlendirmeleri, İngilizlerin Afganistan'ı işgallerini haklı çıkarır nitelikteydi. Dolayısıyla iki devlet adamının da aynı pencereden baktıkları Afganistan'ın işgali meselesi, dolaylı yoldan Genel Vali Lytton ve Hindistan Hükümeti Dışişleri Bakanı Cranbrook'un eylemlerine güç katıyordu. Bu esnada Kasım ayında askeri harekate başlayan İngiliz ordusu hız kesmeden ilerleyişine devam etti. 20 Aralık'ta Samuel Brown Celalabad'ı işgal etti. Üç gün sonra 23 Aralık'ta Şîr Ali Han, savunma hattında açılan büyük gediklerin ardından Kâbil'den ayrıldı ve yerine, oğlu Yakup Han'ı şehrin valisi olarak atadı.⁴⁴⁹

⁴⁴⁷ NAI/F/S/1878-12/Progs., Nos. 41-44, December 1878, "No. 44. MEMORANDUM."

⁴⁴⁸ NAI/F/S/1878-12/Progs., Nos. 41-44, December 1878, "No. 44. MEMORANDUM."

⁴⁴⁹ Robertson, *Kurum, Kabul & Kandahar Being a Brief Record of Impressions*, s. 238.

İngiltere'nin Rusya Büyükelçisi Augustus Loftus, 27 Aralık tarihli telgrafında, Prens Gortchakoff ile görüşüğünü ve Stoletiof hakkında sorular sorduğunu ifade ediyordu. Gortchakoff, Stoletiof'un Afgan sarayı ile temaslarının geçici olduğunu ve nezaket kuralları çerçevesinde gerçekleştiğini belirtmişti. Aynı zamanda, Çar'ın istediği şekilde hareket etme konusunda özgür olduğunu belirten Gortchakoff, Rusya'nın 80 milyon nüfusu olan devasa bir devlet olduğunu da söyledi. Bu ifadeye karşılık olarak Loftus, Kraliçe'nin 200 milyonluk bir nüfusa hükmettiğini söyledi. Gortchakoff ise İngilizlerin Hindistan'da var olmalarını pek de önemsemediklerini belirten bir tavırla, 200 milyon nüfusun parçalar halinde olduğunu aksine 80 milyonun ise bir bütün halinde yaşadığını söyledi.⁴⁵⁰ Bu konuşmada, Gortchakoff tarafından verilen üstü kapalı mesajlar ve belli belirsiz güvenceler, İngilizlerin içini rahatlatıcak türden değildi. Nitekim 2-30 Ocak 1879 tarihleri arasında General Roberts, Host Vadisi'ni kuşatmış ve Ocak ayının 12'sinde General Donald Stewart Kandahar'ı, 21'inde Kelat-ı Gılca'yı işgal etmişti.⁴⁵¹

Meşhed'den gelen bilgiler, İngilizlerin kaygılarını daha da artırmaya başlamıştı. 31 Aralık 1878'de gelen telgrafta; Merv halkının, Rus askerlerinin Ahal üzerine hareket etmesinden dolayı, alarm durumuna geçtikleri bildiriliyordu.⁴⁵² Afgan sarayının Rusya Hükümeti'ne yakınlaşması ve Rusya'nın Orta Asya coğrafyasındaki güney yönlü işgal hareketleri, 1878 yılı sonlarında savaşın meydana gelmesinin önünü açan en önemli nedendi. Bundan dolayı Rusların Merv'i işgal etmesinin gündeme gelmesi, Kâbil'in bir an önce kontrol altına alınmasının gerekliliğini doğuruyordu. Afganistan üzerine ikinci kez savaş girişiminde bulunan İngilizler, Roberts kumandasında üç koldan gerçekleştirdikleri harekâta kısa sürede sonuç alarak Afgan ordularını etkisiz hale getirmeyi başarmışlardı. 23 Aralık 1878'de Ruslara sığınmak amacıyla ülkesini terk eden Şîr Ali'nin ardından kargaşa içerisindeki devletin merkezine vali tayin ettiği oğlu Muhammed Yakup Han'ın ise ilk büyük yönetim tecrübesinde İngilizlerle antlaşma yoluna gitmekten öte pek bir seçeneği kalmamıştı.

⁴⁵⁰ NAI/F/S/Kabul Affairs/1-1879/File No. 1-18, Russia and Afghanistan, "No. 825, dated St. Petersburg, 27th September 1878. From-Lord A. Loftus, Her Majesty's Ambassador, St. Petersburg, TO-Marquis of Salisbury, Secretary of State for Foreign Affairs."

⁴⁵¹ Robertson, *Kurum, Kabul & Kandahar Being a Brief Record of Impressions*, s. 238.

⁴⁵² Royal Society for Asian Affairs (RSAA), Specific Collections (SC), Papers of Mary Mackay (MAC), Central Asia Parliamentary Papers (13), "Inclosure 1 in No. 3. The Meshed Agent to Mr. R. Thomson.", *Central Asia No.1: Further Correspondence respecting Affairs in Central Asia: 1879*, Printed by Harrison and Sons., 1880.

3.1.2. Kâbil'in Yalnız Valisi – Muhammed Yakup Han ve Gandamak Antlaşması (1879)

Şîr Ali'nin önce ülkesinden kaçması ve ardından 1879 yılının Şubat ayında ölümü yeni bir gelişme olarak sarsıcı etkiler meydana getirdi. Bu durum Abdurrahman tarafında ise yeniden tahta oturma ihtimali adına mükemmel bir fırsat olarak görülüyordu.⁴⁵³ Hiç şüphesiz ölümünden önce Şîr Ali'nin Türkistan'ı işgal eden Ruslara sığınması diğer taht varisleri için yeni bir fırsat meydana getirmişti. Şîr Ali'den sonra kısa süreliğine de olsa tahta Muhammed Yakup Han geçmişti. Yakup Han, tahtta uzun süreli kalmasının tek yolunun İngilizlerle yapacağı makul bir antlaşmadan geçeceğini düşünüyordu ve ailesinin birkaç üyesi ile birlikte Mayıs ayında Gandamak'a geldi.⁴⁵⁴ Bu düşüncenin tezahürü çok geçmeden kendini gösterdi. Yakup Han 30 Mayıs 1879 tarihinde İngilizlerle bir antlaşma imzaladı.

Bu antlaşma Yakup Han'a ilk arzusu olan tahtta kalma garantisini verecekti. Gandamak Antlaşması ile birlikte kısa süreliğine de olsa bir barış süreci meydana gelmişti.⁴⁵⁵ Lakin Yakup Han'ın bu kazanımının elbette bir bedeli olacaktı. Gandamak Antlaşması'nın şartları genel itibariyle İngilizlerin Afganistan üzerinde bir hegemonya kurma girişiminin altyapısını ihtiva ediyordu. İlk olarak antlaşmanın ilanı ile birlikte Afgan Hükümeti ile İngiltere Hükümeti arasında antlaşmanın yapıldığı tarihten itibaren sürekli barış ve dostluk olacağı ilan edilmişti. Şîr Ali'nin tahtı terk edişi ve Yakup Han'ın tahta geçişinin ardından yapılan bu alelacele antlaşma, Yakup Han'ın kendi koltuğunu koruma derdi ile İngiltere'nin Ruslara bir duvar örme arzusunun bir metne maddeler halinde yansımasydı. Antlaşmaya göre;

“1- İşbu Antlaşmanın ilan edildiği günden itibaren bir yanda İngiltere Hükümeti ile öte yanda Afganistan Emiri ve ona bağlı olan dominyonlar ve ardılları arasında sürekli barış ve dostluk olacaktır.

⁴⁵³ Stephen Wheeler, *The Ameer Abdur Rahman*, Ed. S. H. Eyes, Bliss, Sands and Foster, Craven Street, Strand, London 1895, s. 68.

⁴⁵⁴ Bibliothèque nationale de France, “BULLETIN – Paris, le 9 mai 1879, E. Barbier”, *Le XIXe siècle : journal quotidien politique et littéraire* / directeur-rédacteur en chef : Gustave Chadeuil, Paris, 1879-05-10, <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb32757974m>.

⁴⁵⁵ Forbes, *The Afghan Wars 1839-42*, s. 161.

2- Ekselansları Afganistan Emiri ve dominyonları, bu Antlaşma'nın onaylanmasının meydana getirdiği değişim üzerine, Savaş sırasında İngiliz Kuvvetleri ile olan ilişkilerinden tüm sorumluluklarını ortadan kaldırarak tam ve eksiksiz bir af yayınlamak ve derecesi ne olursa olsun herkesi herhangi bir ceza veya tacizden korumakla yükümlüdür.

3- Ekselansları Afganistan Emiri ve dominyonları, Yabancı Devletler ile ilişkilerini İngiltere Hükümeti'nin tavsiyeleri ve istekleri doğrultusunda sürdürmeyi kabul eder. Ekselansları Afganistan Emiri, Yabancı Devletlerle hiçbir antlaşmaya girmeyecek ve İngiltere Hükümeti'nin rızası dışında herhangi bir Yabancı Devletten silah almayacaktır. Bu koşullar altında, İngiltere Hükümeti, para, silah veya birliklerle herhangi bir yabancı saldırganlığa karşı Emir'i destekleyecektir. İngiliz birlikleri herhangi bir zamanda yabancı saldırganlığını kovmak amacıyla Afganistan'a girerse, girdikleri görev tamamlanır tamamlanmaz İngiliz topraklarındaki yerlerine geri döneceklerdir.

4- İngiltere Hükümeti ve Ekselansları Afganistan Emiri arasında kurulan doğrudan ve samimi ilişkilerin sürdürülmesi ve Ekselanslarının hâkimiyet sınırlarının daha iyi korunması için bir İngiliz Temsilcisinin Kâbil'de, rütbesine ve haysiyetine uygun bir ikamet yerinde uygun bir refakatçi ile ikamet etmesi kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte (Emir); İngiltere Hükümeti tarafından, iki devletin çıkarları doğrultusunda önemli herhangi bir dış gerçeğin ortaya çıkması halinde gerekli görüldüğü takdirde, İngiltere Hükümeti'nin, İngiliz Temsilcilerini Afgan sınırlarına uygun eskortlarla gönderme hakkına sahip olacağı konusunda hemfikirdir. Ekselansları Afganistan Emiri'nin kendi adına gönderdiği bir temsilci, Ekselansları Hindistan Genel Valisi'nin ikamet ettiği yerde veya İngiliz Hindistanı'ndaki antlaşmaya varılacak yerlerde konaklayabilir.

5- Ekselansları Afganistan Emir'i ve dominyonları, kendi yetkisi dâhilinde İngiliz Temsilcilerinin kişisel güvenliğini ve onurlu bir muamele göreceklerini garanti eder ve İngiltere Hükümeti kendi adına, (Görevli) Memurlarının, Emir'in egemenliğinin iç yönetimine hiçbir şekilde müdahale etmeyeceğini taahhüt eder.

6- Ekselansları Afganistan Emiri ve dominyonları, kendisi ve halefleri adına, İngiltere Hükümeti'nin izniyle ve hükümlerine uygun olarak, egemenliklerinde barışçıl ticaret yapan İngiliz tüccarlarına engel teşkil etmemeyi taahhüt eder. İki Hükümet arasında zaman zaman karşılıklı olarak üzerinde antlaşmaya varılabilecek düzenlemeler yapılacaktır.

7- İngiltere Hükümeti toprakları ile Ekselansları Afganistan Emiri arasındaki ticaretin sürdürülebilmesi için Emir, tüccarların korunmasını sağlamak ve malların Afganistan'ın bilinen geleneksel yolları boyunca geçişini kolaylaştırmak için elinden geleni yapmayı kabul eder. Bu yollar, iki Hükümet tarafından trafiğin genel rahatlığı için en uygun olan şekliyle aralarında karşılıklı olarak belirlenebilecek ve mali düzenlemeler kapsamında en uygun kararı verebilecek şekilde geliştirilecek ve korunacaktır. Bahsi geçen yolların bakımı ve güvenliği, bu yollar üzerinden taşınan mallar üzerine yüklenecek görevlerin yerine getirilmesi ve Ekselansları ile ticaretin korunması ve geliştirilmesi için yapılan düzenlemeler ayrı bir Ticari Antlaşmada belirtilen hükümlerle bir yıl içinde sonuçlandırılacaktır.

8- Müttefik Hükümetler arasındaki iletişimi kolaylaştırmak ve iki ülke arasındaki ilişki ve ticari ilişkilere yardım etmek ve geliştirmek amacıyla, Kurram'dan Kâbil'e İngiliz Hükümeti tarafından ve masrafları karşılığında bir telgraf hattı inşa edilmesi konusunda antlaşmaya varılmıştır ve Afganistan Emiri bu telgraf hattının uygun şekilde korunmasını sağlamayı taahhüt eder.

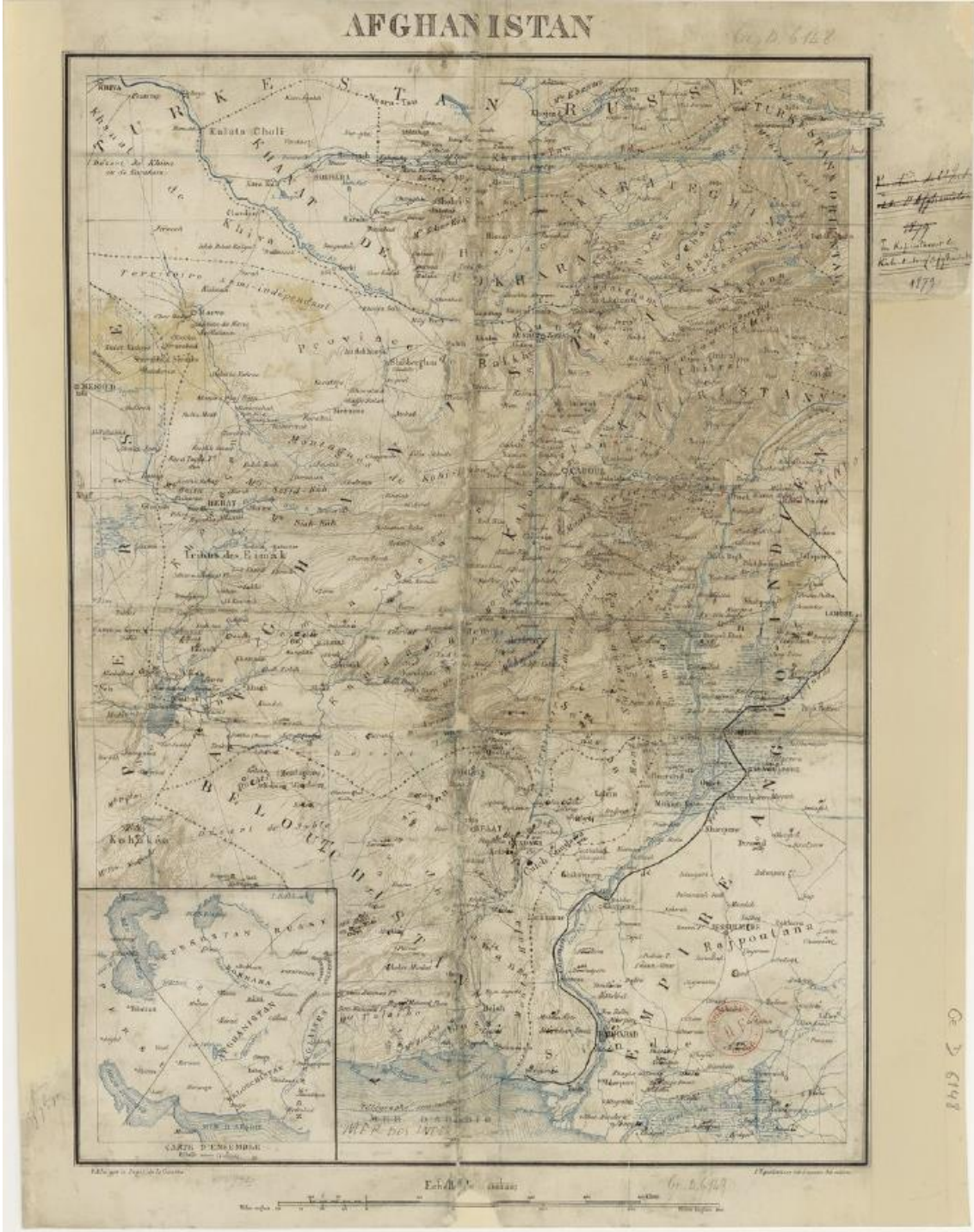
9- Yukarıdaki Maddelerle kanıtlanmış ve güvence altına alınmış iki Devlet arasında dostane bir ittifakın yenilenmesi göz önünde bulundurularak, İngiltere Hükümeti Afganistan Emiri'nin, şu an İngiliz ordularının kontrolü altında bulunan Kandahar ve Cellâlâbâd şehirlerine olan hâkimiyetini Kurram, Pishin ve Sibi bölgeleri hariç olmak üzere yeniler. Ekselansları Afganistan Emiri ve dominyonları, ekte yer alan programda tanımlanan sınırlara göre Kurram, Pishin ve Sibi bölgelerinin İngiltere Hükümeti'nin korunması ve idari kontrolü altında kalacağı konusunda hemfikirdir: söz konusu kasabalar adanmış topraklar olarak kabul edilir ve Afgan Krallığı'ndan kalıcı olarak

kopmuş kabul edilmez. Bu şehirlerin elde ettikleri gelirler Afganistan Emirliği'ne ödenir.

10- İngiltere Hükümeti, meşru otoritesinin kurtarılması ve sürdürülmesinde daha fazla destek için ve yukarıdaki Maddeler tarafından öngörülen taahhütlerin tamamında etkili bir şekilde yerine getirilmesi göz önüne alındığında, Ekselansları Afganistan Emiri'ne ve haleflerine yılda altı bin Rupi'lik ödeme yapmayı kabul eder.”⁴⁵⁶

Antlaşmanın birinci maddesi doğrudan Yakup Han'ın arzusuna hitap ederken üçüncü maddesi ise İngilizlerin kontrol mekanizmasını inşa ediyordu. Buna göre Afgan Emiri ve ona bağlı olan dominyonları, dış ilişkiler söz konusu olduğunda İngiltere Hükümeti'nin görüş ve tavsiyelerini alacak ve bir mutabakat içerisinde bu görüş ve tavsiyelere uyumlu hareket edeceklerdir. Bu maddenin bir yaptırımı olarak Afgan Emiri, İngiltere Hükümeti'nin onaylamadığı bir durumda herhangi bir devletle münasebet kuramayacak yahut bir antlaşma içerisine giremeyecekti. Bu şartlara uyulduğu takdirde herhangi bir dış tehdit veya işgal girişimi karşısında İngiltere Hükümeti, Afgan Emiri'ne para, silah ve asker yardımında bulunacaktı.

⁴⁵⁶ BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, “AFGHANISTAN-NO. VI-1879. Treaty between the British Government and His Highness Muhammad Yakub Khan, Amir of Afghanistan and its dependencies, concluded at Gandamak on the 26th May 1879, by His Highness the Amir Muhammad Yakub Khan on his own part, and on the part of the British Government by Major P.L.N. Cavagnari, C.S.I., Political Officer on Special Duty, in virtue of full powers vested in him by the Right Honorable Edward Robert Lytton Bulwer-Lytton of Knebworth, and a Baronet, Grand Master of the Most Exalted Order of the Star of India, Knight Grand Cross of the Most Honorable Order of the Bath, Grand Master of the Order of the Indian Empire, Viceroy and Governor-General of India”.

Görsel 10: 1879 tarihli Afganistan haritası.

Kaynak: Bibliothèque nationale de France, France. Dépôt de la guerre, *Afghanistan*, Dépôt de la Guerre (Paris), 1879. <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb40593459p>.

İngiltere Hükümeti ve Afgan Hükümeti arasında uzlaşılan bir diğer nokta ise egemenliklerinin sınırlarının daha iyi korunması ve yakın ilişkilerin sürdürülmesine yönelik olarak, bir İngiliz temsilcinin Kâbil'de ikamet etmesi ve rütbesine ve

haysiyetine uygun bir ikamet yerinde koruma altında konaklama izni verilmesi oldu. Öte yandan gerekli durumlarda her türlü önlemi almak adına bir İngiliz temsilcisinin bölgeye gelmesi ve beraberinde bir koruma heyeti bulundurmasının önü açıldı. Nitekim Alexander Burnes gibi deneyimli bir İngilizin Afganlar tarafından bir isyan anında öldürülmüş olması İngilizleri bu gibi hususlarda oldukça hassas davranmaya itiyordu. Buna karşılık gerekli gördüğünde Afgan Emiri de Hindistan'da temsilci bulundurabilecekti. Müttefik hükümetler arasındaki iletişimi kolaylaştırmak ve iki ülke arasındaki siyasi ve ticari ilişkilere yardım etmek ve geliştirmek için, Kurram'dan Kâbil'e bedeli karşılığında İngiltere Hükümeti tarafından bir telgraf hattının inşa edilmesi kararlaştırıldı ve Afgan Hükümeti, bu telgraf hattının uygun şekilde korunacağını taahhüt etti. Bunun yanında karşılıklı ticari imtiyazların da tanındığı antlaşma ile birlikte İngiltere, Afganistan üzerindeki tüm avantajlı kartları elinde toplamıştı. Lakin Gandamak Antlaşması ile meydana gelen barış süreci kısa sürecekti. Nitekim alelacele meydana getirilen antlaşmanın hükümleri, Afgan halkının çıkarlarından çok Yakup Han'ın çıkarlarını tatmin eder nitelikteydi. Öyle ki koltuğunu güçlendirmeye çalışan Emir şimdi hesaplarının aksine toplumsal bir isyan ile karşı karşıya kalacaktı.

3.1.3. Değişen Zaman Değişmeyen Direniş – Afganların Britanya Ordusuna Karşı Ayaklanması (1879-1880)

26 Mayıs 1879 tarihli Gandamak Antlaşması Yakup Han'ın ülke siyaseti içerisindeki konumunu güçlendirmişti veya en azından Yakup Han'ın düşüncesi bu yöneydi. Babasının ülkesini terketmesi ve kritik noktaların İngiliz orduları tarafından işgal edilmesi esasında ona başka bir çare bırakmamıştı. İnşa edilen barış ortamı ise aldaticıydı.⁴⁵⁷ Yakup Han'ın seleflerinden bir tanesi ile ortak bir yanı vardı ki bu Afgan topraklarında kabul görmeyen bir şeydi. Tıpkı Şah Şücâ gibi o da İngilizlerle daha doğrusu Afganların gözünden bakıldığında işgalcilerle masaya oturmuş ve onların desteğini alarak tahtını güçlendirmişti. İngilizler açısından bakıldığında ise Afganistan Rusların baskısından bir şekilde kurtarılmalı ve Afganistan'ın dışişleri İngiltere

⁴⁵⁷ Gandamak Antlaşması metni için (Bkz. Ek-10) BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN-NO. VI-1879, 'A collection of treaties, engagements and sanads relating to India and neighbouring countries' British Library: India Office Records and Private Papers, 1933".

tarafından yönetilmeliydi ki bu antlaşma ile öyle oldu. Lytton, uygulamış olduğu Afganistan politikasının başarısından oldukça memnundu ve bu memnuniyet İngiltere Hükümeti ve Tümgeneral Louis Cavagnari gibi sınır uzmanları tarafından da paylaşılıyordu. Rus kaynaklarında ise Gandamak Antlaşması barışçıl olmasından ziyade eşitliği ortadan kaldıran, köleleştirici bir antlaşma olarak gösterilmektedir. Yakup Han'ın İngilizlere karşı sempatisi olduğunun vurgulanarak, Şîr Ali'nin veliahtının işgalcilere yani İngilizlere boyun eğdiği belirtilmektedir.⁴⁵⁸ Rus kaynaklarının Gandamak Antlaşması'nı bu şekilde tanımlaması elbette şaşırtıcı değildir. Nitekim İngiltere Hükümeti'nin Afgan Devleti'nin dış politikasını yönlendirme amaçlı meydana getirdiği antlaşma maddeleri sonucunda, İngiltere, Rusya Hükümeti'nin Afganistan'ın kuzeyinde Afgan Emiri ile girişeceği her türlü diplomatik münasebete dâhil olmuştu.

Gandamak Antlaşması'nın imzalanmasının ardından yaklaşık 2 ay sonra Louis Cavagnari, 24 Temmuz 1879'da antlaşmanın hükümlerini görüşmek üzere Kâbil'e geldi.⁴⁵⁹ Cavagnari liderliğindeki İngiliz misyonu, antlaşmanın ardından gönderilen ilk temsilciler olarak Temmuz ayında Kâbil'e vardılar.⁴⁶⁰ Cavagnari, Kâbil'e geldiğinde kendi adına tecrübelerine kulak vererek hareket etmişti. Burnes'in aksine daha dikkatliydi. Alexander Burnes'in eseri okuduğunda anlaşılır ki onun ile Kâbil arasında ayrı bir bağ oluşmuştu ve o artık bir Afgan gibi yaşamaya başlamıştı. Bu durum Afgan halkı nezdinde hoş karşılanabilir bir durum değildi ve kötü neticeler meydana getirdi. Cavagnari ise hiçbir zaman temkinliliği elden bırakmamış olmasına rağmen bir hata yapmıştı. Bu hata, İngiliz heyetinin Bâlâ Hisar'da konaklamış olmasıydı.⁴⁶¹ Esasında Cavagnari ve beraberindeki heyetin bir kale içerisinde konaklamasına neden olan şey, Burnes'in, Afgan toprakları içerisinde kendi halindeki evinde öldürülmüş olmasıydı. Cavagnari aynı zamanda Kâbil'deki kadınlardan da uzak durmuştu. Lakin bir İngiliz temsilcisinin Afgan sarayında konaklıyor olması halkı daha çok kin ve nefrete sürüklemiş oldu. Gerek sarayın içerisindeki Afgan askerler ve gerekse dışarıdakiler bu tabloyu görmeye bir son vermek istiyorlardı.

⁴⁵⁸ Нафтула Аронович Халфин, “Важный источник по истории Средней Азии и Афганистана”, *Бухара и Афганистан в начале 80-х годов XIX в.: (журналы командировок Г. А. Арндаренко)*, Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1974, s. 6.

⁴⁵⁹ Howard Hensman, *The Afghan War of 1879-80*, Printed by W. H. Allen, London, 1881, s. 1.

⁴⁶⁰ Fraser-Tytler, *A Study of Political Developments*, s. 147.

⁴⁶¹ Fayz Muhammad Kâtib Hazārah, *Sirāj al-tawārikh*, The History of Afghanistan, 3. Cilt, 1. Bölüm, Translated by R. D. McChesney and M. M. Khorrami, Brill, Leiden-Boston, 2013, s. 352.

Altı hafta süren sessizliğin ardından 3 Eylül 1879 tarihinde evlerinde Afgan askerleri tarafından saldırıya uğradılar. Teğmen Hamilton komutasındaki koruma ekibi bir direniş sergilemeye çabaladı ancak bu esnada Emir Yakup Han herhangi bir müdahalede bulunmadı ve birkaç saat kadar süren çatışmanın ardından İngiliz heyetinin tüm üyeleri öldürüldüler. Böylece Hindistan Genel Valisi, Lady Cavagnari'ye kocasının ölüm haberini verirken diğer yandan İngiltere'nin ikinci kez Afganistan'a hâkim olma ve Hindistan'ın kuzeybatı sınırını kontrol altına alma girişimi de başarısızlıkla sonuçlanmış oluyordu.⁴⁶² “Kâbil Katliamı” başlıklı 22 Eylül 1879 tarihli haber Cavagnari'nin ölüm haberini verirken Bâlâ Hisar'ın İngilizlerin zihnindeki imajını adeta ölümsüzleştiriyordu.⁴⁶³ Onun ölümü, ani ve sert biçimde olmuştu ve bu durum, Burnes'in ölüm haberinin yaşattığı travmanın bir benzeriydi.⁴⁶⁴

1879 tarihli Gandamak Antlaşması böylelikle pratiğe dökülmeden kısa sürede ortadan kalktı ve yeni bir karmaşık dönem meydana geldi. Hâlihazırda üç kola ayrılmış bir İngiliz ordusu mevcuttu. Bu ordulara Celalabad ve Kandahar'ı yeniden işgal etmeleri için emir verildi. Roberts, Kurram Vadisi'nden doğrudan Kâbil'e geçme talimatı verdi. 11 Eylül'de Tuğgeneral Massey, Roberts'ın kuvvetlerinin Kâbil'e geçişlerini hızlandırmak için Şütür Gerdan Geçidi'ni işgal etti. 1 Ekim'de Kâbil'in güneyinde şehre yaklaşık 65 km uzaklıktaki Logar Vadisi'ne ulaşan Roberts, Emir'le bir araya geldi ve Yakup Han'ın davranışları onda şüphe uyandırdı.⁴⁶⁵ Esasında Cavagnari ve diğer İngiliz subayların ani bir suikast girişimiyle öldürülmesi, Roberts'ta kuşku uyandırmıştı. Nitekim Emir'in bu baskın esnasında hiçbir müdahalede bulunmamış olması, Gandamak'ta verilen garantinin gerçekçi olmadığını gösteriyordu. Bu görüşmenin ardından ileri harekâtına devam eden İngiliz-Hint ordusu, 6 Ekim'de Çehar Âsiyâb'da Afganlar ile girilen çatışmada galip geldi ve Roberts, Kâbil'in yalnızca 12 kilometre güneyindeki bu kritik noktayı işgal etmiş oldu.⁴⁶⁶ 12 Ekim'de Kâbil işgal edildiğinde

⁴⁶² Kally Prosono, *The Life and Career of Major Sir Louis Cavagnari, British Envoy at Cabul*, Compiled by Kally Prosono, Calcutta, 1881, s. 150-151.

⁴⁶³ PHN/Our Own Correspondent, “The Cabul Massacre. Peshawur. Sept. 14.”, *The Times of India (1861-current)*, Sep. 22, 1879, s. 2.

⁴⁶⁴ Shane Gail Malhotra, *Reading Between the Lines, 1839-1939: Popular Narratives of the Afghan Frontier*, PhD Thesis, School and Arts Faculty, The Open University, 18 September 2013, s. 151.

⁴⁶⁵ H. B. Hanna, *Indian Problems No. 1 – Can Russia Invade India?*, Printed by Archibald Constable and Co., 1895, Westminster, 1895, s. 15.

⁴⁶⁶ Robertson, *Kurum, Kabul & Kandahar Being a Brief Record of Impressions*, s. 238.

Roberts'in emri altında 60.000 asker vardı.⁴⁶⁷ Kısa bir süre sonra, Kâbil'in yaklaşık 12 km güneyindeki Çehar Âsiyâb mıntıkasındaki Afgan güçleriyle gerçekleştirilen mücadeleden sonra, 12 Ekim'de Bâlâ Hisar işgal edildi. 14-19 Ekim tarihleri arasında Afgan kabileleri Ali Kel ve Şütür Gerdan Geçidi'ne saldırdılarsa da başarılı olamadılar ve geri püskürtüldüler.⁴⁶⁸ Yakup Han mevcut durumdan memnun değildi ve Şah Şucâ ile aynı kaderi paylaşmamak için tahttan feragat etti ve ailesi ile birlikte Hindistan'a götürüldü. Böylelikle Kâbil ve çevresindeki ülkenin sorumluluğunu üstlenen Roberts yeni bir yapılanmaya gitti. Hazineyi devraldı, İngiliz heyetine düzenlenen saldırıya katılmış olduğundan şüphelenilenleri yargılamak için bir mahkeme kurdu ve bir bildiriyle çeşitli kabile reislerine, emirlerine riayet göstermelerini söyledi ve sivil yönetime, gelir idaresini sürdürmeleri talimatını verdi. Afgan Hükümeti'ne İngilizler tarafından el konulduğu ilan edildi.⁴⁶⁹

Aralık ayında, Afgan güçlerinin Kâbil'in doğusunda Meydan Vadisi'nde kenti yeniden ele geçirmek için toplandıkları bilgisi Roberts'a ulaştı. Ayın sonunda Afgan güçleri kesin bir yenilgiye uğratıldı. Peşaver ile iletişim tekrar sağlanırken Kâbil yeniden güvenli bölge olarak tesis edildi. Güney Afganistan tamamıyla sessizliğe bürünmüştü. Gılcaylarla şiddetli çarpışmaların ardından Kâbil'e ulaşan Donald Stewart ve komuta ettiği güç, askeri ve sivil yönetimin kontrolünü üstlendi. Böylelikle İngilizler tarihte ikinci kez Kâbil'e sahip oldular.⁴⁷⁰ Yakup Han'ın tahttan feragat etmesinin ardından Gazi Muhammed Eyüp Han tahta oturtulduysa da Cavagnari ve İngiliz kfilesinin öldürülmesi olayında bir parmağı olduğu iddiası sonucu tahttan uzaklaştırıldı.

Bu süreçte İngiltere'nin Rusya karşısında hem Avrupa'da Berlin Antlaşması ve hem de Orta Asya'da Afganistan'ı işgali ile iki cephede başarılı bir politika izlediği söylenebilir.⁴⁷¹ İlk etapta Rusya'nın rövanş niteliğindeki Orta Asya'daki faaliyetlerine, Afganistan'ın işgali ile birlikte ket vuran İngilizler, Kâbil yönetimini ele geçirdikleri an

⁴⁶⁷ Hanna, *Indian Problems No. I – Can Russia Invade India?*, s. 15.

⁴⁶⁸ Adamec, *The A to Z the Afghan Wars*, s. XCVII.

⁴⁶⁹ H. B. Hanna, *The Second Afghan War 1878-79-80 its Causes, its Conduct, and its Consequences*, Vol. III, Printed by Constable & Co., London, 1910, s. 86; Ayrıca Bkz. Fraser-Tytler, *A Study of Political Developments*, s. 147.

⁴⁷⁰ Fraser-Tytler, *A Study of Political Developments*, s. 147-148.

⁴⁷¹ Christopher M. Wyatt, *Afghanistan and The Defence of Empire Diplomacy and Strategy during the Great Game*, J. B. Tauris, London, 2011, s. 6-7.

büyük bir avantajı elde etmişlerdi. Lakin Afganistan toprakları tıpkı 1838-42’de olduğu gibi İngilizleri yeni bir buhrana sürükleyecekti. Afganistan, bu dönemde önce taht problemlerine ve sonrasında diplomatik faaliyetlere tanıklık edecekti. İkinci İngiliz-Afgan Savaşı başlamış, Kâbil İngilizler tarafından ele geçirilmişti. Sırada kukla bir yönetim inşa etmek vardı. İngilizlerin bu noktada unuttukları tek ve belki de en önemli şey savaşın henüz bitmemiş olduğuydu.

3.1.4. Eyüp Han’ın Direnişi Karşısında İngiliz Desteğini Alan Abdurrahman’ın Tahta Oturması (1880)

İngiltere Hükümeti’nin savaşın ardından ilk arayışı kukla yönetimi inşa edecekleri ideal bir hükümdar üzerineydi. Daha önceden elde ettiği avantajları yitirmeden bir hamle yapmalıydı. İngilizler, Afganistan’ı birden fazla hükümdar arasında bölmek ya da Yakup’un kardeşi Eyüp Han’ı tahta yerleştirmek de dâhil olmak üzere bir dizi olası siyasi çözüm düşündüler. Mart ayında Lord Lytton’a ulaşan raporda Eyüp Han’ın kuzeni Abdurrahman’ın Afganistan’ın kuzeyinde olduğu bildirildi.⁴⁷² Bu ihtimallerin neticesinde Eyüp Han’ın kuzeni Abdurrahman’ı, Afgan tahtına oturtmaya karar verdiler.⁴⁷³ Kandahar’ı pazarlığa dahi dâhil etmeyen İngilizler, Abdurrahman’a, amcası Şîr Ali’nin ikinci oğlu ve kendisinin kuzeni olan Eyüp Han’ın ikamet ettiği Herat dâhil olmak üzere kalan toprakları vaat ettiler. Burada önemli olan nokta Abdurrahman’ın başına buyruk bir yönetici profili olmamasıydı. Nitekim İngilizler bundan önce Şîr Ali ile aynı problemi yaşamış ve bunun neticesinde Şîr Ali’nin Ruslara yakınlaşması bir anda devasa bir savaşa zemin hazırlamıştı. Dolayısıyla birincil istek Abdurrahman’ın özellikle dış ilişkilerde bağımsız bir tavır takınmamasıydı. İki büyük güç arasında çalkantıyla geçen on yılların ardından Fraser-Tytler’in ifadesiyle “*Abdurrahman Han, Pamirler’den Pers sınırına kadar uzanan uzun bir sınır çizgisinin meydana getirilmesinde nihai dengeye yol açacak zor ve hassas müzakerelerde oynayacağı rolün çok net olarak farkındaydı*”.⁴⁷⁴ Abdurrahman, İngiliz desteği olmadan Rus tazyiki karşısında dayanamayacağını bilincindeydi. Nitekim 1879’da General Lazarev

⁴⁷² Chisholm, “Abdur Rahman Khan”, s. 37.

⁴⁷³ Robert Wilkinson-Latham, *North-West Frontier 1837–1947*, London: Osprey Publishing, 1998, ss. 16–17. Ayrıca bkz. Michael Barthorp, *Afghan Wars and the North-West Frontier 1839–1947*, London: Cassell, 2002, ss. 81–85.

⁴⁷⁴ Fraser-Tytler, *A Study of Political Developments*, s. 152.

komutasında Göktepe’de Türkmenler’e saldıran Rusya, her ne kadar başarısız olsa da 1881’de Skobelev komutasında Göktepe’yi alacaktı.⁴⁷⁵ Rusya’nın ilerlemeci politikası İngiltere’nin hızlı adımlarla yeni politikalar oluşturmasını gerekli kılıyordu.

28 Nisan 1880’de İngiltere’de meydana gelen hükümet değişikliğinin ardından Disraeli hükümeti yerine Gladstone’un başkanlık ettiği yeni bir yönetim geldi. Gladstone, seleflerinin Afganistan politikaları ekseninde mümkün olduğu kadar ilerleme kaydedileceği taahhüdünde bulundu. İngiliz Hindistanı Genel Valisi Lytton kendi siyasi çevresi ile birlikte istifa ederken, bir ay sonra Hindistan Genel Valiliği’ne Lord Ripon atandı.⁴⁷⁶ Afganistan yerinden oynatılamazdı elbette. Bu ülkeye savaş ilan etmek de bir o kadar pahalı sonuçlar doğuruyordu. Kaybedilen diplomatlar, yaşamları ve beraberinde Orta Asya genelinde bozulan imaj düzeltilmeliydi. Yeni Hükümet ve yeni Genel Vali şimdi farklı ancak köklü bir girişimde bulunacaklardı. Ancak bunun yolu Abdurrahman’ın İngiltere’ye olan bağlılığının gerçekliğinden geçiyordu. Ancak Afganistan’da suların tam anlamıyla durulduğunu veya tahtta bir başkasının iddiasının olmadığını kim söyleyebilirdi.

1879 yılı Aralık ayı boyunca Gazi Muhammed Can liderliğindeki Afgan kabilelerinin saldırılarını savuşturmak ile uğraşan İngiliz ordusu giderek daha büyük bir problemin içerisine doğru ilerliyordu. Donald Stewart, 1 Nisan 1880’de beraberindeki kuvvetleriyle Kandahar’dan Kâbil’e doğru yürüyüşe geçti. Kâbil’in savunması her anlamda çok önemliydi. 19 Nisan’da Ahmed Kel Savaşı’nda Afganları yenilgiye uğratan Stewart, 21 Nisan’da Gazne’nin ötesindeki Afgan güçlerini de savuşturdu. 25 Nisan’da ise Albay Jenkyns’in kıtası, Çehar Âsiyâb’da bozguna uğradı. Stewart, 2 Mayıs’ta Kâbil’e ulaştı ve yaklaşık 1,5 ay sonra 15 Haziran’da Serdar Eyüp Han’ın Herat’tan Kandahar’a ilerlediği duyuldu.⁴⁷⁷

⁴⁷⁵ Çapraz, “Çarlık Rusyası’nın Türkistan’da Hâkimiyet Kurması”, s. 63; Ayrıca Bkz. Edmond O’Donovan, *The Merv Oasis, Travels and Adventures East of the Caspian During the Years 1879-80-81*, Printed by G. P. Putnam’s Sons, New York, 1883, s. 8.

⁴⁷⁶ Fraser-Tytler, *A Study of Political Developments*, s. 153; Ayrıca Bkz. C. Collin Davies, *The Problem of the North-West Frontier 1890-1908 with a Survey of Policy since 1849*, Cambridge University Press, Great Britain, 1932, s. 15.

⁴⁷⁷ Robertson, *Kurum, Kabul & Kandahar Being a Brief Record of Impressions*, s. 239.

15 Haziran 1880'de Eyüp Han, ordusu ile birlikte Herat'tan ayrılarak Kandahar'a doğru yürümeye başladığında İngilizler derhal tertiplenmişlerdi. 10 Temmuz'da General Burrows komutasında bir tugay ve Vali Muhammed ile askerleri Helmand'da, Eyüp Han'ı durdurmak üzere pozisyon aldılar. Dört gün sonra Vali Muhammed'in askerleri isyan ederek Eyüp Han'ın tarafına geçince, Burrows tugayıyla birlikte yaklaşık 60 kilometre ötedeki Kuşk Nahud'a geri çekildi.⁴⁷⁸ Bu esnada İngilizler bir an önce Afgan tahtına kimin oturacağını netleştirmek adına harekete geçtiler. Abdurrahman, 22 Temmuz'da Hindukuş'u geçip Kâbil'in yaklaşık 40 kilometre kuzeyindeki Kuh-i Daman Vadisi'ne ulaştı ve Kâbil'in kuzeyindeki Çârikar ile Kâbil arasında alelade bir törenle Emir olarak kabul edildi.⁴⁷⁹

General Burrows, 27 Temmuz'da Meyvend yakınlarında bulunan Eyüp Han'ın askerlerine saldırdı. Meydana gelen savaşta İngilizler hiç beklemedikleri bir netice ile karşılaştılar. Eyüp Han Kandahar'ın hemen doğusunda Meyvend'de İngiliz ordusunu adeta bozguna uğrattı. Eyüp Han halk tarafından ciddi bir desteğe sahipti. Dolayısıyla bu yenilgi daha ileride Eyüp Han'ın güçlenmesini ve tahtı ele geçirmesini sağlayabilirdi. Nitekim onun mücadelesi yalnızca Abdurrahman ile değil aynı zamanda Afganistan'ın birlik ve bütünlüğü ile de alakalıydı. Bu nedenle hem Abdurrahman ve hem de Hindistan Hükümeti nezdinde ortak bir tehdit unsuru olmuştu. Hindistan Hükümeti Abdurrahman'a yardımcı olarak para ve silah yardımıyla bulunmaktan çekinmedi.⁴⁸⁰ Eyüp Han, Kandahar'ın etrafını saran üç noktayı işgal etmişti ve üç kola ayrılan ordusuyla 6 Ağustos'ta Kandahar'a yürümeye başlamıştı.⁴⁸¹ General Roberts, 8 Ağustos'ta Kâbil'den hareket ederek Kandahar'a doğru yola koyuldu. 11 Ağustos'ta ise Stewart kendi birlikleriyle Kâbil'den çekildi ve şehri Emir Abdurrahman Han'a bıraktı. 16 Ağustos'ta Kandahar garnizonunun ani saldırısını ağır kayıplar verdirerek geri püskürten Eyüp Han, 25 Ağustos'ta Kandahar'ın kuşatmasını durdurarak ordusunu toparladı. 31 Ağustos'ta Kandahar'a gelen Roberts, Eyüp Han'ın ordusunun hareketini dikkatlice takip etti. Bu takip önemliydi aksi takdirde Eyüp Han'ın gücünün ölçeği

⁴⁷⁸ Sidney H. Shadbolt, *Afghan Campaigns of 1878, 1880: Historical Division*, Andrews UK Limited, 23 Ekim 2012, s. 326.

⁴⁷⁹ Fraser-Tytler, *A Study of Political Developments*, s. 153.

⁴⁸⁰ Kakar, *Afghanistan A Study In International Political Developments*, s. 81.

⁴⁸¹ Gallica.Bnf.Fr., "Telegrammes De La Nuit Et Du Matin, Simla, 18 août.", *La Liberté*, Muller, Charles. Directeur de Publication, Paris, 1880-08-20, <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb328066631>.

tahmin edilemiyordu ve bulunduğu noktada bu hareketin sonlandırılması gerekiyordu. Roberts, 1 Eylül 1880’de Kandahar dışında Bâlâ Vali’de gerçekleştirdiği saldırı ile harekete geçti. Eyüp Han’ın ordusu burada dağıtıldı ve tüm silahlarına el konuldu.⁴⁸² Birkaç ay sonra 21 Nisan 1881’de İngiliz orduları Kandahar’dan geri çekildiler ve Afgan topraklarını terkettiler.⁴⁸³

1878-80 tarihleri arasında meydana gelen savaş neticeleri bakımından İngilizlerin hem prestij kaybına uğramalarına yol açmış hem de ileri gelen birçok askeri personelin yitirilmesine neden olmuştu. İngilizler, İkinci İngiliz-Afgan Savaşı’nda birincisi kadar büyük bir hezimet yaşamamış olsalar da bu onlar için bir çöküş niteliğindedir.⁴⁸⁴ Bir bakıma 1880 yılı İngilizlerin Afganistan’da dibe vurdukları yıl olmuştu.⁴⁸⁵ Afganistan siyasetinde geline nokta Rusya her ne kadar kuzey sınırlarını yıpratmış olursa olsun Kâbil’i iki kez işgal etmiş olan İngilizlerdi ve bu Afgan halkının zihinlerinde daimî bir düşmanlığın temellerini atmıştı. Bu savaşın ardından İngilizler adına memnun edici tek şey Abdurrahman’ın tahta geçmesi ve Eyüp Han tehdidinin ortadan kaldırılmasıydı. İngiltere Hükümeti, Afganistan’da birçok şeyi değiştirmiş olmanın yanında geride Abdurrahman Han’ı bırakarak, Afgan sarayında etkinliği sürdürme prensibini devam ettirmişti.

3.2. Emir Abdurrahman Han Dönemi: “Demir Emir” ve Merkezî Politika

22 Temmuz 1880’de, Afgan tahtına oturan Abdurrahman için bu tarih, onun zorlu serüveninin başlangıcını ifade ediyordu. Onun dönemini veya tahta oturduğunda Afganistan’ın vaziyetini en iyi anlatan cümle yine kendisine aittir. Emir Abdurrahman Han; “*insanlar, Kâbil tahtına sahip olduğum günden beri, mutluluk ve neşe çağımın başladığını düşünmüş olabilirler, ama öyle değildi; tam tersine, o andan itibaren*

⁴⁸² David Gore, *Soldiers, Saints and Scallywags: Stirring Tales from Family History*, 2009, s. 175.

⁴⁸³ Robertson, *Kurum, Kabul & Kandahar Being a Brief Record of Impressions*, s. 240.

⁴⁸⁴ Alexander Morrison, “Beyond the ‘Great Game’: the Russian Origins of the Second Anglo-Afghan Wars”, *Modern Asian Studies*, 51.3, 2017, s. 690.

⁴⁸⁵ ‘Abd al-Ḥakīm Ṭabībī, *Diyūrānd va Gandumak: mu‘āhadāt ghayr huqūqī mībāshand*, Maṭba‘ah-’i ‘Umūmī, Kābul h.1332/m.1953, s. 3.

özgürlüğüm kısıtlandı, zorluk zamanları başladı, hayal kırıklıkları, kaygılar ve keder arttı”, demiştir.⁴⁸⁶

Abdurrahman Han’ın Emir olarak ilan edilmesinden kısa süre sonra İngiliz kuvvetleri Kâbil’i tahliye etmişler ve birkaç ay içinde de Afgan topraklarını terketmişlerdi. Bunun yanında Lytton tarafından hazırlanan Gandamak Antlaşması ise olduğu gibi korundu.⁴⁸⁷ Böylelikle Yakup Han’ın ardından İngiliz ordularını adeta sarsan Eyüp Han tahttan uzaklaştırılmış ve daha önceden Ruslara sığınmış olan ve Rus yanlısı görünen Emir Abdurrahman Han bu safa çekilerek tahta oturma karşılığında Gandamak Antlaşması hükümleri ile kontrol altına alınmıştı. İngiltere’deki yeni hükümetin eskisine nazaran politikayı değiştirerek Afgan topraklarındaki bütün birlikleri Kandahar üzerinden geri çekme kararı alması, hem Gandamak Antlaşması’nın tekrar yürürlüğe konmasından hem de askerî hareketlerin aşırı maliyetlerinden dolayı, makul bir karar olarak görünmektedir.⁴⁸⁸

3.2.1. Savaşın Ardından İngilizlerin Faaliyetleri

Hindistan ve Kâbil arasındaki en büyük yol olan Hayber Geçidi, savaşın ardından İngilizler tarafından ele geçirildi ve kabile mensupları olan erkekler yol korucuları olarak görevlendirildiler. Bu hareket bir bakıma onları resmi bir hüviyete kavuşturmak ve idare altına alarak üzerlerinde bir irade inşa etmek anlamına da geliyordu. Nitekim İngiliz ordusu düzensiz kabilelerin kendilerine yaşattıkları çıkmazı hafızalarında taze bir şekilde korumaktaydı. Lakin İngiliz dışişleri memurlarının da söylediği üzere Hindistan ve Afganistan arasında önemli bir noktada bulunan Peştûn Mohmend Kabilesi henüz tam anlamıyla kontrol altına alınmamıştı. Bu kavgacı kabilenin ikiye bölünmesi birçok sefer düzenlenmesine neden oldu ve sahip oldukları ile birlikte yaşamlarını yitirdiler. İngilizler, Afganistan’a önemli bir alternatif yol oluşturan Kurram Vadisi’ni de kontrol altına aldılar ve buradaki Şîi Peştûn Turi Kabilesi’nin sadakatini elde ettiler. Turi

⁴⁸⁶ Abd al-Rahman Khan, *The Life of Abdur Rahman Han Amir of Afghanistan*, Vol. I, G.C.B., G.C.S.I., Edited By Mir Munshi Sultan Mahomed Khan, London, 1900, s. 220; Kuhzad, *Tarih-i Edebiyat-ı Afganistan*, s. 336.

⁴⁸⁷ Fraser-Tytler, *A Study of Political Developments*, s. 153.

⁴⁸⁸ M. Hasan Kakar, *Afghanistan a Study in International Political Developments 1880-1896*, Kabul, 1971, s. 80.

Kabileleri Şii olması nedeniyle Sünni komşuları tarafından adeta nefretle karşılanıyorlardı.⁴⁸⁹ Aynı dinin mensubu iki farklı grubun birbirleriyle olan mevcut kavgalarının bu noktada İngiltere'nin sınır siyasetine nasıl etki edeceği merak konusu olmuştu. Nitekim Elphinstone'nin da vurguladığı üzere Şii ve Sünni dünyası arasında öyle bir uçurum vardı ki ilk bakışta küçük bir tümsek gibi görünen fakat yaklaştıkça derinleşen bir vadiyi andırıyordu. Kuetta'ya iki farklı yoldan ulaşan demiryolu ağı Hojak Geçidi menziline de geçiş yaparak Çaman'a ulaştı ve böylece Kandahar'a kadar ulaşım sağlandı. Böylelikle Kuetta da İngilizler tarafından kontrol altına alınmış oldu. 1881'de İngilizler güçlerini Afganistan'dan çekerken geride bıraktıkları Abdurrahman'ın kendilerine sadık kalacağından emindiler. Diğer tarafta ise 7 Ağustos 1881'de St. Petersburg Gazetesi'nde yazılanlar bir bakıma Rus politikasının hız kesmeyeceğini gösteriyordu. Rusların, İngiltere için değil kendi çıkarları için Orta Asya'ya geri döndüğünü belirten St. Petersburg Gazetesi, Rus Orta Asya politikasının Gladstone ile aynı motivasyona haiz olduğunu söyleyerek bir bakıma İngiliz Orta Asya politikasına eleştiri getiriyor ve mukayese yapıyordu.⁴⁹⁰ Kısacası Abdurrahman, 1880 ile 1901 arasında hüküm süreceği tahtında, ülkesinin bugüne dek uzanacak olan modern sınırlarının inşa edileceği karmaşık bir dönem içerisinde adım atmıştı.⁴⁹¹

3.2.2. Abdurrahman'ın Islahatları ve Yönetim Anlayışı

Abdurrahman her ne kadar İngiliz desteğiyle tahta oturmuş olsa da kısa süre içerisinde yönetim karakterini hissettirecek faaliyetlerde bulundu. O, Afgan halkını ve bu coğrafyayı çok iyi tanıyordu. Bu onun merkezî devletini tesis etmesi için bir avantajıydı.⁴⁹² Devletin merkezi otoritesini yeniden inşa etme niyetinde olan Emir, öncelikle orduda modernizasyon faaliyetlerine girişti ve orduyu yeniden düzenledi. Bu orduyu düzenlerken de ülkesini dış güçlere karşı korumak niyetinde olduğunu bu nedenle ordusunu modernize edeceğini söylüyordu.⁴⁹³ Gılcaylar ile İshak Han'ı ve

⁴⁸⁹ Sir Percy Sykes, *A History of Afghanistan*, Vol. II, London, 1940, s. 156-157.

⁴⁹⁰ PHN/U.S. Major Dailies, "Topics of Interest Abroad", *New York Times (1857-1922)*, Aug. 8, 1881, s. 5.

⁴⁹¹ Meredith L. Runion, *The History of Afghanistan*, Greenwood Press, London 2007, s. 81.

⁴⁹² Orhan Yazıcı, "Emir Abdurrahman Han'ın Afganistan'da Merkezî Otoriteyi Tesis Etme Çabaları", *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt: VII, Sayı: 1, Ocak 2009, s.103.

⁴⁹³ Hasan Kawun Kakar, *Government and Society in Afghanistan the Reign of Amir 'Abd al-Rahman Khan*, University of Texas Press, Austin and London, 1979, s. 96.

Hezareleri kontrol altına alarak, iç siyasette kendi konumunu güçlendirdi ve isyancı kabileler üzerinde baskıcı bir politika izledi.⁴⁹⁴ Bu yapılanmalar ve iç siyasetteki hareketli süreç dış politikaya da yansdı ve Abdurrahman, İngilizlerin hiç ummadıkları hamlelerde bulunmaya başladı. Güney ve doğu sınırlarında, Hindistan toprakları ile kendi devletinin arasında kalan kabileler üzerine askerî hamleler geliştirmeye başladı. 1882’de İngilizler tarafından reddedilen bir iddia olan Çitrâl’de hak talebinde bulundu. Ayrıca Afridî topraklarına hâkim olmak ve Kurram Vadisi’ni ele geçirmek için çaba gösterdi. Aynı zamanda Vana Kabilesi reislerini İngilizlerden korunmaya teşvik ederek, sadakatlerini kazanmaya çalıştı.⁴⁹⁵

Abdurrahman’ın kabileler üzerinde kısa sürede inşa ettiği hakimiyet ona “Demir Emir” unvanının verilmesine neden oldu. Nitekim kısa süre içerisinde ülkesinin içerisinde bulunduğu karmaşık ortamı yatıştırmayı başaran Emir, bununla da yetinmeyip, güney ve doğu sınırlarındaki topraklar ve kabileler üzerinde de hamilik inşa etmeye başladı. Devletin merkezi otoritesi düşünüldüğünde olumlu bir tablo karşımıza çıksa da Afganistan sınırları içerisinde yaşayan birçok kabile ve halk, baskıcı yönetim anlayışı karşısında Abdurrahman Han’a karşı büyük bir nefret beslemeye başlamıştı.⁴⁹⁶ Fakat bu tepkiler onun izlemiş olduğu politikayı zayıflatmadı veya hızını yavaşlatmadı. Öyle ki onun topraklarının bütünlüğünü sağlamak ve ülkesinin sınırlarını korumak amaçlı giriştiği askerî faaliyetler, bir bakıma İngilizlerin ona dayattığı Gandamak Antlaşması metnine karşı bir hareketti. Dolayısıyla Abdurrahman Han kısa süre içerisinde İngilizlerin gündeminde yeni bir sorun olarak yer aldı.

Abdurrahman, güney ve doğu sınırlarında faaliyetlerde bulunurken, Ruslar güneye doğru ilerleyişlerini sürdürüyorlardı. Bu noktada Ruslar, General Mikhail Dmitrievich Skobelev komutasında 1879’da başlattıkları askeri seferin ardından 1881’de Göktepe’de

⁴⁹⁴ Mehmet Saray, “Abdurrahman Han”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul, 1988, s. 163; Ayrıca bkz. Jonathan Lee, “‘Abd al-Rahmân Khân and the “maraz ul-mulûk””, *Journal of the Royal Asiatic Society Third Series*, Vol. 1, No. 2, Jul. 1991, s. 214; Muhammed Nasır Mehrî, *du Çehre ez Emir Abdurrahman Han*, Kâbil, 1378, s. 23.

⁴⁹⁵ Muhammad Qaiser Janjua, *In the Shadow of the Durand Line: Security, Stability, and the Future of Pakistan and Afghanistan*, Master’s Thesis, Naval Postgraduate School, Monterey California, June 2009, s. 18.

⁴⁹⁶ Muhammed Nasır Mehrî, *Gûşâ-yı ez Katl hay-i Siyasî Tarih-i Muassır-ı Afganistan*, Hamburg, 1998, s. 14.

Türkmenler'e saldırdılar ve Afganistan'ın kuzey kapısı olan Merv'e dayandılar.⁴⁹⁷ Skobelev komutasındaki bu askerî harekât pervasızca gerçekleştirilmiş ve Türkmenler adeta katliama uğramışlardı.⁴⁹⁸ İngilizler açısından bu durum oldukça endişe vericiydi. Nitekim bu hem Hindistan'ın kuzeybatı sınırlarında bir belirsizlik konusuydu ve Abdurrahman sürekli olarak sınırlarını genişletme gayretindeydi hem de Ruslar şimdi kuzeyde Afganistan'ın İran ile buluşan kapısına ulaşmışlardı.

1881 ile 1885 yılları arasında Afganistan açısından çok önemli bir dizi hadise gerçekleşti. Bu tarihlerde Rusya'nın güney yönlü işgal politikası şiddetini artırmıştı. Rusların 1881'de Göktepe'yi ele geçirmelerinin ardından 1885'te Pencdeh'e ulaşmaları, İngilizlerin o döneme dek endişe duydukları Hindistan'ın Ruslar tarafından işgali konusunu tekrar gündeme getirmişti. Pencdeh Olayı 1885'te meydana gelen bir kriz olarak görünse de iki büyük gücün neredeyse sıcak çatışma içerisine girecekleri bu olayın arka planı 1881 yılına, Göktepe'nin işgaline dayanıyordu.

3.3. Pencdeh Olayı ve Arka Planı: Afganistan'ın Kuzey-Batı Sınırının Belirlenmesi (1881-1885)

İkinci İngiliz-Afgan Savaşı'nın sonuçları, Rusya'nın Afganistan siyasetini birçok açıdan etkiledi. Özellikle Abdurrahman Han'ın Afgan tahtına oturması ile birlikte İngilizlerin, Afgan sarayı üzerindeki denetimlerini artırmış olmaları ve Gandamak Antlaşması'nın varlığı, Rusların, diplomasiyi bir kenara bırakarak askeri faaliyetleri artırmasına neden olmuştu. Diğer yandan kuzeybatı sınırlarında hâlihazırda Abdurrahman'ın hareketli askeri faaliyetleri devam ediyordu. Rusya için iki ilerleme noktası vardı. Bunlardan biri, Aşkâbâd'ın kuzeyinde bulunan Göktepe'nin doğusuna dek uzanan İran'ın sınır hattıydı. Göktepe'nin doğusunda Afganistan'ın kuzeybatı sınırının kapısı Merv bulunuyordu.

⁴⁹⁷ Eugène-Melchior De Vogüé, "L'annexion de Merv a la Russie", *Revue des Deux Mondes* (1829-1971), Troisième Période, Vol. 62, No. 1 (1er MARS 1884), Published by Revue des Deux Mondes, ss. 192-193; Ayrıca bkz. Alexander Morrison, "Russian Rule in Turkestan and the Example of British India, s. 1860-1917", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 84, No. 4, Published by Modern Humanities Research Association and University College London, School of Slavonic and East European Studies, Oct. 2006, s. 672.

⁴⁹⁸ Christian Bachner, *Das Vordringen des zaristischen Rußlands nach Zentralasien und der Aufbau der russischen Verwaltung von 1865 bis 1890*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät III (Geschichte, Gesellschaft und Geographie) der Universität Regensburg, Lengthal bei Dingolfing, 2001, s. 83-84.

Merv o sırada Türkmenlerin elindeydi. Merv'in kuzey kesimlerinde Karakum Çölü bulunuyordu. Bu çölün meydana getirdiği geniş düzlüğün batısında beliren Kızılartat'ta da Türkmen nüfus yaşıyordu. Kızılartat, Göktepe ve İran sınırı üzerinden devam eden bu ilerleme hattı Afganistan'a ulaşabilecekleri en kısa yolu ihtiva ediyordu. İngilizleri endişeye sevk eden, bu hattın Afganistan'ın ardından Hindistan'a uzanıyor olmasıydı.

3.3.1. Göktepe Savaşları: Rusların Göktepe'yi İşgali (1879-1881)

Göktepe Savaşları, Rusların Orta Asya siyasetindeki gücü ve kararlılığının bir göstergesi niteliğindedir. 1865'te Taşkent, 1868'de Buhara, 1873'te Hive, 1875'te Hokand ve 1876'da Andican'ı topraklarına katarak istikrarlı bir ilerleme kaydeden Rus ordusunun 1879 yılına gelindiğinde hedefinde Türkmenlerin elinde bulunan Afganistan'ın kuzeybatısındaki Göktepe bulunuyordu.⁴⁹⁹ Rus ordusunun amacı Trans-Hazar'ı ilhak etmektir.

General Nikolai Lomakin'in emrindeki 3.500 Rus askeri, Eylül 1879'da Göktepe'ye ilerlemeye başladı. Yaklaşık yirmibin sivil ve asker kalenin toprak duvarlarının arkasına saklandı. Ruslar kaleyi top atışlarına maruz bıraktıktan sonra binlerce sivil kaçmaya başladı. Lomakin, top atışlarıyla birlikte kaçanları geri püskürttü.⁵⁰⁰ Bu noktada Lomakin kritik bir karar verdi. Kalenin duvarlarını top atışlarıyla yıpratılan Lomakin, istikrarlı bir kuşatma ile kaleyi rahatça ele geçirebilecekken, piyade saldırısıyla daha büyük bir zafer kazanacağını düşündü. Türkmenler bu saldırıyı püskürtmeyi başardılar. Ruslar 450 kadar kayıp verdi. Daha sonra Rus topçuları tarafından püskürtülen bir karşı saldırı başlattılar. Bu, Rusların Orta Asya'da yaşadığı en ağır yenilgiydi. Bu yenilginin sonrasında Lomakin görevinden alınmış ve yerine "Ak/Beyaz General" lakaplı General Mikhail Dmitrievich Skobelev getirilmişti.⁵⁰¹

Türkmenler üzerine gerçekleştirilecek intikam saldırısının komutanı Skobelev'in yanında, 7.100 asker ve 20.000 kadar deve bulunuyordu. Aralık 1880'de Rus ordusu, içerisinde 25.000 asker ve sivil barındıran Göktepe Kalesi'ni tekrar kuşattı. Türkmenler

⁴⁹⁹ Tony Jaques, *Dictionary of Battles and Sieges: A-E*, Greenwood Publishing Group, 2007, s. xlix.

⁵⁰⁰ Timothy C. Dowling, *Russia at War: From the Mongol Conquest to Afghanistan, Chechnya, and Beyond*, 2 Volumes, ABC-CLIO, 2 Aralık 2014, s. 293.

⁵⁰¹ Robert F. Baumann, *Russian-Soviet Unconventional Wars in the Caucasus, Central Asia, and Afghanistan*, Combat Studies Institute, U.S. Army Command and General Staff College, 1993, s. 70.

arasında yalnızca 8.000 kadarının ateşli silahı bulunurken hiç topçu yoktu. Nikolai'nin hatasından ders alan Skobelev, Türkmenlerin piyade saldırısını bekledi. Türkmenleri kolayca püskürten Skobelev farklı bir savaş stratejisini uygulamaya karar verdi. Rus askerleri kalenin duvarlarının altına mayın döşedi ve 12 Ocak 1881'de kale duvarları patlatıldı.⁵⁰² Patlama esnasında Türkmenler yüzlerce kayıp verdiler. Garnizonun geri kalanı ise dağıldı. Kaleye giren Rus askerleri Türkmen askerlerin ve sivillerin çoğunu katletti. Ruslar, Türkmen nüfusa adeta katliam uygulamışlardı.⁵⁰³ Skobelev'in adamları tarafından 14.500'den fazla Türkmen öldürülmüştü. Göktepe'nin işgali Türkmen direnişini kırdı. Birkaç ay sonra Mayıs 1881'de Göktepe, Rus İmparatorluğu'nun bir bölgesi oldu. Bu katliamın ardından General Mikhail Dmitrievich Skobelev ertesi yıl 1882'de öldü. Göktepe'nin işgali ile birlikte İran ile sınır komşusu olan Rusya, Afganistan'ın kuzeybatısında giderek artan askerî faaliyetleri ile önemli bir tehdit meydana getirdi. Bu tarihten itibaren Orta Asya'da iki büyük güç arasındaki gerginlik daha da artacaktı.

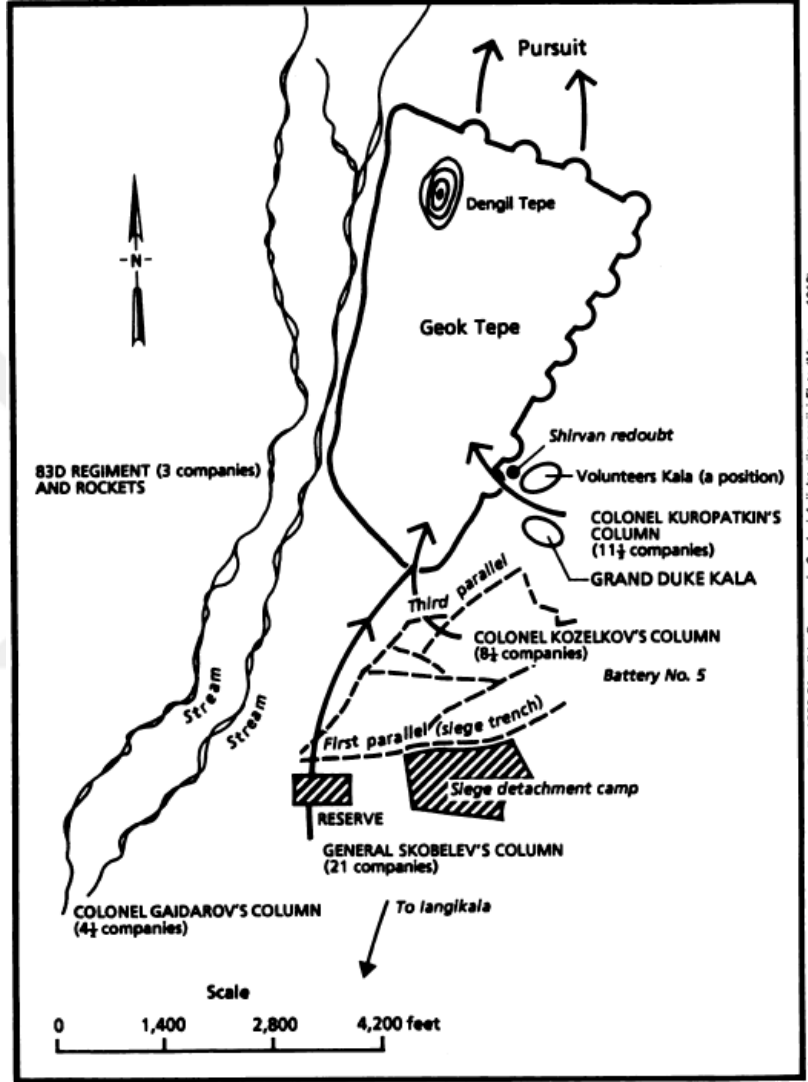
Göktepe'nin 1881'de işgal edilmesinin yanında büyük bir titizlikle yürütülen diğer Rus hareketi ise Çin sınırındaki Gulca'dan, Kaşgar'ın kuzeydoğusuna yönelik olan ilerlemeydi. Tümen Nehri'nin kıyısında kurulan şehir, adını bölgeye vermiş ve çevresi Kaşgarya olarak da anılmıştır.⁵⁰⁴ Kaşgar, Vahan Koridoru'nun hemen kuzeyinde bulunması sebebiyle oldukça kritik bir konumda yer alıyordu. 1880 baharında Çinliler, Rusları, Gulca'yı zorla geri almakla tehdit ettiler ve bu amaçla bir ordu kurmaya başladılar. Ruslar ise bu konu karşısında oldukça temkinli bir tavır takınırken bir yandan İngilizleri bu işin arkasında olmakla suçladılar. Rus tarafının Çin ile olası bir savaştan kaçınması bir tür dikkat dağıtmama girişimi olarak da görülebilir. Nitekim Çin ile girişilecek bir savaş ağır risk taşıyordu. Yenilgi halinde haliyle büyük kayıplara uğrayacağını düşünen Rusya Hükümeti bunun yanında yenilgi yaşamasa bile ordusunun gereğinden fazla yıpranacağını farkındaydı. Neticede bir yıl sonra imzalanan St.

⁵⁰² David R. Stone, *A Military History of Russia: From Ivan the Terrible to the War in Chechnya*, Printed by Praeger Security International, Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, Westport, Connecticut-London, 2006, s. 136; Ayrıca bkz. Dowling, *Russia at War: From the Mongol Conquest to Afghanistan, Chechnya, and Beyond*, s. 294.

⁵⁰³ Rafis Abazov, "Guljamal-Khan(um)", *Women and War a Historical Encyclopedia from Antiquity to the Present*, Volume One, Ed: Bernard A. Cook, ABC-CLIO, 2006, s. 168.

⁵⁰⁴ Muhammed Bilal Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 40.

Petersburg Antlaşması ile birlikte Ruslar Gulca'ya geri dönmeyi kabul ettiler. Ruslar için bu geri çekilme adil değildi. Asyanın güçlü iktidarı Çin ise İngiltere'nin Rusya Büyükelçisi Lord Dufferin'e şunları söylüyordu; “Rusya daha önce hiç yapmadığı bir şeye zorlandı, bir zamanlar kontrol altına aldığı topraklardan uzaklaştırıldı”.⁵⁰⁵

Map 9. The storming of Geok Tepe fortress, 12 January 1881

Görsel 11: 12 Ocak 1881, Göktepe'nin işgali.

Kaynak: Robert F. Baumann, *Russian-Soviet Unconventional Wars in the Caucasus, Central Asia, and Afghanistan*, Combat Studies Institute, U.S. Army Command and General Staff College, 1993, s. 64.

Rusya ilk etapta geri çekilmeyi kabullenmiş gibi görünse de yukarıda vurgulamış olduğumuz Pencdeh Olayı'nı doğuracak gelişmeler, tetiklenmeye başlayacaktı ve Rusya'nın Orta Asya siyasetinde aslında o kadar da çekingen davranmadığı kısa

⁵⁰⁵ Peter Hopkirk, *The Great Game the Struggle for Empire in Central Asia*, Kodansha America, 1994, ss. 409-410.

zamanda görülecekti. Nitekim Orta Asya içerisindeki işgal hareketlerini tamamlamaları ile birlikte bir Afgan sınır kalesini ele geçirdiler. Birbirleri ile daima diplomatik münasebetler üzerinden görünmez bir savaş gerçekleştiren iki devlet için şimdi gerçek manada karşı karşıya gelecekler mi sorusu yeniden gündeme geldi. Rusların kararlı işgal politikaları önlerine çıkan bütün engelleri aşmaya odaklanmıştı. Göktepe'nin ardından Rusların sıradaki hedefi Merv olacaktı.

3.3.2. Göktepe'nin İşgalinin Ardından Rus ve İngiliz Diplomasisi: Merv'in İlhakı (1881-1884)

1881'deki Göktepe Savaşı'nın üzerinden birkaç ay geçtikten sonra Rusya ile İran arasında bir sınır antlaşması imzalandı. Böylelikle, Türkmenlere karşı var olan gayriresmi Rusya-İran iş birliği iki ülke arasındaki toprakların bölünmesiyle sonuçlanmış oldu. Nasirüddin Şah tarafından önerilen bu antlaşma, Ruslar açısından bakıldığında da gerekli görülüyordu. Ruslar açısından iki gerekçe vardı. Birincisi, İngiliz baskısı altındaki Rus emperyal genişlemesinin sınırlarının tanımlanmış olmasıydı. İkincisi ise Orta Asya'da işgal edilen yeni bölgelerin idare altına alınarak bir yerleşim yeri olarak inşa edilmesinin sağlanmasıydı. Antlaşma ile birlikte Rusya ile İran arasında, Hazar Denizi'nden Meşhed'in kuzeyindeki Dargaz Hanlığı'na kadar sınır belirlenmişti. Ayrıca Rus tarafında kalan toprakların su ihtiyacı İran tarafındaki nehirlerle bağlı olduğu için su kaynaklarıyla ilgili de hükümler belirlenmişti. Rusya bu antlaşma ile birlikte işgali resmi bir zemine oturtmuş oluyordu. Elde edilen yeni toprakların sınırlarının belirlenmesinin ardından Rusya ilerlemesine devam etti. Sıradaki hedefi ise Afganistan'ın kuzeybatısında kritik bir konumda yer alan Merv'di.⁵⁰⁶

III. Aleksander'in, babasının uğradığı suikastın ardından, 1881'de düzenlenen taç giyme törenine davet edilenler arasında, Merv'den katılan bir takım Türkmen reisleri de vardı. Esasında bu davetin alt mesajı, Türkmen reislerine Rusya'nın askeri gücünü hatırlatmak ve daha fazla direnmenin anlamsız olduğunu göstermekti. İşe yaradı. Sarayın ihtişamı, çok sayıda geniş silahlı birlikler ve topçu birlikleri karşısında oturtulan Türkmen reisleri yurtlarına geri döndüklerinde Çar'ın ordusuna karşı durmanın artık delice olduğunu

⁵⁰⁶ Moritz Deutschmann, *Iran and Russian Imperialism: The Ideal Anarchists, 1800-1914*, Routledge, 22 Aralık 2015, ss. 66-67.

düşünüyorlardı. Diğer yandan yerli temsilciler İngiltere'nin Afganistan'ı terk ettiğini ve Kraliçe'nin dahi Rus Çarı'nın iradesine meydan okumaya cesaret edemediğini söylüyorlardı. Öyleyse Türkmenlerin İngilizlerin ilerlemelerine yardımcı olmalarının herhangi bir anlamı kalmamıştı.⁵⁰⁷

İngiltere ve Rusya'nın Orta Asya politikalarında yeniden bir güncellenme yaşanacağı net bir şekilde gözler önüne seriliyordu. İngiltere, Göktepe'nin Ruslar tarafından işgali üzerine Hindistan'ı güvence altına almak adına önlem arayışlarına girerken Rusya, Çin tehdidini Kaşgar'dan geri çekilerek, geçiştirmiş, bununla birlikte, Asya'nın doğusundaki hâkim gücü yatıştırdıktan sonra Türkmen reislerinin zihinleri üzerinde de bir baskı inşa etmeyi başarmıştı. Bu başarılı bir siyasetti. Nitekim hem Çin hem de İngiltere kanadından Orta Asya'da prestij kaybına uğradığı düşünülen Rusya bir saray daveti ve taç giyme töreni ile birlikte gizliden gizliye yürütmüş olduğu tehdit diplomasisini bir başka seviyeye taşıyarak şimdi de büyük bir korku ve endişe salmıştı. Diğer yandan İngiltere Kraliçesi'nin imajının zedelenmesi de Afgan halkının zihninde ayrı bir şüphe meydana getirmişti.

Şimdi sıra Merv'in psikolojisini anlamak adına bir temsilci göndermeye gelmişti. Bu temsilcinin amacı Merv halkı üzerinde uygulanan psikolojik harbin ve manipülasyonların işe yarayıp yaramadığını öğrenmekti. Göktepe'de yaşanan katliamın anıları zihinlerinde halen taze olan Türkmenlerin, artık savaştıkları yüreğe sahip olmayacakları ve Rus askeri gücüyle karşı karşıya kaldıklarında daha fazla direniş göstermeyecekleri umuluyordu. Lakin burada önemli olan bu çıkarımın ne denli gerçekçi olduğu meselesiydi. Öncelikle Merv'in savunması hakkında dolaylı bir çalışma yapılması gerekiyordu. Bu, olağanüstü kaynakların yanında sağlam bir irade ve cesaret isteyen hassas bir görevdi. Bu işi yapacak ideal adam da Teğmen Alikhanov'un ta kendisiydi.

Alikhanov, aristokrat ve Müslüman bir Kafkas ailesinin mensubuydu. Çok sayıda savaşta kendisini fark ettirdikten sonra yüksek rütbeye terfi ettirilmiş ve Kafkasya Genel Valisi Grandük Mihail'e yardım etmiştir. Klasik bir Kafkasyalı karakterine sahip olan

⁵⁰⁷ Hopkirk, *The Great Game*, s. 410.

Alikhanov'un, çok çabuk sinirlenip parladığından tavırları dolayısıyla hakkında açılan bir dava nedeniyle, askeri mahkemece rütbesi düşürülmüştü. Ancak kısa zamanda sergilediği yetenekleri ve yiğitliği sayesinde tekrar teğmenliğe yükseldi. Bu görevde başarılı olması halinde eski rütbesine kavuşacağını farkındaydı.⁵⁰⁸

2 Ocak 1882'de İngiltere'deki Hindistan Ofisi'nden İngiliz Hindistanı Dışişleri Ofisi'ne ulaşan gizli ve acil kodlu telgrafta, İran ve Afganistan sınırının İngiltere'nin liderliğinde bir kesinliğe kavuşturulması gerektiği ve Rusya'nın güney yönlü ilerleyişinin kati biçimde sonlandırılmasının vaktinin geldiğine dair ifadeler yer alıyordu.⁵⁰⁹ Aynı yıl Şubat ayında, mallarla dolu bir Türkmen kervanının batıdan Merv'e yaklaştığı görüldü. Kervanın lideri gizliden gizliye Ruslarla dostluğu olan önde gelen bir tüccardı. Yarım düzine silahlı atlı asker ve Türkmen ona eşlik ediyordu. Kervanın içerisinde görünüşü itibarıyla yerli tüccarları andıran iki kişi daha vardı. Bunlar Rus subaylarıydılar. Bunlardan biri Alikhanov diğeri ise ona gönüllü olarak eşlik eden genç bir Kazak askeri idi.⁵¹⁰ Bir gece yarısı şehre giren Alikhanov'un ihtiyarlar heyetine şehre girdiğinin duyurulması ve ardından onlarla yapmış olduğu görüşmeler Merv'in işgal sürecini barışçıl bir yolla takip etme ihtimalini gündeme getirdi. Lakin Alikhanov, Türkmenlerin birçoğunun Rusya'ya karşı düşmanca tavır takındıklarının ve Çarlık yönetimine boyun eğmeye tamamen karşı olduklarının farkındaydı. Neticede Rus mallarının ülke sınırları içerisinde satılmasına izin vermekle Ruslara tam anlamıyla teslim olmak arasında dağlar kadar fark vardı. Merv üzerinde tesis etmiş olduğu ajan furçasını iyi bir şekilde işleten Alikhanov kurduğu temaslarla Türkmen ihtiyarlar heyetinin etkisini gün be gün kırmayı başardı. Böylelikle Rus karşıtı oluşumlara karşı başarılı bir örtbas gerçekleştirmişti.

1882 yılının Şubat ayında Aşkabâd, Ruslar tarafından alındı ve burayı kendilerine hükümet merkezi ve aynı zamanda kritik bir üs yaptılar. Bu noktadan itibaren Merv ciddi bir tehditle karşı karşıya kaldı. Nitekim İngilizler, Rusya ile Afganistan arasında

⁵⁰⁸ Hopkirk, *The Great Game*, s. 411.

⁵⁰⁹ Rose Louise Coughlin, *British Policy in Persia, 1885-1892*, University of London for the Degree of Doctor of Philosophy, June, 1954, s. 74.

⁵¹⁰ Hopkirk, *The Great Game*, s. 411.

kalan Merv'in işgalini önlemek adına para yardımında dahi bulundular.⁵¹¹ İngiltere Hükümeti'nin kaygılarını gidermek adına 29 Şubat 1882'de Rusya Hükümeti Dışişleri Bakanı Nikolay Giers, Rus diplomat M. Paul Lessar'ın aracılığı ile İngiliz diplomat Edward Thorton'a, “Rusya'nın Merv ve Serahs'ı hangi şartta olursa olsun işgal etmeye niyeti yok” dedi. Bu “niyeti yok” ifadesinin ardından iki yıl sonra Merv artık Ruslara ait olacaktı.⁵¹²

Afganistan'ın kuzeybatısında Rusya'nın işgal faaliyetleri yaşanırken diğer yanda 1883 yılında İngiliz Hindistanı Genel Valisi Ripon ile Emir Abdurrahman Han arasında mektuplaşmalar gerçekleştiriliyordu. Afganistan'ın kuzeydeki toprak bütünlüğünün risk altına girmesiyle birlikte Hindistan Hükümeti, Emir Abdurrahman Han ile olan bağlarını güçlendirmek ve ona Gandamak Antlaşması'nın hükümlerini hatırlatmak konusunda bağlarını güçlendiriyordu. 16 Haziran 1883 tarihli Simla menşeli mektupta Ripon, Abdurrahman'a daha önce kendisiyle 31 Temmuz 1880'de görüşen İngiliz idareci Lepel Griffin'e atıfta bulunarak, yaptıkları maddi yardımdan bahsediyordu. Emir'in güçlü bir konumda olduğunu ifade eden Ripon bir bakıma Abdurrahman'ın sahip olduğu gücün temelinde kendilerinin bulunduğu imasını yapıyordu. Hindistan'ın Afganistan'ın iç işlerine müdahalede bulunmaması gerektiğini ifade eden Ripon, bundan itibaren iki ülkenin müttefik sınırlar dahilinde bir ilişki içerisinde bulunmaları gerektiğini söyleyerek, bir bakıma ittifakın daimî surette devam edeceğini yani daha doğrusu İngiltere'nin Afganistan üzerinden gölgesini eksik etmeyeceğini vurguluyordu. Hindistan Hükümeti Dışişleri Ofisi'nin 20 Temmuz 1880 tarihli bildirisine vurgu yapan Ripon, 22 Şubat 1883'te de aynı güvenceyi vererek Afganistan'a yapılacak herhangi bir dış müdahalenin karşısında duracaklarını ancak bunun için Abdurrahman'ın Hindistan Hükümeti'nin dediklerine riayet etmesi gerektiğini söylüyordu. Herat sorununa da değinen Ripon bu konunun çözümüne gayret göstereceğini ve bunda en çok Emir'in iyi niyetli yaklaşımlarının etkisi olduğunu özellikle vurguluyordu. Bunun yanında Abdurrahman'a ödenecek olan 1.200.000 rupilik ödenekten de bahsedildi.⁵¹³

⁵¹¹ Çapraz, “Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması”, s. 63.

⁵¹² Charles Marvin, *The Russians at the Gates of Herat*, New York, 1885, s. 98.

⁵¹³ BL/APAC/IOR/L/PS/20/G43, “The Viceroy of India to the Ameer of Afghanistan, Simla, June 16, 1883”, Valentine Chirol, *The Middle Eastern Question or Some Political Problems of Indian Defence*, London: John Murray, 1903.

Ripon tarafından gönderilen bu mektuba cevaben; Afgan milletinin yıllardır sayısız felaketten dolayı acı çektiğini ifade eden Abdurrahman, İngiltere Hükümeti'nin Afganistan ve Afgan halkının iyiliği için ortaya koydukları çözüm yollarından ve kararlılıklarından bahsetti ve mutluluğunu dile getirdi. “*Şanlı bir hükümet (burada İngiliz Hükümeti’ni kastediyor) bizimle dost olduğu için Allah’a şükrediyorum*” diyen Abdurrahman, bir yandan Afganistan halkının İngiltere ile olan dostluk çizgisinden sapmalarına izin vermeyeceğini söylerken diğer yandan kendisinin de başka hiçbir devlet ile dostluk içerisinde bulunmayacağını taahhüt ediyordu.⁵¹⁴ Nitekim Ruslar eğer Merv’i ele geçirirlerse Afganistan ile doğrudan sınır komşusu olacaklardı. Bundan dolayı Afgan Devleti’nin müttefikliği İngiltere Hükümeti açısından çok önemliydi.

29 Şubat 1882’de Merv’in işgal edilmeyeceği konusunda garanti veren Rusya Dışişleri Bakanı Giers’in aksine Rus ordusu, Alikhanov’un, 1884 Şubat’ında her şeyin hazır olduğunu bildirmesinin ardından Merv üzerine ilerlemeye başladı. Öyle ki bu esnada İngiltere’nin Sudan’da başka bir savaşın içerisinde olması diğer bir şans faktörüydü. Gladstone’un, Sudan’da savaş halindeyken isteyeceği en son şey, St. Petersburg’un da bildiği üzere Orta Asya’da Rusya ile girişecekleri bir savaştı.⁵¹⁵ General Aleksander Vissarionovic Komaroff, Merv Vahası, Tecen, Serahs ve Yolöten’i kan dökmeden ilhak etmeyi başardı ve Orta Asya’daki işgalleri sonucunda Rusya, Afganistan ile sınır komşusu haline geldi.⁵¹⁶ Peter B. Golden’in ifadesiyle, “*Rus kuvvetleri, kısa zamanda Britanya’nın şaşkın bakışları altında Afganistan’a girdiler*”.⁵¹⁷

1884’te Merv’in Rus topraklarına katılmasının ardından Afganistan sınır hattının yapılandırılması hususunda Rusya Hükümeti ile İngiltere Hükümeti arasında müzakerelere başlandı.⁵¹⁸ Giers, Şubat 1884’te, Merv’in Rus topraklarına katılmasıyla ilgili yapılan açıklamanın ardından alınacak olan önlemlerin, Türkmen toprakları,

⁵¹⁴ BL/APAC/IOR/L/PS/20/G43, “The Ameer of Afghanistan to the Viceroy of India, (Extract). (Translation.), 6th Ramazan, 1300 H. (July 11th, 1883)”.

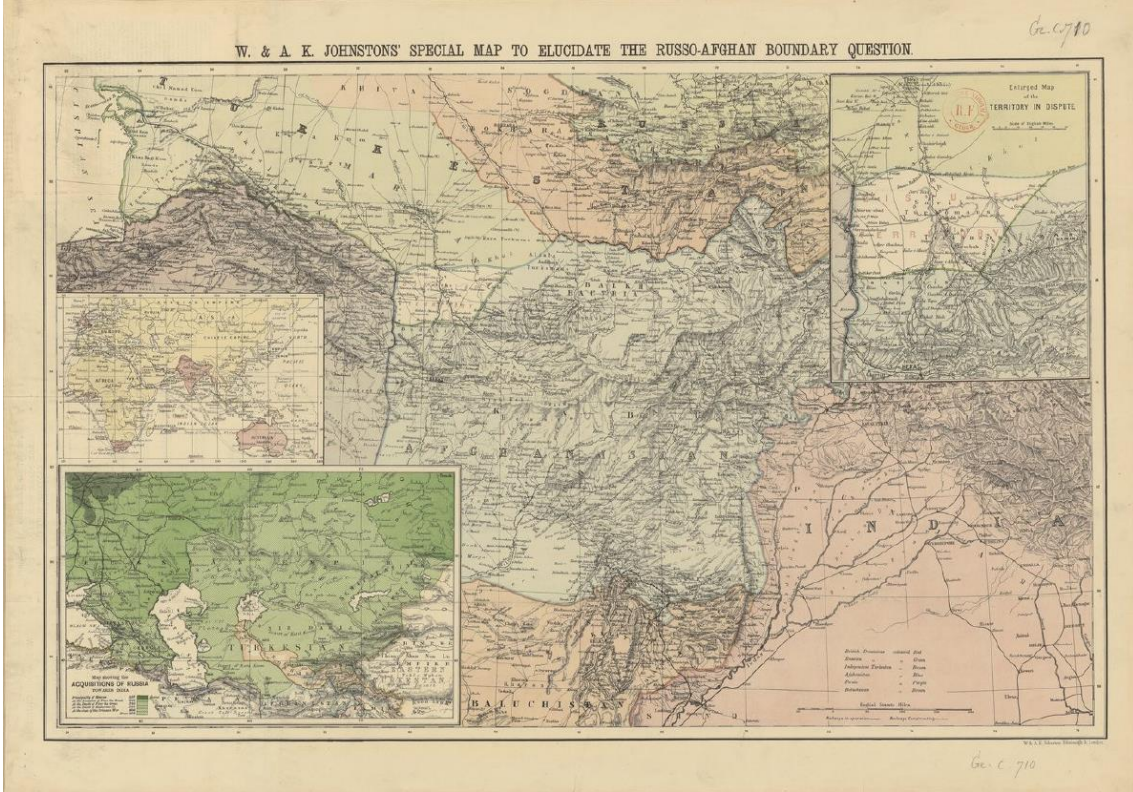
⁵¹⁵ Hopkirk, *The Great Game*, ss. 412-413.

⁵¹⁶ Branko Soucek & Svat Soucek, *A History of Inner Asia*, Cambridge University Press, 17 Şubat 2000, s. 199; Ayrıca bkz. Dowling, *Russia at War: From the Mongol Conquest to Afghanistan, Chechnya, and Beyond*, s. 294, Ayrıca bkz. Svetlana Gorshenina, Philippe Bornet, Michel E. Fuchs, Claude Rapin, “*Masters and “Natives”*”: *Digging the Others’ Past*, Walter de Gruyter GmbH & Co KG, 8 Ekim 2019, s. 339.

⁵¹⁷ Peter B. Golden, *Dünya Tarihinde Orta Asya*, Çev: Yahya Kemal Taştan, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2018, s. 196.

⁵¹⁸ Karl Klinghardt, “Der Kampf um Zentralasien”, *Zeitschrift für Politik*, Vol. 24, Nomos Verlagsgesellschaft mbHs, 1934, s. 113.

komşu İran ve Afganistan devletlerinin avantajına olması yönünde temennisini dile getirdi. Giers bu ifadelerinin yanında bu hareketin İngiltere Hükümeti tarafından yalnızca barış ve iyi bir düzen kurma girişimi olması halinde kabul göreceğini de belirtti. 15 Şubat'ta, İngiliz diplomat Edward Thornton tarafından gönderilen telgrafta açık bir şekilde belirtiliyordu ki İngiltere Hükümeti ile Rusya Hükümeti arasında yeni bir diplomatik kriz patlak verecekti.⁵¹⁹

Görsel 12: Rus-Afgan Sınır sorununa işaret eden ve problemlili olan bölgeleri gösteren harita.

Kaynak: Bibliothèque nationale de France, W. & A.K. Johnstons'special Map to elucidate the Russo-Afghan boundary question. English Statute Miles 200, W. & K. Johnston (Edinburgh & London), 1885. <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb40593468n>.

⁵¹⁹ Great Britain, Foreign Office, (1987-1991), *British Documents on Foreign Affairs - Reports and Papers From the Foreign Office Confidential Print, Part 1 From the Mid-Nineteenth Century to the First World War*, Series B the Near and Middle East, 1856-1914, Vol. 12, Editors: Kenneth B, D. Cameron Watt, David G., University Publications of America, 1985, (FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10), "No. 34. Sir E. Thornton, February 15, 1884".

3.3.3. Afgan Sınır Komisyonu'nun Kurulma Süreci ve Afganistan'ın Kuzey-Batısında Sınır Tespit Çalışmaları (1884)

Rusya'nın Afganistan'ın kuzeybatısında varlığı ve burada İran ve Afganistan sınırlarının henüz tanımlanmamış olması İngilizleri, Afganistan sınırlarının bir an önce belirlenmesi konusunda harekete geçirdi. Sınır görüşmelerinde Afganistan'ın dostu rolünü elbette İngiltere oynayacaktı. İkinci İngiliz-Afgan Savaşı'nın ardından İngiliz-Afgan ilişkilerindeki iyileşme bu dönemde başlamıştı.⁵²⁰

29 Şubat 1884'te Granville, bu sınır belirleme ile ilgili olarak İngiltere Hükümeti tarafından ileri sürülen görüşleri dile getirdikten sonra, Thornton'un, Giers'a Rusya Hükümeti'ne yapması gerekenler hakkındaki önerileri iletmek için zaman kaybetmemesini söylemesi yönünde talimat verdi.⁵²¹ Aksi takdirde geç kalınmış bir müdahale Rusya'nın bu sahada daha fazla ilerleme sağlamasının önünü açabilir ve güneye inen Rusya, Afganistan hattında yeni problemler doğurabilirdi. Thornton, bu gönderiyi iletirken, Rusya Hükümeti'nin Merv bölgesini nasıl tasarladığını ve ne ölçüde düşündüğünü de sordu. Giers bu soruya cevaben, doğudaki sınırın Amuderya'ya kadar olduğu ve güneyde de Afganistan'ın kuzeyinde Hoca Salih'ten Merv'in batısındaki Tecen'e kadar uzandığını, belirtti. Giers, bir süre önce sınırın kabul edilip kararlaştırılması gerektiğini önerdiğini de söyledi.⁵²²

Thornton, 15 Mart'ta bir başka görüşmesinde, iki hükümet arasında Afganistan'ın sınırına ilişkin olarak yukarıda belirtilen iki nokta arasında bir antlaşmaya varılmasının arzu edildiğini söyledi.⁵²³ Bu arada, Rus ordusu personeli tarafından Merv'in kuzeyinde Ahal Bölgesi ve Merv Vahası'nın sınırlarını tanımlayan bir harita hazırlandı. Görünüşe göre Merv bölgesi ile Afganistan arasındaki sınır için Merv'in batısında bulunan Serahs'ın güneyinde ve Herat'ın batısındaki Herîrûd'a uzanan bir çizgi belirlenmişti. Lakin Thornton, Giers tarafından sunulan bu haritanın resmi olarak kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Öyle ki bu harita Giers'i bile şarşıtmıştır çünkü Merv

⁵²⁰ Francesca Fuoli, "Incorporating North-Western Afghanistan into the British Empire: Experiments in Indirect Rule Through the Making of an Imperial Frontier, 1884-87", *Afghanistan 1.1*, Edinburgh University Press, 2018, s. 4.

⁵²¹ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 42c. To Sir E. Thornton, February 29".

⁵²² FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 62. Sir E. Thornton, March 12".

⁵²³ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 70. Sir E. Thornton, March 17".

bölgesinin güney ucundaki sınır, belirtildiği gibi, Savaş Bakanı ile teati edilen fikirlere uygun değildi. Onun düşüncesi, sınırın, az ya da çok, dağ sırtlarına ulaşmak için belki de güneyde bir miktar sapma ile birlikte Hoca Salih'ten Serahs'a doğru bir çizgi olacağıydı.⁵²⁴ Giers'i dahi şaşırtan bu harita, Rusya Hükümeti'nin yeni bir diplomatik kriz meydana getireceği konusunda şüpheleri ortadan kaldırır nitelikteydi. Nitekim İngiltere'nin özellikle Afganistan'ın kuzey sınırı konusundaki hassasiyeti Merv meselesini daha da karmaşık bir hale getiriyordu. Rusya Hükümeti şu an için İngiltere Hükümeti'nin teklifinin formüle edilemediğini ve Merv'in gelecekteki hükümeti için 1872-73'te kararlaştırılan sınır çizgisinin Hoca Salih'in batısına devam etmesi için 1882'de başlatılan müzakereleri yeniden açmaya hazır olduklarını ifade ettiler.⁵²⁵

29 Nisan'da Granville, bu bağlamda Afgan sınırının belirlenmesi önerisini kabul ederek Thornton'a yazdı. Granville, Rusya'nın Afganistan sınırlarına ilerleme yönündeki hareketlerini göz önünde bulundurarak, Afganistan'ı Rusya'nın etkisi altındaki bölgelerden ayıran sınırların tanımlanmasının önemini altını çizdi. Bu bağlamda İngiliz tarafının 1882'deki koşulları kabul etmeye hazır olduğunu belirtti. Granville; Giers'in Afganistan sınırının Hoca Salih'in batı kanadından itibaren yapılandırılması teklifine ithafen Giers'a bu kararın bildirilmesini ve İngiltere Hükümeti'nin, sınır çizgisinin asıl noktalarının yerinde tespit edilmesini isteyebileceğini ve buna ek olarak ortak bir komisyonun ortaya konulması gerektiğini, iletmesini istedi. Tüm bunların yanında bir Afgan temsilcinin bu amaç için atanması ve sonbaharda operasyonlara başlanması gerektiğini de belirtti.⁵²⁶

Bu esnada İngiltere Hükümeti'nin eline Ruslar ile ilgili bazı bilgiler ulaştı. Afgan kentleri olan Pencdeh ve Meymene'ye Rus temsilciler gönderildiği ve yine Afgan toprakları olan Herîrûd Nehri kıyısındaki Tuman-Aga ve Herat'ın batısındaki Kâfir Kalâ'yı ziyaret etme niyetinde oldukları, bildirildi.⁵²⁷ Thornton'a, İngiltere Hükümeti'nin bu haberlerin gerçekçi olmadığı yönündeki umudunu, ifade etmesi talimatı verildi. Rus temsilcilerinin, Afganların haklarına saygı göstermeleri ve dostane

⁵²⁴ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 78. Sir E. Thornton, March 26".

⁵²⁵ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 82. Sir E. Thornton, March 29".

⁵²⁶ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 103. Sir E. Thornton, April 29".

⁵²⁷ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 25. Mr. Thomson, April 21, Telegraphic".

görüşmelere halel getirecek her türlü işlem den kaçınmaları konusunda ısrarcı oldukları vurgusu yapıldı.⁵²⁸

İngiltere Hükümeti'nin her daim Rusya'nın Orta Asya'daki faaliyetlerinden haberdar olması Rus diplomasisinin duraksamasına yol açıyordu ve bu da onlardan bir örnekti. Orta Asya'da misafir olmak üzere açtığı her kapının ardından bir İngiliz'in çıkması, Rus kanadının sınırlarını her ne kadar yıpratıyor olsa da Giers, Tuman-Aga ve Kâfir Kalâ'nın Rus temsilcileri tarafından ziyaret edilmesi konusuna da bir açıklama getirdi. Hazar Vilayeti Hükümeti'nin, Yolöten'ı ziyaret etmek için iki temsilci göndermek durumunda olduğunu ve gerekli görüldüğü takdirde, Teke, Sarık ve Salur Türkmenleri arasındaki bir antlaşmazlığı çözmek için Pencdeh'e de Rus temsilciler göndermek durumunda kaldıklarını kabul etti. Lakin bunun herhangi bir entrika girişimi olmadığını da belirtti. Afgan olduğu kabul edilen Meymene'ye de hiçbir Rus temsilci gönderilmemişti ve Kâfir Kalâ'ya gitme sorunu da yoktu. Rus makamları Tuman-Aga ile temas kurma konusundan dikkatli biçimde uzak durmuştu.⁵²⁹

17 Mayıs 1884'te Thornton tarafından gönderilen harita ise Giers'in pek de fazla samimi olmadığını gösterir nitelikteydi. Thornton, resmî olduğunu ileri sürdüğü bir Rus Orta Asya haritasını yolladı ve Giers'in Hindukuş'un sırtını Herat'ın yaklaşık 33 km kuzeyinden daha az bir aralıkta tuttuğunu takiben, sınır çizgisinin Afganistan'ı çevrelediğine dikkat çekti.⁵³⁰ Bu durum Rusya ile İngiltere'nin yeni bir diplomatik kriz içerisine sürükleneceğinin temellerini teşkil ediyordu. Giers, bu tür bir yaklaşımın iki ülke arasında gerçekleştirilecek Afganistan sınır görüşmelerini sekteye uğratabileceğini belirtiyordu.⁵³¹ Giers, 17 Mayıs tarihli notunda Rusya'nın, iki ülkenin Hoca Salih ile Merv'in batısındaki Tecen arasındaki toprakların sınır meselelerini görüşmek üzere ortak bir komisyon kurulmasından yana olduğunu belirtirken diğer yandan bir Afgan komiserin varlığına itiraz ettiğini ifade etmişti.⁵³²

⁵²⁸ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 8. To Sir E. Thorton, April 24".

⁵²⁹ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 116. To Sir E. Thorton, April 28".

⁵³⁰ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 150. Sir E. Thorton, May 17".

⁵³¹ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 155. To Sir E. Thornton, May 28".

⁵³² FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 152. Sir E. Thornton, May 17".

Rusya'nın bu tavrının altında Afganistan tarafından gönderilecek olan komisyon üyesinin İngiliz yanlısı olup olmayacağı endişesi yatıyordu. Öyle ki Orta Asya diplomasisinde sürekli olarak karşısına çıkan İngiliz varlığı, kontrolü altında bulundurduğu Afganistan'da da karşısına çıkabilirdi. Bu nedenle içerisinde bir Afgan'ın da bulunacağı bir komisyon Rusya'nın oyuna bir adım geriden başlaması demek olabilirdi. Rus tarafı bu tür ihtimallere rağmen komisyonun yapısını kabul ettiğini bildirerek 1 Ekim 1884'te kuzeydeki Merv ile güneydeki Herat arasında merkezi konumda bulunan Serahs'ta bir araya gelinmesini önerdi.⁵³³ İlk bakışta bu, Rusya'nın diplomatik açıdan İngiliz menşeli bazı yaptırımları henüz görüşmeler başlamadan kabul ettiğini gösteriyordu. Ancak Rusların planları başka yöndeydi. Thornton'a Rus Dışişleri'nden ulaşan bir bilgide, Emir Abdurrahman Han'ın, Sarık Türkmenleri'nin yaşadığı Pencdeh bölgesinde bir isyan patlak verdiği gerekçesiyle kuvvet gönderdiği, bilgisi iletildi. Thornton her ne kadar bu toprakların Emir'e ait topraklar olduğunu ileri sürse de Giers buna itiraz ederek bölgenin Emir'in idaresi altında olmadığını vurguladı ve kurulacak komisyona vurgu yaparak bu konunun masada çözümlenmesi gerektiğini bildirdi.⁵³⁴ Rusya'nın ileride masaya oturacağı komisyondaki tavrının ne yönde olacağı giderek kendini daha da belli ediyordu. Öyle ki Rusya'nın duraklamak yahut geri çekilmek bir yana daha ileri gitmek adına her türlü diplomatik girişimde ısrarlı bir tavır içerisinde bulunacağı artık bir sürpriz değildi.

Rusya Hükümeti 30 Haziran'da, İngiltere Hükümeti'nin komisyon üyelerinin Serahs'ta toplantıları yönündeki önerisine itiraz etmediklerini ilettiler. Lakin bu toplantının Afgan sınırının ayrılma noktası olarak alınması gereken Hoca Salih'te gerçekleşmesini önerdiler. Ayrıca, komisyon üyelerinin gönderilmesinden önce, iki hükümet arasında yanlış anlaşılmaları önlemek adına çalışmanın yürütüleceği genel temele ilişkin görüş alışverişinde bulunulması gerektiğini ileri sürdüler.⁵³⁵ Öyle görünüyordu ki Rusya Hükümeti, İngiliz tarafını pek fazla ümitlendirmek niyetinde değildi. Daha doğrusu bu masaya oturmadan önce iki tarafın da kartlarını açması üzerine yapılan bir teklifti.

⁵³³ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 180. To Sir E. Thornton, June 17".

⁵³⁴ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 194. Sir E. Thornton, June 23".

⁵³⁵ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 208. Sir E. Thornton, July 1".

Giers, Thornton'a Serahs'ta gerçekleştirilecek olan görüşmede çözülemeyecek hiçbir problemin olmadığını ifade ederken Hoca Salih'in hâlihazırda 1872-73'te iki hükümet arasında kararlaştırılan bir nokta olduğunu ve komisyonun daha çok bu noktadan itibaren batıda kalan topraklar üzerinde bir çalışma yürütmesi gerekliliği üzerinde durdu.⁵³⁶ Ona göre, bu bölgede hangi Türkmen kabilelerinin yaşadıkları ve Emir'in hangi topraklar üzerinde hâkimiyetinin geçerli bulunduğu gibi konular daha fazla irdelenmeliydi. Rus tarafının komisyon üyesi olarak Rusya Devlet Mülkiyet Bakanı General Zelenoi'nin atanmasından yana olduğunu bildiren Giers; iki hükümetin delegelerine verilecek talimatların niteliği konusunda antlaşmaya varılması yönünde tavsiyede bulundu.⁵³⁷

Nihayetinde Temmuz 1884'te Hindistan Konsili Komisyonu üyesi ve İngiltere'nin Hindistan Askeri Yetkilisi General Peter Stark Lumsden, sınır tespiti için İngiltere'yi temsilen komisyon üyesi olarak atandı. Rus tarafı ise kendi temsilcileri olarak General Zelenoi'yi aday gösterdi. Emir Abdurrahman Han bu sınır teklifi hakkında bilgilendirildi ve ortak komisyona yardımcı olmak adına bir Afgan yetkili görevlendirmesi istendi.⁵³⁸

1869-1873 yılları arasında gelişen diplomatik münasebetler, mektuplaşmalar ve telgraflar şimdi aynı biçimde yine bir sınır komisyonu meselesi üzerinde gerçekleşmişti. İmzalanan 1873 tarihli antlaşma Afganistan'ın kuzeyini ilgilendiriyordu ve Amuderya'nın batısında kalan toprakların sınırları halen belirsizdi. Bu nedenle iki ülke için de yeni bir sınır antlaşması hazırlanması teklifi sürpriz olmadı ve Rusya'nın da İngiltere'nin talebine derhal olumlu bir reaksiyon göstermesi, devletlerin bu konuyu yeniden gündeme getirmek konusunda ne denli hevesli olduklarını gösterdi. Lakin bu sefer her iki hükümet de daha temkinliydi ve kalıcı bir antlaşma meydana getirmek niyetindeydiler.

⁵³⁶ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 216, Sir E. Thornton, July 2".

⁵³⁷ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 216, Sir E. Thornton, July 2".

⁵³⁸ Stephen Wheeler, *The Ameer Abdur Rahman*, s. 165. Ayrıca bkz. Geoffrey Drage, *Russian Affairs*, Printed by John Murray, London, 1904, s. 513.

Rusya Hükümeti, sınırlandırma çalışmalarının batıdan başlaması gerektiğini söylerken aşağıdaki nedenleri ileri sürdü. Bunlardan ilki İngiliz komisyon üyelerinin Hoca Salih'e geçebilmeleri için kullanacakları yol güzergâhıydı. Nitekim Hoca Salih'e gidebilmek için Serahs'tan geçmeleri gerekiyordu ki bu Rus tarafına göre gereksiz bir zaman kaybı ve gayret meydana getirecekti. İkinci neden ise birinciden daha geçerli bir altyapıya sahipti ki bu, söz konusu toprakların en önemli çıkarların bulunduğu noktada yer alması ve daha fazla problemi bünyesinde barındırdığı için daha önce ele alınmaları gerektiği idi. Rusya Hükümeti, sınır komisyonunun ilk olarak, Afgan sınırının Herîrûd'a katıldığı noktayı düzeltmesi gerektiğini ileri sürerek bu noktadan Hoca Salih'e doğru bir harita çizilmesini önerdi. Diğer yandan komisyonun herhangi bir karara varamadığı durumlarda iki hükümetin de ortak noktada bulunduğu bir hükme varılması gerektiğini ilettili.⁵³⁹

İngiltere Dışişleri Bakanı Granville'in 12 Temmuz'da yaptığı bir konuşmadaki; Rus basınındaki saldırgan ton ve Rusya Hükümeti'nin Afganistan ile olan ilişkileri ve artan askeri etkinliği hakkındaki görüşleri, Rusya Büyükelçisi'ne iletildi. Öte yandan Granville, Pencdeh'in uzun zamandır Afganistan'a dâhil olduğunu da belirtti. 16 Temmuz'da, Thornton'a, Rusya Hükümeti'ne resmi olarak Peter Lumsden'in İngiliz Komisyon Üyesi olarak atandığını bildirmesi, talimatı verildi.⁵⁴⁰ İngiltere açısından bakıldığında bu bilgi aktarımı, Herîrûd'un sınırlandırılması konusunda bir cevap almak adına bir nevi baskı uygulamak anlamına da geliyordu. Bu noktada Rusya Hükümeti, sınır komisyonunun Hoca Salih'i başlangıç noktası haline getirmek konusundaki görüşüne vurgu yaparak, bu sınırlandırma işleminin her iki hükümetin de razı olacağı bir noktadan başlaması halinde zaman kaybının pek de fazla önemli olmayacağını söylüyordu. Ancak Ruslar yine vurguladılar ki doğu tarafından başlama fikri her ne kadar tercih ediliyor olsa da batı noktasında karışıklık daha fazlaydı ve daha titizlikle ve öncelikli olarak halledilmeliydi.⁵⁴¹ Giers bu beyanları olduğu gibi ilettili.

İngiltere Hükümeti ise Giers'a bu konuda katılmadıklarını bildirerek sınır tespiti çalışmalarının Hoca Salih'ten başlamasının daha akla uygun olduğunu ilettili. Öyle ki

⁵³⁹ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 211. To Sir E. Thornton, July 10".

⁵⁴⁰ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 212. To Sir E. Thornton, July 12".

⁵⁴¹ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 222. Sir E. Thornton, July 19".

komisyon üyelerinin bu bölgeye gidiş mesafeleri ve geçecekleri yollardaki ağır kış şartları mevcut düzenlemelerin bir sene kadar ertelenmesine neden olabilirdi. Lakin İngiltere Hükümeti'nin karşı çıktığı husus yalnızca bu sınır düzenlemesinin nereden başlayacağı ile sınırlı değildi. Dahası, iki hükümet arasındaki antlaşma ile tespit edilmiş olan Hoca Salih'in sınırlarını yeniden güncellemeye gerek olmadığını ileri sürdüler. Son olarak da başka bir diplomatik problem daha ortaya çıktı. Öteden beri oldubittiye getirildiği düşünülen Merv meselesi. Merv'in ilhakının Afganistan'da, Murgap ile Herîrûd nehirleri arasındaki sınırın bir kısmına ilişkin olarak büyük endişe yarattığını ileri süren İngiltere Hükümeti bu sorunun üstesinden gelmenin tek yolunun sınırın bu iki nehirle temas ettiği noktaların kesin bir şekilde belirlenmesi olduğunu ilettiler.

Sınır tespitinin geciktirilmesi her iki devlet açısından da istenmeyen bir durumdu. Lakin iki devletin aynı zeminde buluşmaları o denli kolay değildi. Bu sebeple süreci hızlandırmak adına yapılan her girişim biraz daha yavaşlamaya sebep oluyordu ki bu bağlamda İngiltere Hükümeti, Thornton'a tam yetki vererek antlaşma zeminini meydana getirme konusunda yaşanacak gecikmelerin ağır sonuçları olacağını, gerektiği durumda Giers'e iletme yetkisi verdi.⁵⁴²

Thornton 27 Temmuz'da bu anlamda bir not gönderdi ve Rusya Hükümeti'nin buna katılıp katılmadığını sormak üzere Giers'le bir görüşme gerçekleştirdi. Ayrıca sınır komisyonunun hangi ilkelere (etnografik, coğrafi, topografik) göre hareket edeceği konusunda sorular sordu.⁵⁴³ Giers 30 Temmuz tarihli yanıtıyla, Rusya Hükümeti'nin sınırlandırma işlemine Herîrûd'dan başlama fikrine meyilli olduğu bilgisini aktardı.⁵⁴⁴ Bunun ardından çok geçmeden 5 Ağustos tarihli talimatnamede İngiltere Hükümeti'nin Afganistan sınırına ilişkin görüşleri iletildi. Buna göre; Afganistan Emiri'nin topraklarının sınırları Serahs muhitinde bulunan Herîrûd'a kadar uzanıyordu. Bu bildirimde aynı zamanda komisyonun misyonu ve nasıl hareket edeceğine dair bazı hüküm önerileri de mevcuttu. Komisyonun öncelikli görevi, Emir Abdurrahman Han'ın topraklarının gerçek sınırlarını tespit etmek olacaktı ve bu nedenle kendi yargı yetkisini tanımlaması gerekmekteydi. Burada dikkat edilmesi gereken hususlardan bir

⁵⁴² FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 233. Sir E. Thornton, July 25".

⁵⁴³ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 234. Sir E. Thornton, July 27".

⁵⁴⁴ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 239. Sir E. Thornton, July 30".

tanesi de ülke içerisinde yaşayan kabilelerin siyasi pozisyonlarıydı ki sınır düzenlemelerinde buna da dikkat edileceği vurgusu yapılmıştı. Bunun yanında komisyonun ileride meydana gelebilecek problemlerin önüne geçmesi açısından Emir'in yetki ve nüfuzuna da saygı göstermesi gerektiği ifade edildi. Böylelikle çizilen sınırlar ve meydana getirilen hat her iki devlet ve tampon konumunda bulunan Afganistan için daha iyi sonuçlar doğurabilecekti. Elbette bu İngiltere Hükümeti'nin varsayımıydı.

30 Temmuz tarihli nota Rusya Hükümeti, Afgan topraklarının boyutunu ve önceden kesin olarak tespit etmenin zorluklarını kabul etti ve kaygılarını dile getirdi. Bunun yanında güneye doğru uzanan Yolöten'den, Afganistan sınırı boyunca yerleşik olan Türkmenlerin Sarık Kabilesi, Rus makamlarının etkisi altına girmelidir denildi ve bu şartnamenin komisyon üyelerinin talimatları arasında olması gerektiği vurgulandı.⁵⁴⁵

25 Ağustos'ta, Thornton, İngiltere Hükümeti'nin yönlendirmesiyle, Giers'a, İngiltere'nin Afgan Sınır Komisyonu yetkilisi Lumsden'e verilen talimatların 6 Ağustos'taki notunda belirtilen ilkelere uygun olduğunu bildirmişti. Rus komisyon üyelerinin de aynı talimatlara uygun hareket edecekleri ümidini dile getiren Thornton, Lumsden'in Eylül ayının başlarında Tahran'a gitmek üzere İngiltere'den ayrılacağı bilgisini de iletti.⁵⁴⁶ Buna cevaben Giers, 25 Ağustos'ta iletilen nota, Rusya'nın Afgan Sınır Komisyonu üyesi Zelenoi'nin 13 Ekim'de Serahs'ta Lumsden'le görüşeceğini ve onunla ortak bir zeminde anlaşmak üzere gönderildiğini bildirdi.⁵⁴⁷ Bunun yanında Afgan Emiri'nin müdahalelerinin önüne geçmek amacıyla Giers, Afgan makamlarının bölgesel saldırılarda herhangi bir müdahalede bulunmasının engellenmesi konusunun da acil çözüme kavuşturulması gerektiğini söyledi. Rusya'nın öncelikli olarak Afgan merkezi otoritesinin kuzey bölgelerdeki faaliyetlerinin önünü tıkama çabası kendi rotası üzerinde büyük diplomatik problemlerin önüne geçme arzusundan kaynaklanıyordu. Rusya Hükümeti ayrıca, hiçbir Afgan delegesinin komisyona kabul edilmemesi gerektiğini ve Rusya Hükümeti'nin sadece komisyon üyelerinin görüşlerini inceleyeceğini dolayısıyla bu hususlarla ilgili olarak Afgan makamlarının bağlayıcı bir

⁵⁴⁵ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 236. To Sir E. Thornton, August 5".

⁵⁴⁶ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 259. Sir E. Thornton, August 25".

⁵⁴⁷ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 269. Sir E. Thornton, September 7".

değer olarak kabul görmeyeceğini, ilettili.⁵⁴⁸ Rus tarafı açıkça Afganların bu komisyona müdahil olmasını istemiyordu çünkü mevzu bahis konunun başlarında da belirttiğimiz üzere Afgan merkezi otoritesi İngilizlerin dümeninde olduğu bir gemiyi andırıyordu.

Lumsden 16 Eylül'de Zelenoi ile birlikte Tiflis'te görüşti. Komisyonun Serahs'a varacağı tarih 7 Kasım olarak belirlenirken, Hindistan'dan gelecek olan heyetin varışı da göz önünde bulundurularak gecikme olabileceği Rusya Hükümeti'ne bildirildi.⁵⁴⁹ 17 Eylül'de Tiflis'ten St. Petersburg'a hareket edecek ve son talimatlarını alacak olan Zelenoi, hastalık nedeniyle bir ay gecikmeli hareket etti.⁵⁵⁰ 2 Ekim'de, Rusya Hükümeti'ni bilgilendirmek üzere talimat verilen Thornton, İngiliz heyetine eşlik edecek güvenlik birimlerinin 200 piyade ve 200 süvariden oluşacağı bilgisini aktardı. Giers, Zelenoi'nin hazırlıklarının Aralık ayına kadar tamamlanamayacağını belirterek, işçilerin çalışmaları ve iklim şartları nedeniyle sınır komisyonunun toplanmasının 27 Ocak'a ertelenmesi gerektiğini ilettili. Eşya ve mal temini zorluğundan dolayı refakatçi sayısına da itiraz edildi ve toplantı yeri olarak Serahs yerine onun güneyindeki Pul-i-Hatun önerildi.⁵⁵¹

İngiltere Hükümeti, hâlihazırda yolda olan kafilende herhangi bir değişiklik yapamadı; Rusya Hükümeti tarafından resmi olarak kabul edilmiş olan Serahs'tan başka herhangi bir toplantı yerine de gidemediler. Thornton bu durumu, Giers'a aktardı ve İngiliz heyetinin kıştan önce Serahs'a varacağını umut ettiğini, ilettili. Lumsden'in Tahran'dan ayrıldıktan sonra 7 Kasım'a kadar Serahs'ta olacağı bildirildi ve yukarıdaki anlamda bir başka telgraf 18 Ekim'de Thornton'a gönderildi.⁵⁵² İngiliz tarafının burada herhangi bir son dakika sürprizine yol vermeyeceği gayet açıkça görülüyordu. Öyle ki son dakikada ne kafildeki askerlerin sayısı ve mahiyeti değiştirilebilirdi ne de sınır çalışmalarının ilk toplantısının gerçekleştirileceği yeri. Nitekim Lumsden'in heyeti tahmin edilen süre içerisinde, 1884 yılı sonbaharında belirtilen noktaya ulaştı.⁵⁵³ Giers ve Zelenoi ise Ocak ayından önce Lumsden ile görüşemeyecekleri konusunda İngiliz heyetine bilgi

⁵⁴⁸ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "For note and Memorandum of August 25 (September 6), see Appendix".

⁵⁴⁹ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "Sir P. Lumsden (Telegraphich); September 16".

⁵⁵⁰ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 278. To Sir Thornton, September 15".

⁵⁵¹ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 297. Sir E. Thornton, October 3".

⁵⁵² FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 298. To Sir E. Thornton, October 11".

⁵⁵³ Coughlin, *British Policy in Persia, 1885-1892*, s. 75.

verdiler.⁵⁵⁴ Rusya'nın İngiltere Büyükelçisi Egor Egorovich Staal aynı tonda vurgularla Hindistan'da bulunan Granville'e bu durumu aktardı. Kısacası Rus makamları düşündükleri gibi meseleleri düzenlemek için zaman istemişlerdi. Rusya için bu bir bakıma İngiliz yaptırımının önüne geçmek yahut oyunu oynarken masada kendi kırmızı çizgilerinin de var olduğunu belli etmekte.⁵⁵⁵ Komisyon çalışmalarının ertelenecek olması İngiliz tarafında bir hayal kırıklığı meydana getirmişti.

4 Kasım'da Rusya'nın Staal tarafından Granville'e yapılan açıklamasında, komisyon tarafından incelenecek ve tanımlanacak alanın kapsamı konusundaki ön mutabakatın önemi özellikle vurgulandı. Müzakerelerin başarılı bir sonuç elde etmesinin İngiliz komisyon üyelerine verilecek olan kesin talimatlar ile gerçekleşebileceği konusunda önerilerini iletti.⁵⁵⁶ Sınırın fiili olarak meydana getirilmesi konusunda, İngilizler, Rusya Hükümeti'nin konumunun ve taleplerinin tüm yönleriyle İngiltere Hükümeti ile aynı olmadığını gözlemlemişlerdi. Öyle ki Rusya, nüfuz alanına giren ülkelerde düzen ve sükûnet kurma ve sürdürme görevini doğrudan devralacakken, İngiltere'nin üstlendiği görev Afganistan'ın sınırının tanımlanmasıydı. Dolayısıyla Afganistan İngiltere'nin bir parçası olmaktan ziyade bir sınır hattı olacaktı. Bir taraf toprak talebinde bulunurken İngiltere'nin toprak kazanma arzusu aksine bir sınır hattı meydana getirme teşebbüsü, en ileri düzeyde Rus tehlikesine karşı direkt muhattap olmama ve bir tampon bölge meydana getirme gayretinden başka bir şey değildi.

Rusya Hükümeti, sınır inşa edilirken İngiltere Hükümeti'nin izole bir tavır içerisinde olmayacağına inanıyordu. Aksi takdirde İngiltere Hükümeti'nin tavrı bu yönde yapıcı olmaz ise, Rusya Hükümeti, bu bölgelerdeki konumunu korumak adına gerekli gördüğü tedbirleri almakla yükümlü olacaktı. Rusya Hükümeti'nin bir başka amacı da komisyon üyelerine verilen talimatların incelenmesiydi. Böylelikle meydana gelen antlaşmazlıkların çözümü daha rahat sağlanabilecekti.⁵⁵⁷ Rusların tavrı genel bir perspektiften bakıldığında, ortaya kararsız bir görüntü çıkarıyordu. Nitekim İngiltere ile birlikte girişecekleri bu önemli sınır antlaşması beraberinde daha büyük problemler

⁵⁵⁴ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 308. To Sir E. Thornton, October 18", "No. 306. Sir E. Thornton, October 14", "No. 308. Sir E. Thornton, October 16", "No. 312. Sir E. Thornton, October 22".

⁵⁵⁵ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 310. To Sir E. Thornton, October 24".

⁵⁵⁶ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 333. To Sir E. Thornton, November 4".

⁵⁵⁷ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 333. To Sir E. Thornton, November 4".

doğurabilir ve güney istikametli ilerleyişi durdurabilirdi. Bu sebeple İngiliz komisyon üyelerinin tavırları onların takınacakları tavrın belirleyici etkeni olacaktı.

10 Kasım'da Giers'dan Staal'e bir telgraf gönderildi. Bu telgrafta iki hükümetin sınırlandırma yapılmadan önce bu sınırlandırmanın hangi noktalar üzerinde ve hangi hat üzerinden ilerleyeceği konusunda bir fikir birliğine varmaları gerektiği vurgusu yapılıyordu. Rusya Hükümeti'ne göre iki hükümetin önceden sınırlandırmanın genel hatlarını belirlemesi ve net bir tanım ortaya koyması ilerisi için daha yapıcı ve hızlı çözümler üretme konusunda faydalı olacaktı. Rusların herhangi bir Afgan temsilciyi komisyonda istemedikleri önceden biliniyordu. Bu nedenle Granville, Staal'e, Emir tarafından görevlendirilen resmi bir Afgan görevli ve İngiliz komisyon üyesi arasında gerçekleştirilecek olan istişarenin gerekliliğinden bahsetti.⁵⁵⁸

İngiltere Hükümeti'nin, Rusya Hükümeti tarafından gündeme getirilen noktalara tam cevabı, 12 Kasım tarihli bir gönderide Thornton'a iletildi. Zelenoi'nin ayrılışındaki gecikme konusunda meydana gelen hayal kırıklığı sonucunda komisyonun zamanında toplanması meselesini güvence altına alma girişimi başarısız oldu. Rus meslektaşının yokluğu sırasındaki faaliyetleri, hareketleri ve eylemlerine bakıldığında Lumsden, son derece temkinliydi.⁵⁵⁹ İngiltere Hükümeti, aynı talimatların Rusya Hükümeti tarafından Hazar bölgesindeki yerel makamlarına da verileceğine inanıyordu. Esasında bu bir temenniydi. Nitekim karşılıklı güven temelinde meydana getirilen ilişkiler uzun vadede yalnızca Afganistan ile sınırlı olmakla kalmayıp aynı zamanda kuzeyde de müdahale olanağının önünü açabilirdi. Afgan Sınır Komiyonu'nun toplanamadığı her an İngiltere ile Rusya arasındaki gerilimi biraz daha tetikliyordu. Nitekim İngilizler, Ruslara Merv konusunda güvenmiyorlardı. Onlara göre Ruslar ilk fırsatta güneye inmeye çabalayarak Afganistan ile aralarında kalan son toprak parçası olan Pencdeh'i de almak istiyorlardı.

⁵⁵⁸ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 335. To Sir E. Thornton, November 10".

⁵⁵⁹ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 336. To Sir E. Thornton, November 12".

3.3.4. Pencdeh Olayı (1885)

İngilizlerin, Rusların bu görüşmeleri bilerek akamete uğrattıkları konusundaki görüşleri açıkçası gerçekçi bir yaklaşımdı. Nitekim 1885 yılına gelindiğinde Ruslar ile Afganlar arasında cereyan eden gerilim bir anda çatışmaya dönüşmüş ve Ruslar bu bahaneyi değerlendirerek güneye doğru ilerleme fırsatı bulmuşlardı. Pencdeh Olayı olarak adlandırılan bu işgal hareketi, iki büyük devletin Orta Asya'da o güne dek yaşadıkları en yakın savaş ihtimaliydi.

Ruslar, Pencdeh'in doğusunda Afganistan'ın kuzeybatısının uç kesiminde bulunan Pul-i-Hatun'a birlikler göndermişlerdi ve bu durumun İngiliz tarafını endişeye sevk edeceğini bildiklerinden, Giers bir açıklama yaptı. Buna göre, Pul-i-Hatun'daki birlikler, topraklarını işlemek için bölgeye gelen Salur Türkmenlerinin korunması için gönderilen birkaç Kazaktan oluşan, çok küçük, ileri bir görev birliğinden ibaretti. Askerler gerçekten bu görev için gönderilmişti ve korunma için Rus makamlarına başvurular Türkmenlerin kendileriydi. En azından Rusların İngiliz makamlarına bildirdikleri gerçeklik buydu. Türkmenleri kime yahut hangi tehditlere karşı koruduklarını da ayrıntılı şekilde aktarmışlardı. Pul-i-Hatun'un kuzeyindeki Eski Serahs'ta bulunan Kazakların bir süre önce oraya gönderildiğini, bölgeyi ele geçirmeyi veya hak iddia etmeyi düşünmek değil aksine Türkmenleri kovmak isteyen İranlı yetkililere karşı Türkmenleri korumakla görevlendirildiklerini söylediler. Böylelikle barışçıl bir tavır takınarak bölgenin güvenliğini sağlama amacı güttüklerini söyleyen Giers, bu noktada herhangi bir işgal girişiminin söz konusu olmadığını özenle vurguladı.⁵⁶⁰

Pul-i-Hatun'da bu gelişmeler yaşanırken, Pencdeh'de hareketlenmeler başlamıştı. İngiltere Hükümeti, Pencdeh'in kuzeyinde, Murgap Nehri boyunca 4.000 Afgan'ın ilerlediğine dair bilgiler almıştı. Bu hareketin meydana getirdiği heyecanın bir sonucu olan endişe ortamını yatıştırmak ve bir teftiş gerçekleştirmek amacıyla General Komaroff Eski Serahs'a ziyarette bulundu. Rusya'nın askerî temalı bu hareketinin altında başka nedenlerin yatıp yatmadığı kısa süre içerisinde gün yüzüne çıkacaktı ki Thornton'un ifadeleri yahut Giers'e cevabı, İngilizlerin bu konuya ne denli şüphe ile yaklaştıklarını kanıtlar nitelikteydi. Nitekim Thornton ilk olarak böyle bir hareketliliğin

⁵⁶⁰ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 342. Sir E. Thornton, November 27".

olmadığını bildirdi. Yani Rusların ifadesiyle 4.000 kişilik bir Afgan askerî birliğinin Pencdeh'e ilerlediği meselesi asılsız olarak nitelendirilmişti. Thornton bu sayının da oldukça abartılı olduğunu ifade ediyordu. Buna ek olarak, Rus birliklerinin Pul-i-Hatun'dan çekilmesi durumunda, İngiltere Hükümeti'nin, Afgan kuvvetleri tarafından ileriye dönük gerçekleştirilebilecek herhangi bir hareketin önlenmesi için tedbirler alacağını da sözlerine ekledi.⁵⁶¹ Giers ise Savaş Bakanı ile konuşacağını ancak bu konunun gereğinden fazla abartıldığını ifade ederek, orada bulunmalarının nedeninin yalnızca Türkmenlere yardım etmek ve onları güvence altına almak olduğunu yineledi. Ruslar mevcut sınırlandırma işleminin daha fazla uzamasının kendi aleyhlerinde sonuçlanacağını farkındaydılar. Bu nedenle Rusya Hükümeti 26 Kasım'da Thornton'a bir cevap gönderdi. Bu cevapta komisyonun faaliyetlerini bir an önce gerçekleştirmesi gerektiği fikrine ikna olduklarını bildirerek Zelenoi'nin çizdiği bir haritayı İngiltere Hükümeti'ne sundular.⁵⁶² Buna göre kuzey sınırı için; Herîrûd Nehri'nin sağ kıyısından başlayarak çizilen bir çizgi ile Serahs'ın güneyindeki Devletâbâd'ın karşısından doğruca Murgap Nehri'ne ve böylece Hoca Salih'e uzanan bir hat meydana getirmişlerdi. Güney sınırı için de Herîrûd Nehri'nin sağ yakasından doğal yolla Kuşk Nehri'nin kaynağına doğru kuzeyde Herat vadisini çevreleyen dağ zincirini takip eden ve Çihilduhterân'a kadar uzanan bir çizgi çizildi. Sınır hattı bu noktadan itibaren Cemşîdî ve Fîrûzkûh ordugâh sınırları boyunca, Afgan Bâlâ Murgap kalesine kadar uzanacaktı ve Hoca Salih'te sona ermek üzere Kaysâr, Sangalak ve Endehuy bölgesinin sınırlarını takip edecekti. Herîrûd Nehri görünüşte batı sınırını teşkil edecekti.⁵⁶³

Müzakereler ağır ilerliyordu. Bunun sebebinin iki hükümetin bölge tanımına ilişkin görüşlerinin farklılığından kaynaklandığı düşünülüyordu. Bu konuyu yalnızca komisyon üyelerine ve ellerindeki haritalara bırakmak çözüm üretmekten çok daha büyük problemleri doğuruyordu. Rusya Hükümeti tarafından önerilen bölgenin güney çizgisi, 1875 yılında Herat vadisinin kuzey tarafındaki dağların Afgan sınır çizgilerinin orjinini oluşturduğunu göstermek için alıntı yapılan Albay Macgregor'un "Horasan Vilayeti ve

⁵⁶¹ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 342. Sir E. Thornton, November 27".

⁵⁶² FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 342. Sir E. Thornton, November 27".

⁵⁶³ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "Telegraphed, November 27".

Afganistan'ın Kuzey-Batı Cephesi Üzerinden Bir Yolculuğun Anlatısı” adlı kitabındaki kanıtlarına dayanıyordu.⁵⁶⁴

9 Aralık'ta Staal; Granville'e, Giers'den gönderilen bir gönderinin özünü ilettili. Buna göre; Rus birliklerinin Pul-i-Hatun'a ve Afgan kuvvetlerinin Murgap'taki ilerlemesine atıfta bulunan Staal, Rusya Hükümeti'nin bu konuda İngiltere Hükümeti ile ortak görüşleri paylaşmasının imkânsız olduğunu belirtti. Bunu desteklemek amacıyla da kuzeyde artan Afgan silahlanmasını örnek gösterdi ve İngiltere'nin kabilelerini korumak amacıyla gönderdiği askerlerin sayısına işaret etti.

Giers gözlemlerini aktarırken Pul-i-Hatun'da ileri düzeyde bir Rus makamının kurulmasının yukarıdakilerden başka bir amacı olmadığını özellikle vurgulamıştı. Bu noktanın hiçbir zaman Afganistan'ın bir parçasını oluşturmadığını ve 1873 tarihli antlaşmanın ilkelerine uygun olduğunu belirterek yeni sınırlandırmanın da buna göre inşa edilmesi gerektiğini ileri sürdü.⁵⁶⁵ 17 Aralık'ta Thornton, yine de İngiltere Hükümeti tarafından Pul-i-Hatun'daki Rus birliklerinin ileri görevinin Eski Serahs'a çekilmesi gerektiği yönündeki talebini tekrar Giers'e dile getirdi. Giers bu konunun Savaş Bakanı'yla müzakere edildiğini ve böyle bir adımı atmanın imkânsız olduğunu söyledi. Nitekim Rusya'nın bu noktadaki iddiası, Türkmenleri Rus yardımıyla yurtlarına geri döndürdükleri ve bölgelerinde rahatlık ve huzur içerisinde tarım faaliyetleri ile uğraşarak eski yaşam standartlarına kavuştukları üzerine kuruluydu. Dolayısıyla Pul-i-Hatun yalnızca bir amaç uğruna gerçekleştirilen onursal bir görevdi. Giers, İngiltere Hükümeti'nden, Rusya Hükümeti tarafından Sınır Komiserleri'nin faaliyet göstereceği bölge ile ilgili teklifleri hakkında bir cevap almayı umuyordu ve Zelenoi'nin muhtemelen iki ya da üç gün içinde hareketine başladığı yer olan Tiflis'te kalacağını, bu noktada bir düzenlemeye varılması gerektiğini söyledi.⁵⁶⁶

Bu cevap 23 Aralık'ta Staal'a gönderildi. Granville, İngiltere Hükümeti'nin bir an önce toplantı gerçekleştirilmesi hususunda istekli olduğunu ve Rusya Hükümeti'nin bu konudaki isteklerini kabul etmeye hazır olduklarını belirtti. Komisyon üyelerine,

⁵⁶⁴ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, “Telegraphed, November 27”.

⁵⁶⁵ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, “No. 374. To Sir E. Thornton, December 9”.

⁵⁶⁶ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, “No. 364. Sir E. Thornton, December 17”.

“Ekselansları tarafından bölgenin kuzey sınırı olarak teklif edilen bu talepleri sınır dışına çıkarmamaları talimatı verilmelidir”, diyerek bir uyarıda bulundu. Granville, İngiltere Hükümeti’nin Pul-i-Hatun ve Pencdeh’in Afganistan sınırlarının dışında olduğu konusunda Rusya Hükümeti ile aynı fikirde olmadıklarını ancak bu sorunların sınır komisyonu üyeleri tarafından yerinde karar verilmesi gerektiğini düşündüklerini sözlerine ekledi.⁵⁶⁷

Lumsden’e ait rapora göre Ruslar, Pul-i-Hatun ve Pencdeh arasında Gümeşli’yi işgal etmişti. Thornton, 12 Ocak 1885’te, Rusya Hükümeti’ne, Zelenoi’nin faaliyetlerini durdurması ve ortak komisyon tarafından bir karar alınana kadar, önerilen sınır doğrultusunda daha fazla askerî harekâtın yasaklanması hususunda bilgilendirme talimatıyla görevlendirildi.⁵⁶⁸ Thornton bu nedenle bir araya geldikleri Giers ile ayın 14’ü ve 15’inde gerçekleştirdiği iki görüşmede de kesin ve yüksek tonlu bir dille konuştu. Giers, Rus ordularının Afgan topraklarında ilerleme kaydettiği ve bünyesine yeni topraklar kattığı yönündeki haberlerin aslını yansıtmadığını ileri sürerek bu ifadelerin asılsız olduğunu vurgularken diğer yandan Zelenoi’nin buradan ayrılma tarihi konusunda net bir tarih vermedi. Görüşmenin ardından Thornton, Rusya Hükümeti’nin Afganistan için kesin bir sınır çizgisi önermek niyetinde olduğunu bildirdi.⁵⁶⁹

28 Ocak’ta Giers, iki hükümet arasında antlaşmaya varılacak bir teklif ve sınır hattı fikri üzerinde çalıştıklarını ve bu talimatların İngiltere’nin Afgan Sınır Komisyonu üyelerinden Lessar aracılığıyla Staal’e iletiliği hakkında Thornton’u bilgilendirdi. Lakin Herat’a 130 kilometreden daha yakın olmayacağını söylemenin ötesinde ayrıntı vermedi.⁵⁷⁰ Bu talimatları içeren 28 Ocak tarihli not, 3 Şubat’ta Granville’e iletili. Buna göre; *Herîrûd’dan başlayarak Zülfikâr’ın güneyinden yaklaşık 10 verst/10 km boyunca uzanan hat Karezilyas ve Kehrizi-Soume yoluyla Yegri-Gök çayına uzanacak ve çayın sağ yakasında Çemenî-bîd harabelerini sınırlayan yükseklikteki tepeleri takip edecekti. Bu nedenle Kuşk’un sağ yakasındaki dağ zincirleri ile Havuzi Han’a ulaşan hat Afganistan’a ait olan Merucak’ın kuzeyine uzanacaktı. Bu noktadan itibaren hat,*

⁵⁶⁷ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, “To M. de Staal, December 23”.

⁵⁶⁸ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, “No. 2. Sir P. Lumsden, December 27, 1884”.

⁵⁶⁹ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, “No. 6. Sir E. Thornton, January 14, 1885”, “No. 8. Sir E. Thornton, January 15, 1885”.

⁵⁷⁰ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, “No. 17. Sir E. Thornton, January 28”.

*Kaysar Vadisi'nin kuzeyini sınırlayan tepeleri takip edecek, Sangalak ve Endehuy'dan ayrılarak doğuda Hoca Salih'e uzanacaktı.*⁵⁷¹ En önemli tartışma konularından birisi ise Pencdeh bölgesiydi. Bu noktada Rusya Hükümeti, bu vadide bulunan Sarık Türkmenleri'nin bir sınır ile iki parçaya bölünmelerinin ileri vadede bölgesel probemler meydana getireceğini ileri sürerek bu bölgenin tek bir parça halinde kalması ve Rusya'ya ait olması gerektiği konusunda ısrarcı oldu.⁵⁷²

Rusların askeri faaliyetleri giderek şiddetini ve hızını artırırken Afgan askerleri ile Rus askerleri arasında çatışmalar meydana gelmeye başladı. Lumsden, 100 Rus askerinin Afgan ileri karakolu tarafından savuşturulduğunu ve bunun üzerine Rus askerlerin Sarıyazı'nın yaklaşık 5 km güneyindeki Aymak Carra'yı işgal ettiklerini bildirdi. Bunun üzerine Afgan ileri karakolu, Aymak Carra'nın güneyine çekildi. Bu sıcak temasın ardından Rus subay, Aktepe'ye (Aktübe) doğru daha fazla devriye girişiminde bulunulacağını bildirdi.⁵⁷³ Lumsden, Merv'deki Rus subayına Sarıyazı'nın Rus devriyesi için sınır olması gerektiğini emretti; Afganlar için ise Oruş Duşan.⁵⁷⁴ İngilizler için Aymak Carra, Ruslar ile Afganlar arasında ideal bir tampon bölgeydi. Bunun üzerine Merv'in hemen güneyinde bulunan Murgap'taki Rus karakolu güçlendirildi.⁵⁷⁵ Staal, 10 Şubat'ta Granville'e, Rusya Hükümeti'nin Aşkâbâd'dan, Zülfikâr ve Sarıyazı'da Afgan garnizonlarının inşa edildiğine dair haberler aldığını söyledi. Staal, böyle bir ilerlemenin, 1872-73 tarihli İngiliz-Rus Antlaşması'nın temelleriyle açıkça çelişkili olacağını belirtti.⁵⁷⁶ Bu ifade kritikti. Alikhanov, III. Aleksander'dan Afganların bir an önce Aktepe'ye geri çekilmeleri gerektiğine dair emir aldığını söyledi. Lumsden ise Afgan ileri karakolunun Aktepe'nin daha kuzeyinde kalan Oruş Duşan'a geri çekileceğini bildirdi ancak Rusların daha fazla ilerleme kaydetmelerinin ileride sıkıntılara veya çatışmalara yol açacağını da sözlerine ekledi.⁵⁷⁷ Rus ileri karakolu Aymak Carra'yı da geçerek Oruş Duşan'a ilerledi ve belirlenen bu sınırı da geçti. Ruslar, gizlenmiş olan Afgan gözcüleriyle karşı karşıya kaldılar. Afgan general onları,

⁵⁷¹ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 17. Sir E. Thornton, January 28"; "verst" Rus uzunluk ölçü birimidir. The Reader's Digest Great Encyclopaedic Dictionary, "verst", Vol. 2 / M-Z, The Reader's Digest Association Limited, Oxford University Press, 1962, s. 973.

⁵⁷² FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 17. Sir E. Thornton, January 28".

⁵⁷³ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, February 9".

⁵⁷⁴ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, February 12".

⁵⁷⁵ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, February 17".

⁵⁷⁶ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 76. To Sir E. Thornton, February 19".

⁵⁷⁷ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, February 19".

daha fazla ilerlerse saldırıya uğrayacakları konusunda uyardı. Bazı müzakereler gerçekleştirildi. Rus askerî yetkilisi Pul-i Çiştî'ye ilerlemeleri gerektiği yönünde emir aldıklarını bildirdi. Bu Aktepe'ye Rusların girmesi demektir. Ruslar, bir yetkili ile birlikte dört adamın Pul-i Çiştî'yi görmelerine izin verilirse memnun olacaklarını bildirdiler ve buna izin verildi ardından gece çekildiler. Sonrasında Rusya'dan Pencdeh meselesinde bugüne dek en şiddetli hamle geldi. Teğmenlik rütbesinden Albaylığa terfi eden Alikhanov, Lumsden'e "*onaylarsanız da onaylarsanız da, emrim, Rus birliklerinin Pul-i Çiştî'ye kadar ülkeyi işgal etmesi gerektiğidir*" yönünde bir kesin uyarı verdi ve sözlerine şunu ekledi "*emirlere uymalıyım*".⁵⁷⁸

Bu uyarının ardından Alikhanov, Pul-i Çiştî'den yaklaşık 1,5 - 2 km uzaklıktaki Kızıltepe'ye ilerledi. Bu hamlenin ardından bölgeye, kalıcı olarak Yolöten Sarık Garzinonu yerleştirildi ve Alikhanov geri çekildi.⁵⁷⁹ Yükselen diplomatik gerilim giderek daha da açığa çıkıyordu. Bu esnada Giers, 150 Rus askerinin Herîrûd üzerindeki Zülfikar Geçidi'ne kadar güneyde ilerlediğini kabul etti.⁵⁸⁰ Bu askerî yapılanma ve hatta ilerleyişin kabul edilmiş ve böylelikle resmi olarak ispatlanmış olması iki büyük gücün çıkarları doğrultusunda yeni bir çatışma sahası daha meydana getirme yönünde hızla yol kat edilmesini sağlıyordu. Giers bu konu nezdinde Rusya'nın haklı bir tavır sergilediğini kanıtlamak üzere şöyle bir açıklama getirdi. Bu harekâtın nedeni, General Komaroff'un Yolöten yolu üzerinde bulunan Murgap'a doğru Afgan birliklerinin bu yönde ilerlediği bilgisini almasıydı. Bu nedenle bu bilginin doğruluğunu tespit etmek amacıyla bazı bölgelere küçük birlikler gönderilmesi kararı alınmıştı. Üstelik küçük birlikler halinde olsalar da Afgan askerlerinin Yolöten üzerinde ilerledikleri hatta Sarıyazı'nın ötesine dahi geçtikleri tespit edilmişti. Rusların diğer birliği Zülfikâr Geçidi'ne kadar ilerlemiş olmasına rağmen en fazla 600 metre uzakta bulunan bir Afgan kuvveti görüyorlardı.⁵⁸¹ Artık uzun vadeli çatışma ihtimalleri giderek daha kısa vadeli planlara dönüşmeye başlamıştı. Nitekim kuzeydeki sınır hattı ekseninde Afgan Hükümeti ile Rusya Hükümeti arasında hâlihazırda bir sürü problem mevcuttu. Üstelik

⁵⁷⁸ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, February 20".

⁵⁷⁹ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, February 21".

⁵⁸⁰ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 32. Sir E. Thornton, February 19"; "No. 40. Sir E. Thornton, February 25".

⁵⁸¹ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 32. Sir E. Thornton, February 19"; "No. 40. Sir E. Thornton, February 25".

iki tarafın ortak bir zeminde buluşma ihtimali de oldukça düşüktü. Bu duruma Rusya tarafından bakıldığında şüpheli bir tavırla yaklaşım geliştiriyor olmaları esasında pek de şaşırtıcı olmayacaktır. Nitekim Emir Abdurrahman Han'ın İngiliz desteğiyle tahta çıkmış olması onun hükümdarlığı süresince meydana gelecek bütün Afgan Hükümeti siyasi hamleleri altında bir İngiliz müdahalesininin var olduğu şüphesini daima Rusların aklında tutacaktı.

Bu ihtimaller ve endişelere rağmen 24 Şubat'ta Rusya Hükümeti'nden Thornton'a, Sarıyazı ve Zülfikâr'daki ileri görevlerinden çekilme ve Afganlarla çatışmaları önlemek için dikkatli davranacakları konusunda güvence verildi. Ancak burada bir ifade daha kullanıldı. O da eğer Afganlar bir sorun çıkarırsa Rusya Hükümeti'nin müdahaleden kaçınmayacağıydı.⁵⁸² Esasında Rusya tarafından bakıldığında bu tam bir teslim olmanın aksine hak iddia ettiği toprak üzerinde makul ve kabul edilebilir bir zemin inşa etme süreci olarak değerlendirilmelidir. Böylelikle Rusya bu toprakları kendi açısından müdahale edilebilir hale getirmiş oldu.

3 Mart'ta, Thornton'a bir telgraf gönderildi. Bu telgraf meydana gelebilecek problemlerin önlenmesi amaçlı bir maddeler bütünü olarak nitelendirilebilir. Buna göre ilk olarak herhangi bir antlaşmaya varılana kadar tartışmalı topraklarda hiçbir askeri hareketin gerçekleşmemesi son derece önemlidir, vurgusu yapıldı.⁵⁸³ Bu doğrultuda İngiliz Hükümeti, Afganlara, onları işgal ettikleri konumlardan çıkarmak için Rus birliklerine saldırmamaları gerektiğini söylemiştir. Lakin herhangi bir ileri askerî harekât karşısında savunmaya geçebilecekleri ancak bunun dışında antlaşma zemini meydana gelene kadar mevcut statükoyu korumaları gerektiği de ifade edilmiştir.⁵⁸⁴

5 Mart'ta Thornton, kendisine iletilen telgraf yönergelerine uygun olarak, Giers'e bildirimde bulundu. İngiltere Hükümeti'nin Lumsden'den 1 Mart tarihli bir telgraf aldığını ve bu raporda İngiltere'nin Afgan Sınır Komisyonu Başkanı Joseph West Ridgeway Albay Ridgeway'in Pencdeh'ten bildirdiğine göre, bir Rus General'in silahlı

⁵⁸² FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 32. Sir E. Thornton, February 19"; "No. 40. Sir E. Thornton, February 25".

⁵⁸³ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 17. To Sir Thornton, (Telegraphic), March 3".

⁵⁸⁴ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 17. To Sir Thornton, (Telegraphic), March 3".

küçük bir birlikle Yolöten'de bulunduğu ve bir Rus karakolu bulunan Pul-i Çiştî'ye gitmeyi plandığı bilgisine ulaşıldığını aktardı. Öte yandan Rusların Afganları Aktepe'de tutmaya kararlı oldukları ve bunun yanında Albay Alikhanov'un Pencdeh halkına ait olan koyunları ele geçirerek 60,000 adet koyunu almakla tehdit ettiğini söylüyordu.⁵⁸⁵ Ki bu haber gerçek dışı da değildi. Albay Alikhanov Pencdeh halkına ait koyunların bir kısmını ele geçirmiş ve 60,000 adet koyunu daha almakla tehdit etmişti.⁵⁸⁶ Bu hareketin bir sonucu olarak Lumsden, Afgan askerlerinin Pencdeh'teki karakolu desteklemek için harekete geçtiğini bildiriyordu. Lumsden'e göre bunun nedeni Rus komutanların Afganların tüm barışçıl çabalarına rağmen düşmanca tavır takınmalarından kaynaklanıyordu.⁵⁸⁷ Ancak Giers ısrarlı bir ifadeyle, Thornton'a cevap olarak, Afganların bir sorun meydana getirmediği sürece, Rus kuvvetlerinin Pencdeh'te o sırada işgal ettikleri pozisyonlardan ilerlemeyeceğini temin ediyordu. General Komaroff'un Pencdeh'e saldırmak için izin istediği ve Alikhanov'un, bu yerdeki Sarıklar'ı kışkırtmak için faaliyetlerde bulunduğu bildirildi. Thornton bu tür eylemlerin aciliyetle terk edilmesi gerektiğini ilettili. Giers ise bu tür problemlerden kaçınmak adına her türlü uyarının yapıldığını ve bu uyarının Alikhanov'a tekrar yapılacağını söyledi.⁵⁸⁸

Lumsden, 14 Mart'ta Alikhanov'un, tüm Sarıklar'ın Aktepe'nin kuzeyinde otlayan sürülerini ve Sarıklar'ın ve Afganların bu yerin ötesine geçmelerini ve böylece nehirden odun arzı yapmalarını engellediğini bildirdi. Thornton, Rusya Hükümeti'ne Sarıklar'ın hayvan otlatma ve odun edinme haklarının engellenmesinin statükoya zarar vermesi açısından uygun olmadığını bildirdi.⁵⁸⁹

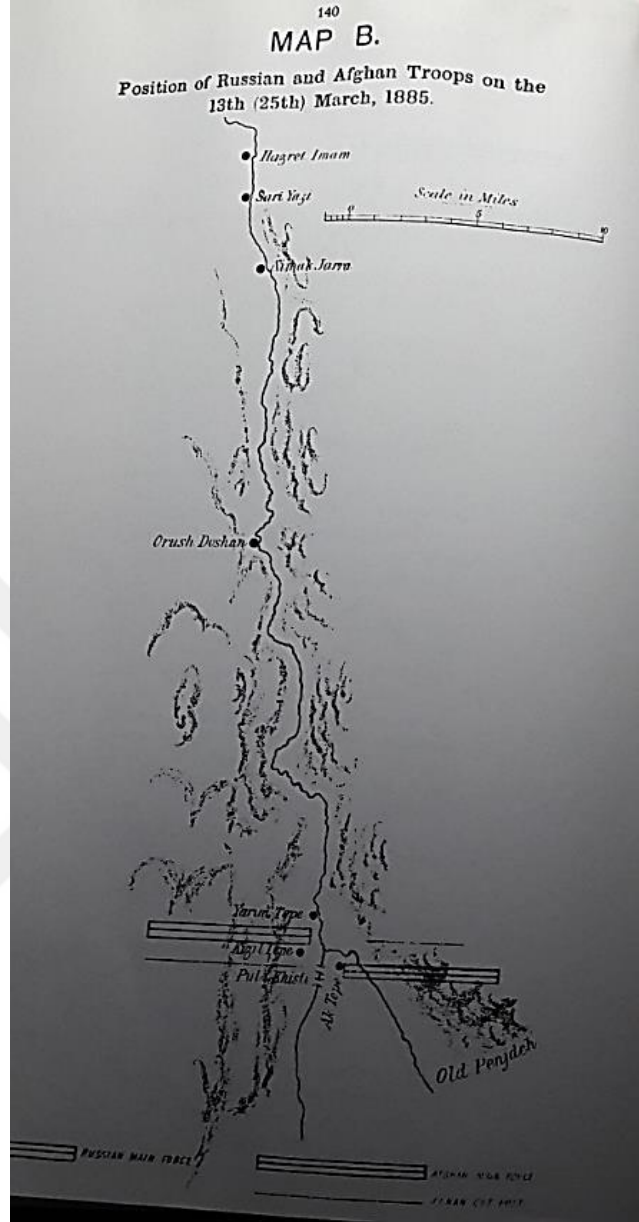
⁵⁸⁵ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 50. Sir E. Thornton, March 5".

⁵⁸⁶ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, March 1".

⁵⁸⁷ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 50. Sir E. Thornton, March 5".

⁵⁸⁸ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 8. Sir E. Thornton, (Telegraphic), March 16".

⁵⁸⁹ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 8. Sir E. Thornton, (Telegraphic), March 16".

Görsel 13: Rus ve Afgan askerlerinin konumlarını gösteren harita.
Kaynak: FO/FA/PT.II/SER.B/V.12, s. 140.

18 Mart 1885'te 1500 Rus piyadesi Yolöten'a ulaştı ki hâlihazırda 1,100'ü General Komaroff komutası altında Hazret-i İmam'da bulunuyordu.⁵⁹⁰ Alikhanov, Emir'den sakinleştirici mektuplar alan Pencdeh'deki Sarıkları tehdit ediyordu. Onları Pul-i-Histi'ye yakın fakat kuzeyinde Pencdeh topraklarında tarım yapmamaları konusunda uyarıyordu. Yolöten'da bulunan Rus ileri karakolları nedeniyle bu bölgenin Rus toprağı olduğunu iddia ediyorlardı.⁵⁹¹ Komaroff ve Alikhanov'a ait 15 bin kişilik Rus

⁵⁹⁰ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, March 18".

⁵⁹¹ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, March 19".

ordusunun Oruş Duşan'a ilerlemesi, Aktepe ve Pencdeh'i alma niyetlerini açığa çıkardı.⁵⁹² Rus birlikleri 26 Mart'ta Aktepe'nin önünde kamp kurdu. 100 kişilik Türkmen birliği Kızıltepe'ye girdi ve Pul-i Çiştî'ye doğru ilerledi. Afgan garnizonu daha fazla ilerlememeleri için onları uyardı.⁵⁹³ Bu sırada Rus piyade alayı da nehri geçerek Pencdeh istikametinde sağ kanadı meydana getiriyordu. Ruslar kendilerini ilk aşamada tehdit eden Kızıltepe'ye saldırırlarken Afganlar da bir yandan Pul-i Çiştî'deki garnizonu güçlendiriyorlardı.⁵⁹⁴ Rusların ileri sürdüğü iddiaya göre İngiltere yalnız Herat için savaşmayı kabul etmişti ve antlaşma Herat'ı kapsıyordu. Ruslar ise yalnızca Pencdeh'i almak istiyorlardı. Eğer buna karşı çıkarlarsa hem İngilizler hem de Afganlarla savaşmak zorunda kalacaklarını ve aslında çekinmeyeceklerini bildirdiler.⁵⁹⁵ Bu açıktan bir tehditti.

Görsel 14: Orta Asya'daki Rus ilerleyişini yıllara göre gösteren harita.

Kaynak: Geoffrey Drage, *Russian Affairs*, Printed by Hazell, Watson and Viney, London, 1904, s. 486 ile 487 sayfaları arasında yer almaktadır.

⁵⁹² FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, March 22".

⁵⁹³ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, March 26".

⁵⁹⁴ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, March 27".

⁵⁹⁵ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, March 28".

Rusların bu konuda bahane üretmek adına yaptıkları girişimler de İngiltere açısından bakıldığında işleri giderek daha çıkmaza sürüklüyordu. Öyle ki Afganlarla her türlü düşmanlığı tetiklemek adına kargaşa çıkarma çabalarının ardı arkası kesilmiyordu. Operasyona giriştiklerinden bu yana iki Afgan garnizonunu zorlamak adına saldırıda bulunmuşlardı bile.⁵⁹⁶ Afgan Generali her ne kadar Komaroff ile iletişime geçerek bu işgali önlemeye çabalasa da Rus tarafı Afganların ne zaman saldırıya uğrayacakları da dâhil olmak üzere hiçbir bilgi sızıntısına izin vermedi. Rusya Pencdeh'i işgal edecek ve alacaktı. Ruslar 30 Mart'ta saldırdılar ve Pencdeh'i işgal ettiler.⁵⁹⁷ Afganlar şiddetli bir savaşta katı bir direnç göstermiş olsalar da ağır bir yenilgiye uğradılar. Hayatta kalanlar Merucak yolu boyunca geri çekildiler. Başından beri Rusların karşısında Afganların safında yer alan İngiliz subayları ise savaş esnasında tarafsız kaldılar ve savaşın ardından Sarıklar'ın eşliğinde vadiden ayrıldılar.⁵⁹⁸ Afganların İngilizler'e, Ruslar'a karşı kahramanca savaştıklarını anlatma çabaları bir yana İngilizlerin bu noktada gösterdikleri refleks güvenli biçimde Afgan topraklarını terk etmek olmuştu. Üstelik Ruslar'ın ve Afganlar'ın bu noktadan sonra akıllarında neler döneceğine dair sorular gündeme gelmişti.⁵⁹⁹ Bu çatışma yaşanmadan önce Afgan askerlerinin sayısı, 2.182 kadardı. 237 kadarı çatışma esnasında öldürülürken 124 kadarı da yaralıydı. 73 adet Afgan askeri ise kaybolmuştu.⁶⁰⁰ Bu çatışma Rus tarafı için kazanımla sonuçlanmışken Afganlar için her anlamda sarsıntılar meydana getirmişti. Özellikle yaşanan askeri kayıplar, hâlihazırda var olan askeri problemleri daha da artırmıştı. 30 Mart 1885'te Rusların Pencdeh'i işgal etmelerinin ardından Afganistan'ın kuzeybatı sınırlarının tespit edilmesi daha önemli bir hale geldi. Bu noktada iki büyük güç arasında yoğun bir diplomasi dönemi yaşandı ve sınır tespiti çalışmalarına başlandı. Bu işgal girişiminin ardından Afganlar, Ruslar karşısında geri çekilmek zorunda kalmış ve Murgap'taki Türkmenlerin siyasi bağımsızlıkları da son bulmuştu.⁶⁰¹ 16. yüzyılın ortalarında

⁵⁹⁶ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, March 29".

⁵⁹⁷ Micheal Clodfelter, *Warfare and Armed Conflicts: A Statistical Encyclopedia of Casualty and Other Figures*, 1492-2015, 4th ed., McFarland, 24 Nisan 2017, ss. 215-216.

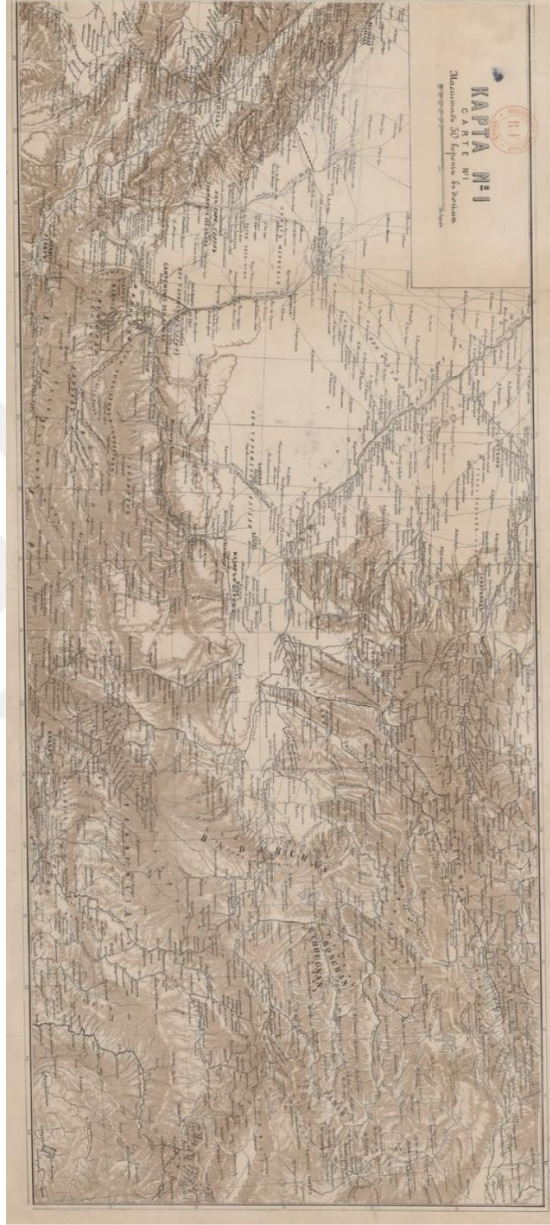
⁵⁹⁸ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, March 30".

⁵⁹⁹ NAI/F/S/7-1885/File No. 125-207, Afghan Boundary Commission. Capture of Panjdeh by Russians S F 125-127, "No. 125. Telegram, No. 77, dated 7th April 1885 – From-British Minister, Teheran, To-Viceroy, Bawul Pindi."

⁶⁰⁰ NAI/F/S/7-1885/File No. 208-236, Afghan Boundary Commission, "No. 228. Return of Afghan Troops who Took Part in the Action at Pul-i-Khisti on 30th March 1885."

⁶⁰¹ V. V. Barthold, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Çeviren: D. Ahsen Batur, 2. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 337.

başlayan ve 18. yüzyılın başlarında şiddetini artıran Orta Asya'daki Rus işgal hareketleri 1885 yılına gelindiğinde Afgan sınırına dayanmıştı.

Görsel 15: Rus-Afgan Sınır hattını gösteren harita 1872-1885.

Kaynak: Bibliothèque nationale de France, *Délimitation Afghane. Négociations entre la Russie et la Grande-Bretagne 1872-1885*, Afghanistan -- Frontières – Russie, 1886.

<http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb406085255>.

3.3.5. Diplomasi ve Sınır

İngilizlerin çabaları, Rusların Pencdeh'i işgal etmelerini önleyemedi. Alikhanov ve Komaroff'un başarılı faaliyetleri ile birlikte Ruslar artık Afganistan'ın sınır komşusu haline gelmişlerdi. İngiliz subaylar, her türlü çabalarına rağmen önleyemedikleri işgal esnasında savaşa dâhil olmak yerine, süreci bir kenardan takip ederek ardından savaş alanını terketmişlerdi. Bunun üzerinde Rusların son saldırı planından önce savurdıkları tehdidin etkisinin olup olmadığı üzerine düşünecek olursak bu tehdit etkili bir savunma mekanizması meydana getirmiştir diyebiliriz. Nitekim Pencdeh'in işgalinin çok önceden planlanmış ve ince hesaplarla tasarlanmış olması gerçeği İngilizlerin gözünü korkutan bir diğer nokta olmuştur. Öyle ki en ufak bir diplomatik engelde dahi Rusların hemen önceki antlaşmalara vurgu yaparak İngilizlerin Herat'ı garanti altına aldıkları ancak Pencdeh ile alakalı herhangi bir yaptırımın olmadığını ileri sürmeleri İngiltere Hükümeti'nin her konuda patronluk taslayamayacağını gösteriyordu. Bu sebeple Ruslar her türlü yolun önünü tıkamış ve doğrudan hedeflerine odaklanmışlardı. Elbette burada Afganların takınacağı düstur da önemliydi. Bu sebeple onları kışkırtmak adına yapılması gereken hiçbir şeyden de kaçınmadılar. Günün sonunda ise Afganlar giriştikleri her türlü diplomatik hamlede cevapsız kaldılar. Pencdeh'in Ruslar tarafından ele geçirilmiş olması İngiltere'nin Afganistan'ın kuzeyinde inşa etmeye çalıştığı kordon yahut güvenlik duvarının, batıda daha içlere yani güneye inmesi demekti ki bu onların istemedikleri son ihtimaldi. Böylelikle Ruslar avantajlı bir konum elde etmiş oldular ve tamamlanması gerektiği çok öncelerden beri belli olan 1873 antlaşmasının yeni tasarımında bir adım öne geçmiş oldular. Afganların pozisyonu ise şimdi daha da sıkı bir cendere içerisine sıkışmıştı. Kuzey'deki Rus tehdidi Afgan sınırlarının doğrudan komşusu haline gelmiş ve güneydeki İngiltere bu tablo karşısında daha da saldırganlaşmıştı. 30 Mart 1885 sabahı meydana gelen çatışmanın sonuçları bir yana İngilizlerin kafasındaki soru, bu çatışmanın politik sorumluluğunun hangi tarafa ait olduğuydu. Ruslar'a mı Afganlar'a mı?⁶⁰²

Rusya Hükümeti'nin önerisi üzerine, sınır meselesinin çözülmesi beklenirken, Pencdeh bölgesinin tarafsız bölge ilan edilmesi gerektiği kabul edildi. 16 Mayıs'tan itibaren yürürlüğe konması kararlaştırılan antlaşmaya göre Rusya'nın önerisi dikkate alınarak

⁶⁰² NAI/F/1885/File No. 1857, "The Fight Between the Russians and the Afghans at Pul-ı-Khishti -Md-I".

sınır hattının Merucak'ın kuzeyindeki noktaya kadar uzanacağı kararlaştırıldı. Öte yandan sınır çizgisi vadiden geçecekti ve bunun yanında Rus veya Afgan askerlerinin Pencdeh'e girmeleri yahut ikamet etmeleri yasaklanmıştı. Sınır çizgisi ile ilgili olarak, Rusya Hükümeti, Zülfikâr'ı Pencdeh'e karşı bırakmaya hazır olduğunu belirtti. İngiliz Hindistanı Genel Valisi Lord Dufferin ise Abdurrahman Han'ın, Pencdeh'in muhafazası noktasında ilgisiz olduğunu ancak Zülfikâr, Gülran ve Merucak geçitlerine hayati bir önem verdiğini söylüyordu.⁶⁰³ Pencdeh'teki çatışmanın yaşandığı gün, diplomatik temaslarda bulunmak amacıyla 30 Mart'ta Peşaver'e ulaşan Emir Abdurrahman Han birkaç gün sonra 8 Nisan 1885'te Rawalpindi'de düzenlenen bir saray töreninde Dufferin ile karşılaşmıştı.⁶⁰⁴ Emir, kendisine ve ülkesine yaptıkları iyilikleri nedeniyle herşeyi yapmaya hazır olduğunu ve hiçbir iyilikten kaçınmayacağını söyledi. İngiltere Hükümeti'nin düşmanları kovmada kendisine yardımcı olduğunu vurgulayan Emir daima yan yana durmaları gerektiği vurgusunu yaptı.⁶⁰⁵ Bunun yanında ikili görüşmelerde bu noktaları daha ön plana çıkararak özellikle geçitler konusunda ısrarcı bir tavır takındı. Emir Abdurrahman Han hakkında çıkan iddialar, İngiltere ile ikili ilişkilerin bir yansıması olarak gazetelerde yerini aldı. Buna göre Emir'in; askerlerini Herat ile Belh arasına yerleştirdiği, Meymene'deki askerlerin Merv'i ve Belh'teki askerlerin de Buhara'yı tehdit edeceğine dair haberler yayılıyordu. Rusya için çıkan haberlerde ise Pencdeh Olayı'na daha fazla güç sarf etmeyeceği ve meseleyi sonlandırmak istediği, belirtiliyordu.⁶⁰⁶

8 Mayıs 1885 tarihli mektubunda Dufferin, Emir Abdurrahman Han ile Rawalpindi'de yaptığı görüşmeye atıfta bulunarak bir mektup yazdı. "*Rawalpindi'de kuzeybatı sınır meselesi üzerine konuşurken, Rusya ile savaşı önlemek adına fedakârlık yapmaya hazır olduğunuzu ifade etmişsiniz*" diyerek cümlelerine başlayan Genel Vali, mektubun girizgâhında niyetini belli ediyordu aslında.⁶⁰⁷ Merucak, Gulran ve Zülfikar Geçidi'nin

⁶⁰³ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5085*. Doc.108, "Russia. Afghan Boundary".

⁶⁰⁴ NAI/F/S/1885/File No. 1864, "Memorandum on the Ceremonies Connected with the Visit to India of His Highness the Amir of Afghanistan in 1885, by Lieutenant-Colonel P. D. Henderson, C.S.I."

⁶⁰⁵ BL/APAC/IOR/L/PS/20/G43, "The Ameer's Speech At The Rawal Pindi Durbar".

⁶⁰⁶ PHN/U.S. Major Dailies, "M. De Giers' Curt Reply.: Russia Refuses to Further Discuss The Penjdeh Incident.", *The Washington Post (1877-1922)*, Apr. 23, 1885, s. 1.

⁶⁰⁷ GREAT BRITAIN, Foreign Office, *Central Asia Parliamentary Papers Central Asia No. 4: Further Correspondence respecting Central Asia, includes maps of the region from Akarchushmi to Zulfagar, the NorthWest frontier region of Afghanistan, chart of routes followed by members of the Afghan Boundary Commission, from Kuhsan to Bala Murghab, extract from a Russian Staff map of Afghanistan, map of*

Emir'in gözündeki önemine vurgu yaparak, Rusya Hükümeti'nin Zülfikar'ı tahliye etmeyi kabul ettiğinden ve Gulran ile Merucak'ın kuzeyine çizilen bir sınır çizgisini kabul ettikleri konusunda, Emir'i bilgilendirmekten memnuniyet duyduğunu ifade ediyordu. Öte yandan Rusların, Pencdeh Sarıkları'nın kendi himayeleri altından uzak olmaları konusunda da isteksiz olduklarına değindi.⁶⁰⁸ Merucak, Zülfikar Geçidi gibi kritik noktalarla ilgili belirtilen sınırlarla hakkında Abdurrahman Han, İngiltere Hükümeti'nin kendisinin iyiliğini düşünerek hareket ettiğini bildiği ve İngiltere Hükümeti'nin belirteceği sınırları, karşı çıkmadan kabul edeceğini söyledi.⁶⁰⁹

Müzakarelerin detayları İngiltere'deki Hindistan Ofisi'nin 9 Haziran 1885 tarihli memorandumunda açıklandı. Ayrıntıları komisyon ile birlikte bir zemine oturtulacak sınırın temel noktalarını belirleyen bir protokol imzalandı. Buna göre İngiltere Hükümeti tarafından anlaşıldığı üzere Zülfikâr Geçidi Afganlar tarafından tutulacaktı ancak bu konuda çözülmemiş bir zorluk vardı. Ruslar, geçişin batı kısmının Afganlara devredilmesine razıydılar ancak geçişin doğu kısmı da Afganların elinde bulunursa bu onların Rus tarafındaki iletişimlerinin bütünlüğüne zarar verecekti. En azından Rusların demek istedikleri buydu. Dolayısıyla bu noktada yeni bir kriz patlak vermiş oldu. İngiltere Hükümeti, Afganların kontrolü altında olması planlanan Zülfikâr Geçidi'nde her ne kadar Rusların iletişim bütünlüklerinin korunacağı garantisini vermiş olsa da bu Rusya Hükümeti'ni tatmin etmedi.⁶¹⁰ Öyle ki iki büyük gücün Orta Asya ve Afganistan özelindeki rekabetleri göz önüne alındığında Rusların bu güvensiz tutumu pek de yadırganacak türden değildi. Doğal bir refleksle elde ettiği kazanımı tamamıyla yitirerek hiçbir kâr elde etmeden evine dönmek istemeyen Rus tarafı bu noktada ısrarcı olmuştu. İleri sürdükleri şey ise bu konuda Afganlara gösterilen özenin özellikle iletişim bütünlüğü konusunda komisyon nezdinde kendilerine de gösterilmesiydi. Burada karşılıklı bir güvensizlik durumu söz konusuydu. Öyle ki bir yandan Granville bu ayrıcalık tanındığında Rusların sınırda rahat durup durmayacaklarından emin olmaya

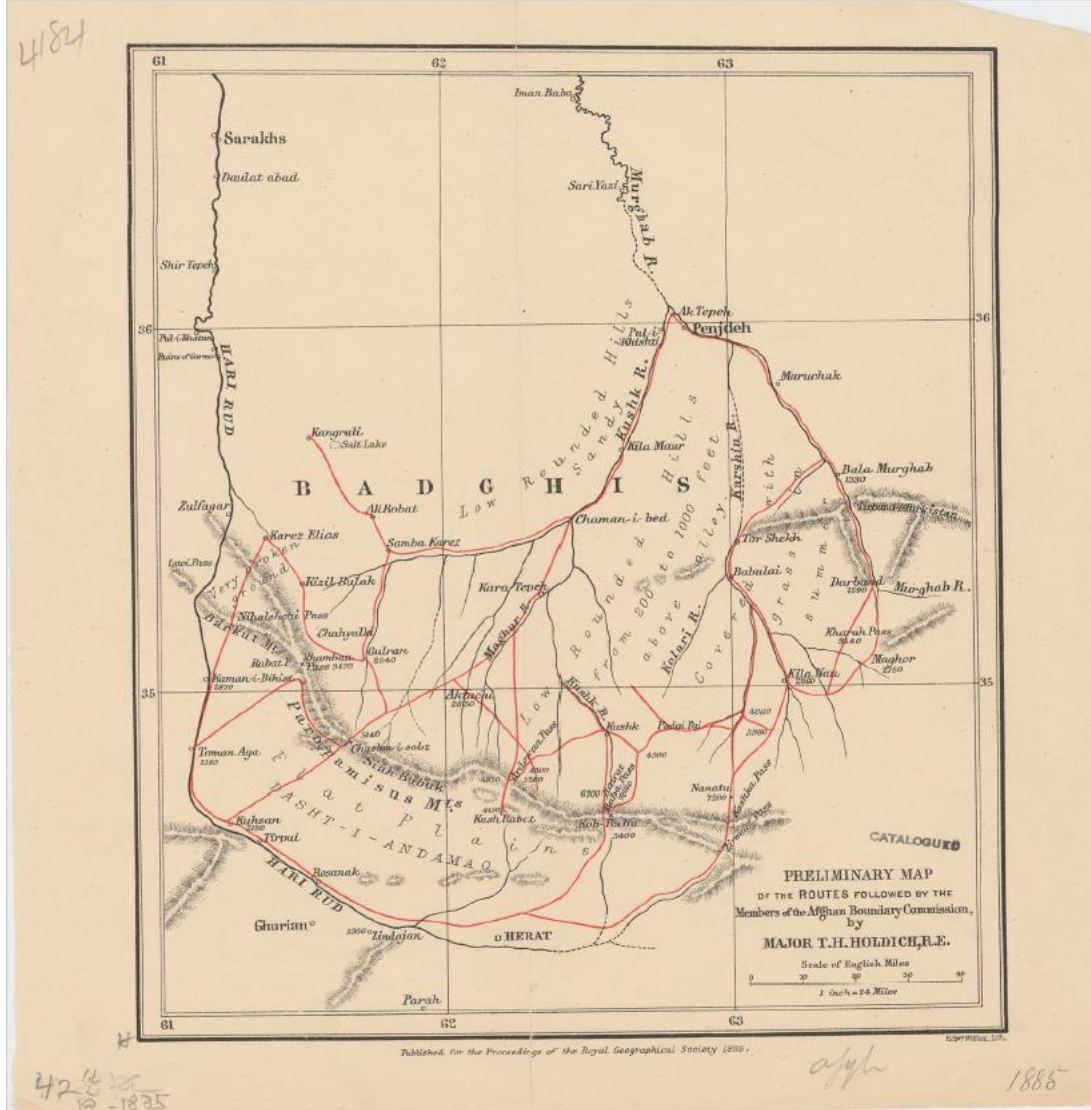
South Western Turkmania [Turkmenistan], map of the Afghan-Russian frontier region around Maruchak and Andkhui; 1885, FO, Archive of the Royal Society for Asian Affairs (RSAA), South Cadbury Castle Archive (SC), MAC/13/3, "No. 68. The Viceroy of India to the Ameer of Afghanistan.- (Received at the Foreign Office, July...) (Extract) May 8, 1885".

⁶⁰⁸ FO/RSAA/SC/MAC/13/3, "No. 68. The Viceroy of India to the Ameer of Afghanistan.- (Received at the Foreign Office, July...) (Extract) May 8, 1885".

⁶⁰⁹ FO/RSAA/SC/MAC/13/3, "No. 69. The Ameer of Afghanistan to the Viceroy of India.- (Received at the Foreign Office, July 9.), May 17, 1885".

⁶¹⁰ FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5085*. Doc.108, "Russia. Afghan Boundary".

çalışırken Ruslar da antlaşmanın bu şekilde meydana getirilmesinin mümkün olmadığı üzerinde ısrarla duruyorlardı.

Görsel 16: Afgan Sınır Komisyonunun takip ettiği rota.

Kaynak: Royal Geographical Society, (Great Britain), Cartographer: Sir Thomas Hungerford Holdich, Lithographer: Edward Weller, 1885.

1884'te Merv'in ilhakından sonra İngiltere ve Rusya tarafından kurulan Afgan Sınır Komisyonu, 30 Mart 1885'te Pencdeh'in Ruslar tarafından işgal edilmesinin ardından 11 Kasım 1885'te nihayet bir araya gelmişti. Komisyon üyeleri arasında; İngiliz memur ve sömürge valisi Joseph West Ridgeway, Rus sınır komisyonu üyesi Albay Kuhlberg, Rus diplomat Paul Lessar, Afganları temsilen Kadı Sadeddin ve İngiliz Hindistanı'nda

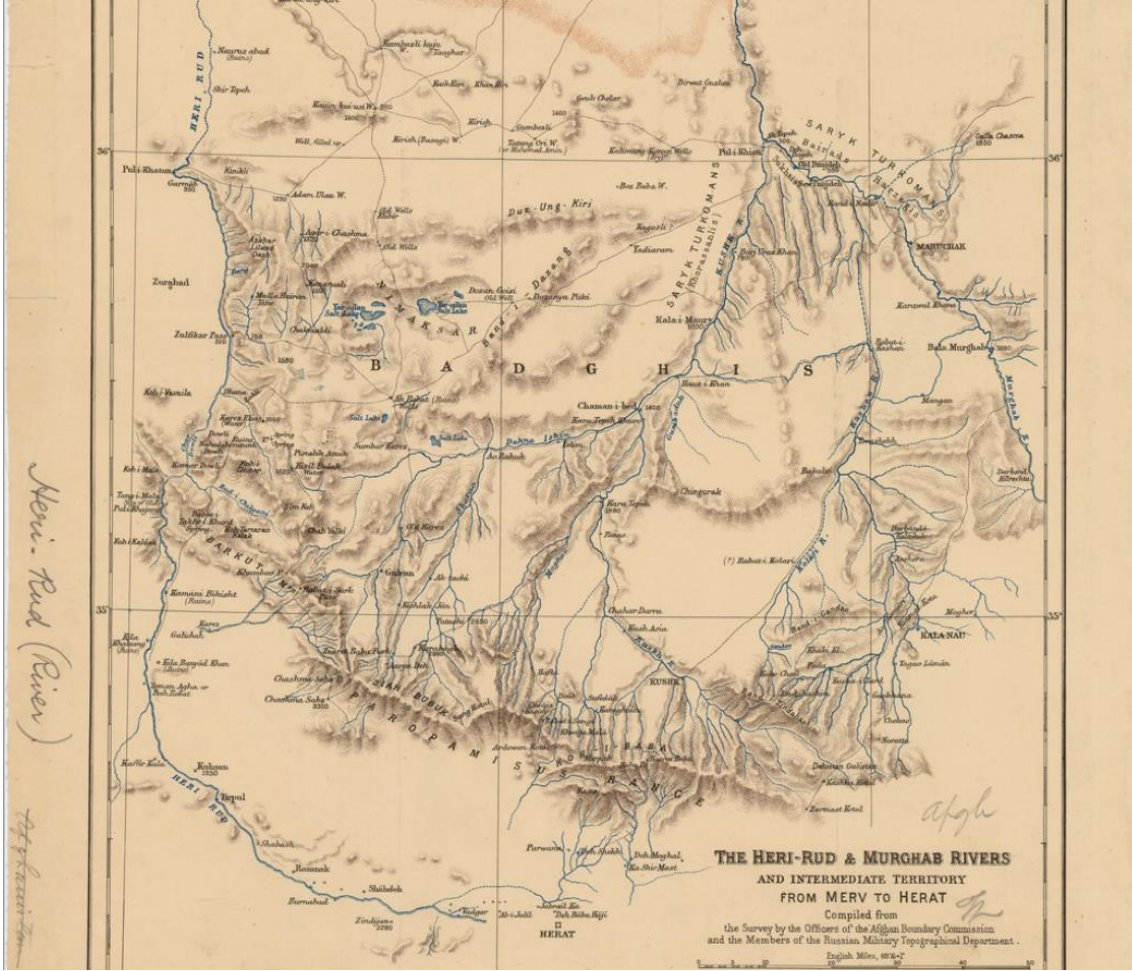
yöneticilik yapan asker kökenli Charles Edward Yate bulunuyordu.⁶¹¹ Ertesi gün 12 Kasım 1885'te Afgan sınır direklerinin ilk taşı kondu ve müzakerelerin hızlı bir biçimde sürdürüleceği konusunda inanç vardı. Ridgeway, İngiliz Yardımcı Komisyon Üyesi Binbaşı Durand, Kuhlberg ve Lessar; Herîrûd vadisinden, geçidin (Zülfikâr Geçidi) ağzının yaklaşık 2.5 kilometre kuzeyine kadar gittiler ve sınır için belirlenen noktada, ilk direğin yerini mümkün olduğunca doğru bir yere sabitlediler. Kadı Sadeddin, beraberinde getirdiği adamlarıyla direkleri diktirdi. Zülfikâr Geçidi, tahmin edilebileceği üzere herhangi bir dağ aralığından geçmiyordu. Sadece Pul-i-Hatun'dan Karezilyas'a kadar olan yaklaşık 65 kilometrelik kayalık bir alanı doğuda Herîrûd vadisine bağlıyordu. Zülfikâr Geçidi, aşağıdaki nehir vadisi boyunca uzanan yol ile yukarıdaki araziler arasındaki tek iletişim kanalıydı. Dolayısıyla Zülfikâr Geçidi'nin kaybı Ruslar açısından kötü bir sonuçtu. Zülfikâr'ın kaybedilmesiyle Ruslar, Herirud'la olan iletişimlerini neredeyse yitiriyorlardı.⁶¹²

10 Aralık 1885'te İngiltere, Rusya ve Afganistan arasında imzalan sınır antlaşması ile birlikte Afganistan'ın kuzeybatı sınırları belirlenmiş oldu. Antlaşmaya göre; Herîrûd ve Amuderya arasındaki Afgan sınırının aşağıdaki haritadaki gibi çizileceği kabul edildi. Fakat bu antlaşmanın bir zemine oturtularak sınır tespitlerinin netleştirilmesi 1887 yılında gerçekleşecekti.⁶¹³

⁶¹¹ Charles Edward Yate, *Northern Afghanistan or Letters from the Afghan Boundary Commission, with Route Maps*, Printed by William Blackwood and Sons, Edinburgh and London, 1888, ss. 73-75.

⁶¹² BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "Les Soussignès, le Marquis de Salisbury, Chevalier du Très Noble Order de la Jarretière, Principal Secrétaire d'Etat pour les Affaires Etrangères de Sa Majesté Britannique, etc., etc., et Son Excellence M. Georges de Staal, Ambassadeur Extraordinaire et Plénipotentiaire de Sa Majesté l'Empereur de Toutes les Russies pres Sa Majesté Britannique, etc., etc., se sont réunis dans le but de consigner au présent Protocole l'arrangement suivant intervenu entre Sa Majesté la Reine du Royaume Uni de la Grande Bretagne et d'Irlande et Sa Majesté l'Empereur de Toutes les Russies:".

⁶¹³ Yate, *Northern Afghanistan or Letters from the Afghan Boundary Commission*, ss. 75-76.

Görsel 17: Herirûd ve Murgap Nehirleri arasındaki bölgenin haritası.

Kaynak: Royal Geographical Society, (Great Britain), Cartographer: Henry Sharbau, Contributor: Afghan Boundary Commission – Russia. General Staff. Military Topography Directorate, Lithographer: Edward Weller, 1885.

1886 yılında İngiltere Hükümeti ile Rusya Hükümeti arasında bir protokol imzalandı.⁶¹⁴ Ridgeway, Eylül ayında eline ulaşan Dışişleri Bakanı imzalı, komisyonların geri çağırılması için İngiltere ve Rusya hükümetleri arasında bir antlaşmanın yapıldığı bilgisini aktardı ve bu belgeyi mevcut protokole eklemeyi teklif etti. Rus sınır komisyonu üyesi Albay Kuhlberg, statükoya ilişkin son cümle hariç, benzer bir gönderi aldığını kabul etti. Daha sonra, sınır komisyonu tarafından yapılan ve İngiliz coğrafyacı (Kraliyet Coğrafya Cemiyeti Üyesi) Binbaşı Thomas Hungerford Holdich tarafından hazırlanan ve 3 Ağustos'ta Kulberg'e gönderilen sınır işaretlerinin özetinin protokole eklenmesi gerektiğine karar verildi. Kuhlberg son toplantıda üzerine tartışma yapılan

⁶¹⁴ İmzalanan protokol metni için (Bkz. Ek-11) BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN. VIII 1886".

dört sınır hattından bahsetti ve Holdich'in hesaplamalarını düzelterek dört sınır hattının şimdi daha kuzeyde olduğunun tespit edildiğini söyledi. Ridgeway konuyu Holdich'e yönlendirdi ve hesaplamalar doğrulanmadığı için kesin bir değişikliğin olmadığını belirtti.

Kuhlberg, sınırın son bölümünü Chichli'den başlamak üzere tekrar gözden geçirmeyi önerdi. Ridgeway, bu sorunun iki hükümet tarafından göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtti. Ridgeway daha sonra, 4 no'lu protokolde belirtilen antlaşmaya göre, Yüzbaşı Konratenko ve Peacocke tarafından incelenen haritaların protokol kopyalarına Kuşk ve Kaahan vadilerinin de eklenmesini önerdi. Kuhlberg onay verdi.⁶¹⁵ Ridgeway, Nisan ayından bu yana, Peacocke ve Guedenoff'un, Merucak'ta inşa edilecek set için Afganistan tarafından bırakılması gereken arazinin kapsamı konusunda anlaşamadıklarını ve bu sorunun henüz bir çözüme kavuşturulamadığını belirtti. Bunun dışında Murgap ve çevresinde kurulacak olan bentin genişliği üzerine tartışmalar da yaşandı. Açıklanan diğer kararlar daha sonra okundu ve komisyon tarafından kabul edilerek protokol imzalandı.⁶¹⁶ 1886 yılına gelindiğinde Merv ve Pencdeh Rus topraklarına katılmış ve ertesi yıl 1887'de Transhazar Demiryolu açılmıştı.⁶¹⁷

İngiliz Kraliyet Danışma Meclisi Üyesi Zinoview ve Thomas West Ridgeway, Afgan sınırının Amuderya'nın sol yakasında sınırlandırılması vesilesiyle ortaya çıkan problemin çözümü için bir araya geldiler.⁶¹⁸ Önceki protokollerde olduğu gibi Londra Bakanlar Kurulu'nun görüşü, bugünkü sınırların, İngiliz ve Rus hükümetleri arasında imzalanan 1873 tarihli antlaşma doğrultusunda, o dönem Emir olan Şîr Ali Han'ın o hâkimiyet sahasına uygun olarak belirlendiği, yönündeydi. İngiliz tarafı bu bilgiye dayanarak elde edilen bulguların da ışığında Afganistan'a dâhil edilmiş olan Kamyab

⁶¹⁵ BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN-NO. VIII-1886, PROTOCOL No. 15. Sitting Held At Khamaib, the 1st/18th September, 1886. Present: On behalf of Great Britain – Colonel Ridgeway, Major Durand – On behalf of Russia – Colonel Kuhlberg, Capitaine Guedeonoff, M. P. Lessar".

⁶¹⁶ BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN-NO. VIII-1886, PROTOCOL No. 15. Sitting Held At Khamaib, the 1st/18th September, 1886. Present: On behalf of Great Britain – Colonel Ridgeway, Major Durand – On behalf of Russia – Colonel Kuhlberg, Capitaine Guedeonoff, M. P. Lessar".

⁶¹⁷ W. R. Morfill, *A History of Russia from the Birth of Peter the Great to the Death of Alexander II.*, Printed by Methuen & Co., London, 1902, s. 457.

⁶¹⁸ BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN-NO. IX-1887. No. IX. (TRANSLATION.). Demarcation of the North-West Frontier of Afghanistan, PROTOCOL No. 4. Sitting held at St. Petersburg, 10 th (22nd) July 1887".

bölgesinin Emir Abdurrahman Han'a bağlı kalması gerektiğini ileri sürdü. Rusya Hükümeti ise bu görüşü benimsemedi ve 1873 tarihli düzenlemenin metnini temel alarak, Amuderya'nın sol yakasındaki bölgede ve Buhara'da meydana gelen birçok problemin bu antlaşmadaki hükümlerden kaynaklandığını ileri sürdü.⁶¹⁹

Rusya Hükümeti, 29 Ağustos 1885 tarihli, Londra Protokolü hükümlerine uygun olarak yapılan sınırlandırmalar sonucunda protokolde belirlenen haklardan feragat etmenin mümkün olmadığını düşünüyordu.⁶²⁰ Nitekim Pencdeh'deki Sarık Türkmenleri, daha önce sahip oldukları topraklardan mahrum bırakılmış ve bu topraklar Afganistan topraklarına dâhil edilmişti. En azından Rusların ileri sürdükleri bahane buydu. Bu görüş farklılıkları göz önünde bulundurularak İngiltere Hükümeti tarafından, Ridgeway'e sınırın daha önce yapıldığı nokta olan Dukçi'den başlayarak, İslim ile komşu olan Amuderya'da son bulması yönünde yetki verildi.⁶²¹ Komisyon üyeleri tarafından yerinde tespit edilen ayrıntılı bir incelemeden sonra, İslim'in, Hoca Salih'in sınır noktasına ilişkin her hususta uygun olduğuna karar verildi. Rus tarafı bu öneriyi kabul etmedi. Onlara göre bölge isimleri sınırlandırma işlerinde bazı problemler doğurabiliyordu. Dolayısıyla tahmin edilenin aksine farklı sonuçlar meydana geliyordu. Bu sebeple her iki hükümet tarafından aynı isimle bilinen bir yerin adının kullanılması gerektiğini ileri sürdüler. Bu sebeple Hoca Salih'in Afgan sınırının Amuderya üzerindeki en uç noktası olması gerektiğini ileri sürdüler.⁶²² Her iki hükümetin temsilcilerinin vardıkları kararlara binaen Zinoview ve Ridgeway, belirlenen hükümleri kabul ettiler. Bu maddeler ayrıntılı bir şekilde metin üzerinde belirtilirken koordinatlar üzerinde titizlikle duruldu.

Pencdeh Olayı, İngiltere ve Rusya'nın neredeyse bir savaşa girişecekleri raddeye gelmişti. Rusya açısından bakıldığında bunun nedeni Afganistan'ın sınırlarının tespitindeki belirsizliklerdi. Ruslar'ın güney yönlü ilerleyişleri ve Afganistan'ın

⁶¹⁹ BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN-NO. IX-1887".

⁶²⁰ 29 Ağustos (10 Eylül) 1885 tarihli Londra Protokolü için (Bkz. Ek-12) BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN-NO. VII-1885".

⁶²¹ BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN-NO. IX-1887".

⁶²² BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN-NO. IX-1887".

kuzeybatısındaki sınır faaliyetleri bir anda uluslararası bir sorun haline dönüşmüştü.⁶²³ 1885'teki Pencdeh Olayı, İngiltere ile Rusya arasında, Rusya'nın güneydoğudan Afganistan ve İngiliz Hindistanı'na doğru genişlemesinden kaynaklanan diplomatik bir kriz olarak, Orta Asya'da cerayan eden İngiliz-Rus diplomasisinde önemli bir perde olarak tarih sayfalarında yerini aldı.

Aynı yıl içerisinde 1885'te Herîrûd ve Amuderya arasındaki Afgan sınırı tespit edildi.⁶²⁴ Kasım ayına gelindiğinde İngiltere ile Afganistan arasındaki ilişkiler iyi görünüyordu. Emir'in takındığı tavır, İngiltere adına olumluydu. *The Times of India*'da yayınlanan bir haberde; Emir Abdurrahman Han'ın müttefikliği net bir şekilde gözler önüne serilmişti. Bu haberde, Abdurrahman ve Emirliği'nin, İngiltere Hükümeti'nin sıkı bir müttefiki olduğu ve Abdurrahman'ın güçlü bir hükümdar olduğu yazılıyordu.⁶²⁵

Pencdeh krizi ve ardından patlak veren çatışma, Rusya ile Afganistan arasındaki gerilimi askerî boyuta taşımış olmakla kalmadı aynı zamanda uzun vadede Rus-Afgan ilişkilerini de olumsuz yönde etkiledi. Öyle ki Rusya'nın saldırgan tutumu ve kuzeyde giderek artan güvensizlik ortamı Afganları ve başta Abdurrahman'ı bazı tedbirler almaya ve doğal olarak ittifaklar edinmeye itti.

1884'te Merv'in Ruslar tarafından işgal edilmesi ve akabinde 1885 ve 1887 yılları arasında Afganistan'ın kuzeybatı sınırının inşa edilmesiyle Pencdeh'in Ruslara verilmesi, Abdurrahman'ın, devletinin güney ve doğudaki sınırlarındaki faaliyetlerine devam etmesine engel olmadı. 1886'da topladığı kuvvetleriyle, Belûcistan sınırları içerisinde yer alan güneydeki Çageh'i işgal etti. İngiliz kuvvetleri bunu kendi alanlarına müdahale olarak algıladı ve Afganları bu bölgeden uzaklaştırdı. Abdurrahman bu tavrın kendisine sürpriz olduğunu ifade ederek, Çageh'in her dönemde Afganistan'a ait olduğunu iddia etti. 1888'de Abdurrahman, Bacur ve Svat'taki kabile reislerini

⁶²³ Robert Andrew Johnson, *The Penjdeh Crisis and its Impact on the Great Game and the Defence of India, 1885-1897*, Submitted by Robert Johnson to the University of Exeter as a Thesis for the Degree of Doctor of Philosophy in History in the Faculty of the Arts, September 1999, s. 15.

⁶²⁴ Herîrûd ve Amu Derya arasındaki Afgan sınırının tanımlandığı protokol için (Bkz. Ek-13) BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN-NO. IX-1887. (TRANSLATION.) ANNEX to PROTOCOL No. 4. (A), Description of the Afghan Frontier between the Heri Rud and the Oxus (Amou-Daria)".

⁶²⁵ PHN/International Collection, "To Cabul and Back.", *The Times of India (1861-current)*, Nov. 3, 1887".

Celalabad'a davet etti. Bacur'daki en güçlü kabilenin reisi bu daveti reddetti. Hindistan'ın kuzeybatısında meydana gelen gelişmeler üzerine İngiliz diplomat ve İngiliz Hindistanı Sömürge Memuru Henry Mortimer Durand, mektubunda kuzeybatıdaki mevcut durumu, “*sınır boyunca Kara Dağ'dan, Veziri bölgesine kadar kötü haber alıyoruz. Emir, Kurram'ı tehdit ediyor ve Afridiler ürkmüş durumdadır*” diyerek anlatıyordu.⁶²⁶

Afgan tahtında ise çift taraflı bir endişe söz konusuydu. Emir Abdurrahman, Rusların halen güneye doğru ilerleme konusunda çalışmalar yürüttüğüne inanıyordu. Kuzeyden gelen tehdit, onun endişesini giderek artırmaya başladı. Bu amaçla, İngilizlerden kendisine, kuzey ve güneydeki sınırları gösteren haritalar verilmesini talep etti. Bu bir bakıma, sınırların rüştünü ispat etmek ve iki büyük devlet arasında gerçekleştirilen antlaşmaların haritaya yansımış hallerini görerek, sınırların bir resmiyete kavuşmasını istemektir. Aslında, 1873'te Emir'in bilgisi veya katılımı olmaksızın İngilizlerle Ruslar arasında bir antlaşma imzalanmıştı. Bu antlaşma aslında herhangi bir pratik ölçüm veya haritalama yapılmadan yürürlüğe girmişti. 1885'te ise Ruslar, Afganistan'ın kuzeybatı sınırına dayanmışlardı. Emir Abdurrahman, Rusların güneye ilerleyişi ve İngilizlerin Rusları Orta Asya'da zaptetmek adına izledikleri politika sonucunda, Hindistan ve Afganistan arasında bir sınır antlaşması imzalamaya, adeta zorunlu bırakılmıştı.⁶²⁷

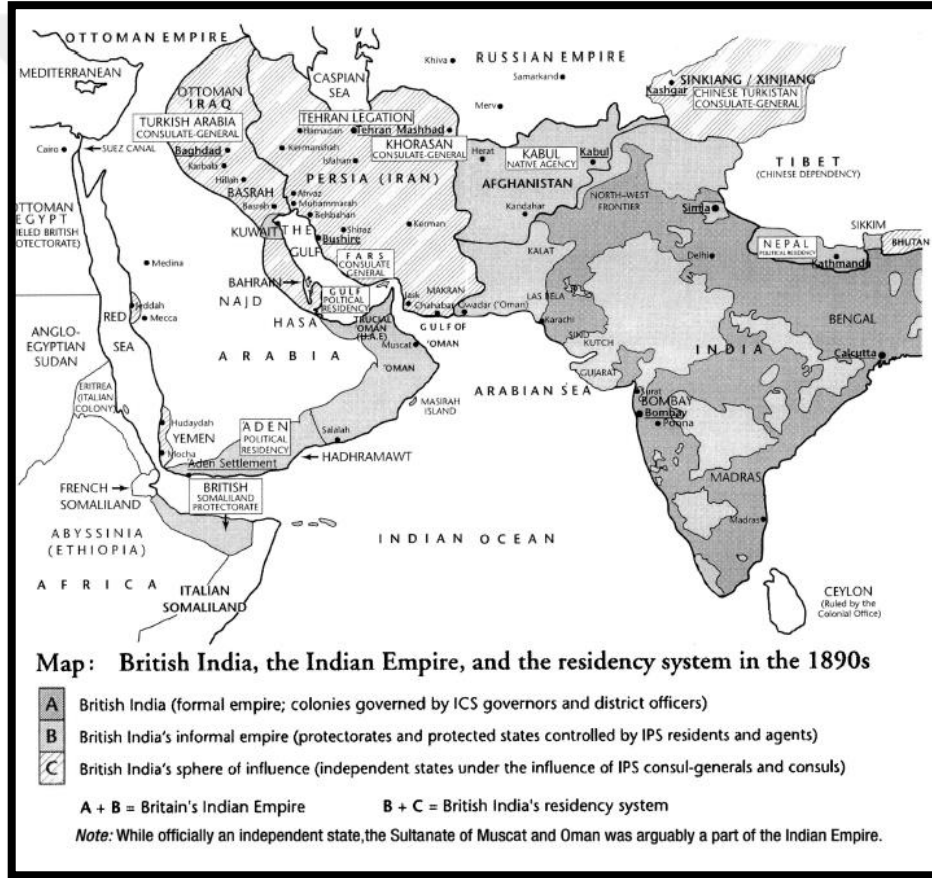
1888 yılında Afgan Sınır Komisyonu tarafından Rus-Afgan sınırının belirlenmesinden sonra Afganistan'ın kuzey sınırındaki Rus tehdidi bir ölçüde ortadan kaldırılmıştı. Abdurrahman bu durum için, Rusların sahip oldukları güce rağmen kendilerinden yalnızca birkaç küçük toprak parçası alabildiklerini ve ihtiyaç durumunda kabilelerin Afgan ordusuna katılmaktan kaçınmayacaklarını bildiriyordu. Hiçbir kimsenin ülkesinin dış güçler tarafından işgal edilmesini istemeyeceğini de vurguluyordu.⁶²⁸

⁶²⁶ Damodar P. Singal, *India and Afghanistan, 1876-1907: A study in Diplomatic Relations*, University of Queensland Press, 1963, ss. 138-139.

⁶²⁷ Janjua, *In the Shadow of the Durand Line: Security, Stability, and the Future of Pakistan and Afghanistan*, s. 18.

⁶²⁸ Emir Abdoul-Rhaman-Khan, *La Russie et L'Angleterre en Asie*, Imprimerie de A.-E. Rochette, Paris, 1868, s. 11.

İngiltere tampon bölgenin oluşturulmasında ilk etabı tamamlamıştı. Ancak Abdurrahman, İngilizlerin niyetlerini endişe verici buluyordu. Bu nedenle Afganistan ve İngiliz Hindistanı arasındaki sınır, daha sonra tanımlanacaktı. İngilizler, Afganistan'ın kuzey ve batı sınırlarını başarıyla tanımladıktan sonra, etki bölgelerini Emir'in yönetiminden ayırmak için bir sınır istediler. Sonuçta “Büyük Oyun” içerisinde İngilizlerin en büyük stratejisi, güçlü ve net bir tampon oluşturmaktı.⁶²⁹ 1880’de patlak veren krizin ardından gerçekleştirilen diplomasi trafiğinin üzerinden geçen 10 yılın ardından 1890 yılına gelindiğinde Orta Asya’nın genel haritası ve siyasi sınırları belirgin değişimler yaşamıştı.

Görsel 18: 1890 yılına ait Orta Asya siyasi haritası.

Kaynak: James Onley, “The Raj Reconsidered: British India’s Informal Empire and Spheres of Influence in Asia and Africa”, *Asian Affairs*, Vol. XL, No. I, March 2009, s. 45.

⁶²⁹ Arka Biswas, “Durand Line: History, Legality & Future”, *Vivekananda International Foundation*, Occasional Paper, September 2013, s. 6.

İngilizlerin gündeminde şimdi Hindistan'ın kuzeybatı sınır sorunu vardı ki çok geçmeden mevcut sınır antlaşmazlıklarını gidermek ve kalıcı bir çözüm üretmek adına İngiliz Hindistanı Hükümeti Dışişleri Bakanı Henry Mortimer Durand, Abdurrahman Han'a gönderilecekti. Durand, Emir'e vermeyi taahhüt ettiği mali yardımlarla, şartlarını önceden belirlediği ve imza atılmasına olanak sağladığı sözleşme ile Afganistan'ın bugün dahi yaşadığı birçok sıkıntının temelini oluşturacak bir antlaşmaya imza atacaktı.⁶³⁰ Hindistan Hükümeti'nin bu konuda endişeleri vardı. Yaşamış oldukları acı tecrübeler halen hafızlarında idi. Lord Robert ifadesinde, "*Emir'in düşman olduğu biliniyor ve Kuzeybatı'daki sınırları aşmak için gayret sarf ediyor*" diye belirtiyordu.⁶³¹ Üstelik çözüme kavuşturulması gereken sınır üzerinde onlarca kabile ve farklı din, mezhep, ırk ve kültürden insanlar yaşıyorlardı.

3.4. İngiliz Hindistanı'nın Kuzey-Batı Sınırının Çizilmesi: "Durand Hattı" (1886-1893)

1885'teki Pencdeh krizi ve Rusların Afganistan'ı işgali ihtimalini göz önünde bulundurursak; İngiliz tarafındaki askerî kadrolarının, Lansdowne'nin 1889'da İngiliz Hindistanı Genel Valiliği'ne gelmesiyle yükselişe geçtiklerini söyleyebiliriz.⁶³² Rusya'nın Pencdeh'teki askerî işgal girişimi İngiltere Hükümeti'ni de diplomasinin yanında farklı planlar yapma noktasına getirdi. Nitekim yaşanan iki İngiliz-Afgan savaşı her ne kadar hafızalarda olumsuz kırıntılar bırakmış olsa da yeni Genel Vali askerî tedbirleri almaktan kaçınmayacak karakterde olan Lansdowne'ydı. Dolayısıyla olası bir Rus işgali senaryosu hesaplanmalı ve bu ihtimalde İngiliz askerî kuvvetlerinin nasıl bir pozisyon alacakları veya saldırı noktalarının nereler olacağı önceden belirlenmeliydi. İngiltere Hükümeti'nin atamış olduğu yeni Genel Vali Lansdowne her türlü askerî plana hazırlıklı olmak arzusundaydı.

⁶³⁰ *The American Institute of Afghanistan Studies*, "The Durand Line: History, Consequences, and Future", Report of a Conference Organized in July 2007 by the American Institute of Afghanistan Studies and the Hollings Center in Istanbul, Turkey, November, 2007, s. 2.

⁶³¹ Salman Bangash, Javed Iqbal, Zahid Ali, Raazia Hassan Naqvi, "The Durand Line Agreement (1893): Delimitation and Demarcation of the 'Frontier Line': A Critical Appraisal", *Journal of Law and Society*, Vol. 40, No. 55 & 56, s. 114.

⁶³² J. P. Misra, "The Durand Mission and Indo-Afghan Boundary Agreement of 1893", *Proceedings of the Indian History Congress*, The Durand, Vol. 37, 1976, ss. 433-434.

Emir Abdurrahman'ın bu dönemde ülkesi isyanlar nedeniyle karışık durumdaydı. 1886 ila 1888 arasında, aralarında Yakup Han, İshak Han, Afgan kabile reisleri ve Gılcaylar, Hezareler gibi toplulukların da bulunduğu bir isyan furyasıyla mücadele içerisine girecekti. Abdurrahman'ın bu süreçten sonra ilk hamlesi Hindistan Hükümeti ile kurmak istediği diplomatik temas olacaktı.

3.4.1. İç İsyanlar Karşısında Emir Abdurrahman Han (1886-1888)

Emir Abdurrahman Han, ülkesinin sınırlarının tespiti için bir yandan İngiliz-Rus diplomasisi ile meşgul olurken diğer yandan iç isyanlarla mücadele halindeydi. Dolayısıyla hem ülkesinin içerisindeki siyasette ve hem de dış politikada elini güçlendirmek için bir taraftan da İngilizlerle ve Hindistan Genel Valisi Lansdowne ile ilişkilerini sağlamlaştırmaya çabalıyordu.

1886 yılında Afgan ordusunda bir isyan patlak verdi. Gılcaylar arasında patlak veren bu isyan Abdurrahman için ciddi bir tehdit oluşturuyordu. Nitekim ordu içerisinde azımsanmayacak sayıda olan Gılcayların bu isyanı Afganistan'ın askeri gücü üzerinde büyük bir etki meydana getirdi. Afgan ordusundaki asker sayısında ciddi bir azalma meydana geldi. Halihazırda Kâbil, Gazne gibi ana merkezlerin uzağında yaşayan Gılcaylar, neredeyse tam bir özerkliğe sahiptiler. Dolayısıyla isyanın tetiklenmesi ve Gılcayların bir araya gelmeleri çok zor olmamıştı. Abdurrahman'ın, merkeziyetçi politika kapsamında aldığı önlemlere ve İngilizlere direnen Muhammed Can ve İsmetullah gibi önemli liderlerin hapsedilmeleri üzerine kabile ileri gelenleri köy meclislerinde halkı isyana teşvik ettiler. Ekim 1886'da iki lider ortaya çıktı. Molla Abdülkerim Ender ve Muhammed Şah Hotaki, askeri hareketleri yönettiler ve Mukur ve Gazne'deki garnizonlara karşı zafer kazandılar. Emir'in müfrezelerine karşı başarılı bir kış geçiren Gazlaylar, 1887 baharında Mukur'da toplandılar. Fakat paraları yoktu ve isyancılar az sayıda modern ateşli silaha sahiplerdi. En önemlisi ise Gılcayların bulunduğu bölgelerin dışında destek bulabilecekleri başka bir yer yoktu.⁶³³ Abdurrahman, bir yandan Gılcaylar üzerine ordu göndererek meydana gelen isyanı bastırmaya çalışırken batıda Yakup Han, tahtı geri almak için Herat'a girdi. Emir'in,

⁶³³ Robert Johnson, *The Afghan Way of War, How and Why They Fight*, Oxford University Press, Published in the United Kingdom in 2011, ss. 145-146.

Gılcay İsyanı'na karşı koymakla meşgul olduğunu bilen eski Emir Yakup Han, İran'dan döndü ve babasının tahtını bir kez daha İngiliz destekli bir gaspçı olarak gördüğü Abdurrahman'dan geri almaya çalıştı.⁶³⁴ Yakup Han 1887'de Herat'a girdiğinde yanında çok fazla takipçisi yoktu kısa zamanda Gazne civarında İngiliz karşıtı grupları yanına çekti ise de Abdurrahman kısa sürede onun taht yürüşünü durdurmayı başardı. Ertesi yıl Emir'in bir başka akrabası İshak Han, etrafına topladığı Hezareler ile kuzeyde bir ayaklanma başlattıysa da başarılı olamadı.⁶³⁵ Abdurrahman'ın bu iki isyanı bastırması, onun ülkesi içerisindeki iktidarını daha da güçlendirmişti. Bir bakıma Afgan tahtının yegâne sahibi olduğunu bütün kabilelere ve taht üzerinde hak iddia edenlere kanıtlamıştı.

Ülkesinin içerisinde meydana gelen ayaklanmaları bastıran Abdurrahman ile ilgili İngiliz Hindistanı Hükümeti Dışişleri Bakanı Henry Mortimer Durand'ın yapmış olduğu yorum esasında zihnindeki Abdurrahman profilini ortaya koyuyordu. Durand, Abdurrahman için "*Emir, zahmetli ve tatmin edici olmayan bir müttefik ve ülke çapında kapsamlı bir şekilde nefret duyulduğu konusunda şüphe yok. Uyguladığı zulümler korkunç. Özellikle bize karşı gösterdiği kıskançlıktan ötürü insan, onun iktidarını desteklemek konusunda isteksiz hissediyor. Eğer onun tahttan inmesi her şeyi düzensizliğe sokmasa ve Rusya'ya işgal adına fırsat sunmasa, ülkesinden kovulmasına üzülmem.*" diyordu.⁶³⁶ Merkeziyetçi politikasıyla ülkesinin içerisindeki karışıklıkları sert biçimde bastıran Abdurrahman'ın eylemleri, Durand'ın olumsuz izlenimler edinmesine neden olmuştu. Fakat İngilizlerin "Demir Emir" dışında bir seçenekleri yoktu ve Hindistan'ın kuzeybatı sınırlarının kaderi, Abdurrahman ile gerçekleştirecekleri diplomatik münasebetlerin sonucuna bağlıydı.

İshak Han'ın isyan ettiği dönemde Abdurrahman'ın, Dufferin'den yardım talep etmesi, İngilizleri endişeye sevk etmişti. Bunun nedeni Abdurrahman'ın iktidarının zayıflayıp zayıflamadığı sorusuna verilecek cevabın net olmamasıydı. Nitekim kuzeydeki Rus tehdidinin her an Afganistan üzerinde işgal girişiminde bulunması ihtimali, Afgan

⁶³⁴ Abdül Hüseyin Zerrînkûb, *Tarih-i İran*, Cilt 1, 1383, Tahran, s. 528.

⁶³⁵ Kevin James Baker, *War in Afghanistan, A Short History of Eighty Wars and Conflicts in Afghanistan and the North-West Frontier 1839-2011*, Rosenberg Publishing, Australia, 2011, s. 96.

⁶³⁶ Sykes, *The Right Honourable Sir Mortimer Durand*, s. 198.

tahtının daima güçlü kalması gerekliliğini doğuruyordu. Fakat Abdurrahman'ın İshak Han'ın isyanını bastırması bu endişeleri ortadan kaldırdı. Lakin şimdi Abdurrahman İngilizlerin yardımına ihtiyaç duymuyordu. Bu onun kendi başına hareket etmesi demekti. Üstelik Abdurrahman'ın ülkesi içerisinde taraftar sayısı azalmışken şimdi dış politikada da yalnızlık içerisindeydi. İngilizler açısından bakıldığında bu ihtimaller diplomatik temasların ortadan kalkmasına neden olabilirdi. Ancak Abdurrahman, İngilizlerin dahi beklemediği bir eylemde bulunacaktı.

3.4.2. Abdurrahman ve İngiliz Hindistanı Hükümeti Arasında Artan Gerilim (1888-1893)

1888 Ocak ayında Abdurrahman, Durand'a Hindistan'dan bir misyon gönderilmesi konusunda teklifte bulundu ancak İshak Han'ın isyanını bastırmak üzere Belh'e gitmesi sonucu Kâbil Misyonu iptal edildi.⁶³⁷ Emir ülkesi içerisindeki karışıklıkları sona erdirdikten sonra, 1890 yılının Ekim ayında Genel Vali Lansdowne'ye, Afganistan'a bir heyetin gönderilmesi hususundaki talebini ilettili. Abdurrahman'ın ikili ilişkileri geliştirmek adına aldığı bu karar, Lansdowne tarafından şüpheyle karşılandı ve ilk etapta gönderilen heyetin selahiyeti düşünülerek bu teklif reddedildi.⁶³⁸

Bu teklifin reddedilmesi esasen bir bakıma zaman kazanma olarak da düşünülebilir. Nitekim izlenmesi gereken hassas bir dış politika konusu hâlihazırda ortada duruyordu. İngilizlerin izledikleri politikanın temelinde yatan niyet, herhangi bir Rus saldırısı baş gösterdiğinde Kâbil-Gazne-Kandahar sınır hattının hızla işgal edilmesini sağlayacak bir konum kazanmaktı. Bunun yolu ise bu topraklarda yaşayan kabileler üzerinde inşa edilecek kontrol mekanizmasından geçiyordu.⁶³⁹ Tüm bu mektuplaşmaların ve diplomatik münasebetlerin birleştiği yegâne noktalar bunlardı.

Ocak 1891'de Salisbury'e yazılan mektupta; Emir'in başmühendisi Salter Pyne, Abdurrahman'ın Hindistan Hükümeti'nden bağımsız davranmak niyetinde olduğu bildiriyordu. Bir konuşma içerisinde Pyne; Durand'a, Emir'in en büyük düşmanı

⁶³⁷ Sykes, *The Right Honourable Sir Mortimer Durand*, s. 198.

⁶³⁸ Misra, "The Durand Mission and Indo-Afghan Boundary Agreement of 1893", ss. 434-434.

⁶³⁹ M. Hassan Kakar, *A Political and Diplomatic History of Afghanistan 1863-1901*, s. 177.

olduğunu ve bağımsızlığını (Pyne'nin) kışkırdığını söylüyor ve bunun yanında Afganları kibirli ve şüpheli insanlar olarak tanımlıyordu.⁶⁴⁰

Pyne, Haziran 1891'de, olumsuz haberler aktarıyordu. Sınır boyunca (Hindistan'ın Kuzeybatısı) Kara Dağ'dan Veziri ülkesine kadar çok kötü haberler aldıklarını belirtiyordu. Abdurrahman, Kurram'ı tehdit ediyordu. Abdurrahman'ın Hindistan ile olan sınırlarındaki askeri faaliyetleri esasında kendi ülkesinin güvenliğini sağlamak ve kaybettiği toprakları geri kazanmak ile bağlantılıydı. Nitekim topraklarını genişletme konusunda eylemlerde bulunan yalnızca Abdurrahman değildi. Hindistan Hükümeti de aynı ölçüde sürekli olarak kuzeybatı yönünde ilerleme kaydediyordu. Hojak menziline tünel açılmış ve Kandahar'a açık ulaşımı olan Çaman'da tren istasyonu inşa edilmişti. Daha batıda Çageh'de Afganların yurtlarını terk etmesi istenmişti. Afganları yurtlarından çıkarma girişimi, Nuşki ile Helmand arasında su barındıran tek alan olması ile ilgiliydi. Üstelik Abdurrahman bunun farkındaydı. Diğer yandan Kuetta'dan Sistan'a demiryolu inşası için bir plan vardı ve Emir bunun Çageh'den geçeceğini düşünüyordu.⁶⁴¹ Abdurrahman, Genel Vali Lansdowne'ye bir mektup göndermişti. Mektupta; "Afganistan'ın sınır çizgisi nerede? Zihnini toparla ve en kötüsünü bilmeme izin ver." diyordu.⁶⁴²

1892 baharında iki taraf arasındaki gerilim artmıştı. Abdurrahman, Kâbil'deki İngiliz heyetine ilgisiz bir tavır sergiliyordu. İngilizlerin Bacur'a müdahale konusunda yasak koymalarına rağmen Asmar'ı topraklarına katmıştı. Afridilerin kralı olduğunu iddia eden Abdurrahman, onları İngilizlere karşı kışkırtıyordu. Kendine bağlı kabileleri Kurram'a yönlendiren Abdurrahman, Turilere karşı gayri resmi bir savaş yürütüyordu. Emir aynı zamanda Dir'i de tehdit ediyordu ki Dirliler, İngilizlerden yardım talebinde bulunmuşlardı. Gumal'a ilerleyen Abdurrahman, Gülkaş'ı da işgal etmişti. Çaman Tren İstasyonu'nu boykot etme kararı alan Emir, Belüciistan Başkomiseri Tümgeneral James Browne'un anlattığı kadarıyla, buradaki kabile reislerini doğrudan emirle ayaklanmaya davet ediyordu. En önemlisi İngilizlerin tavsiyelerini bir kenara bırakarak kuzeyde

⁶⁴⁰ Sykes, *The Right Honourable Sir Mortimer Durand*, s. 201.

⁶⁴¹ Sykes, *The Right Honourable Sir Mortimer Durand*, s. 201.

⁶⁴² Hafeez Malik, *Soviet-Pakistan Relations and Post-Soviet Dynamics, 1947-92*, Springer, 27 Temmuz 2016, s. 71.

Pamirlere doğru ilerliyor ve yeni bir Pencdeh Olayı'nı tetikliyordu. Üstelik Genel Vali ile görüşmeyi de reddetmişti.⁶⁴³

Abdurrahman'ın topraklarını genişletme faaliyetleri, İngilizleri büyük bir endişeye sevk etmişti. Nitekim Hindistan'ın kuzeybatısında meydana gelen her gelişme doğrudan İngiltere'nin çıkarları ile alakalıydı. Bunun yanında Emir'in Ruslarla bir ilişkisi olup olmadığı da merak konusuydu. Ancak Pamirlere uzanan fetih hareketlerine bakıldığında Abdurrahman'ın ne Ruslar ne de İngilizleri müttefik olarak düşündüğü söylenemezdi.

Kısa bir süre sonra Temmuz ayında, Abdurrahman bir misyon için öneride bulundu. Bu bağlamda Kâbil'de düzenlenecek bir konferansa katılmak üzere üst düzey iki İngiliz subayın katılabileceğini söyledi. Abdurrahman'ın bu talebine karşılık Lansdowne, İkinci İngiliz-Afgan Savaşı'nın muzaffer komutanı Lord Roberts'ı önerdi. Üstelik Kâbil'e gidecek olan bu heyetin yanında eşlik etmek üzere kolluk kuvvetleri de olacaktı. Misyonun liderliği için seçilen kişinin Roberts olması, savaşın anılarını hafızalarında saklayan Afganlar için kabul edilemez bir şeydi. Hatta Durand bunu muhtemelen tahmin etmişti fakat Roberts'ın misyonunun başarısızlığı için sessizliğini korumuştü. Nitekim Emir, bu teklifi reddetti. Roberts'ın misyonunun kabul edilemez olduğu söylendi. İki taraf arasındaki ilişkiler kötüye gitmesine rağmen İngilizler tarafından bu konu ile ilgili bir baskı yapılmadı.⁶⁴⁴

Lansdowne ile İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Kimberley arasında bir dizi mektuplaşma gerçekleşti. Lansdowne 15 Mart 1893'te yazdığı mektupta, Emir'in silah fabrikasında çalışan İngiliz memur Pyne'nin Kalküta'ya vardığından ve kendisiyle uzun bir görüşme gerçekleştirdiğinden bahsediyordu. Bunun yanında Abdurrahman'ın gut hastalığına yakalandığını ancak şimdilerde iyi olduğunu söylüyordu. Pyne, Kalküta'ya yanında iki mektupla birlikte gelmişti. Bunlardan bir tanesi Kâbil'in güneyindeki Biland Kel meselesi ile ilgiliydi. Diğerisi ise Abdurrahman'ın Lord Roberts'ı neden kabul etmediği hakkındaydı. Bunların arasında ilk başlık Emir'in hastalığı ile ilgiliydi. İkinci olarak

⁶⁴³ Sykes, *The Right Honourable Sir Mortimer Durand*, s. 201.

⁶⁴⁴ Sykes, *The Right Honourable Sir Mortimer Durand*, s. 203.

Hezare isyanı, son olarak da çetin kış şartları neticesinde Emir'in ileri gelen devlet adamlarının sarayda toplanamamaları meselesiydi.⁶⁴⁵

Lansdowne, Pyne'nin ifadelerinden çıkarımda bulunarak, başlarda Emir'in, Roberts'ı karşılamak konusunda olumlu bir bakış açısına sahip olduğunu düşündüğünü ifade ediyordu. Lansdowne bu ifadesinin ardından, Emir'in bu şekilde bir tavır takınmasının altında yatan sebebin kendisine farklı bilgiler aktarılmasından kaynaklandığını ileri sürmüştü. Ona göre Abdurrahman, Roberts hakkında olumsuz bir şekilde bilgilendirilmişti. Üstelik iddia edildiği üzere buna ek olarak Roberts'ın 15.000 kişilik bir orduyla Emir'i köşeye sıkıştırmak ve onu zorlamak üzere hareket ettiği konusunda, üstü kapalı bir ifadeyle kulağına fısıldandığını, ifade etti. Lansdowne'ye göre Hintli gazetelerin de bu konu üzerinde etkisi büyüktü. Öyle ki yayınlanan makaleler ve içerikleri Emir'i herhangi bir altyapısı olmayan dedikodular üzerinden endişeye sevk etmişlerdi. Pyne ise Lansdowne'ye birkaç hususta kendi fikirlerini aktarmıştı. Buna göre Pyne, Abdurrahman'ın İngiltere'ye davet edilmesinin onu çok mutlu edeceğini düşünüyordu. Bunun yanında eğer böyle bir teklif ile gidilirse Emir'in ilk önce sınır tespiti konusunda İngiltere ile bir antlaşma zemininde buluşması gerektiğini düşüneceğini ileri sürdü. Pyne küçük bir heyetle Emir'e gidilmesinin ve bu teklifin yapılmasının meydana gelen olumsuz havayı dağıtacağı ve Emir'le olan ilişkilerde buzları eriteceği konusunda umutluydu. Pyne, buzların bu şekilde erimesi halinde Emir'in kendisiyle buluşmaya razı olacağını ve bu nedenle İngiltere'yi ziyaret etmesine izin verilmesini bekleyeceğini düşünüyordu.⁶⁴⁶

Mayıs ayında Londra'da bulunan Roberts, Emir'in İngiltere'ye davet edilmesini şiddetle tavsiye etti.⁶⁴⁷ Kimberley, bu fikrinden dolayı Genel Vali'ye 6 Haziran 1893 tarihli bir mektupla cevap yolladı. Kimberley'e göre Emir Abdurrahman Han'ın İngiltere'yi ziyaret etmesi iyi sonuçlar doğurabilirdi. İngiltere'yi ziyareti esnasında İngiltere'nin

⁶⁴⁵ Baron Newton, *Lord Lansdowne. A Biography*, London: Macmillan & Co, 1929, "Lord Lansdowne to Lord Kimberley, Calcutta, March 15, 1893"; Kâbil'de çeşitli meslek dallarında çalışan İngilizler mevcuttu. Bunlardan bir başka örnek Pyne'in ardından Kâbil'e gelen ikinci İngiliz olan O'Meara'dır. Bilgi için Bkz. Abd al-Rahman Khan, *The Life of Abdur Rahman Han Amir of Afghanistan*, Vol. II, G.C.B., G.C.S.I., Edited By Mir Munshi Sultan Mahomed Khan, London, 1901, s. 25.

⁶⁴⁶ Newton, *Lord Lansdowne. A Biography*, "Lord Lansdowne to Lord Kimberley, Calcutta, March 15, 1893".

⁶⁴⁷ Newton, *Lord Lansdowne. A Biography*, s. 108.

gücünü görür, kendinin ne denli güçsüz olduğunu anlar ve buna rağmen kendisi için yapılan hazırlıklar da hoşuna giderdi. İlk bakışta Pyne ve Lansdowne ile aynı görüşte olduğu söylenebilecek Kimberley'in esasında ayrıntılar üzerinde inşa etmiş olduğu ziyaret provası onu istenilen sonuçlardan daha fazlasına ulaşılabileceği konusunda düşüncelere sevk etmişti. Her halükârda Kimberley, Emir'in İngiltere Hükümeti ile ortak bir zeminde antlaşmaya varıncaya kadar İngiltere'ye gelmesine izin verilmesinin doğru bir karar olduğuna ikna olmuştu. Lakin bunun yanında şöyle bir engel de bulunuyordu. Emir Abdurrahman Han'ın İngiltere Hükümeti ile görüşmesini engellemek mümkün olmazdı ancak bunu yapmasına izin verildiği andan itibaren İngiliz Hindistanı Hükümeti'nin yetkisi sona erecekti. Bu sebeple Kimberley, Pyne'nin misyonunun sonucunu öğrenene kadar İngiltere'yi ziyaret etmeyi kesinlikle tavsiye etmediğini bildirdi.⁶⁴⁸ Üstelik Kimberley'in kafasında başka bir şüphe de vardı. İngiltere'yi ziyaret fikrinin ne kadarının Emir Abdurrahman Han'a ait olduğu konusunda şüpheleri vardı. Bu daha çok Pyne'nin fikri miydi? Eğer öyleyse Pyne “gösteriyi yöneteceği” bir Londra ziyaretini elbette gerçekleştirmek isterdi. Öte yandan Kimberley, Abdurrahman'ın başında Hezare probleminin bulunduğunu ve bu sebeple Emir'in bu vaziyette Afganistan'dan ayrılmayacağını düşünüyordu. Üstelik Rusya ile yapılan görüşmelerin neticelerini de almak gerekliydi.⁶⁴⁹

Kimberley'in ifadelerine baktığımızda gördüğümüz şey bu teklifin ona mantıklı gelmesine rağmen içerisinde farklı nedenler bulduğu gerçeğidir. Nitekim Kimberley ne Pyne'ye tam olarak güveniyordu ne de Emir'e güveniyordu. Evet, onun zihninde bu mantıklı bir hareket olarak onay görmüştü. Ancak sonuçları düşünülenin aksine olumsuz olabilirdi. Dahası bu Pyne'nin küçük bir kahramanlık gösterisinden ibaret bir şey ise hâlihazırda Rusya ile yapılan görüşmeler aksayabilir ve üstelik Hezare bölgesindeki problemler beraberinde yeni diplomatik münasebetlerin doğmasına yahut krizlerin çıkmasına neden olabilirdi. Üstelik bu politik olarak buhranlı dönemde Emir'in İngiltere'ye gitmek istiyor olduğu bilgisine de haklı bir açıdan şüpheyle yaklaşıyordu.

⁶⁴⁸ Newton, *Lord Landsdowne. A Biography*, “Lord Kimberley's reply, dated June 6, 1893”.

⁶⁴⁹ Newton, *Lord Landsdowne. A Biography*, “Lord Kimberley's reply, dated June 6, 1893”.

Esasında Kimberley şüpheli tavırlarında pek de haksız sayılmazdı. Kimberley, Lansdowne'ye hitaben doğudan gelen hükümdarlar için gereksiz bir yaygara yapıldığı konusunda hem fikir olduklarını belirtirken, Emir'in sessiz ve makul bir adam olduğunu ancak baskının onu daha iyi tanınması gereken kişilerden geldiğini söylüyordu. Kimberley, Emir ile ilgili mevcut fikirlere katıldığını söylerken İngiltere'yi ziyaret etmesindeki en büyük sorunun Lansdowne'nin de belirttiği üzere Emir'in bazı siyasal sorunları buraya taşıması ve ısrarcı olması ihtimalini göz önünde bulunduruyordu.⁶⁵⁰

Rus-İngiliz sınır komisyonu üyeleri St. Petersburg'da Afganistan'ın sınırlandırılmasına yönelik gerçekleştirilen toplantıda meydana gelen sorunların çözümü adına Çihilduhterân'da 22 Ağustos-3 Eylül tarihleri arasında toplandı.⁶⁵¹ İngiltere adına Yarbay Yate, Teğmen Napier, Rusya adına ise Danışman ünvanıyla Ignatyev ve Yarbay Artamanow katıldı. Afganistan Emiri'ni temsilen ise Serheng (Çavuş) Mahmud Han katılım gerçekleştirdi.⁶⁵²

Toplanan komisyonda ilk olarak Kuşk Nehri üzerindeki Karatepe ve Çihilduhterân arasında kalan bölgedeki tüm sulama kanalları ile ilgili kararlar alındı. Belirlenen hususlarda, İngiliz komisyon üyesinin gerekli tedbirleri derhal alacağı söylendi. Komisyonun 1 No'lu Protokolüne ekli haritada A harfi ile işaretlenmiş olan değirmen kanalı için sulama amaçlı kullanılamaz ifadesine yer verildi. Kanalın, yerel koşulların gerektirdiği durumlarda asgari uzunluğa kısaltılabileceği ve bu kanalın suyunun herhangi bir bahane ile sulama amaçlı kullanılamayacağı vurgusu yapıldı. Yine gerekli düzenlemelerin İngiliz Komisyon üyesi tarafından yapılacağı bildirildi.⁶⁵³ Bu türden protokoller, Afganistan'ın güney sınırlarının netleştirileceği Durand Hattı'nın öncesinde ön hazırlıklar mahiyetindeydi. Nitekim ilerleyen dönemde kuzey sınırları meselesini halletmiş görünen Afgan Devleti şimdi güney sınırlarının belirlenmesi meselesine odaklanacaktı.

⁶⁵⁰ Newton, *Lord Lansdowne. A Biography*, "Lord Kimberley to Lord Lansdowne, India Office, June 30th, 1893".

⁶⁵¹ BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN-NO. X. (TRANSLATION.) PROTOCOL No. 6".

⁶⁵² BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN-NO. X.-1893".

⁶⁵³ BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN-NO. X.-1893".

3.4.3. Kâbil Misyonu (1893)

1893 yılı Ağustos ayının 26'sı cumartesi günü *The Times* gazetesinde bir haber yer aldı. Bu haberde Kâbil'den bir mektup alındığı bildiriliyordu. Simla'dan aktarılan bu bilgide; Emir'den Mortimer Durand'a bir mektup gönderildiği ve bu mektupta Kâbil misyonunun gerçekleştirilmesi için yapılan düzenlemelerden ve görevin yaklaşık birkaç hafta içerisinde başlayacağından bahsediliyordu.⁶⁵⁴

Bildirilen haberde olduğu gibi bu görev kapsamında bir araya getirilen heyet, Kâbil'e doğru hareket etti. Bu hareket Hint-Afgan sınırının çizilmesi ve günümüze dek uzanacak olan siyasal ve sosyal sınır problemlerini doğuracak olan bir girişimi ifade ediyordu. Rusların Afganistan üzerinde giderek artan saldırganlıkları ve öncesinde 1885'te yaşanan Pencdeh krizinin bilinçaltına yansıyan endişeleri ve yeni Genel Vali Lansdowne'nin yönetim anlayışı şimdi İngiltere Hükümeti'ni yeni bir hamle yapmaya yönlendirecekti. Eylül ayında Rusların Emir Abdurrahman Han üzerinde etkisinin oldukça arttığı kanısına varılması üzerine bir ileri hareket tertiplendi.⁶⁵⁵ Bu askerî bir yapılanma değil yeni bir misyonun teşkili demektir. Durand, Rusların da saygı duyacakları kesin bir sınır belirlemek ve Hindistan'ın kuzeybatı sınırına ilişkin sayısız sorunun çözümünü sağlamak üzere görevlendirildi.⁶⁵⁶

1893 yılı Eylül ayının 16'sında Peşaver'den aktarılan bilgiye göre, Afganistan'a gidecek olan İngiliz kafilesi Cemrud'a ulaşmıştı. Emir Abdurrahman Han ise Landi Kotal'dan Kâbil'e gerçekleştirilecek olan yolculuk için 11 adet durak noktası olan bir rota belirledi.⁶⁵⁷ Bu haberin ardından bir gün sonra Binbaşı Elles komutası altındaki İngiliz Afganistan Misyonu kafilesi Kâbil'in doğusundaki Landi Kotal'e ulaştı. Durand'ın da ertesi gün buraya ulaşması bekleniyordu. Bu esnada Emir'in Celalabad'daki temsilcisi ve Başkomutan General Gulam Haydar da Landi Kana'daki sınırda kafileyi karşılamak ve almak için Dakka'da bekliyorlardı. Salı günü heyetin gönderilmesi ve çarşamba günü sınırdaki Dakka'ya geçiş görevi için gerekli düzenlemeler yapılmıştı. Aynı ayın 30'unda

⁶⁵⁴ Times Newspapers Limited (TNL), News in Brief, "The Mission to Cabul. Simla, Aug. 25.", *The Times* (London, England), Saturday, Aug. 26, 1893, s. 5.

⁶⁵⁵ Newton, *Lord Lansdowne. A Biography*, s. 114.

⁶⁵⁶ Newton, *Lord Lansdowne. A Biography*, s. 114.

⁶⁵⁷ TNL/Editorials/Leaders, "India.", *The Times* (London, England), Monday, Sep. 18, 1893, s. 9.

yani Eylül ayının son gününde kafilenin Kâbil'e ulaşması bekleniyordu.⁶⁵⁸ 18 Eylül'de Landi Kotal'den aktarılan bilgilere göre İngiliz Özel Elçisi Mortimer Durand'ın o gün öğlede Afganistan'a ulaştığı bildirildi. İngiliz kamp kafilesinin bir araya gelmesinin ardından ertesi gün sabah Dakka'ya geçilmesi kararlaştırıldı. Mortimer Durand orada Emir'in temsilcisi General Gulam Haydar ile görüşmeyi planlıyordu.⁶⁵⁹

İngiliz Afganistan Misyonu 21 Eylül'de Basawal'a (Haryana) ulaştı. General Gulam Haydar, kafileyi Kâbil'e ulaştırmak üzere burada hazır bulunuyordu. General Gulam Haydar aynı gün öğleden sonra Durand'a resmi bir ziyarette bulunmayı da planlıyordu. Bir diğer önemli ayrıntı ise kamp kafilesinin oldukça iyi şartlarda ağırlandıklarıydı. Öyle ki iyi bir şekilde korunuyorlardı ve bunun yanında tüm istekleri yerine getiriliyordu. İklimin ılıman bir havada olması ve bahsedildiği üzere gerçek doğu misafirperverliği İngiliz kafilesini etkilemiş görünüyordu.⁶⁶⁰

17 millik (yaklaşık 30 kilometrelik) bir yürüyüşün ardından İngiliz kafilesi 22 Eylül'de Gırdıkats'a vardı. Ertesi gün Celalabad'a doğru hareket edecek olan kabile Celalabad'da bir gün kaldıktan sonra 2 Kasım günü Kâbil'e ulaşmayı hedefliyordu. Bunun yanında General Gulam Haydar önceki gün Durand'ı ziyaret etti ve ardından tüm yetkililerle görüştü.

İngiliz kafilesi 23 Eylül'de Celalabad'a geldi ve düzensiz bir süvari muhafız alayı tarafından kasabanın dışında yaklaşık 2 kilometre uzaklıkta karşılandılar. Kafile, şehrin batı duvarına yakın bir yerde bulunan Emir'in yeni sarayına yerleşti. İngiliz kafilesinin sarayda ağırlanması Abdurrahman'ın iyi niyetini gösteren bir tavırdı. Esasında Abdurrahman, İngiliz kafilesi ile bir araya gelmeden önce bütün iyi niyetini gözler önüne seriyordu. Bu bir bakıma karşılıklı çıkarların göz ardı edilmemesini arzu ettiğinin bir göstergesiydi. İngiliz kafilesinin konakladığı sarayın ise görkemli bir görüntüsü vardı. Saray duvarlarının içerisinde birçok çeşme ve güzel bir de bahçe bulunuyordu.

⁶⁵⁸ TNL/Our Correspondent, "The British Mission to Afghanistan. Peshawur, Sept. 16./Lundi Kotal, Sept. 17.", *The Times (London, England)*, Monday, Sep. 18, 1893, s. 5.

⁶⁵⁹ TNL/News in Brief, "The British Mission to Afghanistan. Lundi Kotal, Sept. 18", *The Times (London, England)*, Tuesday, Sep. 19, 1893, s. 3.

⁶⁶⁰ TNL/News, "The British Mission to Afghanistan. Basawal, Sept. 21.", *The Times (London, England)*, Friday, Sep. 22, 1893, s. 3.

Ülkenin yoğun bir şekilde ormanlık ve ekili olduğu Kâbil ve Kunar nehirlerinin kesiştiği noktada, Keşmir vadisini hatırlatan bir manzarası vardı.⁶⁶¹

İngiliz kafilesi 24 Eylül günü de burada kaldı. Durand önceki gün General Gulam Haydar'ı ziyaret ederek sarayı kullanmalarını sağladıkları için teşekkürlerini iletti. Bu esnada Abdurrahman, Durand'ın, Afganistan'a geldiğini bildiren yirminci mektubunu samimi bir şekilde kabul etti ve kısa bir süre sonra Kâbil'de hoş bir şekilde karşılanacağını iletti.⁶⁶²

Abdurrahman'ın Durand'a ilettiği mesaj yalnızca iyi bir şekilde karşılanacakları ile ilgili değildi. Hâlihazırda kendisine Rus tarafından yoğun bir baskı uygulanıyordu. Özellikle İngiliz misyonunun Afgan topraklarına girmesi ile birlikte Rusya açısından görünmez yeni bir kriz patlak vermişti. Ruslar, Durand'ın Kâbil yolu üzerinde olduğunu öğrendiklerinde, derhal Bedaşan'da bulunan Murgap Nehri üzerine bir kısım askerlerini göndermişlerdi ve amaçları burada bulunan Afgan güçlerini tehdit etmekte.⁶⁶³

St. Petersburg menşeli Novoe Vremya Gazetesi, Durand'ın Afganistan misyonu hakkında bir yazı çıkardı. Bu makalede, Durand'ın misyonunun başarılı olması halinde Rusya'nın bu başarılar karşısında pek de endişeye kapılmasına gerek olmadığı vurgulanıyordu. Gereksiz bir endişe ortamının meydana getirilmesinin anlamsız olduğunu vurgulanan yazıda İngilizlerin, Ruslardan korktukları için böyle bir misyonu harekete geçirdikleri belirtiliyordu.⁶⁶⁴

Novoe Vremya'da kaleme alınan makale bir yana Ruslar, Mortimer Durand hamlesine oldukça net bir şekilde karşılık vermişlerdi. Emir Abdurrahman Han ifadesinde, bu durumu hemen Durand'e bildirdiğini ve Durand'ın kendisine adeta danışmanlık yaparak, Murgap'ta bulunan Rus kuvvetlerine karşılık verilmemesi gerektiği yönünde

⁶⁶¹ TNL/News, "The British Mission to Afghanistan. Girdikats, Sept. 22./Jellalabad, Sept. 23.", *The Times (London, England)*, Monday, Sep. 25, 1893, s. 3.

⁶⁶² TNL/News, "The British Mission to Afghanistan. Jellalabad, Sept. 24./St. Petersburg, Sept. 24.", *The Times (London, England)*, Tuesday, Sep. 26, 1893, s. 3.

⁶⁶³ Abd al-Rahman Khan, *The Life of Abdur Rahman Han*, Vol. I, s. 286.

⁶⁶⁴ TNL/News, "The British Mission to Afghanistan. Jellalabad, Sept. 24./St. Petersburg, Sept. 24.", *The Times (London, England)*, Tuesday, Sep. 26, 1893, s. 3.

tavsiyede bulunduğunu söylemiştir.⁶⁶⁵ Nitekim bu sırada Murgap yakınlarında bulunan General Seyid Şah Han'ın yapacağı en küçük bir hareket olası büyük diplomatik krizlerin önünü açabilirdi. Genel anlamda bu, İngiltere'nin istediği bir durumdu. Nitekim en başından beri Afgan hükümdarların iç işlerinde serbesti tanıyan fakat dış işlerinde İngiltere'ye danışmadan hareket etmesini istemeyen İngiltere Hükümeti şimdi istediği gibi hareket etme fırsatını bulmuş oldu.

Abdurrahman, Durand'ın tavsiyesini ne denli değerli balsa da Rusların kendi başlarına bırakıldıklarında bir kasabadan diğerine atlayarak sınırlarda bulunan Afgan askerlerini bertaraf edeceği endişesini taşıyordu. Daha doğrusu kendi ifadesi ile “*onları durdurabilecek kimse yoktu*”. Burada söz konusu mesele onun hangi inisiyatif ile devam edecekti. General Seyid Şah Han, Ruslara karşılık vermişti. Abdurrahman şimdi onlara karşılık verilmemesi durumunda işlerin daha kötüye gideceği kanaatine varmıştı. Bu bir bakıma Emir'in Ruslara karşı ortaya koymuş olduğu tavrın ete kemiğe bürünmüş bir hali olacaktı. Nitekim Seyid Şah Han başarılı bir şekilde savunma gerçekleştirmiş ve Abdurrahman'ın ifadesiyle “*Ruslar herhangi bir alçakgönüllülük yahut geri çekilme söz konusu olmaksızın püskürtülmüş ve umdukları zafer, Afganların ellerinde kalmıştı*”.⁶⁶⁶

İngiliz kafilesi Ekim ayının başında Butkak'a vardı. Butkak, Kâbil'in yaklaşık 15 kilometre doğusunda bulunuyordu. Bâlâ Hisar, Butkak'tan görülebiliyordu. Kâbil'deki İngiliz temsilcisi, Durand ile tanışmak için buraya geldi. Kafilenin, Kâbil'in dört kilometre ötesinde, İndaki'de Emir'in saraylarından birinde kalması kararlaştırıldı. Ortada herhangi bir problem görünmezken kafilenin de ertesi gün Kâbil'e varması planlanıyordu.⁶⁶⁷

İngiliz kafilesi Ekim ayının 2'sinde Abdurrahman'ın tüm çabaları sonucu güvenli bir şekilde Kâbil'e ulaştı.⁶⁶⁸ Nihayetinde İngiliz kafilesi Ekim ayının 5'inde saat 11.30'da Abdurrahman tarafından kabul edildi. Yarım saat kadar süren görüşme, törensel bir

⁶⁶⁵ Abd al-Rahman Khan, *The Life of Abdur Rahman Han*, Vol. I, s. 286.

⁶⁶⁶ Abd al-Rahman Khan, *The Life of Abdur Rahman Han*, Vol. I, s. 286-287.

⁶⁶⁷ TNL/News in Brief, “The British Mission to Afghanistan. Buthkak, Oct. 1.”, *The Times (London, England)*, Wednesday, Oct. 04, 1893, s. 3.

⁶⁶⁸ TNL/News in Brief, “Arrival of the British Mission at Afghanistan. Cabul, Oct. 2.”, *The Times (London, England)*, Thursday, Oct. 05, 1893, s. 5.

karakter niteliğindedir. General Gulam Haydar tarafından yönlendirilen kabile, ikametlerini saat 11'de terk ettiler. Kâbil'e girerken kullandıkları Abdurrahman'ın aracına binerek kendilerine iki mil uzaklıktaki (yaklaşık 4 kilometre) Emir'in ikametgâhına doğru ilerlediler. Çeşitli alaylardan oluşan bir muhafız grubu tarafından karşılandılar. Karşılamanın arasında Emir'in en büyük oğlu Serdar Habibullah da bulunuyordu. Abdurrahman gerek İngiliz elçisi ve gerekse diğer memurları sıcak karşıladı. Geleneksel konuşmaların ardından Abdurrahman, Genel Vali'nin sağlık durumunu sordu. Durand, Genel Vali'nin hoş karşılamadan dolayı içten teşekkürlerini Emir'e iletti. Emir, cevaben, İngiliz Hükümeti için hissettiği dostluğu anlattı ve Farsça dilinde usta ve önemli bir şahsiyet olan Durand gibi yüksek karakterli ve kendinden emin bir görevlinin ikametgâhına gelmesinden duyduğu memnuniyeti beyan etti. Durand haliyle bu karşılamadan oldukça memnun kalmıştı. Nitekim bu ziyarette Emir'in nasıl bir tavır takınacağı meselesi onun ve arkasında bıraktığı İngiltere Hükümeti'nin önemle üzerinde durduğu bir soruydu. Abdurrahman bu sıcak karşılamasının yanında diğer sorunların kişisel olarak tartışılabilir ve çözülebilir olduklarını söyleyerek bir bakıma Durand'a bu ziyaretin bir netice meydana getireceğinin sinyallerini veriyordu.⁶⁶⁹ Genel Vali'nin, seyahat etmesini engelleyen kötü sağlık durumundan ve Afganistan'ı ziyaret edememesinden dolayı üzgün olduğunu ifade eden Abdurrahman ile ilk görüşme İngiliz kabileci ve özellikle Durand açısından tatmin ediciydi. Diğer yandan Abdurrahman'ın sağlığı yerindeydi, gut hastalığından arınmıştı.⁶⁷⁰

Ekim ayının 15'ine gelindiğinde Emir Abdurrahman Han ve Sir Mortimer Durand arasındaki görüşmeler halen devam ediyordu. Aralarındaki ilişki her ne kadar güzel olsa da henüz ortaya bir sonuç çıkmadığından kabilenin geri dönüş tarihi de belirsizdi. Diğer yandan havaların giderek soğuması ve yaklaşan kış da İngiliz kabileci adına dönüş yolu için başka bir sorun teşkil ediyordu.⁶⁷¹

⁶⁶⁹ TNL/Our Correspondent, "The British Mission at Cabul. Cabul, Oct. 5.", *The Times (London, England)*, Thursday, Oct. 09, 1893, s. 3.

⁶⁷⁰ TNL/Our Correspondent, "The British Mission at Cabul. Cabul, Oct. 5.", *The Times (London, England)*, Thursday, Oct. 09, 1893, s. 3.

⁶⁷¹ TNL/News in Brief, "The British Mission at Cabul. Cabul, Oct. 15.", *The Times (London, England)*, Thursday, Oct. 18, 1893, s. 5.

Ekim ayının 24'ünde Durand ve Abdurrahman arasındaki müzakereler halen devam ediyordu. Bu esnada başka faaliyetler de gerçekleştiriliyordu. Örneğin Misyon üyeleri aynı gün içerisinde Kâbil'deki işyerlerini gezerlerken Afganistan'da yürütülen ilk lokomotifini incelemişlerdi.⁶⁷² Durand ve Abdurrahman arasındaki görüşmeler ise istikrarlı bir gelişme gösteriyordu. Kafilenin tüm üyeleri oldukça iyi durumlardı.⁶⁷³

Dönüş yolu sorunu İngiliz kafilesinin daima aklındaydı. Bu soru ise bir süre sonra cevap buldu. Kasım ayının 8'inde Abdurrahman, İngiliz kafilesinin ayın 15'inde Kâbil'den ayrılması önerisini kabul etti ve nihayetinde müzakereler sonuçlandırıldı. Durand bu mutlu haberin ardından işyerlerini ziyaret etti ve onları tam çalışma düzeninde gördü.⁶⁷⁴ Antlaşmanın imzalanmasından iki gün önce İngiliz kafilesi, Emir'in en büyük oğlu olan Serdar Habibullah'ın evinde, Babür Bahçesi'nde samimi bir şekilde ağırlandı. 200 metre uzunluğunda olup çok sayıda çeşme ile süslenmiş olan evin terası parlak bir şekilde aydınlatılmıştı. Öyle görünüyor ki sonuçlanan müzakerelerin ardından her iki taraf da memnundu. Daha önce iki defa savaşta karşı karşıya kaldıkları İngiliz misafirlerine hazırladıkları bu eğlence gecesi ancak karşılıklı iki tarafın memnuniyetine dayanan bir seremoni olabilirdi. Nitekim ilerleyen saatlerde gece daha renkli bir hale büründü. Kafile, Habibullah ve erkek kardeşi Nasrullah tarafından evin dışına alındı. Çay ve şekerlemelerin ardından havai fişek gösterileri izlendi ve müzik grupları dinlendi. Sonra misafirler için akşam yemeği verildi ve satranç oyunları düzenlendi. Serdar Habibullah ile Durand satranç oynadı. Düzenlenen eğlence saat 11.00 civarında sonlandı, keyifli bir akşam eğlencesi için her türlü çaba gösterildi.⁶⁷⁵

İngiliz kafilesinin tüm üyeleri 11 Kasım günü Abdurrahman tarafından kabul edildi. Görüşme iki saat sürdü. Pazartesi günü, Misyon üyelerinin bulunacağı Ark'daki büyük *darbar* salonunda halka açık bir meclis düzenlenmesi kararı alındı. Tüm bunların yanında Abdurrahman'ın gut hastalığından sonra yine bir rahatsızlığı söz konusuydu.

⁶⁷² TNL/News in Brief, "The British Mission at Cabul. Cabul, Oct. 24.", *The Times (London, England)*, Thursday, Oct. 26, 1893, s. 5.

⁶⁷³ TNL/News in Brief, "The British Mission at Cabul. Cabul, Oct. 26.", *The Times (London, England)*, Thursday, Oct. 30, 1893, s. 5.

⁶⁷⁴ TNL/News in Brief, "The British Mission at Cabul. Cabul, Nov. 8.", *The Times (London, England)*, Thursday, Nov. 11, 1893, s. 5.

⁶⁷⁵ TNL/News, "The British Mission at Cabul. Cabul, Nov. 10.", *The Times (London, England)*, Thursday, Nov. 13, 1893, s. 5.

Bu kez onun rahat edememesinin nedeni romatizmadan kaynaklanıyordu. İngiliz kafilesi ne denli geri dönmeye hevesli ise Emir'in de onların dönüşünün ardından Celalabad'ın sıcak iklimine doğru hareket etmeye hevesli olduğu aşikârdı.⁶⁷⁶

Reuter's, 11 Kasım 1893'te müzakerelerin nihayet tamamlandığı bilgisini aktarırken, Abdurrahman'ın aynı gün, alaylarının bir kısmını gözden geçirdiğini ve onların huzurunda sınırın oluşturulduğunu ve İngiliz Hindistanı Hükümeti ile tüm sınır ihtilaflarının sona erdirildiğini açıkladı. Tüm hususlarda anlaşıldığı vurgusu oldukça önemlidir. Öyle ki burada daha çok talebi bulunan şüphesiz İngiliz tarafıydı ve bu antlaşmanın pürüzsüz bir biçimde halledilmiş olması İngilizlerin tüm istediklerini Abdurrahman'ın talepleri ile çakışmadan kabul ettirdikleri anlamına geliyordu. Afganistan ve Hindistan arasında sıkıca kurulan dostane ilişkiler açısından olumlu temaslar gerçekleştirildiğini aktaran Reuter's, tespit edilen sınır hattının kamuya açıklanmadığını ancak her iki tarafı tatmin eden ve gelecekte yanlış anlaşılma olasılığını asgariye indiren bir girişim şeklinde yorumluyordu. Ek olarak da halka açık saray toplantısının ertesi gün (12 Kasım) gerçekleştirileceğini duyurmuştu.⁶⁷⁷

Antlaşmanın resmîyet kazanarak ilan edilmesinden bir gün önce Durand, Abdurrahman'a bir mektup yazdı. Mektupta Durand, Abdurrahman Han Afganistan tahtına oturduğunda, Lepel Griffin'e bir talimat verildiğinden bahsediyordu. Griffin'e verilen talimat, *"herhangi bir yabancı güç Afganistan'a müdahale etmeye kalkarsa ve bu durum Emir'in egemenliğine karşı bir saldırganlığa yol açarsa, bu durumda İngiltere Hükümeti, dış ilişkilerinde İngiltere ile uyumlu hareket ettiği takdirde daima Afganistan'ın yanında olacaktır"*, ifadelerini içeriyordu. Esasında bu antlaşma tarzı İngiltere'nin temel prensibi üzerine inşa edilmiş bir durumu ifade ediyordu. İngiltere'nin dostluğunu kazanmak istiyorsanız dışişlerinizde İngiltere'ye bağımlı olmanız gerekmektedir. Bu anlamda Afganistan ve onun Emir'ini yüceltmeye çalışan Durand esasında yazmış olduğu her kelime ile İngiltere'nin Afganistan'ı her hamlede nasıl bir kısıkaç içerisine aldığı ifade ediyordu. Sözlerine devam eden Durand, Emir'in

⁶⁷⁶ TNL/News in Brief, "The British Mission at Cabul. Cabul, Nov. 11.", *The Times (London, England)*, Thursday, Nov. 14, 1893, s. 5.

⁶⁷⁷ TNL/News, "The British Mission at Cabul.", *The Times (London, England)*, Thursday, Nov. 16, 1893, s. 3.

sahip olduğu bu güvencenin halen yürürlükte olduğunu ve Amuderya sınırında o gün yaptıkları antlaşma sonucunda eline geçebilecek herhangi bir bölge için de geçerli olduğunu bildirmekten, onur duyduğunu ifade ediyordu.⁶⁷⁸

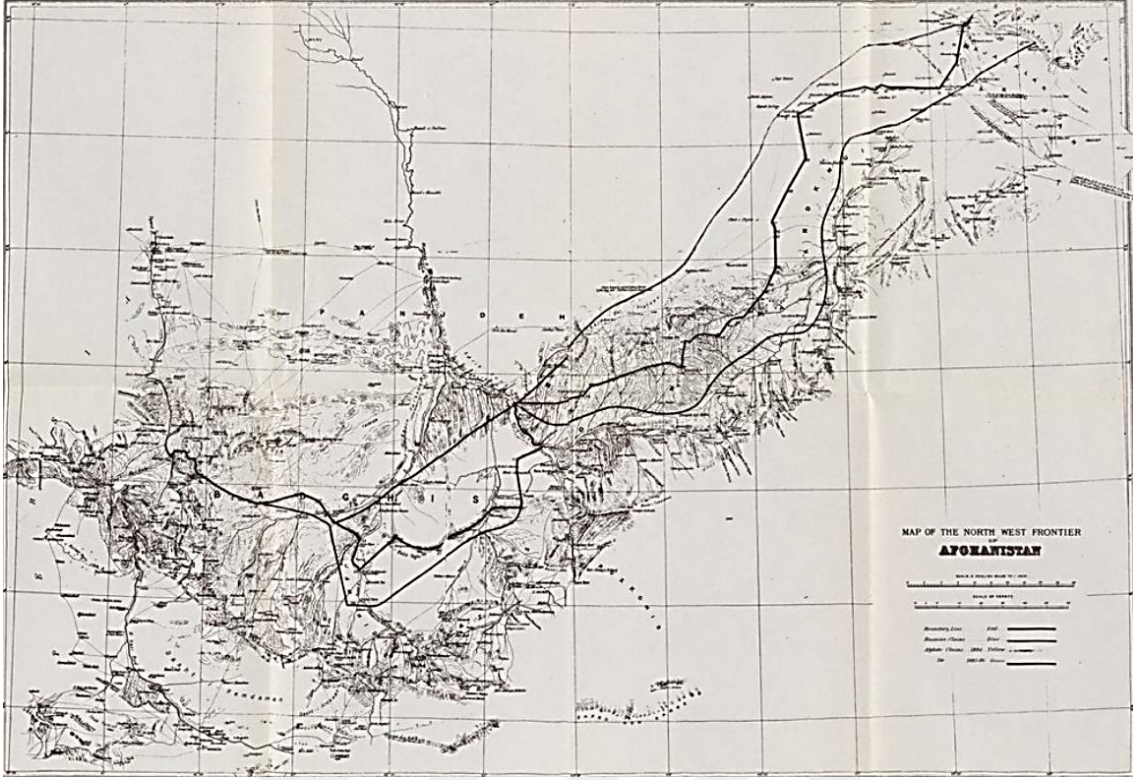
“İngiltere Hükümeti'nin arzusu, Afganistan'ın kuzey sınırının henüz işaretlenmemiş olan kısmının şimdi açıkça tanımlanmasıdır” diyen Durand, bu gerçekleştirildiğinde, *“Emir'in Rusya tarafındaki sınırının tamamı şüphesiz ve aynı derecede güvenli olacaktır”*, diyerek mektubunu sonlandırdı.⁶⁷⁹ Rusya konusunda Emir'in doğrudan uyarılması, esasında olası bir müttefiklikten iki devletin uzak tutulması gerektiği fikrinin tezahürüydü. Nitekim Abdurrahman başka müttefikler arama yoluna gitmemeli ve İngiltere'nin işaret ettiği doğrultuda sınırlarını belirleyerek uzun vadede İngilizlerin de kendilerini güvende hissedecekleri bir tampon bölge meydana getirilmeliydi.

12 Kasım 1893 günü Afganistan'ın kaderini derinden etkileyecek olan yaklaşık 2.500 kilometrelik “Durand Hattı” antlaşması, haftalarca süren görüşmelerin ardından böylelikle imzalanmış oldu.⁶⁸⁰ Antlaşmanın ilk metninde 1873 yılında yapılan antlaşmaya atıfta bulunuluyordu. Nitekim bu antlaşma imzalandığında dahi iki büyük güç arasında tam bir uyuşmanın söz konusu olamayacağı görülüyordu. Öyle ki antlaşmanın hükümleri ve sınırlar belirlenirken dahi birçok farklı problem doğmuş ve bunlar çözüme kavuşturulmak yerine ötelenmiş veya üzeri kapanmıştı.

⁶⁷⁸ BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, “AFGHANISTAN-NOS. XIII-1893. Letter from Sir Mortimer Durand, K.C.I.E., C.S.I., to His Highness Amir Abdur Rahman Khan, G.C.S.I., Amir of Afghanistan and its Dependencies, dated Kabul, the 11th November 1893”.

⁶⁷⁹ BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, “AFGHANISTAN-NOS. XIII-1893”.

⁶⁸⁰ Ahmad 'Alī Kuhzād, *Amīr 'Abd al-Rahmān Khān va Khaṭṭ-i Dīyūrānd*, Riyāsat-i Mustaqil-i Maṭbū'āt, Kābul 1330/1951, s. 4.

Görsel 19: Durand Hattı haritası.

Kaynak: Charles Edward Yate, Northern Afghanistan or Letters from the Afghan Boundary Commission, with Route Maps, Printed by William Blackwood and Sons, Edinburgh and London, 1888, s. 431.

Dolayısıyla antlaşma metninin başında, 1873 yılı imzalanan antlaşmaya yapılan bir atıf söz konusuydu. Bu antlaşmaya göre; Vahan Koridoru'nun en kuzeyindeki Victoria Gölü'nden (Wood's Lake) veya diğer adıyla Sarıgöl'den Kokça'nın Amuderya ile birleştiği nokta olan Bedahşan bölgesine kadar olan kısım, Afganistan'ın kuzey sınırını oluşturuyordu. Bu antlaşma şartına vurgu yapılırken aynı zamanda daha önce iki ülke tarafından kabul edilmiş olan bu antlaşmanın (İngiltere ve Rusya) hükümlerine uymaları gerektiği konusunda İngiltere'nin tutumunun Abdurrahman'ın çıkarlarını gözettiğine atıfta bulunuluyordu. Öyle ki daha sonra Abdurrahman'ın dış işlerinde menfaatini gözetmek ve çıkarlarını korumak adına İngiltere ile birlikte iş birliği içerisinde olması gerektiğinden söz ediliyordu. Burada önemli olan nokta ise bu ifadenin ardından Abdurrahman'a atıfta bulunularak, Amuderya'nın kuzeyinde elinde tuttuğu tüm bölgelerden anlayış göstererek geri çekileceği ve karşılığında himayesi altında bulunmayan Amuderya'nın güneyindeki tüm bölgelerin kendisine verileceği, ifadesinin kullanılmasıydı. İngiliz Hindistanı Hükümeti Dışişleri Bakanı sıfatıyla Durand, Amuderya'nın güneyinde kalan adı geçen yerlerin Abdurrahman'a transferlerinin bu

işlemin önemli bir parçası olduğunu belirtiyor ve Amuderya'nın kuzeyinde ve güneyinde kalan adı geçen topraklar ile ilgili Rusya ile düzenlemelerin gerçekleştirileceği, taahhüdünü veriyordu.⁶⁸¹ Böylelikle kuzey kesiminde Rusya daha önce elde ettiği topraklarına kavuşturulmuş olacak ve İngiltere adına Ruslara bir hediye gibi sunulacaktı. Bunun karşılığında Abdurrahman'ın ikna edilebilmesi için de gerekli olan şey ona güneyde taahhüt edilecek olan topraklardı.

3.4.4. Hindistan'ın Kuzey-Batı Sınırı: “Durand Hattı” (12 Kasım 1893)

12 Kasım 1893 tarihinde Emir Abdurrahman Han ile Henry Mortimer Durand arasında imzalanan antlaşmanın hükümleri şu şekilde belirlendi. Öncelikli olarak antlaşma metninde şu ifadeler yer aldı. “*Afganistan'ın Hindistan sınırına ilişkin bazı soruların ortaya çıkmasına karşın hem Emir Abdurrahman Han hem de İngiliz Hindistanı Hükümeti bu sorunları dostane bir anlayışla çözüme ve kendi etki alanlarının sınırlarını belirleme konusunda isteklidirler. Bu nedenle, gelecek için, müttefik hükümetler arasındaki herhangi bir konuda görüş farklılığı olamayacağı, aşağıdaki şekilde kararlaştırılmıştır*”. Ardından maddeler şu şekilde sıralandı.

“1-) *Majesteleri'nin (Emir Abdurrahman Han) Vahan'dan İran sınırına kadar olan doğu ve güney sınırı, bu antlaşma metnine ekli olan haritada gösterilen çizgiyi izleyecektir.*

2-) *İngiliz Hindistanı Hükümeti, bu çizginin Afganistan tarafında kalan kısmına ve buradaki bölgelere hiçbir zaman müdahale etmeyecektir ve Majesteleri (Emir Abdurrahman Han) çizginin Hindistan tarafında kalan bölgelere hiçbir zaman müdahalede bulunmayacaktır.*

3-) *İngiltere Hükümeti, Asmar ve üzerindeki vadiden Çanak'a kadar uzanan bölgenin Majesteleri'ne (Emir Abdurrahman Han) ait olduğunu kabul etmektedir. Öte yandan*

⁶⁸¹ BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, “AFGHANISTAN-NOS. XI-1893. Agreement between His Highness Amir Abdur Rahman Khan, G.C.S.I., Amir of Afghanistan and its Dependencies, on the one part, and Sir Henry Mortimer Durand, K.C.I.E., C.S.I., Foreign Secretary to the Government of India, representing the Government on the other part,-1893”.

Majesteleri, Arnavay (bugünkü adıyla Arandu) ya da Başgul Vadisi'ni içeren Svat, Bacur veya Çitrâl'e hiçbir zaman müdahalede bulunmayacaktır. İngiltere Hükümeti ayrıca; Veziri topraklarının geri kalanı ve Davar'daki hak iddiasını bırakan Majesteleri'ne (Emir Abdurrahman Han), verilen ayrıntılı haritada gösterildiği gibi Birmâl sahasını bırakmayı kabul eder. Majesteleri (Emir Abdurrahman Han) aynı zamanda Çageh üzerindeki hak iddiasını da bırakmıştır.

4-) Sınır çizgisi bundan sonra detaylı bir şekilde ortaya konacak ve İngiliz-Afgan ortak komisyonu üyeleri tarafından uygulanabilir ve uygun görülen yerlerde sınırlandırılacaktır. Amacı, sınırın bitişiğindeki mevcut yerel hakları dikkate alarak, bu antlaşmaya ekli haritada gösterilen çizgiye mümkün olan en doğru şekilde uyması gereken bir sınırla, karşılıklı anlayışa varmak olacaktır.⁶⁸²

5-) Çaman sorununa atıfla, Emir yeni İngiliz Kantonu'na itirazını geri çeker ve Sirkay Tileray sularında (İndus'un Afganistan'ın güneyinde uzanan kolları) elde ettiği haklarından vazgeçerek İngiltere Hükümeti'ne devreder. Sınırın bu kısmında, çizgi aşağıdaki gibi çizilecektir:

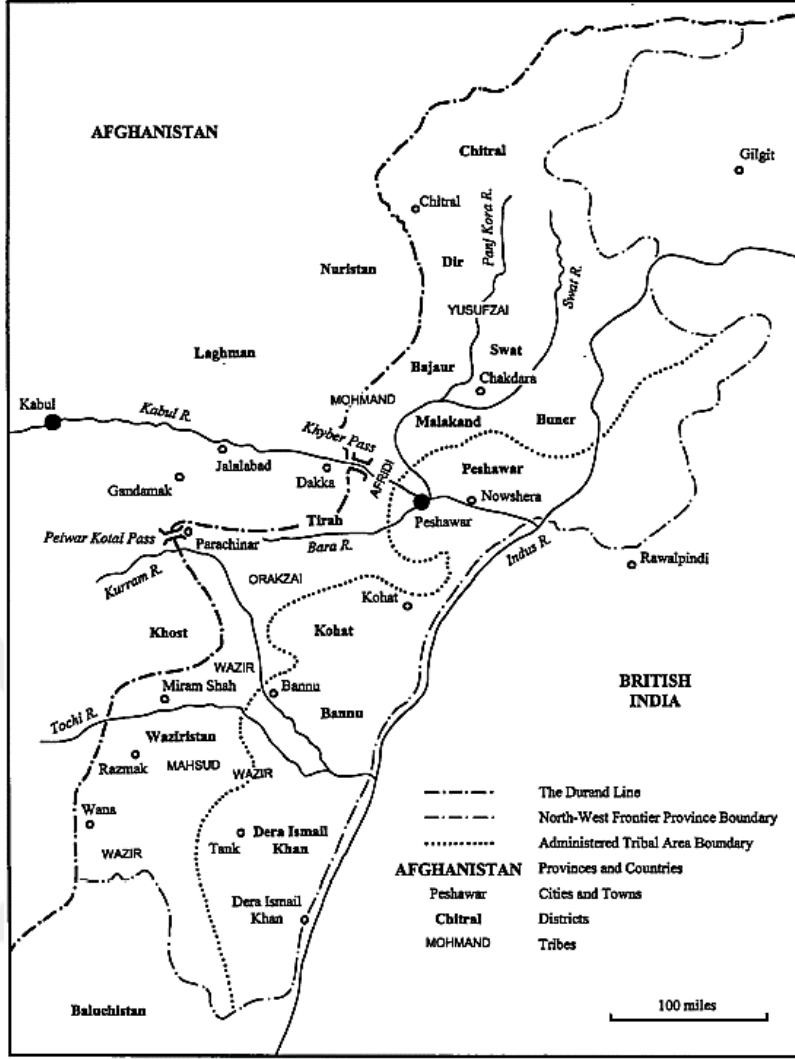
İngiliz hâkimiyet sahası içerisinde kalan Paşa Kotal'ın yakınında bulunan Hoca Ümran tepesi aralığından başlayan hat; Murga Çaman ve Şarobo hilalini (Kandahar'ın güneyi) Afganistan'a bırakacak şekilde ilerleyecek ve Yeni Çaman Kalesi ile yerel olarak Leşker Dend olarak bilinen Afgan ileri karakolu arasındaki yarı yolu geçecek. Hat daha sonra tren istasyonu ile Mian Baldak (bugünkü adıyla Sipin Buldak/Kandahar'ın güneyinde yer alır) olarak bilinen tepe arasında yarı yolu geçecek ve Gevâş'ı, İngiliz topraklarında bırakarak, güneye doğru dönerek yeniden Hoca Ümran aralığına katılacak ve yol Şorabak'tan batıya giderek Afganistan'ın güneyindeki Gevâş'a ulaşacak. İngiltere Hükümeti, yolun yarım milinden (yaklaşık olarak 800 metre) sonrasında herhangi bir müdahalede bulunmayacaktır.

⁶⁸² BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN-NOS. XII-1893. Agreement between His Highness Amir Abdur Rahman Khan, G.C.S.I., Amir of Afghanistan and its Dependencies, on the one part, and Sir Henry Mortimer Durand, K.C.I.E., C.S.I., Foreign Secretary to the Government of India, representing the Government on the other part,-1893". (Bkz. Ek-14-15).

6-) Yukarıdaki antlaşma maddeleri, İngiliz Hindistanı Hükümeti ve Majesteleri Afganistan'ın Emir'i tarafından, sınır konusunda aralarında ortaya çıkan tüm temel düşünce farklılıklarının tam ve tatmin edici bir çözümü olarak kabul edilmiştir. Sınır çizgisini belirlemek için görevlendirilen memurlar, gelecekte iki hükümet arasında meydana gelebilecek tüm şüphe ve yanlış anlaşılma nedenlerini mümkün olduğunca ortadan kaldırmak için her ayrıntıyı göz önünde bulundurarak, sorunları dostane bir ruhla çözümleneceklerdir.

7-) Majesteleri'nin (Emir Abdurrahman Han) iyi niyetinden dolayı hoşnut olan İngiltere Hükümeti, Afganistan'ı bağımsız ve güçlü görmek istemektedir. İngiliz Hindistanı Hükümeti, Majesteleri tarafından savaş mühimmatı satın alınması ve ithal edilmesine itiraz etmeyecektir ve bu konuda kendisine bazı yardımlarda bulunacaktır. Ayrıca, Majesteleri Emir'in bu müzakereler esnasında gösterdikleri dostane ruhtan dolayı İngiliz Hindistanı Hükümeti, 6 lakh (600.000) rupi olan yıllık para yardımını 12 lakh (1.200.000) rupiye çıkarmayı garanti etmektedir.”⁶⁸³

⁶⁸³ BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, “AFGHANISTAN-NOS. XII-1893”; “Lakh” 1 lakh birim değeri olarak 100.000'e (yüzbin) denk düşmektedir. Genellikle rupi para birimi için kullanılmaktadır. Bkz. The Reader's Digest Great Encyclopaedic Dictionary, “lakh”, Vol. I / A-L, The Reader's Digest Association Limited, Oxford University Press, 1962, s. 490.

Görsel 20: Sir Henry Mortimer Durand tarafından çizilen hat çizgi ile belirtilmiştir.

Kaynak: Christopher M. Wyatt, *Afghanistan and The Defence of Empire Diplomacy and Strategy during the Great Game*, I.B. TAURIS, London-New York, London 2011.

Bu antlaşma o güne dek bölgesel anlamda ortaya çıkması muhtemel birçok krizin tohumunu serpmiş oldu. Öyle ki Abdurrahman'ın esasında pek de fazla dikkatli davranmadığı müzakere sürecinde yerel dinamiklerin göz ardı edildiği sınır çizimleri, Afganistan coğrafyasını uzun süreli buhranların içerisine sürükleyecekti. Nitekim müzakereler sırasında İngiliz tarafında dikkat çeken ve notlara düşülen önemli bir nokta Abdurrahman'ın konudan uzak bir tavırla farklı talepler üzerine yoğunlaşmasıydı. İngilizlerin gözlemediği şey Emir'in silah, tüfek ve paradan başka hiçbir şeyi umursamadığı olgusuydu. Ticarete gelince, sadece iç işlerinde brendi ve afyon satmak için izin isteyen Emir, bunun yanında yıllık para yardımının 600.000 rupiden 1.200.000 rupiye çıkarılmasına kolayca ikna olmuştu. Bu noktada enteresan bir diyalog da

gerçekleşti. Bu diyalog Emir'in İngiltere ile ilgili bilgi dağarcığını gözler önüne seriyordu. Afganistan'dan ayrılırken Emir; Durand'dan, Dufferin ve Salisbury'ye özel sevgi dolu mesajlar iletmesini istedi. Kendisine bir saray mensubu tarafından biraz da art niyetle Başbakanın Salisbury olmadığı, Gladstone olduğu hatırlatılınca biraz sinirli bir tavırla, “*bunu biliyorum ama Salisbury benim arkadaşım ve ona uzun yaşamı ve refahı için sürekli dualar sunduğumu söylemelisin... ancak, Gladstone'a rastlarsanız, ona iyi dileklerinizi iletirsiniz*” dedi.⁶⁸⁴ Emir'in bu tavrı büyük bir eksiğini gözler önüne sermişti. Nitekim muhatabı olduğu devletin başbakanının adını bilmiyor olması diplomatik anlamda onu muhatapları karşısında olumsuz bir kisveye büründürdü. İngiltere'deki kabine değişikliğinden bihaber olması muhtemelen kendisinin iç problemlerle boğuşurken bir yandan dünya siyasetini takip edememiş olmasından kaynaklanmıştı. Lakin bu düşünce biçimi elbette iyi niyetle inşa edilecek bir bakış açısıdır. Çünkü Durand ile olan münasebetlerinde daha köklü ve kalıcı çözümler sunmak adına pek fazla efor sarf etmeyen Emir, İngiliz devlet adamlarının aktardığına göre daha pragmatist bir yaklaşımla silah ve para yardımına odaklanmış ve sonuçlarını tahayyül dahi edemeyeceği yerlere varacak olan bir sınır antlaşmasına kolayca onay vermişti. Antlaşma genel olarak onaylandı ve İngiliz Hindistanı Hükümeti Genel Valisi Lord Lansdowne, İngiltere Dışişleri Bakanı Kimberley ve (eski Genel Vali) selefi Dufferin tarafından tebrik edildi.⁶⁸⁵ Durand'ın bu diplomatik başarısı beraberinde Lansdowne'nin de takdirleri toplamasını sağlamıştı.

1893 yılının Kasım ayının 14'ünde Emir, İngiliz kafilesinde bulunan her bir subaya bir kılıç ve bir nişan gönderdi. Kafilenin, ertesi gün sabah saat 10.00'da Durand ve Emir'in görüşmesinden sonra Hindistan'a dönmesi kararlaştırıldı.⁶⁸⁶ Durand ve Emir arasında tüm uzlaşmazlıklar tatmin edici bir şekilde çözüme kavuşturulmuştu. Daha önce iki kez savaş meydanında karşı karşıya geldikleri Afgan sarayı ile istenilen şartlarda bir antlaşma imzalamayı başaran Durand, takdiri hak eden bir performans sergilemişti.

⁶⁸⁴ Newton, *Lord Landsdowne. A Biography*, s. 115.

⁶⁸⁵ Newton, *Lord Landsdowne. A Biography*, s. 115.

⁶⁸⁶ TNL/News in Brief, “The British Mission to Afghanistan. Cabul, Nov. 14.”, *The Times (London, England)*, Friday, Nov. 17, 1893, s. 5.

Emir, “askerlerin 4.000 kadarına değinerek, Büyük Britanya ve Afganistan arasındaki dostluğun güvenli bir şekilde pekiştirildiğini ve gerekirse İngiliz birlikleriyle yoldaş olarak savaşacaklarını” belirten ruhlı bir konuşma gerçekleştirdi. 13 Kasım’da öğleden sonra Ark’da düzenlenen törende İngiliz kafilesi üyeleri Emir’in oğulları tarafından kabul edildi.⁶⁸⁷ Salon, yüzlerce baş yetkili ve ordu subayları tarafından dolduruldu. Emir salona girişi esnasında İngiliz kafilesindeki memurlar ile el sıkıştı ve sonra bir konuşma yaptı. *Darbara* katılımının ardından yaptığı konuşmada, halkının refahı için çalıştığını ve önceki anarşiyi yok ederek birlik ve hoşnutluğu meydana getirdiğini söyleyen Emir, her zaman komşu ulusların dostluğunu istediğini belirtti. Çıkarlar doğrultusunda hareket ettiğini ve sonuçta Büyük Britanya ile dostluğunu pekiştirmeyi arzulamak adına aynı niyetle bir araya geldiklerini söylediği İngiliz heyetini selamladı. Durand gibi yetenekli, güvenilir ve şeffaf bir yetkilinin görevlendirilmesinin, müzakerelerin mükemmel bir şekilde gerçekleşmesine olanak sağladığını ve iki ülkenin dostluğunun daimî olarak sağlam bir şekilde kurulduğunu bilmenin büyük memnuniyetini yaşadığını ifade etti. Konuşmasının sonunda Emir’in, Kâbil’deki kabile reisleri tarafından yapılan bütün antlaşmaları kabul eden bir ifadesi oldu. Bu konuşmayı Farsça yanıtlayan Durand, İngiliz heyetinin hoş bir şekilde karşılanmasına ve misyonun iyi bir netice ile sonlandırılmasına ilişkin İngiliz Hindistanı Genel Valisi’nin memnuniyetini dile getirdi ve Kimberley ile yaptığı görüşme hakkında bilgilendirdi. Ayrıca Emir’in İngiliz heyetine gösterdiği konukseverlik ve dostluk için teşekkür etti.⁶⁸⁸

Durand, 14 Kasım’da Emir ile özel bir görüşme yaptı ve öğleden sonra İngiliz heyeti Afgan Emiri tarafından ağırlandı.⁶⁸⁹ 20 Kasım’da Kâbil Nehri’nin aşağı bölgesine varan İngiliz kafilesi ilerleyen günlerde Peşaver’e varacakları yolculuklarına devam ettiler ve Emir ile başarılı bir şekilde müzakereleri sonuçlandıran Durand ve İngiliz kafilesi dokuz haftalık bir sürecin ardından İngiliz koruması altındaki topraklara girdiler.⁶⁹⁰

⁶⁸⁷ TNL/News, “The British Mission to Afghanistan. Cabul, Nov. 14.”, *The Times (London, England)*, Friday, Nov. 18, 1893, s. 5.

⁶⁸⁸ TNL/News, “The British Mission to Afghanistan. Cabul, Nov. 14.”, *The Times (London, England)*, Friday, Nov. 18, 1893, s. 5.

⁶⁸⁹ TNL/News, “The British Mission to Afghanistan. Cabul, Nov. 14.”, *The Times (London, England)*, Friday, Nov. 18, 1893, s. 5.

⁶⁹⁰ TNL/News, “The British Mission to Afghanistan. Busawal, Nov. 20, Lundi Kotal, Nov. 21.”, Nov. 14.”, *The Times (London, England)*, Friday, Nov. 18, 1893, s. 5.

Durand bu görevi çok kısa bir sürede ifa etmiş olmanın gururunu yaşıyordu. Hatta öyle ki İngiltere tarafından Afganistan ile girilen hiçbir temas başarıyla sonuçlanmamış ve Durand, Emir ile görüşene kadar bu konu askıda kalmıştı.⁶⁹¹ 12 Kasım 1893 tarihinde imzalanan antlaşma, İngiltere'nin talepleri doğrultusunda şekillenmişti. Bunun yanında Peştûnları ikiye bölerek, Afgan-İngiliz Hint sınırını belirlemiş oldu ve bugüne dek uzanacak olan bir sınır sorunu böylelikle doğdu.⁶⁹² Bu sınır çizimi hat boyunca birçok etnik problemi meydana getirdi. Peştûnlar 1894 ve 1897'de antlaşmayı öğrendikten sonra her ne kadar kınamış olsalar da antlaşma imzalandığı için bu bir çözüm getirmede. 1894'te Durand Sınır Komisyonu kuruldu.⁶⁹³ Bölgede yeni buhranlar meydana geldi. Bu buhranların daha önceden öngörülebilir olduğu gerçeği yadsınamaz. Zira bölgede var olan çok sayıda kabile çizilen sınır ile birlikte ya birbirlerinden ayrılmak durumunda kaldılar ya da farklı kabilelerle aynı bölge içerisinde bırakıldılar. Kabileler silahlandırıldı ve bölgede ciddi bir güvenlik sorunu baş gösterdi.⁶⁹⁴ Rusya ile gerçekleşme ihtimali bulunan bir savaş esnasında bu bölge tampon olarak kullanılacaktı ve bu sebeple Belüçistan'a komşu kuzeydeki yakın kesimler de İngiliz kontrolüne alındı.⁶⁹⁵

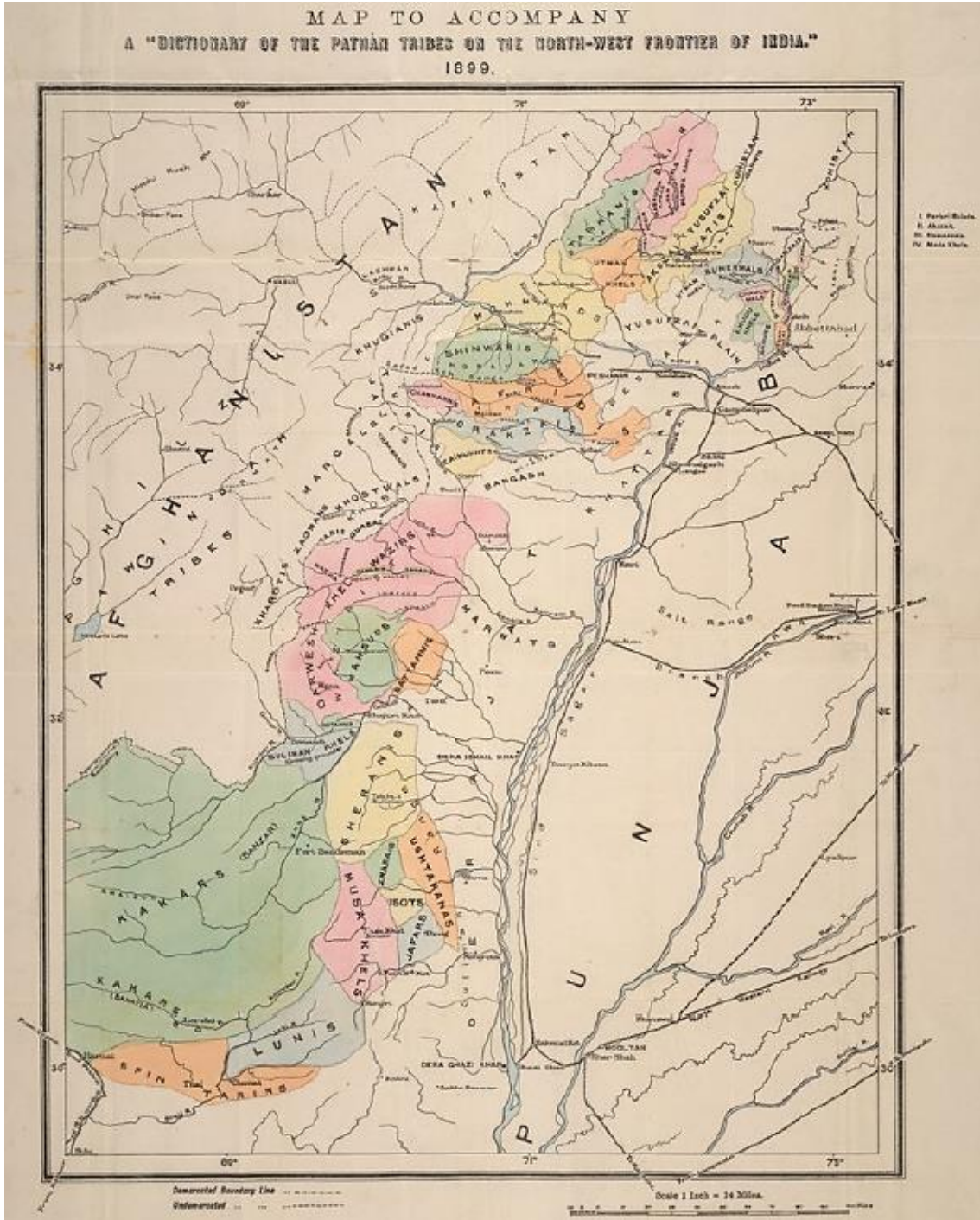
⁶⁹¹ Stephen Wheeler, s. 114-115.

⁶⁹² Bajpai, "Ethnic Groups", s. 307.

⁶⁹³ Akbar Ahmed, "Baluchistan and the North-West Frontier", *Encyclopedia of India*, Vol. 1 A-D, Ed. Stanley Wolpert, Thomson Gale, 2006, s. 109.

⁶⁹⁴ Orhan Yazıcı, "Afganistan'daki Otorite Boşluğunun Tarihi Temelleri ve Bölge Güvenliği Üzerindeki Etkileri", *History Studies International Journal of History*, Volume 2/1, Editörler: Prof. Dr. Nedim İpek ve Doç. Dr. Osman Köse, 2010, s. 225.

⁶⁹⁵ Muhammad Saleem Mazhar & Naheed S. Goraya, "Border Issue between Pakistan & Afghanistan", *South Asian Studies a Research Journal of South Asian Studies*, Vol. 24, No. 2, July-December, s. 206.

Görsel 21: 1899 yılında Hindistan'ın kuzeybatı sınırında bulunan kabileler.

Kaynak: J. Wolfe Murray, *A Dictionary of The Pathans on The North-West Frontier of India*, Calcutta, 1899.

Bu antlaşmanın yalnızca Emir Abdurrahman Han ve İngiltere arasında gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Nitekim bölge halklarının bu antlaşmadan veya antlaşma şartlarından haberleri yoktu. Dolayısıyla antlaşmanın imzalanmasının ardından düzenlenen halka

açık *darbar* yalnızca bir gösteriden ibaretti. Emir Abdurrahman Han'ın bu müzakereler esnasında izlediği yol daha çok çıkarları üzerine odaklanıyordu. Nitekim İngiliz Hükümeti sınırlar ile ilgilenirken onun ilgisini silah yardımları ve alacağı para yardımının miktarındaki artış daha çok ilgilendirmişti. 12 Kasım 1893'te imzalanan antlaşmanın dört hafta gibi oldukça kısa bir sürede sonuçlandırılmış olması ve bu antlaşmanın bölgenin kaderini tayin edecek bir önem arz ediyor olması esasında antlaşmanın bir oldubitti şeklinde gerçekleştiğinin de göstergesidir.⁶⁹⁶ Abdurrahman bu antlaşma ile birlikte sınırlarını genişlettiğini iddia ediyor ve 1881'de Kandahar ve Herat'ı, 1883 yılında Ruşan ve Şignan'ı aldığını bunun da imzalanan antlaşma ile resmiyete kavuştuğunu söylüyordu.⁶⁹⁷ Maddi anlamda da ciddi kazanımlar elde eden Abdurrahman toplamda, 1880, 1881 ve 1887'de özel hibe ve silahların eklenmesiyle birlikte hükümdarlığı boyunca İngilizlerden 28.5 milyon rupi almış oldu.⁶⁹⁸

Sınırın güneyine ve kuzeyine geçen kabileler ise bu antlaşmanın sonuçlarının doğrudan muhatabı olanlardı. Abdurrahman burada da kendi sınırları içerisinde kalan illerde büyük bir sıkıntının baş göstermediğini belirtmiş ve Kâfiristan halkı hariç diğer illerde herhangi bir problem olmadığını herkesin antlaşmanın şartları ve sonuçlarına saygı gösterdiğini ifade etmiştir. Bunun yanında İngiliz sınırında kalan topraklarda ise sıkıntıların baş gösterdiğini de vurgulamıştır. Abdurrahman'ın bu konu üzerinde endişeleri olduğu ve çizilen sınırla birlikte Peştûnların dengesiz biçimde kendi sınırlarının dışında bırakıldığı iddiasını güttüğü görülmektedir.⁶⁹⁹ Durand Antlaşması ile birlikte sınırlarına dâhil olan Kâfiristan'ı savaş ile almak istemediğini belirten Emir, şefkatli ve merhametli bir tavırla barışçıl bir çözüm üretme niyetinde olduğunu ifade etmiştir. Hatta Abdurrahman, bu sebeple kabile reislerini davet ettiğini, kendilerine ziyafet verdiğini ve iyi ağırladığını söylemiştir. Bunun yanında kendilerine para da verdiğini ancak vahşi doğaları nedeniyle hiçbir iyi niyetli girişimin başarıya ulaşmadığını söylemiştir. Bunun yanında verdiği silahları ise kendisine karşı

⁶⁹⁶ Sykes, *A History of Afghanistan*, s. 217.

⁶⁹⁷ Abd al-Rahman Khan, *The Life of Abdur Rahman Han*, Vol. I, s. 145.

⁶⁹⁸ Thomas Barfield, *Afghanistan a Cultural and Political History*, Princeton University Press, 2010, s. 153.

⁶⁹⁹ Daveed Gartenstein-Ross & Tara Vassefi, "The Forgotten History of Afghanistan-Pakistan Relations", *Yale Journal of International Affairs*, March 2012, s. 39.

kullandıklarını söylemiştir.⁷⁰⁰ Abdurrahman'ın kazandıklarını belirtmesinin yanında; Svat, Bacur ve Çitrâl Afganistan sınırlarının dışında kalmış ve yalnızca Asmar sınır dahilinde kalmıştı. Diğer yandan kuzeybatıya doğru uzanan sınır boyunca *Afridî, Vezirî, Mihmand, Şinvarî ve Orakzay* gibi kabilelerine mensup binlerce Afgan, ülke sınırlarının dışında kalmıştı.⁷⁰¹

İngiliz Yüzbaşı Hugh Lewis Nevill ise mevcut kabile antlaşmazlıklarını farklı bir açıdan değerlendirerek Emir Abdurrahman Han'ın İngiliz diplomatlarının aktardıklarının aksine antlaşmanın imzalanması sürecinde tedirgin olduğunu belirtmiştir. Nevill, bu antlaşma ile birlikte varolan sanal tamponun kalkacağını düşünen Emir Abdurrahman Han'ın, Hindistan topraklarına dâhil edilecek ya da diğer anlamıyla İngiliz himayesi altında kalacak olan topraklardaki kabilelerin bir süre sonra İngilizler tarafından tamamen egemenlik altına alınabileceğinden endişe ettiğini, belirtmektedir.⁷⁰² Nevill'in görüşlerini tanınmış Sovyet oryantalistleri de desteklemektedir. Buna göre Sovyet oryantalistler, İngiltere Hükümeti'nin bölgede yeni bir savaş riski altında bulunduğunu ve bundan dolayı Abdurrahman'ı bir sınır antlaşması imzalaması konusunda baskı altına aldığını, belirtmişlerdir. En kısa ifadeyle bu sınır hattı Abdurrahman'a dayatılmıştır.⁷⁰³ Ancak İngiliz diplomatlarının Afganistan'da nasıl karşılandıkları ve Abdurrahman'ın kendini haklı çıkarır yöndeki ifadelerine bakılırsa, Sovyet oryantalistlerin görüşleri ve Nevill'in kabileler ile ilgili ifadesi her ne kadar doğru olsa da bu antlaşmanın imzalanması hususunda Abdurrahman'ın pek de çekingen davrandığı söylenemez.

Diğer yandan Abdurrahman'ın her ne kadar Ruslarla arası iyi olmasa da kuzeydeki tehdit karşısında İngiliz askerlerine karşı pek de güveninin olmadığı aşikârdır. Dersaadet istinaf baş muavini Mustafa bin İsmail Hakkı'nın Babıali'ye Afganistan ile ilgili gönderdiği raporda ifade ettiği üzere; Hicaz'da bulunduğu esnada Afganistan Emiri Abdurrahman Han'ın amcasının oğlu ile sohbet ettiğini ve onun, bölgede Rusya'ya karşı asıl etkili olanların Afgan halkı olduğu yönündeki ifadelerini

⁷⁰⁰ Abd al-Rahman Khan, *The Life of Abdur Rahman Han*, Vol. I, s. 288.

⁷⁰¹ Yazıcı, *Afganistan'da Rus-İngiliz Nüfuz Mücadelesi (1800-1921)*, s. 220.

⁷⁰² Hugh Lewis Nevill, *Campaign on the North-West Frontier (Re-print)*, Lahore: Sang-e-Meel Publications, 1977, s. 209.

⁷⁰³ А. А. Салиев, “Религия И Геополитика: Россия В Центральной Азии (Вторая Половина XIX – Начало XX В.): Афганский “Синдром”, *УДК (5-191.2): [2+327]*, Вестник КРСУ. 2017. Том 17. № 2, s. 176.

aktarmıştır.⁷⁰⁴ Bu sebeple Afganlardaki güvensiz tutumu yaşamış oldukları travmatik süreçlerle açıklayabiliriz. Öte yandan Abdurrahman'ın yönetim anlayışının da bunun üzerinde etkisi söz konusudur.

1880'de tahta oturan ve 1901 yılına kadar hüküm süren Abdurrahman, merkezi hükümetin otoritesinin artırılması gerektiğine inanan bir adamdı. Attığı her adımda güçlü bir devletin inşa edilmesini amaçlıyordu. Rus hegemonyası altında bulunan Asya topraklarında uzun süre sürgün geçiren Abdurrahman Han'ın, merkezileşme politikasında, geçmişinden kalan izler çok etkili olmuştur.⁷⁰⁵ Sürekli gut hastalığından muzdarip olan Abdurrahman Han'ın, sene 1901'i gösterdiğinde oğlu Habibullah'a vasiyetinde "*Sana son sözüm, oğlum ve veliahdım, asla Ruslara güvenmeyin*" ifadesini kullanması, son dönemlerde zihnindeki Rus algısını en iyi şekilde açıklamaktadır.⁷⁰⁶ Ancak onun döneminde imzalanacak olan Durand Hattı antlaşması, onun hükümdarlığı zamanında ülkesi adına negatif yönde bir kırılma meydana getirmiştir. Mortimer Durand, Emir Abdurrahman Han'ın İngilizlere karşı olan şüpheli tavrını bir kenara bırakmasını sağlayan kişi olmuştur. Emir, genel manada Mortimer Durand ile yaptığı görüşmelerden memnun kalmış ve görüşmeler ortak bir zeminde gerçekleştirilerek iki taraf arasındaki yanlış anlaşılmalara (İngilizlerin lehine) ortadan kalkmıştır.⁷⁰⁷ Bugün Afganistan ile Pakistan arasındaki 2240 km'lik sınır hattı böylelikle meydana getirilmiş oldu.⁷⁰⁸ Bu sınırlar belirlenirken ne insanların etnik kökenlerine ne de bölgenin tarihsel dokularına dikkat edildi. Afganistan'a dayatılan güneydoğu sınırı yani Durand Hattı, doğası gereği bünyesinde birçok sorunu barındıran sınır düzenlemelerindedir. Çünkü bölgedeki etnik unsurlar göz ardı edilmiştir. Sınırın sabitlenebilmesi için çeşitli sınır komisyonları kurulmuş, bu süreç, Nisan 1894'ten Mayıs 1896'ya kadar birkaç yıldan fazla zaman almıştır.⁷⁰⁹ Öte yandan Afganistan'ın kuzeyindeki Rusya ya da batıdaki

⁷⁰⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y.PRK.AZN 11/15, 17 Nisan 1895 (21 Şevval 1312).

⁷⁰⁵ Ashraf Ghani, "Islam and State-Building in a Tribal Society Afghanistan: 1880-1901", *Modern Asian Studies*, Vol. 12, No. 2, 1978, s. 271.

⁷⁰⁶ Abdülhak Müceddedî, Fazlullah Müceddedî, *Hakikat'ül Tevârih ez Emir Kebîr ta Rehber Kebîr*, Haz. Ebu Mes'ud Farukî, Kâbil, 1378, s. 310; J. Bruce Amstutz, *Afghanistan The First Five Years of Soviet Occupation*, National Defense University Washington D.C. 20319-6000, 1986, s. 3.

⁷⁰⁷ Ahmer Bilal Soofi, "Pakistan-Afghanistan Border Management: A Legal Perspective", *Pakistan Institute of Legislative Development And Transparency – PILDAT*, İslamabad 2005, s. 11.

⁷⁰⁸ Mohib Ullah Durani & Ashraf Khan, "Pakistan- Afghan Relations: Historic Mirror", *The Dialogue*, Volume IV, Number 1, s. 25.

⁷⁰⁹ G. P. Tate, *The Frontiers of Baluchistan Travels on the Borders of Persia and Afghanistan*, Printed by Witherby & Co., London, 1909, s. 26.

İran'la olan uluslararası sınırlarının aksine, Durand Hattı'nın statüsü açıkça belli değildir.⁷¹⁰ Antlaşmanın imzalanmasından iki yıl sonra 1895'te Sömürgeler Bakanı olan Chamberlain, Geniş Britanya'dan ve ufukta görünen emperyalist federasyondan bahsediyordu.⁷¹¹ Bölgede İngiltere Krallığı ve Rus Çarlık rekabeti, 1907'de yürürlüğe giren İngiliz-Rus Antlaşmasına kadar, 1837-1907 arasındaki 70 yıl boyunca devam etmiş ve Rus topraklarının Afganistan'a doğru genişlemesi ve İngilizlerin, Rus kuvvetlerini Hint alt kıtasına yaklaşmasını önleme çabaları yenilenerek tekrar etmiştir.⁷¹²

12 Kasım 1893 tarihli antlaşma ile birlikte modern Afganistan'ın sınırlarının tespiti tamamlanmış ve yüzyılı aşkın süredir devam eden iki büyük gücün Orta Asya'daki rekabetleri bu noktadan itibaren yeni bir boyut kazanmıştır. Afganistan ise bu dönemde iki büyük savaşın içerisine sürüklenmiş ve bunun yanında sürekli olarak taht değişimlerinden yorgun düşmüştür. Bölgesel çatışmaların yıprattığı Afgan tahtı, bir yandan kabilelerin ayaklanmaları ile uğraşırken diğer yandan hem İngiliz diplomatik baskısı ve hem de Rus diplomatik baskısı altında adeta çıkmaz içerisine sürüklenmiştir. Avrupa'da dönemin gazetelerinde karikatürlere konu olan Afgan tahtı, içerisinde bulunduğu vaziyetin ardından bugüne dek sirayet edecek sınır antlaşmalarının çizildiği uzun bir yüzyıla tanıklık etmiştir.

⁷¹⁰ Thomas Barfield, "The Durand Line: History, Consequences, and Future", *Report of a Conference organized by the American Institute of Afghanistan Studies and the Hollings Center in Istanbul, Turkey, American Institute of Afghanistan Studies and the Hollings Center*, 2007, ss. 3-4.

⁷¹¹ Niall Ferguson, *İmparatorluk Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirdiği*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 243.

⁷¹² Amstutz, *Afghanistan The First Five Years of Soviet Occupation*, s. 6.

SONUÇ

Afganistan, tarihsel süreç içerisinde birçok devlete ve beraberinde farklı etnik gruplara ve kültürlerle ev sahipliği yapmıştır. Afganistan'ın Orta Asya coğrafyasında sahip olduğu stratejik konum, bölgenin sürekli olarak istilalara maruz kalmasına neden olmuştur. Merkezi konumunun bir diğer etkisi olarak ticari güzergahlar üzerinde de yer alan Afganistan, bu nedenle geniş bir sahada çok çeşitli bir nüfus yapısına da sahip olmuştur. Dağlık coğrafyasının bir nedeni olarak dağınık kabilelerin yönetimden bağımsız bir karakter sergiledikleri göz önünde bulundurulduğunda Afganistan'da merkezi otoritenin inşası da bir o kadar zor olmuştur. Ahmed Şah Dürrani'nin 1747'de inşa ettiği Afgan Devleti bu tür zorluklarla sık sık muhatap olmak durumunda kalmıştır.

19. yüzyıla gelindiğinde Afgan Devleti, İngiltere ve Rusya'nın Orta Asya politikalarının merkezinde bulunuyordu. İngilizler Hindistan'ı güvence altına almak adına hareket ederken Ruslar da güneye inmek ve Hint kıtasına ulaşmak amacıyla eylemler gerçekleştiriyordu. 19. yüzyılda cereyan eden iki büyük güç arasında Orta Asya'daki rekabetin temelleri ise Afgan Devleti henüz kurulmamışken atılmaya başlanmıştı. Bu noktada İngiltere adına ilk girişim İngiliz Doğu Hindistan Şirketi aracılığı ile gerçekleşmişti.

31 Aralık 1600 tarihinde kurulan İngiltere menşeli Doğu Hindistan Şirketi, kısa süre içerisinde Hindistan topraklarında yayılım gösterdi. Şirketin izlemiş olduğu politika kısa vadede Babürlü İmparatorluğu sarayı ile bağları güçlendirdi. Bunun sonucunda elde etmiş olduğu ticari imtiyazlar sonucu Gucerât ve Bengal gibi büyük ve önemli eyaletlerde stratejik limanları ele geçirdi. Yalnızca bununla kalmayan şirket, daha sonra bünyesinde kendine ait bir ordu meydana getirdi ve belli başlı kıyı kentlerinde kaleler inşa ederek hem atölyelerini koruma altına aldı hem de Hint kıtasında Babürlü İmparatorluğu'nun yanında yeni bir güç olarak ortaya çıktı. Avrupalı haleflerinin aksine ilk başta ılımlı politikalar izleyen Doğu Hindistan Şirketi, 1857'de inşa edilecek olan İngiliz Hindistanı'nın ilk temellerini atmış oldu.

Hindistan topraklarında İngilizler tek başlarına bırakılmış değildi. Nitekim Mauritius adasını ele geçiren Fransızların bir dönem Duplex ve Lally gibi isimlerin önderliğinde güney Hindistan'da hâkim güç konumuna geldikleri zamanlar oldu. Üstelik Fransızlar yerli güç odakları ile de ittifak kurmuşlardı. Karnatik Savaşları olarak adlandırılan savaşlar döneminde Hindistan tam bir karmaşa içerisine sürüklendi. Nihayetinde ise İngilizler, Hindistan topraklarında var olma çabası güden Avrupalı komşularını bu topraklardan göndermesini bildiler. Lakin Hindistan topraklarında karşılıklarına çıkan Fransızlar daha sonra İran üzerinde Ruslar ile ortaklık projelerine giriştiler. Bu noktada İngiltere Hükümeti ve Doğu Hindistan Şirketi, İran sarayı ile temaslar kurarak bu birlikteliği engellemeye çabaladılar.

Doğu Hindistan Şirketi'nin Hindistan'ın kuzeybatısını güvence altına alma konusunda diplomatik temasları bir yana şirketin Hindistan toprakları içerisinde yerel bir ayaklanmayla da yüzleşmesi gerekti. Üstelik bu kendi ordusu içerisinde barındırdığı Hintli askerlerin öncülüğünde meydana gelen bir ayaklanmaydı. 1806'da ilki ve sonrasında 1857'de ikincisi meydana gelen sipahi ayaklanmaları İngiliz politikalarında sapmalar meydana getirdi. Babürlü İmparatorluğu'nun zayıflaması ve uğradığı otorite kaybı beraberinde halk nezdinde ciddi bir hoşnutsuzluk meydana getirdi. Bu durum İngiltere'nin bir yandan İran üzerinde Rus-Fransız iş birliğini engellemeye çalışırken bir yandan da Hindistan'daki iç karışıklığı yatıştırmaya çalışmasına neden oluyordu. Dolayısıyla İran sarayı ile yapılan antlaşmalar bir yandan İngiliz politikasının Orta Asya siyasetindeki yaralarını sararak durağan bir süreç meydana getirmeye çalışırken diğer yandan 1806'da Vellore'de ayaklanma patlak vermişti. Vellore'nin üzerinden çok zaman geçmeden 1857'de geniş çaplı bir bağımsızlık hareketinin Hindistan'da vuku bulması İngilizleri türlü diplomatik sarsıntılarla başbaşa bırakırken diğer yandan Babürlü İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden çekilmesinin de önünü açacaktı. Bu isyanların nedenleri arasında İngilizlerin askerî alandaki yaptırımları, kılık kıyafet meseleleri ve İngiliz yetkililer tarafından bir türlü görülemeyen toplumsal hoşnutsuzluklar yatıyordu elbette.

19. yüzyılın başlarında Hindistan coğrafyasında bu gelişmeler yaşanırken Doğu Hindistan Şirketi bir yandan rotasını çevirdiği Afganistan ile ilk resmi temasını

gerçekleştiriyordu. 1808 yılında Afganistan'a gittiğinde coğrafyasını tanımlarken, sınırlarını tespit etmek oldukça zordur, diyen Mountstuart Elphinstone yeni bir çağın kapısını aralamış oldu. Bu çağ tabiri dünya adına değil Afganistan adınadır elbette. Nitekim ilk kez bir Avrupalı devlet Afganistan ile resmi temas kurmuştu. Bu hamlenin ilk olarak İngilizler tarafından gerçekleştirilmiş olması coğrafi pozisyon olarak daha yakın bir konumda olmasından da kaynaklanıyordu. Diğer yandan Rusya'nın Afganistan sahasına ulaşmasının önünde daha fazla engeli bulunuyordu. Lakin bu engelleri birer birer aşma konusunda da kararlı ve disiplinli bir ilerleme kaydediyordu. Diğer yandan yukarıda bahsettiğimiz Fransız tehdidi de İran üzerinde etkisini gösteriyordu. 1808'de Fransız General Gardanne'nin İran'a gelmesi ve meydana gelen diğer olaylar Fransa'nın Hindistan merkezli Orta Asya siyasetindeki niyetini açıkça gözler önüne seriyordu. Dolayısıyla İran'ın doğusunda Hindistan'ın ise kuzeybatısında konumlanan Afganistan bu noktada daha önemli bir hale gelmişti.

Coğrafi şartların bir ülkenin yönetim mekanizması üzerinde ne denli belirleyici olabileceğinin en iyi örneklerinden biri olan Afganistan, her türlü olumsuzluk karşısında 1747 yılında Ahmed Şah Dürranî önderliğinde bir devlet olma hüviyetini kazanmıştı. Esasında bu dönüşüm Afganistan adına yeni sorun odaklarının habercisi olacaktır. Nitekim devlet olma hüviyeti kazanma meselesi söz konusu Afganistan olduğunda gerçekten zordu. Gerek yönetim mekanizması üzerinde var olan kabilecilik anlayışı (Esadullah Oğulları-Barak Oğulları çatışması) ve gerekse dağlık bölgelerde dağınık halde yaşayan çeşitli etnik gruplar, ülke siyasetinin sürekli olarak sarsıntıya uğramasına neden oluyordu. Afganistan'ın iç sorunları yeterince fazla iken diğer yandan iki büyük güç tarafından bir kısıp içerisine çekiliyordu. Bunlardan bir tanesi 17. yüzyılın hemen başında Doğu Hindistan Şirketi ile Hindistan coğrafyasına adım atan ve kısa sürede Hindistan topraklarında geniş bir hâkimiyet sahası inşa eden İngiltere; diğeri ise 16. yüzyılda IV. İvan ile birlikte Orta Asya siyasetini askerî faaliyetler ve ardından diplomatik münasebetlerle geliştiren Rusya'ydı. İlk adım İngilizlerden gelmişti.

İngilizlerin Afgan sarayı ile kısa sürede kurdukları temaslar ve imzalanan antlaşmalar beraberinde ılımlı bir hava getirmenin aksine daha buhranlı bir süreç doğmasına neden oldu. Dost Muhammed'in her türlü yardım talebine karşı kayıtsız kalan Auckland,

Afgan sarayı Ruslara yanaşınca Doğu Hindistan Şirketi'ni yeni bir savaşın içerisine sürüklemekten çekinmedi. Afganistan denildiğinde akıllarına yalnızca Afgan sarayı gelen İngiliz diplomatlar ve askerî kanadı, Hindistan coğrafyasında yapmış oldukları aynı stratejik hatayı burada da yapmışlardı. Şah Şücâ'yı indirildiği tahta geri oturtan İngilizler bu durumun halk nezdinde nasıl bir tepkiye yol açacağını tahmin edememişlerdi. Bu stratejik hata İngiliz ordusunun Orta Asya'da uğrayacağı büyük prestij kaybının önünü açmış oldu. Afgan halkının bir yabancı ve hatta farklı bir dine mensup bir devlet tarafından tahta oturtulan bir hükümdarı kabul etmeyeceği kati bir gerçekken İngilizler bu gerçeği fark ettiklerinde sadece birkaç yıl önce Firazpûr'da Afgan macerasını planlayan liderlerin sonu çoktan gelmişti. Bunların arasında; Macnaghten, Burnes ve Şücâ da bulunuyordu. Öldürüldükten sonra kafası çukura atılarak terk edilen Şah Şücâ'nın bedeni, Afganistan'ın Avrupalı misafirlerine bir gerçeği anlatıyordu. Afganistan ve Afgan halkı öngörülebilir değildi. O dönem Genel Vali olan Auckland da ağır bir hezimet ile emekli olmak durumunda kaldı. İngilizlerin bu ilk İngiliz-Afgan Savaşı'ndan ne denli ders çıkardıkları sorusu ise bu savaşın rövanşında kendisini gösterecekti.

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Orta Asya siyasetinde ana figür artık Afganistan'dı. Bu, sınırları dahi zar zor tespit edilebilen ve içerisinde birçok farklı etnik unsurun yaşadığı devletin nasıl bir refleks geliştireceği İngilizlerin olduğu kadar Rusların da sürekli olarak gözetimindeydi. Lakin İngilizlerin yüzyılın ikinci yarısının hemen başlarında bir radar misali Afganistan'ı gözlemek yerine şimdi Hindistan topraklarında meydana gelen kargaşa ortamını anlamaları ve çözümlemeleri gerekiyordu. 1806 yılında adeta provası gerçekleştirilen bu ayaklanma Hindistan tarihine; ilk Hindistan Bağımsızlık Hareketi olarak geçen 1857 Sipahi Ayaklanması'ydı. İçlerinde Mangal Pandey, Begüm Hazret Mahal, Tatyâ Tope, Nana Sahib gibi ayaklanmanın lider isimleri vardı. Hindistan'ın farklı birçok bölgesinde çıkan ayaklanmaların önde gelen grupları arasında başı Hindular ve Müslümanlar çekiyordu. İngilizlerin gözden kaçırdıkları belki de en önemli nokta Hindistan toprakları içerisinde yaşayan insanların, İngilizlerin gayeleri neticesinde meydana gelen savaşlardan bıktıkları gerçeği idi. Hatta 1857'deki Sipahi Ayaklanması'nın ardından Hindistan'daki Müslümanlar, İngilizler nezdinde artık pek de hoşnut karşılanmayacaklardı çünkü farklı

etnik ve dini unsurların bir arada hareket etmeleri İngilizleri beklemedikleri bir vaziyet içerisine sürüklemişti. Bunun yanında ordudaki reform hareketleri ve sipahilerin kıyafetlerinin belirli bir nizam içerisine sokulması amacıyla taktıkları küpelerden sakal tıraşlarına kadar karışılması, askerler arasında büyük bir memnuniyetsizlik ortamı meydana getirdi. Bu ayaklanma, Babürlü İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden çekilmesine ve İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin yetkilerinin direkt olarak İngiltere Hükümeti tarafından devralınmasına neden oldu. Aynı zamanda İngiltere Hükümeti, Hindistan'daki kurumlarını ve meydana getireceği yeni düzenlemeleri tekrardan gözden geçirmek durumunda kaldı. Ayaklanma, sonuçları bakımından oldukça önemli olaylara gebe bir siyasi ortam meydana getirdi. İngilizlerin gözden kaçırdıkları şey, Hindistan toplumunda insanların kendi kültürel değerlerine ne denli bağlı olduklarıydı. Zira ayaklanmanın meydana gelmesine neden olan; silahlardaki hayvan yağı kullanımı, kılık kıyafet düzenlemesi gibi yenilikler, Hindu ve Müslümanların aynı safta İngilizlere karşı direnişe kalkışmalarına neden olmuştu. Hindistan'da meydana gelen karmaşa ortamı bir şekilde yatıştırıldıktan ve Babürlü İmparatorluğu'nun devasa kalıntısının İngilizler tarafından üstlenilmesinin ardından, Orta Asya siyaseti daha fazla odak noktası haline geldi. Fakat İngilizler açısından bir sorun söz konusuydu.

Buradaki en önemli engel Orta Asya coğrafyasının İngilizler tarafından pek bilindik bir coğrafya olmamasıydı. Bu durum onların belirli bir strateji geliştirmelerinin önünde engel oluyordu. Öte yandan Rusya'nın sahip olduğu kara ordu kuvvetlerinin coğrafyanın yapısına daha uygun olması İngilizleri diğer taraftan endişeye sürükleyen başka bir ayrıntıydı. Her türlü olumsuz şarta rağmen Avrupa'nın içerisinde bulunduğu ekonomik kıtlık İngiltere'nin dışarıya açılarak kendine yeni pazarlar bulmasını zorunlu kılıyordu ki Hindistan gibi biçilmiş kaftanı her şartta elde tutmak gerekiyordu. Bu sebeple İngilizlerin üstlendikleri ilk vazife Orta Asya'daki rakibini Hindistan'dan bir devlet ötede tutmaktı. Bu sebeple İran sarayı üzerinden Orta Asya siyasetini yönlendirmek İngilizlerin tampon bölge çalışmalarında ilk tercihi olmuştu. Nitekim Afganistan'da nasıl bir siyasetin döndüğünden nasıl bir yapının varolduğundan açıkçası İngiltere'nin haberi yoktu. Dahası coğrafyasından da bihaber durumdaydı. Bir tek İran sarayı ile bu büyük sorunun çözülemeyeceği aşikârdı. Üstelik bu kritik hamleyi kuzeyden deneyen Rusya da bu durumun farkına varmıştı. İşte bu noktada Afganistan,

herşeyden habersiz iki büyük tehdit arasında kalmış bir devlet olarak 19. yüzyıl tarih sahnesinde yerini aldı. 1838-42 yılları arasında yaşanan Birinci İngiliz-Afgan Savaşı, İngilizler açısından birçok farklı anlam taşıyordu. Dolayısıyla yaşanan yenilgi ve Afgan halkının kendine has ortaya koyduğu tepki İngilizlerin Afgan Devleti'ne daha şüpheli yaklaşmasına neden oldu. Yeni bir kriz yeni bir savaşın patlak vermesine neden olabiliyordu. Üstelik maliyetler de göz önünde bulundurulduğunda Hindistan'ın güvenliği İngiltere'ye oldukça pahalıya mâl olmaya başlamıştı. Bölgeye gönderilen İngiliz temsilcilerin aktardıkları bilgiler ise Afgan tahtının başıboş bırakılmaması gerektiğini net bir şekilde gözler önüne seriyordu. Nitekim Ruslar Afganistan'ın kuzeyinde devasa bir kaleler hattı meydana getirmişlerdi ve güney yönlü hareketleri Afganistan'ın sınırına dek dayanmıştı.

Bu gibi sebeplerden dolayı Afganistan meselesi her zaman sıcaklığını koruyordu. Öyle ki Rusya'nın durmak bilmeyen güney yönlü ilerleyişi İngiltere Hükümeti'nin her an tetikte olmasının gerekliliğini gösteriyordu. Nitekim 1857 Ayaklanması'nın üzerinden çok geçmeden yeni bir diplomatik problem baş gösterdi. Üstelik şimdi İngiltere ve Rusya arasında kalan Afganistan daha önce olmadığı kadar diplomatik baskıya uğrayacağı bir sürece girecekti.

1869-73 arasında iki büyük devlet arasında adeta bir diplomasi trafiği başladı. İki taraf da dolaylı yollardan değil direkt olarak birbirleriyle muhatap oluyorlar ve Afganistan'ın kuzey sınırını konuşuyorlardı. Bu esnada tahtta oturan Şîr Ali Han ise karikatürlerde bir aslan ile ayının arasında kalmış şekilde tasvir ediliyor ve ironik bir dille “*beni dostlarımdan kurtarın*” şeklinde seslendiriliyordu. Şîr Ali'nin içerisinde bulunduğu durum Afganistan'ın yüzyılı aşkın süre içerisinde yaşadığı buhranın bir bakıma özetiymiş aslında. 1869-73 süreci Afganistan'ın kuzey sınırlarının belirlendiği bir süreci ihtiva edecekti. Burada önemli olan nokta Vahan Koridoru'nun sınırlandırılması meselesiydi. Dolayısıyla Afganistan'ın sınırlarının çizilmeye başlandığı bu dönemde, kuzeyde Çin'e dayanan Vahan Koridoru sınırı belirlendi. Böylelikle Rusların Vahan Koridoru'nun statüsünü bağımsız hale getirme çabaları sonuçsuz kalmış oldu. Bedahşan ise Afganistan'ın kuzeydeki en uç sınır noktası olarak belirlendi. Fakat bu sınırın uzun vadede batıya doğru tamamlanması gerekliliğinin doğacağını her iki taraf da biliyordu.

İngiltere tarafından bakıldığında ise Vahan Koridoru'nun statüsünün Afganistan sınırları içerisine dâhil edilmesi Rusların Afganistan'ın doğusundan güneyine yönelme ihtimallerini ortadan kaldırmış oldu. Bir bakıma İngilizlerin, Afgan Emiri'nin topraklarının haklarını ısrarla savunmaları, onlara diplomatik bir sınır zaferi kazandırmış oldu. Şîr Ali'nin çizilen sınırlardan memnun olmadığı aşikârdı. Fakat İngilizler tıpkı Auckland döneminde olduğu gibi bu dönemde de sınır meselelerini halletme konusunda yavaş davranıyorlardı. İngilizlerin bu tavrı bir yana Ruslar, Stoletov'un liderliğinde Kâbil'e adeta baskın niteliğinde bir diplomatik temas gerçekleştirdiler. Afgan Emiri'nin Rus tarafına yanaşması, Kâbil'e doğru yola çıkan İngiliz heyetinin Afgan askerleri tarafından Hayber Geçidi'nde durdurularak geri gönderilmesi ve Rusların Afganistan'ı işgal edeceklerine dair var olan somut kanıtlar, İngilizlerin Afganistan'ı ikinci işgal girişiminin önünü açtı.

İkinci İngiliz-Afgan Savaşı'nda (1878-80) benzer bir politika kırk yıl sonra tekrar denendi. General Abraham Roberts'ın komuta ettiği birinci savaş sonlanmış, bundan kırk yıl sonra oğlu Lord Roberts yine bir Afgan savaşında komuta edecek duruma gelmişti. Lakin İngilizler savaşı kazandıklarını düşündükleri bir anda yeniden aynı hataları işlemişlerdi. 1879 yılında Yakup Han ile Gandamak Antlaşması imzalanmıştı. Lord Lytton uygulamış olduğu Afganistan politikasının başarısından oldukça memnundu ve bu memnuniyet İngiltere Hükümeti ve Cavagnari gibi sınır uzmanları tarafından da paylaşılıyordu. İngiliz misyonu ve liderliğindeki Cavagnari, antlaşmanın ardından gönderilen ilk temsilciler olarak Temmuz ayında Kâbil'e vardı. Altı hafta süren sessizliğin ardından 3 Eylül 1879 tarihinde evlerinde Afgan askerleri tarafından saldırıya uğradılar. İkinci kez yaşanan bu ağır tramva ciddi bir prestij kaybını ve hatta Hindistan meselesinin Londra'nın gündemine taşınmasını da sağladı. Bu dönem İngiltere'de Hindistan politikasının artık sonlandırılması gerektiği dahi konuşuldu.

İngiltere Hükümeti, Hindistan politikasının gerekliliği üzerinde tartışmaları sürdürürken, 1881'de Göktepe'de Türkmenleri katleden Rusların, 1884 yılında Teğmen Alikhanov ile başlatılan misyonu başarılı bir şekilde sonuçlandırıldı. Merv Rusların eline geçti. Çok geçmeden Pencdeh Krizi patlak verdi. Esasında iki bölge için de gerek Merv ve gerek Pencdeh öncesindeki diplomatik münasebetlerde Ruslar saldırgan bir ton

kullanmamışlardı. 1885'te varılan antlaşmada Afganistan'ın kuzey sınırının ardından, Hoca Salih'ten batıda İran sınırına kadar sınır belirlendi. Pul-i-Hatun'a dek çizilen sınırla Ruslar artık Afganistan'ın kuzeybatıda komşusu olmuşlardı. Böylelikle Afganistan'ın kuzeyde doğudan batıya bütün sınırını kuşatan Ruslar daha önce olmadığı kadar büyük bir tehdit haline gelmişlerdi.

1873'te imzalanan sınır antlaşması ve ardından 1884 Merv ve 1885'te Pencdeh'teki gerileme İngiltere Hükümeti'ni yeni tedbirler almaya itti. Bu noktada gündeme gelen Hindistan'ın kuzeybatısındaki sınırları oldu. Nitekim Belüçistan ile birleşen güney sınır noktasından Vahan Koridoru'na kadar uzanan bu hat İngiliz Hindistanı'nın kuzeybatı sınır hattını meydana getiriyordu.⁷¹³ Dahası bu sınır üzerinde yaşayan çok farklı etnik unsur ve kabileler asayişsiz bir ortam meydana getirmelerinin yanında aksi bir durumda Rusların Afganistan'ı işgali söz konusu olduğunda, oldukça güçsüz ve dağınık bir yapı da oluşturuyorlardı. Dolayısıyla kuzey sınırlarının belirlenmesinin ardından Afganistan'ın doğu sınırlarının belirlenmesi de bir o kadar önemli hale gelmişti.

Afgan tahtında bu dönemde “Demir Emir” olarak anılan ve ülkesi içerisinde merkezîyetçi bir yapı inşa etmek adına her türlü askeri faaliyetten gözünü sakınmayan Emir Abdurrahman Han bulunuyordu. Hindistan'ın kuzeybatı sınırlarının belirleneceği bu kritik diplomasiyi yürütme görevini üstlenen ise Henry Mortimer Durand oldu. Durand, heyeti ile birlikte Afganistan'a doğru yola koyulduğunda beraberinde birçok endişeyi de taşıyordu. Bu görevin sonunda Alexander Burnes veya Louis Cavagnari ile aynı kaderi paylaşmak da vardı. Durand ise önceki acı tecrübelerden yeterince ders çıkardığını kısa zamanda göstermişti ve her anlamda ihtiyatlı bir tavır sergilemişti. Abdurrahman'ın buradaki tavrı merak konusuydu. Hatta Durand ve beraberindeki kafilesi bazı hususlarda ciddi endişeler taşıyorlardı. Lakin Abdurrahman'ın en başından itibaren misafirlerini karşılamasından konaklayacakları yere kadar her şeyi planlamış olması İngiliz kafilesinin içini rahatlatmıştı.

⁷¹³ 1893 tarihli “Pamirler Raporu”nda Vahan Koridorunun sınır tanımı ayrıntılı biçimde yapılmıştır. Bunun yanında Dunmore'un hazırladığı bu rapordua, Çin sınırı ile Rusya sınırı arasında bulunan bölgelerin ayrıntılı tasvirleri verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. NAI/External Affairs (EA), 1892/File No. 21/107, “Confidential Report on the Pamirs by the earl of Dunmore, 1892”, Printed at the Foreign Department Press, Simla, 1893.

12 Kasım 1893 tarihinde Emir Abdurrahman Han tarafından imzalanan antlaşma Afganistan'ın bugününe dahi sirayet edecek yeni bir dönemini başlattı. Afganistan'ın kuzey sınırı problemini bir kenara bırakan İngiltere Hükümeti, şimdi Hindistan'ın kuzeybatısı ile Afganistan'ın güneydoğusu arasında yeni bir sınır hattı inşa etmiş oldu. 19. yüzyılda Afgan tahtında oturan iki Emir, İngiltere ve Rusya'nın ağır diplomatik baskılarına maruz kaldılar. Bunlardan ilki Şîr Ali Han diğeri ise Emir Abdurrahman Han'dı. Bu noktada iki Emir'den ilki Afganistan'ın kuzey sınır hattının meydana getirilmesinde muhattap olurken diğeri kuzeybatı ve güneydoğu sınırlarının inşasına onay verdi.

Kuzeyde Vahan Koridoru'ndan İran sınırına dek uzanan sınır hattı ilk bakışta Afganistan'ın sınırlarının belirlenmesi adına olumlu görünen bir tablodur. Fakat Rusların Türkistan'ın batısında kurdukları tahakküm Afgan tahtını daima bir kriz endişesiyle başbaşa bırakmıştır. Şîr Ali'nin tabiatı itibariyle şüpheli bir yapısı olması, onu bu denge siyasetinde daha paranoyak bir hale getirmiştir ve bu onun siyasi ve diplomatik hamlelerine yansımıştır. Zira bundan kaynaklı olarak, Ruslarla yakınlaştığı iddiaları ve Rusların işgalci tutumları, onu İngilizlerle bir savaş içerisine sürüklemiştir. 1869-73 arası diplomasi trafiği ve sonucunda 1873'te imzalanan antlaşma işte böyle bir vaziyet içerisinde meydana gelmiştir. Emir'in burada çok fazla etkin olduğunu söylemek mümkün olmamakla birlikte belirtilmelidir ki elinde pek de fazla seçenek kalmamıştır. Şîr Ali'nin vefatının ardından tahta oturan Yakup Han ile İkinci İngiliz-Afgan Savaşı'nın bitti sanıldığı 1879'da imzalanan Gandamak Antlaşması ise bölgeye huzur getirecek bir barış antlaşması gibi nitelendirilirken Rus kaynaklar bu antlaşmanın tamamen Yakup Han'ın İngiliz sempatisinin bir ürünü olduğunu savunmaktalar. Bu noktada Afganistan'ın dış ilişkilerini kendi kontrolü altına alan İngiltere Hükümeti ise beklenmedik bir sonla daha karşılaştı.

Emir Abdurrahman Han dönemine gelindiğinde ise Afganistan'ın kuzeybatı sınırı ile Hindistan'ın kuzeybatı sınırının belirlenmesi meselesi gündeme gelmişti. İlk olarak çözülmesi gereken sınır sorunu Afganistan'ın kuzeybatı sınırıydı. Rusların 1881'de Göktepe'yi işgal etmelerinin ardından 1884'te Merv'i işgal etmeleri yeni bir sınır sorununun doğmasına neden olmuştu ki bu sebeple oluşturulan Afgan Sınır Komisyonu,

kuzeybatı sınırını kısa zaman içerisinde çözüme kavuşturmayı başarabilmişti. Abdurrahman her ne kadar kabilelerle mücadele ederek merkezi otoriteyi tekrar inşa etmiş olsa da güneydoğu sınırlarında vuku bulan sınır meselesi ile yüzleşmesi gerektiğinin farkındaydı. Hindistan ile Afganistan arasındaki bu sınır hattı oldukça kozmopolit bir yapı sergiliyordu. Dolayısıyla burada çizilecek bir sınır yeni ve daha büyük problemleri meydana getirebilirdi ki öyle de oldu.

12 Kasım 1893 tarihinde imzalanan antlaşmanın; imzalanmadan önce şartlarının görüşülmesi, imzalanması ve sonrası ile ilgili önemli anekdotlar bulunmaktadır. Bunlar İngiliz kafilesinde bulunan bazı diplomat ve memurların ifadelerinde yer alan ilginç bilgilerdir. Emir Abdurrahman Han'ın çizilen sınırdan çok alınacak maddi yardım ve askerî malzeme yardımı ile daha çok ilgilendiği anlatılmaktadır. Merkezîyetçi bir politika yürüten ve özellikle dağlık bölgelerdeki dağınık halde bulunan küçük çaplı kabilelere kılıç zoruyla baş eğdiren Emir'in para yardımı ve askerî malzeme teminini önemsemesi elbette doğal karşılanabilir bir durumdur. İlk bakışta bu vaziyet doğal görünse de Abdurrahman'ın sınır çizimindeki ilgisiz tutumu ve sınır meselelerinin bir şekilde çözüme kavuşturulacağını ifade etmesi, Emir açısından bakıldığında olumlu bir izlenim oluşturmamaktadır. Nitekim ülkesinin kaderini tayin edecek bir sınır antlaşmasında aceleci ve dikkatsiz bir tavır sergilemesi sınırın diğer tarafında kalan Afganların yönetime karşı düşmanlık beslemelerine neden olacaktır. Üstelik bu, antlaşma imzalandıktan çok sonra olacaktır. Burada diğer bir önemli nokta antlaşmanın ilanının alelacele düzenlenen bir törenle yalnızca ileri gelen aşiret reislerine duyurulmuş olmasıdır. Bu önderler antlaşmanın hükümlerini yalnızca işitmekle kalmışlardı. Dolayısıyla tepeden inme gerçekleşen bu antlaşmanın doğal bir sonucu olarak demografik bir karmaşa meydana geldi. Hindistan sınırında kalan Müslüman Afgan toplulukları Hindistan'ın egemenliğini kabul etmediler. Birçok sınır antlaşmazlıkları doğdu. Nitekim kendi aileleri ile aralarına bir anda sınır çekilmişti ve olağanüstü problemler doğurmuştu. Sınırın güneydoğusunda kalan Afganlar ile Hindistan sınırındaki Sihler ve Hindular arasında bölgesel çatışmalar meydana geldi. İngilizlerin inşa etmek istedikleri tampon bölge şimdi Afganistan'ın kuzeyinden daha fazla karmaşık bir yapıya bürünmüştü. İngiliz kafilesinin ifadesiyle, antlaşmada Emir

Abdurrahman Han'ın umursadığı şeyler çizilen sınır hattından çok alınacak para yardımı, ticaret serbesti ve askerî malzeme yardımlarıydı.

Abdurrahman ile ilgili bir diğer önemli ayrıntı ise muhatabı olduğu İngiltere Hükümeti ile ilgili bilgi eksikliğidir. Antlaşmanın imzalanmasının ardından gerçekleştirilen veda görüşmesinde ilginç bir diyalog gerçekleşmiştir. Abdurrahman, Durand'den, Lord Dufferin ve Lord Salisbury'ye özel sevgi dolu mesajlar göndermesini istemiştir. İlk bakışta bir anormallik görünmese de Abdurrahman önemli bir şeyin farkında değildi. İngiltere'de başbakan değişmiş, Salisbury'nin yerine Gladstone gelmişti. Kendisine bir saray mensubu tarafından biraz da art niyetle Başbakanın Salisbury olmadığı, Gladstone olduğu hatırlatılınca biraz sinirli bir tavırla, *“bunu biliyorum ama Salisbury benim arkadaşım ve ona uzun yaşamı ve refahı için sürekli dualar sunduğumu söylemelisin”* dedikten sonra, *“ancak, Gladstone'a rastlarsanız, ona iyi dileklerimi iletirsiniz”* diyerek bu durumun üzerini örtmüştür. Bu bilgi eksikliği onu hem İngiliz kafilesi karşısında küçük düşürmüş hem de bir yüzyıldır ülkesinin birebir muhatabı olduğu ülkeyi ne kadar tanıdığını da gözler önüne sermiştir.

İngilizlerin bu ifadelerinin yanında Emir Abdurrahman'a ayrı bir parantez daha açılmalıdır. Emir, 12 Kasım 1893 tarihinde imzalanan antlaşma öncesinde Hindistan'ın kuzeybatısındaki askeri faaliyetlerini artırmıştı. Bunun yanında İngilizlerin çıkarları ne olursa olsun, Çageh, Asmar, Dir gibi yerleri işgal etmiş ve bunun yanında Afgan kabilelerini, Belücistan'da ayaklanma çıkartmaya teşvik etmişti. Bu faaliyetleri gerçekleştiren bir yöneticinin sınır antlaşması imzalanırken İngilizlerin deyimiyle umursamaz bir tavır takınıyor görünmesi açıkçası garip durmaktadır. Nitekim Abdurrahman her ne kadar dış dünyaya kapalı bir yönetici olsa da ülkesinin sınırlarını ve komşularının sınırlarını yakından takip eden ve merkezî politikaya önem veren bir Emir'dir. Dolayısıyla burada İngiliz kaynaklarına bir düzeltme yapmak ve Emir'in sınır antlaşmasının hazırlandığı dönemde ilgisiz davrandığı ifadesini, kişisel bir değerlendirme olarak not etmek faydalı olacaktır. Meydana gelen süreç göz önünde buldurulduğunda Emir Abdurrahman gibi bir şahsiyetin bu tür bir sınır antlaşmasına onay vermesinin altında bir İngiliz tehdidinin varlığını söylemek mümkündür.

Önemle belirtilmesi gereken bir diğer husus ise, İngiliz diplomasisinin Rusları masada yenilgiye uğratmasıdır. Nitekim Afganistan'a iki kez işgal girişiminde bulunanlar İngilizler olmasına rağmen Afgan Emirleri İngiliz yanlısı tutum izlemek konusunda ısrarcı davranmışlardır. 19. yüzyılda iki büyük gücün arasında kalan Afganistan ise yüzyılın sonunda kuzey, kuzeybatı, batı ve güneydoğu sınırları belirlenmiş bir devlet olarak çıkmıştır. Mountstuart Elphinstone'nin 1808'de sınırlarını tanımlamakta güçlük çektiğini ifade ettiği Afganistan, Vahan Koridoru'ndan İran sınırına ve güneyde Belucistan'dan doğuda Vahan Koridoru'nun alt kısma kadar olan çizgiyle sınırlandırılmıştır.

Özellikle Sovyet tarihçiler bu konuda, Abdurrahman'ın kendi rızasından çok İngilizlerin baskısı sonucu bu antlaşmayı imzalamak zorunda kaldığı üzerinde durmuşlardır. Bu noktada Rusları haklı çıkaracak sebeplerden bir tanesi, İngiltere'nin bölgede zuhur etmesi muhtemel yeni bir savaştan kaçınması meselesidir. Dolayısıyla Abdurrahman'ın antlaşmayı bir an önce imzalamasının gerekliliği doğmuştur. Bu aynı zamanda politik bir açıklama olarak da nitelendirilebilir. Nitekim hem İngiliz kaynakları hem de Rus kaynakları kendi açılarından değerlendirmelerde bulunmaktadır. Dolayısıyla adı geçen iki Afgan Emiri'nin siyasi olarak pek fazla seçeneğe sahip olmadıkları gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Şîr Ali Han ve Emir Abdurrahman Han bu antlaşmaları imzalarken ülkelerinin, halklarının çıkarlarını ve haklarını gözetmediklerini söylemek mümkün değildir. Bu noktada söylenebilecek tespit, iki Afgan Emiri'nin denge siyasetinde kendilerine sunulan sınır hatlarını olabilecek en iyi şartlarda kabul etmek zorunda kaldıklarıdır. Özellikle Afganistan'ın kuzeyinden ziyade doğusunda çizilen sınır hattında meydana gelen sorunlar düşünüldüğünde Abdurrahman'ın olası problemleri görmeyecek bir Emir olduğunu düşünmek mantıksız olacaktır. Nitekim merkezî bir politika izleyen "Demir Emir", ülke topraklarını bir araya toplama kaygısı güden katı politikaların sahibi bir yönetici karakteri sergiliyordu. İmzalanan, 12 Kasım 1893 tarihli Durand Hattı Antlaşması, Emir Abdurrahman Han'ın ülke sınırlarını netleştirmek adına ve İngiliz Hindistanı Hükümeti'nin baskıcı tutumuna karşı daha fazla karşı koyamadığını göstermektedir.

Kaydadeğer bir son bilgi olarak Abdurrahman Han'ın “*Sana son sözüüm, oğlum ve veliahdım, asla Ruslara güvenmeyin*” ifadesini kullanması, son dönemlerde zihnindeki Rus algısını en iyi şekilde açıklamaktadır. 12 Kasım 1893 tarihinde imzalanan ve bugün “Durand Hattı” olarak adlandırılan sınır antlaşması Afganistan adına yüzyıla yakın devam eden bir sürecin bir bakıma sonlanması demektir. Lakin görüntüde icra edilen bu sınır antlaşması Afganistan için bir refah döneminin habercisi olmak bir yana dursun yeni bir buhran döneminin hazırlayıcısı olmuştur. 19. yüzyılın hemen başlarında İngilizlerin Afganistan'ı resmi ziyaretleri, günün sonunda Afganistan'a iki savaş ve sonu gelmeyen diplomatik münasebetlere mâl olmuştur.

Emir Abdurrahman Han'ın 1901 yılında ölümünün ardından Hindistan'ın kuzeybatısındaki sınır problemleri devam etti. İmzalanan antlaşma sınırda meydana gelen çatışmaları dindirmek yerine daha da körükledi. Hindistan ve Afganistan arasında kalan Afgan kabileler ve Sihler arasında çatışma ortamı meydana geldi. Afganistan'ın bugününe dahi sirayet edecek olan büyük bir sınır sorunu doğmuş oldu.

Sonuç olarak; Afganistan'ın sınırlarının belirlendiği 19. yüzyılda, Afgan tahtında oturan hükümdarların, bu sınırların tespitinde pek de etkin bir politika izleyememiş olduklarını görüyoruz. Merkezîyetçi politika izleyerek ülkesini bir bütün haline getirmeyi amaçlayan Afgan Emirleri'nin iki büyük gücün arasında sıkışıp kalan siyasi ve askerî faaliyetleri, onların hareket kabiliyetlerini kısıtlamıştı. Dolayısıyla bu sınır antlaşmalarının büyük ölçüde dayatma yoluyla gerçekleştirildiğini söyleyebiliriz. Dışarıdan bakıldığında para yardımı karşılığında topraklarından vazgeçen hükümdarlar olarak nitelendirilebilecek Afgan Emirleri, esasında ellerinde pek fazla seçeneğin bulunmadığının farkındaydılar. Bu sebeple onların bu sınır antlaşmalarına onay vermelerinin altında, yaşanacak kaybın kesinliği karşısında bir kazanım elde etme arzusunun yattığı, söylenebilir. Afgan Emirleri iki büyük gücün kısılcığında bir bakıma kaçınılmaz bir sona doğru ilerliyorlardı. Üstelik sahip oldukları coğrafya ve demografi, Avrupalı misafirleri için uygun bir zemin oluşturuyordu. Londra ve St. Petersburg'un elleri, Kâbil'in üzerinde bir yüzyıl boyunca satranç oynamıştı.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

AITCHISON, C. U., *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads Relating to India and Neighbouring Countries*, Vol. II, Compiled by C. U. Aitchison, Superintendent Government Printing, India-Calcutta, 1930, BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/1.

BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/1, "Bengal-No. LXI. Treaty and Agreement with Serajah Dowla-1757".

BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/1, "Bengal-No. LXIII. Treaty with Jaffier Ally Khan-1757".

BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/1, "Bengal-No. LXX. Firmaund from the King Shah Aalum, Granting the Dewanny of Bengal, Behar, and Orissa to the Company-1765".

AITCHISON, C. U., *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads Relating to India and Neighbouring Countries*, Vol. XIII, Compiled By C. U. Aitchison, Superintendent Government Printing, India-Calcutta, 1933, BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14.

BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN. VIII 1886".

BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN-NO. I – 1809".

BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "Afghanistan- No. IV - 1855. Treaty between the British Government and His Highness Ameer Dost Mohummud Khan, Walee of Cabool and of those countries of Afghanistan now in his possession; concluded on the part of the British Government by John Lawrance, Esquire, Chief Commissioner of the Punjab in virtue of full power vested in him by the Most Noble James Andrew, Marquis of Dalhousie, KT., &c., Governor General of India; and on the part of the Ameer of Cabool, Dost Mohummud Khan by Sirdar Gholam Hydur Khan, in virtue of full authority granted to him by His Highness, - 1855.".

BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "Afghanistan- No. V - 1857. By order of the Most Noble teh Governor-General. Articles of Agreement made at Peshawur on the 26th January 1857 (corresponding with Jumadee-ool-Awul, 29th AH. 1273), between Ameer Dost Mohummud Khan, Ruler of Cabool and of those countries of Afghanistan now in his possession, on his own part, and Sir John Lawrance, K.C.B., Chief Commissioner of Punjab, and Lieutenant-Colonel H. B. Edwardes, C.B., Commissioner of Peshawur on the part of the Honorable East India Company, under the authority of the Right Honorable Charles John, Viscount Canning, Governor-General of India in Council".

BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN-NO. VI-1879. Treaty between the British Government and His Highness Muhammad Yakub Khan, Amir of Afghanistan and its dependencies, concluded at Gandamak on the 26th May 1879, by His Highness the Amir Muhammad Yakub Khan on his own part, and on the part of the British Government by Major P.L.N. Cavagnari, C.S.I., Political Officer on Special Duty, in virtue of full powers vested in him by the Right Honorable Edward Robert Lytton Bulwer-Lytton of Knebworth, and a Baronet, Grand Master of the Most Exalted Order of the Star of India, Knight Grand Cross of the Most Honorable Order of the Bath, Grand Master of the Order of the Indian Empire, Viceroy and Governor-General of India".

BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN-NO. VII-1885".

BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN-NO. VIII-1886, PROTOCOL No. 15. Sitting Held At Khamaib, the 1st/18th September, 1886. Present: On behalf of Great Britain – Colonel Ridgeway, Major Durand – On behalf of Russia – Colonel Kuhlberg, Capitaine Guedeonoff, M. P. Lessar".

BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN-NO. IX-1887. No. IX. (TRANSLATION.). Demarcation of the North-West Frontier of Afghanistan, PROTOCOL No. 4. Sitting held at St. Petersburg, 10 th (22nd) July 1887".

BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN-NO. X. (TRANSLATION.) PROTOCOL No. 6".

BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN-NOS. XI-1893. Agreement between His Highness Amir Abdur Rahman Khan, G.C.S.I., Amir of Afghanistan and its Dependencies, on the one part, and Sir Henry Mortimer Durand, K.C.I.E., C.S.I., Foreign Secretary to the Government of India, representing the Government on the other part,-1893".

BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN-NOS. XII-1893. Agreement between His Highness Amir Abdur Rahman Khan, G.C.S.I., Amir of Afghanistan and its Dependencies, on the one part, and Sir Henry Mortimer Durand, K.C.I.E., C.S.I., Foreign Secretary to the Government of India, representing the Government on the other part,-1893".

BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN-NOS. XIII-1893. Letter from Sir Mortimer Durand, K.C.I.E., C.S.I., to His Highness Amir Abdur Rahman Khan, G.C.S.I., Amir of Afghanistan and its Dependencies, dated Kabul, the 11th November 1893".

BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "Les Soussignés, le Marquis de Salisbury, Chevalier du Très Noble Order de la Jarretière, Principal Secrétaire d'Etat pour les Affaires Etrangères de Sa Majesté Britannique, etc., wtc., et Son Excellence M. Georges de Staal, Ambassadeur Extraordinaire et Plénipotentiaire de Sa Majesté l'Empereur de Toutes les Russies pres Sa Majesté Britannique, etc., etc., se sont réunis dans le but de consigner au présent Protocole l'arrangement

suisant intervenu entre Sa Majestè la Reine du Royanne Uni de la Grande Bretagne et d'Irlande et Sa Majestè l'Empereur de Toutes les Russies:”.

BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, “No. V - Preliminary Treaty Concluded by Sir Harford Jones with the Shah of Persia”.

BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, “No. VI - Definitive Treaty concluded by Sir Gore Ouseley with the Shah of Persia”.

BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, “No. VII - Treaty Concluded with the Shah of Persia for the Adjustment of the Terms of the Definitive Treaty of 1812,-1814”.

BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, “Persia-No. III.-1801”.

BENTICK, William Charles Cavendish, *Memorial Addressed to the Honourable Court of Directors by Lord William Cavendish Bentinck, Containing an Account of the Mutiny at Vellore, with the Causes and Consequences of that Event*, February 1809, Printed by J. Booth, London, 1810, BL/9055.h.5./V 8872.

BL/9055.h.5./V 8872, “Public Letter to The Commander in Chief, 4th July, 1806”.

BL/9055.h.5./V 8872, “General Order By Government, 4th July, 1806”.

BIBLIOTHÈQUE NATIONALE DE FRANCE.

Gallica.Bnf.Fr./*Délimitation Afghane. Négociations entre la Russie et la Grande-Bretagne 1872-1885*, Afghanistan -- Frontières – Russie, 1886. <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb406085255>.

Gallica.Bnf.Fr./France. Dépôt de la guerre, *Afghanistan*, Dépôt de la Guerre (Paris), 1879. <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb40593459p>.

Gallica.Bnf.Fr., “BULLETIN – Paris, le 9 mai 1879, E. Barbier”, *Le XIXe siècle : journal quotidien politique et littéraire* / directeur-rédacteur en chef : Gustave Chadeuil, Paris, 1879-05-10, <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb32757974m>.

Gallica.Bnf.Fr., “Le Badakshan et le Wakhan. – La Gazette de Cologne donne, d’après un voyageur allemand, les détails suivants”, *Journal Officiel de la République Française*, Paris, 1873-04-01, s. 2282, <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb328020909>.

Gallica.Bnf.Fr., “Telegrammes De La Nuit Et Du Matin, Simla, 18 août.”, *La Liberté*, Muller, Charles. Directeur de Publication, Paris, 1880-08-20, <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb328066631>.

Gallica.Bnf.Fr./W. & A.K. *Johnstons'special Map to elucidate the Russo-Afghan boundary question. English Statute Miles 200*, W. & K. Johnston (Edinburgh & London), 1885. <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb40593468n>.

BIRDWOOD, Sir George, *Report on the Miscellaneous old Records of the India Office, 1 November 1878 [with supplementary note on the discovery of the passage to India by the Cape of Good Hope and on the early settlements of the European nations in the Eastern seas]*, 2nd Reprint. Printed by W. H. Allen, London, 1891, BL/APAC/IOR/V/27/21.

BL/APAC/IOR/V/27/21, ““22nd May 1609 (7 Jac. I). Westminster.—The King's License to the Governor and Company of Merchants of London trading into the East Indies to sell any quantities of spices, wares, merchandises, and commodities in whole packs, sacks, or casks, ungarbled, to any merchant or other person, to be transported out of the realm, without incurring forfeiture for not garbling or cleansing them, upon payment of customs, notwithstanding any prohibition to the contrary. With the Great Seal mutilated. N.B. There is a Minute only of this License, dated 11th May 1609, in the Public Record Office. {Docqnet and Grant Book, Jac. I., p. 15.}”.

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ.

BOA, Y.PRK.AZN 11/15, 17 Nisan 1895 (21 Şevval 1312).

BRUCE, John, *Annals of the Honorable East India Company from Their Establishment by the Charter of Queen Elizabeth, 1600, to the Union of the London and English East India Companies, 1707-08*, Vol. 2, 1688/89-1707/08. Printed by Black, Parry and Kingsbury, London, 1810, BL/APAC/IOR/V/27/50/16.

CENTRAL INTELLIGENCE AGENCY (CIA), the CIA Records Search Tool (CREST), General CIA Records. CIA/CREST.

CIA/CREST/CIA-RDP78-03362A000500160001-6, “History of Russia”.

CHIROL, Valentine, *The Middle Eastern Question or Some Political Problems of Indian Defence*, London: John Murray, 1903, BL/APAC/IOR/L/PS/20/G43.

BL/APAC/IOR/L/PS/20/G43, “The Ameer of Afghanistan to the Viceroy of India, (Extract). (Translation.), 6th Ramazan, 1300 H. (July 11th, 1883)”.

BL/APAC/IOR/L/PS/20/G43, “The Ameer’s Speech At The Rawal Pindi Durbar”.

BL/APAC/IOR/L/PS/20/G43, “The Viceroy of India to the Ameer of Afghanistan, Simla, June 16, 1883”.

EAST INDIA COMPANY, *Reports and Documents Connected with the Proceedings of the East India Company in Regard to the Culture and Manufacture of Cotton-Wool, Raw Silk and Indigo in India*, London, 1836, BL/APAC/IOR/V/27/630/1.

BL/APAC/IOR/V/27/630/1, “No. 1 EXTRACT LETTER from the Court of Directors to the Governor-general in Council, Bengal, dated the 20th August 1788.”.

GREAT BRITAIN, *Correspondence Relating to Persia and Afghanistan*, London: J. Harrison, 1839, BL/APAC/IOR/V/27/270/6.

BL/APAC/IOR/V/27/270/6, "No. 10, Viscount Palmerstone to Mr. Ellis, Foreign Office, July 25, 1835".

BL/APAC/IOR/V/27/270/6, "No. 11, Mr. Ellis to Viscount Palmerstone, Tehran, November 13, 1835".

BL/APAC/IOR/V/27/270/6, "No. 12, Mr. Ellis to Viscount Palmerstone, Tehran, December 24, 1835".

GREAT BRITAIN. Foreign Office, (1987-1991), *British Documents on Foreign Affairs - Reports and Papers From the Foreign Office Confidential Print, Part 1 From the Mid-Nineteenth Century to the First World War*, Series B the Near and Middle East, 1856-1914, Vol. 11, Editors: Kenneth B, D. Cameron Watt, David G., University Publications of America, 1985, FO/FA/PT.II/SER.B/V.11.

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252. Doc. 2, "No. 60. Sir A. Buchanan, February 24, 1869".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252. Doc. 2, "No. 66. Sir A. Buchanan, March 2, 1869".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252. Doc. 2, "No. 75. To Sir A. Buchanan, March 17, 1869".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252. Doc. 2, "No. 79. Sir A. Buchanan, March 10, 1869".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252. Doc. 2, "No. 80. Sir A. Buchanan, March 10, 1869".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252. Doc. 2, "No. 81. Sir A. Buchanan, March 10, 1869".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252. Doc. 2, "No. 142. To Sir A. Buchanan, September 29, 1869".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252. Doc. 2, "No. 203. Sir A. Buchanan, October 20, 1869".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252. Doc. 2, "No. 220. Sir A. Buchanan, November 2, 1869".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11. Doc. 70, "(Telegraphic) The Viceroy of India to Viscount Cranbrook, Simla, June 19, 1878".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11. Doc. 71, "No. 623. Lord A. Loftus to the Marquis of Salisbury, St. Petersburg, July 3, 1878".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11. Doc. 103, "Extract from Confidential News-letter from the Government Agent at Peshawur, dated June 18, 2018".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11. Doc. 104, "Extract from Confidential News-letter from a Correspondent in Jellalabad, dated, June 16, 2018".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11. Doc. 107, "The Viceroy of India to Viscount Cranbrook, Simla, September 8, 1878".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11. Doc. 109, "Mr. Plunkett to the Marquis of Salisbury. – (Received September 13.), St. Petersburg, September 13, 1878, 1 p. m."

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "No. 222. Sir A. Buchanan to the Earl of Clarendon, St. Petersburg, November 2, 1869".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "Mr. Forsyth to Sir A. Buchanan, St. Petersburg, November 2, 1869".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "No. 79. To Sir A. Buchanan, May 29, 1871".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "No. 84. To Sir A. Buchanan, June 18, 1871".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "No. 85. Sir A. Buchanan, May 17, 1871".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "No. 104. Sir A. Buchanan, May 29, 1871".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "No. 118. Sir A. Buchanan, June 9, 1871".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "No. 127. Sir A. Buchanan, Confidential, June 13, 1871".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "No. 159. Lord A. Loftus, June 27, 1872".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "No. 197. To Lord A. Loftus, October 17, 1872".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "No. 201. Lord A. Loftus, July 23, 1872".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "No. 205. To Lord. A. Loftus, October 31, 1872".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "No. 221. To Lord A. Loftus, December 14, 1872".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "No. 232. Lord A. Loftus, Aug. 21, 1872".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "No. 295. Lord A. Loftus, October 16, 1872".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "No. 354. Lord A. Loftus, December 12, 1872".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "No. 355. Lord A. Loftus, December 19, 1872".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2252, "Prince Gortchakoff to Count Brunnow, December, 1872".

WO/FA/PT.II/SER.B/V.11/2350, 26-29,33.

GREAT BRITAIN. Foreign Office, (1987-1991), *British Documents on Foreign Affairs - Reports and Papers From the Foreign Office Confidential Print, Part 1 From the Mid-Nineteenth Century to the First World War*, Series B the Near and Middle East, 1856-1914, Vol. 11, Editors: Kenneth B. D. Cameron Watt, David G., University Publications of America, 1985, FO/FA/PT.II/SER.B/V.12.

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 2. Sir P. Lumsden, December 27, 1884".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 6. Sir E. Thornton, January 14, 1885", "No. 8. Sir E. Thornton, January 15, 1885".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 8. To Sir E. Thornton, April 24".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 8. Sir E. Thornton, (Telegraphic), March 16".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 17. Sir E. Thornton, January 28".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 17. To Sir Thornton, (Telegraphic), March 3".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 25. Mr. Thomson, April 21, Telegraphic".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 32. Sir E. Thornton, February 19"; "No. 40. Sir E. Thornton, February 25".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10 "No. 34. Sir E. Thornton, February 15, 1884".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 42c. To Sir E. Thornton, February 29".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 50. Sir E. Thornton, March 5".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 62. Sir E. Thornton, March 12".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 70. Sir E. Thornton, March 17".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 76. To Sir E. Thornton, February 19".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 78. Sir E. Thornton, March 26".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 82. Sir E. Thornton, March 29".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 103. Sir E. Thornton, April 29".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 116. To Sir E. Thornton, April 28".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 150. Sir E. Thornton, May 17".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 152. Sir E. Thornton, May 17".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 155. To Sir E. Thornton, May 28".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 180. To Sir E. Thornton, June 17".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 194. Sir E. Thornton, June 23".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 208. Sir E. Thornton, July 1".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 211. To Sir E. Thornton, July 10".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 212. To Sir E. Thornton, July 12".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 216, Sir E. Thornton, July 2".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 222. Sir E. Thornton, July 19".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 233. Sir E. Thornton, July 25".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 234. Sir E. Thornton, July 27".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 236. To Sir E. Thornton, August 5".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 239. Sir E. Thornton, July 30".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 259. Sir E. Thornton, August 25".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 269. Sir E. Thornton, September 7".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 278. To Sir Thornton, September 15".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 297. Sir E. Thornton, October 3".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 298. To Sir E. Thornton, October 11".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 306. Sir E. Thornton, October 14".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 308. Sir E. Thornton, October 16".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 308. To Sir E. Thornton, October 18".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 310. To Sir E. Thornton, October 24".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 312. Sir E. Thornton, October 22".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 333. To Sir E. Thornton, November 4".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 335. To Sir E. Thornton, November 10".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 336. To Sir E. Thornton, November 12".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 342. Sir E. Thornton, November 27".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 364. Sir E. Thornton, December 17".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "No. 374. To Sir E. Thornton, December 9".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "For note and Memorandum of August 25 (September 6), see Appendix".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "Sir P. Lumsden (Telegraphich); September 16".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "Telegraphed, November 27".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/4930. Doc.10, "To M. de Staal, December 23".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, February 9".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, February 12".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, February 17".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, February 19".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, February 20".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, February 21".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, March 1".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, March 18".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, March 19".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, March 22".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, March 26".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, March 27".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, March 28".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, March 29".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5093. Doc.11, "Details of the Russian Advance on Panjdeh, March 30".

FO/FA/PT.II/SER.B/V.12/5085*. Doc.108, "Russia. Afghan Boundary".

GREAT BRITAIN, Foreign Office, *Central Asia Parliamentary Papers Central Asia No. 4: Further Correspondence respecting Central Asia, includes maps of the region from Akarchushmi to Zulfagar, the NorthWest frontier region of Afghanistan, chart of routes followed by members of the Afghan Boundary Commission, from Kuhsan to Bala Murghab, extract from a Russian Staff map of Afghanistan, map of South Western Turkmania [Turkmenistan], map of the*

Afghan-Russian frontier region around Maruchak and Andkhui; 1885, FO/RSAA/SC/MAC/13/3.

FO/RSAA/SC/MAC/13/3, "No. 68. The Viceroy of India to the Ameer of Afghanistan.- (Received at the Foreign Office, July...) (Extract) May 8, 1885".

FO/RSAA/SC/MAC/13/3, "No. 69. The Ameer of Afghanistan to the Viceroy of India.- (Received at the Foreign Office, July 9.), May 17, 1885".

GREAT BRITAIN. Parliament, House of Commons, Parliamentary Papers, 77. Cilt, H.M. Stationery Office, 1879.

"Enclosure 1, in No. 2. MINUTE by His Excellency Sir W. R. Mansfield, K.C.B., G.C.S.I., Commander in Chief in India, on the Occupation of Quetta, as proposed by Lieutenant Colonel Sir H. R. Green, K.C.S.I."

"Inclosure 2 in No. 1. News-letter from the Government Agent at Peshawur, dated August 3, 1878."

GREAT BRITAIN, Parliament, House of Lords, Accounts and Papers, 8. Cilt, "Affghanistan papers: Copy of the Treaty with Runjeet Sing and Shah Shujahool-Moolk, concluded at Lahore on the 26th June 1838; and of the Treaty between Runjeet Sing and Shah Shujah, of the 12th March 1834, therein referred to; - Also, of the Declaration by the Right Hon the Governor-General of India, dated Simla, 1 October 1838, and of an Order by his Lordship, dated Camp de Buddee, 8 November 1838". BL/APAC/IOR/L/PS/20/B19/No 1.

HART, H. G., *The New Annual Army List, Militia List, and Yeomanry Cavalry List for 1894*, Printed by John Murray, London, 1894.

"1st Bengal Cavalry (late 1st Irregular Cavalry – Raised in 1803)".

"Governor General's Body Guard, (Raised in 1762)".

"The Duke of Cambridge's Own (Middlesex Regiment), Regimental District No. 57. – Hounslow"

LAW, Sir Algernon, *India Under Lord Ellenborough March 1842-June 1844 a Selection from the Hitherto Unpublished Papers and Secret Despatches of Edward Earl of Ellenborough*, Printed by John Murray, London, 1922, TNA/PRO/30/12/29/24.

TNA/PRO/30/12/29/24, "Mem. By Lord Ellenborough. on Indian Foreign Policy, Allahabad, April 27, 1842".

TNA/PRO/30/12/29/24, "To Sir Robert Peel, Benares, April 21, 1842".

NATIONAL ARCHIVES OF INDIA.

NAI/EA/1892/File No. 21/107, "Confidential Report on the Pamirs by the earl of Dunmore, 1892", Printed at the Foreign Department Press, Simla, 1893.

NAI/F/1885/File No.1857, "The Fight Between the Russians and the Afghans at Pul-i-Khishti -Md-I".

NAI/F/S/5-1878/File No.67-73, "No. 67./No. 26, dated India Office, London, 11th April 1878. From-Colonel O. T. Burne, Secretary, Political and Secret Department, To-A. C. Lyall, Esq., Secretary to the Government of India, Foreign Dept.".

NAI/F/S/5-1878/File No.67-73, "No.68. Dated Foreign Office, London, 5th April 1878. From-Lord Tenterden, Under-Secretary of State for Foreign Affairs, To-Under-Secretary of State for India.".

NAI/F/S/5-1878/File No.67-73, "No. 69. Précis from the Russian by Mr. J. Michell, dated St. Petersburg, 26 March 1878.".

NAI/F/S/5-1878/File No.67-73, "No. 70. Translation from Russian.".

NAI/F/S/5-1878/File No.67-73, "No. 71./No. 30, dated India Office, London, 17th April 1878. From-A. W. Moore, Esq., Assistant Secretary, Political and Secret Department, To-A. C. Lyall, Esq., Secretary to the Govt. Of India, Foreign Department.".

NAI/F/S/5-1878/File No.67-73, "No. 72. Dated Foreign Office, London, 9th April 1878. From-Lord Tenterden, Under-Secretary of State for Foreign Affairs, To-Under-Secretary of State for India."; No. 73. Possible conquest of India by Russian Troops.".

NAI/F/S/7-1885/File No. 125-207, Afghan Boundary Commission. Capture of Panjdeh by Russians S F 125-127, "No. 125. Telegram, No. 77, dated 7th April 1885 – From-British Minister, Teheran, To-Viceroy, Bawul Pindi.".

NAI/F/S/7-1885/File No. 208-236, Afghan Boundary Commission, "No. 228. Return of Afghan Troops who Took Part in the Action at Pul-i-Khisti on 30th March 1885.".

NAI/F/S/9-1871/File No. 98-99, Deputation of a British Agent to the Khan of Khiva, "No. 98. / No. 79, dated India Office, London, 11th August 1871. From-Sir J. W. Kaye, Secretary, Political and Secret Department, To-C. U. Aitchison, Esq., C.S.I., Secretary to the Government of India Foreign Department, with G. & G.".

NAI/F/S/9-1871/File No. 98-99, "No. 99. Dated, Foreign Office, 8th August 1871. From-Odo. Russel, Esq., To-Herman Merivale Esq., Under-Secretary of State, India Office.

NAI/F/S/1872-08/Progs., Nos. 137-140, August 1872, Reported Mission from Russia to the Khan of Kashgar, "No. 140. Journal de St. Petersburg, 29 Mai/10 Juin, 1872."

NAI/F/S/1878-12/Progs., Nos.41-44, December 1878, "No.44. MEMORANDUM."

NAI/F/S/1885/File No. 1864, "Memorandum on the Ceremonies Connected with the Visit to India of His Highness the Amir of Afghanistan in 1885, by Lieutenant-Colonel P. D. Henderson, C.S.I."

NAI/F/S/Kabul Affairs/1-1879/File No. 1-18, Russia and Afghanistan, "No. 825, dated St. Petersburg, 27th September 1878. From-Lord A. Loftus, Her Majesty's Ambassador, St. Petersburg, TO-Marquis of Salisbury, Secretary of State for Foreign Affairs."

NEWCASTLE FOREIGN AFFAIRS ASSOCIATION, *Falsification of Diplomatic Documents, The Affghan Papers. Report and Petition*, Printed by Effingham Wilson, Royal Exchange, London, 1860.

NEWTON, Baron, *Lord Lansdowne. A Biography*, London: Macmillan & Co, 1929.

"Lord Kimberley's reply, dated June 6, 1893".

"Lord Kimberley to Lord Lansdowne, India Office, June 30th, 1893".

"Lord Lansdowne to Lord Kimberley, Calcutta, March 15, 1893".

PARLIAMENTARY PAPERS, *Affghanistan. 1. E. Neel" Papers relating to military operations in Affghanistan* [Oct 1841-Dec 1842], BL/APAC/IOR/L/PS/20/MEMO1/9.

BL/APAC/IOR/L/PS/20/MEMO1/9, "Dispatch to Sir Jasper Nicholls, March 15, 1842".

PARLIAMENTARY PAPERS, *Affghanistan Papers: Copy of the Treaty with Runjeet Sing and Shah Shujah-ool-Moolk, concluded at Lahore on the 26th June 1838; and of the Treaty between Runjeet Sing and Shah Shujah, of the 12th March 1834, therein referred to; - Also, of the Declaration by the Right Hon the Governor-General of India, dated Simla, 1 October 1838, and of an Order by his Lordship, dated Camp de Buddee, 8 November 1838*, BL/APAC/IOR/L/PS/20/B19/No. 1.

BL/APAC/IOR/L/PS/20/B19/No. 1., "Declaration on the part of the Governor-General of India, Simla, 1 October 1838".

PARLIAMENTARY PAPERS, *Afghanistan No 3. Further papers relating to the Affairs of Afghanistan. Parliamentary Papers (HoC) 1878/9, LVI, C.2250, 1878-1879*, BL/APAC/IOR/L/MIL/17/14/38.

BL/APAC/IOR/L/MIL/17/14/38, "Enclosure 3 in No. 3. Memorandum Conversations held with the Confidential Minister of His Highness the Amir Shere Ali by Captain Grey, on Special Duty with His Excellency the Viceroy, on the 31st March 1869".

BL/APAC/IOR/L/MIL/17/14/38, "Enclosure 6 in No. 3. Notes of the Second Meeting between His Excellency the Viceroy and Governor General and the Amir of Kabul held at 4 o'clock p.m. on the 3rd of April 1869, after which the Amir took his final leave of His Excellency".

PARLIAMENTARY PAPERS, *Indian Papers No 5 Correspondence relating to Afghanistan, Parl. Papers (HoC)*, Vol. 40, 1839, BL/APAC/IOR/R/12/LIB/55.

BL/APAC/IOR/R/12/LIB/55, "No. 1, Ameer Dost Mahomed Khan to Lord Auckland, May 31, 1836".

BL/APAC/IOR/R/12/LIB/55, "No. 2, Lord Auckland to Ameer Dost Muhammed Khan, August 22, 1836".

BL/APAC/IOR/R/12/LIB/55, "No. 4, Lord Auckland to Ameer Dost Mahomed Khan, Fort William, May 15, 1837".

BL/APAC/IOR/R/12/LIB/55, "No. 5, Captain Burnes to W. H. Macnaghten, Esq., Cabool, September 24, 1837".

PRIVATE PAPERS, *Speeches by the Earl of Northbrook in the House of Lords*. Jul, Aug. 1878, BL/APAC/Mss Eur F127/242.

BL/APAC/Mss Eur F127/242, "Memorandum on Viscount Cranbrook's Despatch".

ROSE, J. Holland, *Transactions of the Royal Historical Society*, New Series, Vol. 20 (1906), Cambridge University Press on behalf of the Royal Historical Society, 1906.

"Canning and the Secret Intelligence from Tilsit. (July 16-23, 1807)".

ROYAL SOCIETY FOR ASIAN AFFAIRS, *Central Asia No.1: Further Correspondence respecting Affairs in Central Asia: 1879*, Printed by Harrison and Sons., 1880, RSAA/SC/MAC/13/2.

RSAA/SC/MAC/13/2, "Inclosure in No. 1. Extract from the "Golos" of November 18/30, 1878."

RSAA/SC/MAC/13/2, "Inclosure 1 in No. 3. The Meshed Agent to Mr. R. Thomson."

DAW, Major Thomas, *The Duke of Cambridge's Own (Middlesex Regiment), 1877-1924*. TNA/PRO/WO/374/18677.

TNA/PRO/WO/374/18677, "Chapter XII, The Middlesex Regiment (77th Regiment)".

Gazeteler

PROQUEST HISTORICAL NEWSPAPERS.

PHN/International Collection, "To Cabul and Back.", *The Times of India (1861-current)*, Nov. 3, 1887".

PHN/Our Own Correspondent, "The Cabul Massacre. Peshawur. Sept. 14.", *The Times of India (1861-current)*, Sep. 22, 1879, s. 2.

PHN/U.S. Major Dailies, "LITERATURE.: Central-Asian Adventures---A Ride yo Khiva.", *Chicago Daily Tribune (1872-1922)*, Feb. 24, 1877, s. 12a.

PHN/U.S. Major Dailies, "M. De Giers' Curt Reply.: Russia Refuses to Further Discuss The Penjdeh Incident.", *The Washington Post (1877-1922)*, Apr. 23, 1885, s. 1.

PHN/U.S. Major Dailies, "Topics of Interest Abroad", *New York Times (1857-1922)*, Aug. 8, 1881, s. 5.

THE BRITISH NEWSPAPERS ARCHIVE.

The BNA, "Russia and India.", *The Tablet*, Saturday 1 February 1873.

The BNA, "The Ameers of Afghanistan.", *Army and Navy Gazette*, Saturday 16 May 1885.

THE IMPERIAL GAZETTEER OF INDIA.

"Travancore to Zira", Vol. XXIV, New Edition Published Under the Authority of His Majesty's Secretary of State for India in Council, Clarendon Press, Oxford, 1908.

The Imperial Gazetteer of India, Vol. XXVI, Atlas, New Edition, Published Under the Authority of His Majesty's Secretary of State for India in Council, Oxford at the Clarendon Press, 1909, Plate. 28.

THE LONDON QUARTERLY REVIEW.

Volume LXXVII., December 1845, and March 1846., American Edition, New York: Published by Leonard Scott & Co., 1846.

TIMES NEWSPAPERS LIMITED.

TNL/Editorials/Leaders, "India.", *The Times (London, England)*, Monday, Sep. 18, 1893, s. 9.

TNL/News, "The British Mission at Cabul. Cabul, Nov. 10.", *The Times (London, England)*, Thursday, Nov. 13, 1893, s. 5.

TNL/News, "The British Mission at Cabul.", *The Times (London, England)*, Thursday, Nov. 16, 1893, s. 3.

TNL/News, "The British Mission to Afghanistan. Basawal, Sept. 21.", *The Times (London, England)*, Friday, Sep. 22, 1893, s. 3.

TNL/News, "The British Mission to Afghanistan. Busawal, Nov. 20, Lundi Kotal, Nov. 21.", Nov. 14.", *The Times (London, England)*, Friday, Nov. 18, 1893, s. 5.

TNL/News, "The British Mission to Afghanistan. Cabul, Nov. 14.", *The Times (London, England)*, Friday, Nov. 18, 1893, s. 5.

TNL/News, "The British Mission to Afghanistan. Girdikats, Sept. 22./Jellalabad, Sept. 23.", *The Times (London, England)*, Monday, Sep. 25, 1893, s. 3.

TNL/News, "The British Mission to Afghanistan. Jellalabad, Sept. 24./St. Petersburg, Sept. 24.", *The Times (London, England)*, Tuesday, Sep. 26, 1893, s. 3.

TNL/News in Brief, "Arrival of the British Mission at Afghanistan. Cabul, Oct. 2.", *The Times (London, England)*, Thursday, Oct. 05, 1893, s. 5.

TNL/News in Brief, "The British Mission at Cabul. Cabul, Nov. 8.", *The Times (London, England)*, Thursday, Nov. 11, 1893, s. 5.

TNL/News in Brief, "The British Mission at Cabul. Cabul, Nov. 11.", *The Times (London, England)*, Thursday, Nov. 14, 1893, s. 5.

TNL/News in Brief, "The British Mission at Cabul. Cabul, Oct. 15.", *The Times (London, England)*, Thursday, Oct. 18, 1893, s. 5.

TNL/News in Brief, "The British Mission at Cabul. Cabul, Oct. 24.", *The Times (London, England)*, Thursday, Oct. 26, 1893, s. 5.

TNL/News in Brief, "The British Mission at Cabul. Cabul, Oct. 26.", *The Times (London, England)*, Thursday, Oct. 30, 1893, s. 5.

TNL/News in Brief, "The British Mission to Afghanistan. Buthkak, Oct. 1.", *The Times (London, England)*, Wednesday, Oct. 04, 1893, s. 3.

TNL/News in Brief, "The British Mission to Afghanistan. Cabul, Nov. 14.", *The Times (London, England)*, Friday, Nov. 17, 1893, s. 5.

TNL/News in Brief, “The British Mission to Afghanistan. Lundi Kotal, Sept. 18”, *The Times (London, England)*, Tuesday, Sep. 19, 1893, s. 3.

TNL/News in Brief, “The Mission to Cabul. Simla, Aug. 25.”, *The Times (London, England)*, Saturday, Aug. 26, 1893, s. 5.

TNL/Our Correspondent, “The British Mission at Cabul. Cabul, Oct. 5.”, *The Times (London, England)*, Thursday, Oct. 09, 1893, s. 3.

TNL/Our Correspondent, “The British Mission to Afghanistan. Peshawur, Sept. 16./Lundi Kotal, Sept. 17.”, *The Times (London, England)*, Monday, Sep. 18, 1893, s. 5.

Telif Eserler

АБАЗА, К. К., *Завоевание Туркестана*, Типография М. М. 'Стасюлевича, Вас., С.-ПЕТЕРБУРГЪ, 1903.

ABD AL-RAHMAN KHAN, *The Life of Abdur Rahman Han Amir of Afghanistan*, Vol. I, G.C.B., G.C.S.I., Edited By Mir Munshi Sultan Mahomed Khan, London, 1900.

ABD AL-RAHMAN KHAN, *The Life of Abdur Rahman Han Amir of Afghanistan*, Vol. II, G.C.B., G.C.S.I., Edited By Mir Munshi Sultan Mahomed Khan, London, 1901.

ADAMEC, Ludwig W., *The A to Z Afghan Wars, Revolutions and Insurgencies*, The A to Z Guide Series, No. 195, The Scarecrow Press, Inc., Lanham-Toronto-Plymouth-UK, 2010.

AKBULUT, Uğur, *Hindistan Yolu ve İngilizler Fırat Nehri'nde İlk İngiliz Vapurları*, Çizgi Kitabevi, Konya, Kasım 2016.

ALIKUZAI, Hamid Wahed, *A Concise History of Afghanistan*, Vol. 14 in 25 Volumes, Trafford Publishing, 2013.

AMSTUTZ, J. Bruce, *Afghanistan the First Five Years of Soviet Occupation*, National Defense University Washington D.C. 20319-6000, 1986.

ANDERSON, G., *British Administration in India*, Printed by Macmillan and Co., Limited, London, 1916.

ANTHONY, Frank, *Britain's Betrayal in India, the Story of the Anglo-Indian Community*, Allied Publishers, New Delhi, 1969.

ATAÖV, Türkkaya, *Kashmir and Neighbours Tale, Terror, Truce*, Ashgate Pub. Limited, 2001.

- AUBER, Peter, *Analysis of the Constitution of the East India Company, and of the Laws Passed by Parliament for the Government of their Affairs, at Home and Abroad*, Printed by Cox and Baylis, London, 1826.
- AUBER, Peter, *Rise and Progress of the British Power India*, London, 1837.
- BACHNER, Christian, *Das Vordringen des zaristischen Rußlands nach Zentralasien und der Aufbau der russischen Verwaltung von 1865 bis 1890*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät III (Geschichte, Gesellschaft und Geographie) der Universität Regensburg, Lengthal bei Dingolfing, 2001.
- BADDELEY, John F., *The Russian Conquest of the Caucasus*, Curzon Press, USA, 1999.
- BAKER, Kevin James, *War in Afghanistan, A Short History of Eighty Wars and Conflicts in Afghanistan and the North-West Frontier 1839-2011*, Rosenberg Publishing, Australia, 2011.
- BALFOUR, Lady Betty, *The History of Lord Lytton's Indian Administration, 1876 to 1880: Compiled from Letters and Official Papers*, Printed by Longmans, Green, and Co., New York and Bombay, 1899.
- BARFIELD, Thomas, *Afghanistan a Cultural and Political History*, Princeton University Press, 2010.
- BARTHOLD, V. V., *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Çeviren: D. Ahsen Batur, 2. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.
- BARTHOLD, W., "Herat ve Herirüd Boyu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 27, 1973, ss. 179-192.
- BARTHORP, Michael, *Afghan Wars and the North-West Frontier 1839–1947*, London: Cassell, 2002.
- BAUMANN, Robert F., *Russian-Soviet Unconventional Wars in the Caucasus, Central Asia, and Afghanistan*, Combat Studies Institute, U.S. Army Command and General Staff College, 1993.
- BAUMER, Christoph, *The History of Central Asia, The Age of Decline and Revival*, Volume Four, I. B. Tauris & Co. Ltd., London-New York, 2018.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Hindistan Tarihi*, III. Cilt, Türk Tarih Kurumu (TTK) Basımevi, Ankara, 1987.
- BAYLY, Martin Jonathan, *Imagining Afghanistan British Foreign Policy and the Afghan Polity, 1808-1878*, Thesis submitted for the degree of PhD in International Relations Department of War Studies, King's Collage London, 2013.

- BELL, Robert, *A History of Russia*, Vol. III, The Cabinet Cyclopaedia, Printed by A. Spottiswoode, for Longman, Orme, Brown, Green, & Longmans, Paternoster-Row; and John Taylor, London, 1838.
- BELLEW, H. W., *Afghanistan and the Afghans: Being a Brief Review of the History of the Country, and Account of its People with a Special Reference to the Present Crisis and War with the Amir Sher Ali Khan*, Shree Publishing House, Delhi, 1879.
- BEVERIDGE, Henry, *A Comprehensive History of India – Civil, Military and Social*, Vol. II, London, 1862.
- BHATIA, O. P. Singh, *History of India 1857-1916*, S. Amardeep Publishers, New Delhi, 1965.
- BHOWNAGGREK, Mancherjee M., *The Constitution of the East India Company*, Dufter Ashkara Press, Bombay, 1872.
- BIYIKTAY, Halis, *Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Ankara, 1991.
- BİLGRA Mİ, Muhammed Hasan, *Debdebe-i Emirî Emir Abdur-rahman Han, Afganistan*, 1901.
- BONDAREVSKY, Gregory L., *The Great Game a Russian Perspective*, First limited edition September 2002.
- BOULGER, Demetrius Charles, *England and Russia in Central Asia*, Vol. II, Printed by W. H. Allen & Co., 13 Waterloo Place, Pall Mall, S. w. Publishers to the India Office, London, 1879.
- BROOKE-HUNT, Violet, *Lord Roberts a Biography*, Printed by George Bell and Sons, Bombay, 1901.
- BROWNE, J. H. Balfour, *Essays Critical and Political*, Vol. II, London, 1907.
- BRYDGES, Sir Harford Jones, *An Account of the Transactions of His Majesty's Mission to the Court of Persia, in the Years 1807-11*, Vol. I, London: James Bohn, 1834.
- BUCKLE, George Earle, *The Life of Benjamin Disraeli Earl of Beaconsfield 1876-1881*, In Succession to W. F. Monypenny, Volume VI, Printed by John Murray, London, 1920.
- BURKE, Edmund, *The Annual Register of World Events: A Review of the Year*, 81. Cilt, London, 1840.
- BURNABY, Fred, *A Ride to Khiva: Travels and Adventures in Central Asia*, London, Paris & New York, 1876.

- BURNES, Alexander, *Cabool: Being a Personal Narrative of a Journey to, and Residence in that City, in the Years 1836, 7 and 8. with Numerous Illustrations*, Printed by John Murray, London, 1842.
- BURNES, Alexander, *Travels into Bokhara Being the Account of a Journey From India to Cabool, Tartary and Persia Also, Narrative of a Voyage on the Indus from the Sea to Lahore*, Vol. I, Asian Educational Services, New Delhi-Madras, 1992.
- BURNES, Alexander, *Travels into Bokhara Being the Account of a Journey From India to Cabool, Tartary and Persia Also, Narrative of a Voyage on the Indus from the Sea to Lahore*, Vol. II, Printed by John Murray, London, 1835.
- BURNES, Alexander, *Travels into Bokhara Being the Account of a Journey From India to Cabool, Tartary and Persia Also, Narrative of a Voyage on the Indus from the Sea to Lahore*, Vol. III, Asian Educational Services, New Delhi-Madras, 1992.
- CAZALET, Lucy, *A Short History of Russia*, Oxford at the Clarendon Press, London, 1915.
- CECIL, Lady Gwendolen, *Life of Robert Marquis of Salisbury, 1868-1880*, Vol. II, Printed by Hodder and Stoughton Limited, London, 1921.
- CHARTRAND, Rene & LELIEPVRE, Eugene, *Louis XV's Army (5) Colonial and Naval Troops*, Series Ed. Lee Johnson, Men-At-Arms Series 313, Osprey 1998.
- CLEMENTS, Frank A., *Conflict in Afghanistan, A Historical Encyclopedia*, ABC-CLIO, 2003.
- CLODFELTER, Micheal, *Warfare and Armed Conflicts: A Statistical Encyclopedia of Casualty and Other Figures, 1492-2015*, 4th ed., McFarland, 24 Nisan 2017.
- COLTON, George Woolworth, *Colton's Illustrated Cabinet Atlas and Descriptions Geography*, New York, 1859.
- COLQUHOUN, Archibald R., *Russia Against India the Struggle for Asia*, Cornell University Library, London and New York, 1900.
- COUGHLIN, Rose Louise, *British Policy in Persia, 1885-1892*, University of London for the Degree of Doctor of Philosophy, June, 1954.
- CUNNINGHAM, Joseph Davey, *A History of the Sikhs*, Second Edition, London, 1853.
- ÇELİK, Muhammed Bilal, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- DALRYMPLE, William, *Return of a King, The Battle for Afghanistan*, Bloomsbury, London-New Delhi-New York-Sydney, 2012.
- DAVID, Saul, *Victoria's Wars, The Rise of Empire*, Penguin Books, 2007.

- DAVIES, C. Collin, *The Problem of the North-West Frontier 1890-1908 with a Survey of Policy since 1849*, Cambridge University Press, Great Britain, 1932.
- DEUTSCHMANN, Moritz, *Iran and Russian Imperialism: The Ideal Anarchists, 1800-1914*, Routledge, 22 Aralık 2015.
- DMYTRYSHYN, Basil, *A History of Russia*, Prentice Hall of India Private Limited, New Delhi, 1981.
- DODWELL, Henry, *Dupleix and Clive the Begining of Empire*, Printed by Methuen & Co., London, 1920.
- DODWELL, Henry, *Sepoy Recruiment in the Old Madras Army, Studies in Indian Records*, Published by the Indian Historical Records Commission, Curator of Madras Record Office, Calcutta, 1922.
- DOWLING, Timothy C., *Russia at War: From the Mongol Conquest to Afghanistan, Chechnya, and Beyond*, 2 Volumes, ABC-CLIO, 2 Aralık 2014.
- DUPREE, Louis, *Afghanistan*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, United States of America, 1980.
- DRAGE, Geoffrey, *Russian Affairs*, Printed by John Murray, London, 1904.
- EASTWICK, W. J., *Lord Lytton and the Afghan War*, Printed by R. J. Mitchell & Sons, London, 1879.
- ELPHINSTONE, Mountstuart, *An Account of the Kingdom of Caubul*, Vol. I, London, 1819.
- EMIR ABDOUL-RHAMAN-KHAN, *La Russie et L'Angleterre en Asie*, Imprimerie de A.-E. Rochette, Paris, 1868.
- EWANS, Martin, *Afghanistan: A Short History of its People and Politics*, New York: Perennial, 2002.
- EWANS, Martin, *Conflict in Afghanistan Studies in Asymmetric Warfare*, Routledge, London and New York, May. 2016.
- EWANS, Martin, *Securing the Indian Frontier in Central Asia: Confrontation and Negotiation, 1865-1895*, "1. Earl Granille to Lord A. Loftus, Foreign Office, October 17, 1872", Routledge, 8 Nis 2010.
- FAIZI, Muhammed Said, *Afganistan ve Cihan der Karn-ı Hecde ve Nuzde*, Ketab Corp, USA, 2011.
- FAROOQUI, Amar, *Colonialism, Indian Merchants, and the Politics of Opium, 1790-1843*, Lexington Books, Oxford, 2005.

- FERGUSON, Niall, *İmparatorluk Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirışı*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- FERHENG, Mir Mohammed Sıddık, *Afganistan der Penc Karn-ı Ahir*, Peshawar: Ehsanullah Mayar, 1988.
- FERRIER, Joseph P., *History of the Afghans*, London, 1858.
- FLETCHER, Arnold, *Afghanistan Highway of Conquest*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1965.
- FORBES, Archibald, *The Afghan Wars, 1839-42 and 1878-80*, Printed by Seeley and Co., Limited Essex Street Strand, London, 1892.
- FORREST, Sir George, *The Life of Lord Roberts*, Second Edition, Cassel and Company, London, 1914.
- FORSTER, George, *A Journey from Bengal to England, Through the Northern Part of India, Kashmire, Afghanistan, and Persia, and into Russia, by the Caspian-Sea*, Vol. II, Printed for R. Faulder, London, 1798.
- FRASER-TYTLER, W. K., *Afghanistan a Study of Political Developments in Central Asia*, Oxford University Press, London, 1950.
- FREMONT-BARNES, Gregory, *The Anglo-Afghan Wars 1839-1919*, Essential Histories, Osprey Publishing, 2009.
- GALİP, Mübarek, GÖMEÇ, Sadettin Y., *Hindistan'da Türkler*, Berikan Yayınevi, Ankara-2013.
- GAZDAR, Manek J., *The British Case Against India*, Kitab Mahal National Broadcast Series No. 4, First Edition, Allahabad, 1945.
- GENSE, James H., *A History of India, from the Earliest Times to the Present Day*, Printed by Macmillan and Co., London, 1934.
- GORSHENINA, Svetlana, BORNET, Philippe, FUCHS, Michel E., RAPIN, Claude, *"Masters" and "Natives": Digging the Others' Past*, Walter de Gruyter GmbH & Co KG, 8 Ekim 2019.
- GLADSTONE, Carey, *Afghanistan Revisited*, Nova Science Publishers, New York, 2001.
- GLEIG, George Robert, *Sale's Brigade in Afghanistan with an Account of the Seizure and Defence of Jellalabad*, Printed by John Murray, Albmarle Street, London, 1846.
- GRAHAM, Alexander Marshall, *Dar Al-Harb: the Russian General Staff and the Asiatic Frontier, 1860-1917*, PhD Thesis, University of Glasgow, 2001.

- GRANT, Sir Hope, *Incident in the Sepoy War 1857-58, Together with some Explanatory Chapters by Henry Knollys*, Printed by William Blackwood and Sons, London, 1873.
- GREGORY, Derek, PRED, Allan *Violent Geographies*, Routledge Taylor & Francis Group, United States of America, 2007.
- GRIGGS, William, *Relics of the Honourable East India Company with Letterpress by Sir George Birdwood and William Foster*, Printed by Bernard Quaritch, London, 1909.
- GOLDEN, Peter B., *Dünya Tarihinde Orta Asya*, Çev: Yahya Kemal Taştan, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2018.
- GUBAR, Mir Gulam Muhammed, *Afganistan der Mesir-i Tarih*, Mohsin Publications, 1391.
- GULZAD, Zalmay Ahmad, *The History of the Delimitation of the Durand Line and the Development of the Afghan State (1838-1898)*, A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy (History), University of Wisconsin-Madison, 1991.
- HAKŞİNAS, Abd'ül-kerim, *Desâyis ve Cinayât revs der Afganistan ez Emir Dost Muhammed Han tâbirî*, Pakistan, 1368.
- HANNA, H. B., *Indian Problems No. I – Can Russia Invade India?*, Printed by Archibald Constable and Co., 1895, Westminster, 1895.
- HANNA, H. B., *The Second Afghan War 1878-79-80, its Causes, its Conduct and its Consequences*, Vol. I, Printed by Archibald Constable & Co., Westminster, 1899.
- HANNA, H. B., *The Second Afghan War 1878-79-80 its Causes, its Conduct, and its Consequences*, Vol. III, Printed by Constable & Co., London, 1910.
- HARRINGTON, Peter, *Plassey, 1757: Clive of India's Finest Hour*. Greenwood, General Ed. David G. Chandler, Campaign Series 35, Osprey, 1994.
- HAWKINS, Sir John, *The Hawkins' Voyages During the Reigns of Henry VIII, Queen Elizabeth and James I.*, Ed. Clements R. Markham, Printed for the Hakluyt Society, London, 1878.
- HAZĀRAH, Fayz Muhammad Kātib, *Sirāj al-tawārikh*, The History of Afghanistan, 3. Cilt, 1. Bölüm, Translated by R. D. McChesney and M. M. Khorrami, Brill, Leiden-Boston, 2013.
- HELLWALD, Frederick von, *The Russians in Central Asia*, Translated from the German by Lieut.-Col. Theodore Wirgman, London, 1874.

- HENSMAN, Howard, *The Afghan War of 1879-80*, Printed by W. H. Allen, London, 1881.
- HODSON, H. V., *The Great Divide Britain-India-Pakistan*, Printed by Hutchinson & Co., London.
- HOUGHS, William, *Political and Military Events in British India from the Years 1756 to 1849*, Vol. I, London 1853.
- HOPKIRK, Peter, *The Great Game the Struggle for Empire in Central Asia*, Kodansha America, 1994.
- HOSKING, Geoffrey, *Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, Çeviren: Kezban Acar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- HUSAIN, Farrukh, *Afghanistan in the Age of Empires, The Great Game for South and Central Asia*, Published by Silk Road Books, 2018.
- INGRAM, Edward, *In Defence of British India: Great Britain in the Middle East, 1775-1842*, Routledge, 16 Dec. 2013.
- INNES, McLeod, *The Sepoy Revolt a Critical Narrative*, Second Edition, Printed by A. D. Innes & Co., London, 1897.
- JAMES, Lawrance, *Raj – the Making and Unmaking of British India*, Published by Softback Preview, Great Britain, 1998.
- JANJUA, Muhammad Qaiser, *In the Shadow of the Durand Line: Security, Stability, and the Future of Pakistan and Afghanistan*, Master's Thesis, Naval Postgraduate School, Monterey California, June 2009.
- JAQUES, Tony, *Dictionary of Battles and Sieges: A-E*, Greenwood Publishing Group, 2007.
- JEFFREYS, Julius, *The British Army in India its Preservation*, London, 1858.
- JENKINSON, Anthony, *Early Voyages and Travels to Russia and Persia*, Ed. E. Delmar Morgan & C. H. Coote, Vol. I, No. LXXII, London, 1886.
- JOHNSON, Robert, *The Afghan Way of War, How and Why They Fight*, Oxford University Press, Published in the United Kingdom in 2011.
- JOHNSON, Robert Andrew, *The Penjdeh Crisis and its Impact on the Great Game and the Defence of India, 1885-1897*, Submitted by Robert Johnson to the University of Exeter as a Thesis for the Degree of Doctor of Philosophy in History in the Faculty of the Arts, September 1999.
- JONES, H. Helsham, *The History and Geography of Afghanistan and the Afghan Campaigns of 1838-9 and 1842: A Course of Lectures Delivered at the R. E. Institute, Chatham, December 1878*, Spottiswoode, 1879.

- KAKAR, Hasan Kawun, *Government and Society in Afghanistan the Reign of Amir 'Abd al-Rahman Khan*, University of Texas Press, Austin and London, 1979.
- KAKAR, M. Hassan, *A Political and Diplomatic History of Afghanistan 1863-1901*, Brill, Leiden-Boston, 2006.
- KAKAR, M. Hassan, *Afghanistan a Study in International Political Developments 1880-1896*, Kabul, 1971.
- KAMALOV, İlyas, *Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında Rusya'nın Orta Asya Politikaları -Rapor-*, Ed. Dr. Murat Yılmaz, SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi, Haziran 2011.
- KAYE, John William, *History of the War in Afghanistan*, Third Edition, Vol. II, Printed by W. H. Allen & Co., Waterloo Place, Publishers to the India Office, London, 1874.
- KAYE, John William, *The Administration of the East India Company a History of Indian Progress*, Printed by Richard Bentley, London, 1853.
- KAYE, John William, *The Life and Correspondence of Major-General Sir John Malcolm, G.C.B., Late Envoy to Persia, and Governor of Bombay; from Unpublished Letters and Journals*, Vol. I, Printed by Smith, Elder, and Co., London, 1856.
- KEAY, John, *India: A History*, Open Road + Grove/Atlantic, 2011.
- KEIGHTLEY, Thomas, *A History of India from the Earliest Times to the Present Day*, Printed by Whittaker and Co., London, 1847.
- KELLY, Walter K., *The History of Russia from the Earliest Period to the Present Time, Compiled from the most Authentic Sources Including the Works of Karamsin, Tooke, and Segur*, Vol. I, Printed by Henry G. Bohn, London, 1854.
- KIRCHNER, Walther, *An Outline History of Russia*, College Outline Series, Printed by Barnes & Noble Inc., New York, 1948.
- KLUCHEVSKY, V. O., *A History of Russia*, Vol. III, Translated by C. J. Hogarth, Printed by Ballantyne, Hanson & Co. At the Ballantyne Press, Edinburgh, 1913.
- KOPLIK, Sara, *A Political and Economic History of the Jews of Afghanistan*, BRILL, 17 Temmuz 2015.
- KUHZĀD, Aḥmad 'Alī, Amīr, *'Abd al-Raḥmān Khān va Khaṭṭ-i Dīyūrānd*, Riyāsat-i Mustaḳīl-i Maṭbū'āt, Kābul h.1330/m.1951.
- KUHZAD, Muhammed Ali, ZEHMA, Ali Muhammed, NAİMİ, Ali Ahmed, HAN, Muhammed İbrahim, HAN, Mir Gulam Muhammed, *Tarih-i Edebiyat-ı Afganistan*, Kābil, 1383.

- KULKE, Hermann & ROTHERMUND, Dietmar, *Hindistan Tarihi*, Çev. Müfit Günay, İmge Kitabevi, İstanbul 2001.
- KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- LACOSTE, Bouillane de, *Autour de l'Afghanistan; aux Frontières Interdites*, Librairie Hachette et cie., Paris, 1908.
- LAFONT, Jean Marie, *Maharaja Ranjit Singh, First Death Centenary Memorial*, Published by Nirmal Publishers and Distributors, New Delhi, October 1986.
- LAL, Mohan, *Life of the Amir Dost Mohammed Khan, of Kabul: with His Political Proceedings Towards the English, Russian, and Persian Governments, Including the Victory and Disasters of the British Army in Afghanistan*, Vol. I., Printed by Longman, Brown, Green, and Longmans, Paternoster-Row, London, 1846.
- LAL, Muni, *Aurangzeb*, Vikas Publishing House, 1923.
- LANSDSELL, Henry, *Russian Central Asia Including Kuldja, Bokhara, Khiva and Merv*, Vol. I, London: Sampson Low, Marston, Searle, and Rivington 188, Fleet Street, 1885.
- LANSDSELL, Henry, *Through Central Asia with a Map and Appendix on the Diplomacy and Delimitation of the Russo-Afghan Frontier*, London: Sampson Low, Marston, Searle, and Rivington St. Dunstan's House, Fetter Lane, E. C., 1887.
- LANSFORD, Tom, *Afghanistan at War: From the 18th-Century Durrani Dynasty to the 21st Century*, Library of Congress, 2017.
- LIBRARY OF CONGRESS – FEDERAL RESEARCH DIVISION, Country Profile: Afghanistan, August, 2008.
- LIPSETT, H. Caldwell, *Lord Curzon in India 1898-1903*, Printed by R. A. Everett & Co., London, 1903.
- LORD ROBERTS, *Forty-One Years in India from Subaltern to Commander-in-Chief*, Printed by Macmillan and Co., London, 1898.
- LOW, Charles Rathbone, *History of the Indian Navy (1613-1863)*, in two Volumes, Vol. I, Printed by Richard Bentley and Son, London, 1877.
- LOW, Charles Rathbone, *The Afghan War, 1838—1842 from the Journal of Correspondence of the late Major-General Augustus Abbott*, Printed by Richard Bentley and Son, London, 1879.
- LUDLOW, John Malcolm, *British India, its Races, and its History*, Vol. I, Cambridge, 1858.

- LUNT, James, *From Sepoy to Subedar: being the life and adventures of Subedar Sita Ram, a Native Officer of the Bengal Army, Written and Related by Himself*, Routledge Library Editions: British in India, Vol. 9, Routledge, 2017.
- LYONS, Gervais, *Afghanistan: The Buffer State, Great Britain and Russia in Central Asia*, Madras: Higginbotham & Co. – London: Luzac & Co., 1910.
- MacFARLANE, Charles, *A History of British India from the Earliest English Intercourse to the Fall of Delhi*, Printed by G. Routledge & Co., London, 1857.
- MACINTYRE, Ben, *The Man Who Would Be King: The First American in Afghanistan*, Macmillan, 2004.
- MacNEILL, Sir John, *Progress and Present Position of Russia in the East*, Second Edition, London, 1938.
- MACRO, Paul, *Action at Badama Post: The Third Afghan War, 1919*, Casemate, 2019.
- MACRORY, Patrick, *Retreat From Kabul: The Catastrophic Defeat in Afghanistan, 1842*, The Lyons Press, 2002.
- MACRORY, Patrick, *Signal Catastrophe – The Story of the Disastrous Retreat from Kabul 1842*, The History Book Club, London, 1967.
- MALHOTRA, Shane Gail, *Reading Between the Lines, 1839-1939: Popular Narratives of the Afghan Frontier*, PhD Thesis, School and Arts Faculty, The Open University, 18 September 2013.
- MALIK, Hafeez, *Soviet-Pakistan Relations and Post-Soviet Dynamics, 1947–92*, Springer, 27 Temmuz 2016.
- MALLESON, G. B., *History of Afghanistan from the Earliest Period to the Outbreak of the War of 1878*, London, 1878.
- MALLESON, G. B., *History of the French in India from the Founding of Pondichery in 1674 to the Capture of that Place in 1761*, London, 1893.
- MALLESON, G. B., *The Indian Mutiny of 1857*, London, 1891.
- MALLET, Bernard, *Thomas George Earl of Northbrook*, Printed by Longsmans, Green and Co., New York, Bombay, and Calcutta, 1908.
- МАРТЕНСА, Ф. Ф., *По ссія и Англія Средней Азії*, книготорговца Эмиля Готье, 1880.
- MARKHAM, Clements R., *The Voyages of Sir James Lancaster to the East Indies*, Printed for the Hakluyt Society, London, 1877.
- MARSH, Charles, *Review of Some Important Passages in the Late Administration of Sir G. H. Barlow*, Bart. At Madras, Harding and Wright Printers, London, 1813.

- MARTIN, Frank A., *Under the Absolute Amir*, London, 1907.
- MARTIN, John Stuart, *A Picture History of Russia*, Arco Publishers Limited, London, 1957.
- MARVIN, Charles, *The Russians at the Gates of Herat*, New York, 1885.
- MEHRÎ, Muhammed Nasır, *du Çehre ez Emir Abdurrahman Han*, Kâbil, 1378.
- MEHRÎ, Muhammed Nasır, *Gûşâ-yı ez Katl hay-i Siyasî Tarih-i Muassır-ı Afganistan*, Hamburg, 1998.
- McCAULEY, Martin, *Afghanistan and Central Asia a Modern History*, London, 2002.
- MIDDLETON, Sir Henry, *The Voyage of Sir Henry Middleton to Bantam and the Maluco Islands; Being the Second Voyage Set Forth By the Governor and Company of Merchants of London Trading into the East-Indies*, Annotated and Edited by Bolton Corney, Printed for the Hakluyt Society, London, 1855.
- MIRZA, Ali Kuli, *Tarih-i Vakayı ve Sevanih-i Afganistan*, Tahran, 1365.
- MOJTAHED-ZADEH, Pirouz, *Evolution of Eastern Iranian Boundaries Role of the Khozaimah Amirdom of Qaenat and Sistan*, Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy at the School of Oriental and African Studies University of London, London, June 1993.
- MORFILL, W. R., *A History of Russia from the Birth of Peter the Great to the Death of Alexander II.*, Printed by Methuen & Co., London, 1902.
- MORRIS, Mowbray, *The First Afghan War*, Library of the University of Illinois, London, 1878.
- MURRAY, Hugh, *History of British India*, London, 1855.
- MÜCEDDEDÎ, Abdülhak, MÜCEDDEDÎ, Fazlullah, *Hakikat'ül Tevârih ez Emir Kebîr ta Rehber Kebîr*, Haz. Ebu Mes'ud Farukî, Kâbil, 1378.
- NAPIER, Charles, *The Mutiny of Bengal Army an Historical Narrative*, London, 1858.
- NEVILL, Hugh Lewis, *Campaign on the North-West Frontier (Re-print)*, Lahore: Sang-e-Meel Publications, 1977.
- NORRIS, John A., *The First Afghan War 1838-1842*, Cambridge University Press, London, 1967.
- NOYCE, Frank, *England, India, and Afghanistan an Essay The Relations, Past and Future, Between Afghanistan and the British Empire in India*, Printed by C. J. Clay and Sons, London, 1902.

- O'DONOVAN, Edmond, *The Merv Oasis, Travels and Adventures East of the Caspian During the Years 1879-80-81*, Printed by G. P. Putnam's Sons, New York, 1883.
- OLCOTT, Martha Brill, *The Kazakhs*, Second Edition, Hoover Institution Press, 1987.
- ЛАЦИНСКИЙ, А. С., *Хронология русской военной истории*, Типография Департамента Уделовъ, 1891.
- PANIKKAR, K. M., *Asia and Western Dominance, A Survey of the Vasco Da Gama Epoch of Asian History 1498-1945*, Printed by George Allen & Unwin Ltd, London, 1953.
- PARES, Bernard, PARES, Richard, *A History of Russia*, Printed in Great Britain by J. And J. Gray, Edinburgh, 1947.
- PERRY, James M., *Arrogant Armies: Great Military Disasters and the Generals Behind Them*, Castle Books, 2005.
- PHIBBS, Isabelle Mary, *A Visit to the Russians in Central Asia*, London, 1899.
- PRESTON, Adrian William, *British Military Policy and the Defence of India: A Study of British Military Policy, Plans and Preparations During the Russian Crisis, 1876-1880*, A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in the University of London, August, 1966.
- PROSONO, Kally, *The Life and Career of Major Sir Louis Cavagnari, British Envoy at Cabul*, Compiled by Kally Prosono, Calcutta, 1881.
- RAWLINSON, Sir Henry, *England and Russia in the East, A Series of Papers on the Political and Geographical Condition of Central Asia*, Printed by John Murray, London, 1875.
- RIASANOVSKY, Nicholas V. & STEINBERG, Mark D., *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, Çev. Figen Dereli, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2016.
- RISHTIYĀ, Sayyid Qāsim, *Mukhtaşar tārīkh-i Afghānistān*, Vizārat-i Umūr-i Khārijah, Mu'assasah-i Khidamāt-i Siyāsī, Kabul h.1336/m.1957-58.
- ROBBINS, Nick, *Dünyayı Değiştiren Şirket*, Çev. M. İnanç Özekmekçi, H2O Yayınları, İstanbul, Ocak 2017.
- ROBERTSON, Charles Gray, *Kurum, Kabul & Kandahar Being a Brief Record of Impressions in Three Campaigns Under General Roberts*, Edinburgh: David Douglas, 1881.
- ROE, Sir Thomas, *The Embassy of Sir Thomas Roe to India 1615-1619*, Vol. I, Ed. William Foster, Hakluyt Society, 1967.
- ROY, Olivier, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, Metis Yayınları, İstanbul, Mart 2000.

- RUNION, Meredith L., *The History of Afghanistan*, Greenwood Press, London 2007.
- RYLEY, J. Horton, *Ralph Fitch, England's Pioneer to India and Burma. His Companions and Contemporaries. with His Remarkable Narrative Told in His Own Words*, Printed by T. Fisher Unwin, London, 1899.
- RYWKIN, Michael, *Asya'daki Rusya*, Çev. Behzat Tanç, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1975.
- RYWKIN, Michael, *Russia in Central Asia*, University of Michigan Library, 1817.
- SALE, Lady, *A Journal of the Disasters in Affghanistan, 1841-42*, London: John Murray, 1843.
- SARAY, Mehmet, *Afganistan ve Türkler*, Bayrak Matbaacılık, Kitabevi, İstanbul, Şubat 1997.
- SARAY, Mehmet, *Dünden Bugüne Afganistan*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1981.
- SARKAR, Janudath, *History of Aurangzib*, Vol. I, Printed by M. C. Sarkar & Sons, Calcutta, 1912.
- SHADBOLT, Sidney H., *Afghan Campaigns of 1878, 1880: Historical Division*, Andrews UK Limited, 23 Eki 2012.
- SHUPP, Paul Frederic, *The European Powers and The Near Eastern Question 1806-1807*, Faculty of Political Science of Columbia University, New York Columbia University Press, 1931.
- SINCLAIR, William, *The Sepoy Mutinies Their Origin and Their Cure*, London, 1857.
- SINGAL, Damodar P., *India and Afghanistan, 1876-1907: A study in Diplomatic Relations*, University of Queensland Press, 1963.
- SINHA, Narendra Krishna, *Haidar Ali 1721-1779*, Vol. I, Calcutta Oriental Press, Calcutta 1941.
- SİVRİOĞLU, Töre, TÜRKÖĞLU, Ahmed Jawid, *Başlangıçtan Günümüze Afganistan Tarihi*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2017.
- SOUCEK, Branko & SOUCEK, Svat, *A History of Inner Asia*, Cambridge University Press, 17 Şubat 2000.
- SPEAR, Percival, *India a Modern History*, The University of Michigan Press, 1961.
- STADEN, Heinrich von, *Korkunç İvan Zamanında Rusya*, Çev. Serkan Acar-Gülşah Hasgüçmen, Selenge Yayınları, İstanbul, 2016.
- STEIN, Burton, *Hindistan Tarihi*, İngilizce Baskısını Derleyen ve Yeniden Düzenleyen: David Arnold, Çeviren: Müfit Günay, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2015.

- STEWART, Jules, *On Afghanistan's Plains The Story of Britain's Afghan Wars*, Foreword by General Sir David Richards, I.B. Tauris, London, 2011.
- STONE, David R., *A Military History of Russia: From Ivan the Terrible to the War in Chechnya*, Printed by Praeger Security International, Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, Westport, Connecticut-London, 2006.
- SWAY, Joseph, *Published in Punch, or the London Charivari* (November 30th, 1878).
- SYKES, Percy, *A History of Afghanistan*, Vol. II, London, 1940.
- SYKES, Percy, *A History of Persia*, Vol. II., Printed by Macmillan & Co. London, 1923.
- SYKES, Percy, *The Right Honourable Sir Mortimer Durand, a Biography*, Printed by Cassel and Company, Printed in Great Britain, 1926.
- SZARKOWSKI, Shane C., *There is No Afghanistan-The Historic Indeterminacy of Afghan Sovereign Identity*, Doctor of Philosophy, Department of Social Sciences, Oxford Brookes University, September 2017.
- ṬABĪBĪ, ‘Abd al-Ḥakīm, *Diyūrand va Gandumak: mu‘āhadāt ghayr ḥuqūqī mībāshand*, Maṭba‘ah-’i ‘Umūmī, Kābul h.1332/m.1953.
- TANNER, Stephen, *Afghanistan: A Military History from Alexander the Great to the War Against the Taliban*, Da Capo Press, Hachette UK, 28 Nis 2009.
- TATE, G. P., *The Frontiers of Baluchistan Travels on the Borders of Persia and Afghanistan*, Printed by Witherby & Co., London, 1909.
- TERENTYEF, M. A., *Russia and England in Central Asia*, St. Petersburg, 1875, Translated from the Russian By F. C. Daukes, Calcutta, 1876.
- TERENTYEF, M. A., *Russia and England in Central Asia*, Vol. II, Translated from Russian by F. C. Daukes, St. Petersburg, 1875, Printed at the Foreign Department Press, Calcutta, 1876.
- THE AMERICAN INSTITUTE OF AFGHANISTAN STUDIES, “The Durand Line: History, Consequences, and Future”, *Report of a Conference Organized in July 2007 by the American Institute of Afghanistan Studies and the Hollings Center in Istanbul*, Turkey, November, 2007.
- THE GEOGRAPHER, OFFICE OF THE GEOGRAPHER, BUREAU OF INTELLIGENCE AND RESEARCH, International Boundary Study No. 26 (Revised) Afghanistan – U.S.S.R. Boundary (Country Codes: AF-UR), Department of State, United States of America. September 15, 1983.
- THE PUBLICATIONS DIVISION, 1857: *A Pictorial Presentation, Government of India*, Patiala House, New Delhi, 1957.

- TILBY, A. Wyatt, *The English People Overseas British India 1600-1828*, Houghton Mifflin Company, Boston - New York, 1912.
- TREVELYAN, G. M., *Illustrated History of England*, Printed by Spottiswoode, Ballanttne and Co., Great Britain, 1956.
- TROTTER, L. J., *Rulers of India the Earl of Auckland*, Oxford: at the Clarendon Press, 1893.
- VALIKHANOV, Captain, VENIUKOF, M., *The Russians in Central Asia*, Translated by John and Robert Michell, London, 1865.
- VAMBERY, Arminius, *Central Asia and the Afghan Frontier Question: A Series of Political Papers*, Translated by F. E. Bunnett, Printed by Smith, Elder, & Co., London, 1874.
- VAMBERY, Arminius, *History of Bokhara - From the Earliest Period Down to the Present*, Printed by Henry S. King & Co., 65 Cornhill & 12 Paternoster Row, London, 1873.
- VAMBERY, Arminius, *The Coming Struggle for India*, Cassell & Company, Limited: London, Paris, New York & Melbourne, 1885.
- VENNING, Timothy, *Compendium of British Office Holders*, Basingstoke, Hampshire: Palgrave MacMillan, 2005.
- VERNADSKY, George, *A History of Russia*, Yale University Press, New Haven, 1944.
- VERNADSKY, George, *Rusya Tarihi*, Çev. Doğukan Mızrak-Egemen Ç. Mızrak, Üçüncü Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul, 2005.
- WOLFE, Lawrance, *A Short History of Russia*, Printed by Nicholson & Watson, London, 1942.
- WALLACE, Christopher Julian, *'Masterly Inactivity': Lord Lawrance, Britain and Afghanistan, 1864-1879*, PhD History, King's Collage London, June 2014.
- WALTER, Scoot, *History of the Sepoy War*, Boston, Shambhala, 1960.
- WARIKOO, K., *Himalayan Frontiers of India: Historical, Geo-Political and Strategic Perspectives*, Routledge, 21 Oca 2009.
- WYATT, Christopher M., *Afghanistan and The Defence of Empire Diplomacy and Strategy during the Great Game*, J. B. Tauris, London, 2011.
- WHEELER, J. Talboys, *India Under British Rule from the Foundation of the East India Company*, London, 1886.
- WHEELER, Mortimer, *The Cambridge History of India*, Cambridge University Press Archive, 1960.

- WHEELER, Stephen, *The Ameer Abdur Rahman*, Ed. S. H. Eyes, Bliss, Sands and Foster, Craven Street, Strand, London 1895.
- WILKINSON-LATHAM, Robert, *North-West Frontier 1837–1947*, London: Osprey Publishing, 1998.
- WILLIAMS, Charles, *James I*, Oxford University Press, London, 1934.
- WOODWARD, William Harrison, *A Short History of The Expansion of The British Empire 1500-1902*, The Cambridge Series for Schools and Training Colleges, Second Edition, Cambridge University Press, 1902.
- WORD, Sir Adolphus William & GOOCH, George Peabody, *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1783-1919*, Vol. II, Cambridge: University Press, 1922-23.
- YATE, Charles Edward, *Northern Afghanistan or Letters from the Afghan Boundary Commission, with Route Maps*, Printed by William Blackwood and Sons, Edinburgh and London, 1888.
- YAZICI, Orhan, *Afganistan'da Rus-İngiliz Nüfuz Mücadelesi (1800-1921)*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 1996.
- YAZICI, Orhan, *Ahmed Şah Abdalî ve Milli Afgan Devleti'nin Kuruluşu (1747-1772)*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2003.
- YAZICI, Orhan, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu, 1834-1922*, Huzur Cilt Evi, Malatya, Kasım 2011.
- YAZICI, Orhan, *Timur Şah Dürrânî*, Yılmaz Matbaacılık ve Yayıncılık, Malatya, Ağustos 2017.
- YEZDI, Muhammed Afşar, *Afgan-name*, Vol. II, 1982.
- ZERRÎNKÛB, Abdül Hüseyin, *Tarih-i İran*, Cilt 1, 1383, Tahran.

Sözlükler

- MEHRA, Parshotam, *A Dictionary of Modern Indian History, 1707-1947*, Oxford University Press, 1985.
- THE OXFORD DICTIONARY OF ISLAM, “Durrani, Ahmad Shah”, Reference type: Subject Reference, Subject: Religion, Edited by John L. Esposito, Oxford University Press, 2003.
- THE READER'S DIGEST GREAT ENCYCLOPAEDIC DICTIONARY, Vol. I / A-L, The Reader's Digest Association Limited, Oxford University Press, 1962.

Makaleler

- ABAŞIN, Svetlana Gorshenina et Sergej, "Construire et vivre le Turkestan Russe : un regard double sur une rencontre coloniale", *Cahiers d'Asie Centrale*, 17/18 | 2009, ss. 7-14.
- ABAZOV, Rafis, "Guljamal-Khan(um)", *Women and War a Historical Encyclopedia from Antiquity to the Present*, Volume One, Ed: Bernard A. Cook, ABC-CLIO, 2006, ss. 267-268.
- ABDURAKHIMOVA, N. A., "Tsarits Russia and Central Asia", *History of Civilizations of Central Asia*, Vol. IV, Towards the contemporary period: from the mid-nineteenth to the end of the twentieth century, Unesco Publishing, 2005.
- AHMAD, Sayyid Maqbul "Bombay", *Türkiye Diyanet Vakfi (TDV) İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul, 1992, ss. 280-281.
- AHMED, Akbar, "Baluchistan and the North-West Frontier", *Encyclopedia of India*, Vol. 1 A-D, Ed. Stanley Wolpert, Thomson Gale, 2006, ss. 109-112.
- ALLOUCHE, Jeremy, "Géopolitique de l'eau en Asie centrale : de la colonisation russe à la conférence internationale d'aide à l'Afghanistan (1865-2002)", *CEMOTI, Cahiers d'Études sur la Méditerranée Orientale et le monde Turco-Iranien*, Année 2003, ss. 123-154.
- BANGASH, Salman, IQBAL, Javed, ALI, Zahid, NAQVI, Raazia Hassan, "The Durand Line Agreement (1893): Delimitation and Demarcation of the 'Frontier Line': A Critical Appraisal", *Journal of Law and Society*, Vol. 40, No. 55 & 56, ss. 111-126.
- BAJPAI, P., & RAM, S., "Ethnic Groups", *Encyclopaedia of Afghanistan*, Afghanistan: The Land & People, C. 1, 2002.
- BARFIELD, Thomas, "The Durand Line: History, Consequences, and Future", Report of a Conference organized by the American Institute of Afghanistan Studies and the Hollings Center in Istanbul, Turkey, *American Institute of Afghanistan Studies and the Hollings Center*, 2007, ss. 1-18.
- BENSIDOUN, Sylvain, "L'Asie centrale et la Russie au milieu du XIX e siècle", *Revue Historique*, T. 254, Fasc. 1 (515) (Juillet-Septembre 1975), ss. 135-148.
- BISWAS, Arka, "Durand Line: History, Legality & Future", *Vivekananda International Foundation*, Occasional Paper, September 2013.

- BLANC, Edouard, “La Colonisation Russe En Asie Centrale”, *Annales de Géographie*, 3e Année, No. 11 (15 Avril 1894), ss. 346-370.
- САЛИЕВ, А. А., “Религия И Геополитика: Россия В Центральной Азии (Вторая Половина XIX – Начало XX В.): Афганский “Синдром”, *УДК (5-191.2): [2+327]*, Вестник КРСУ. 2017. Том 17. № 2, ss. 173-177.
- CHISHOLM, Hugh, “Dost Mahommed Khan”, *Encyclopædia Britannica*, Vol. 8, 1911, s. 438.
- COWLING, Maurice, “Lytton the Cabinet, and the Russians, August to November 1878”, *The English Historical Review*, Vol. LXXVI, Issue: CCXCVIII, 1 January 1961, s. 59.
- ÇAPRAZ, Hayri, “Çarlık Rusyası’nın Türkistan’da Hâkimiyet Kurması”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 24, Aralık 2011, ss. 51-78.
- ÇETİN, Halil, “1863-1873 Döneminde Orta Asya’da Rus-İngiliz Rekabeti”, *Bilig*, 15, (1863) 2000, ss. 1-12.
- DAMES, M. Longworth, “Efganistan”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, MEB Yayınları, İstanbul, 1977.
- DEMİRAĞ, Yelda, ““Büyük Oyun”: 19. Yüzyılda Rusya ve İngiltere’nin Orta Asya’da Rekabeti”, Yelda Demirağ ve Cem Karadeli (Der.), *Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*, Palme Yayıncılık, Ankara, 2006.
- DODWELL, H. H., *The Cambridge History of the British Empire, The Cambridge History of the British Empire*, 5. Cilt, Cambridge University Press Archive, 1932.
- DURANI, Mohib Ullah & KHAN, Ashraf, “Pakistan- Afghan Relations: Historic Mirror”, *The Dialogue*, Volume IV, Number 1, ss. 24-64.
- ELLICOTT, Karen & GALL, Susan B., “Afghanistan”, *Junior Worldmark Encyclopedia of Physical Geography*, Vol. 1 Afghanistan to Comoros, The Gale Group, United States of America, 2003, ss. 1-5.
- ERMAN, Kubilay, “Sömürgecilik Kıskaçında Afganistan”, *History Studies*, Volume 4, Issue 3, Ekim 2012, ss. 70-82.
- FUOLI, Francesca, “Incorporating North-Western Afghanistan into the British Empire: Experiments in Indirect Rule Through the Making of an Imperial Frontier, 1884-87”, *Afghanistan 1.1*, Edinburgh University Press, 2018, ss. 4-25.
- GARTENSTEIN-ROSS, Daveed & VASSEFI, Tara, “The Forgotten History of Afghanistan-Pakistan Relations”, *Yale Journal of International Affairs*, March 2012, ss. 39-45.

- GHANI, Ashraf, "Islam and State-Building in a Tribal Society Afghanistan: 1880-1901", *Modern Asian Studies*, Vol. 12, No. 2, 1978, ss. 269-284.
- GIUNCHI, Elisa, "The Origins of the Dipute over the Durand Line", *Internationales Asienforum*, Vol. 44, No. 1-2, 2013, ss. 25-46.
- GORSHENINA, Svetlana & ABAŠIN, Sergej, "Construire et vivre le Turkestan russe : un regard double sur une rencontre coloniales", *Cahiers d'Asie centrale*, 17/18 | 2009, mis en ligne le 11 mai 2010, consulté le 21 avril 2019, ss. 7-14.
- GULABRAO, Bhosale Mrunal, "A Study Of Battle Of Plassey", *Scholarly Research Journal For Humanity Science & English Language*, Vol. 3/14, Feb-Mar 2016, ss. 3546-3550.
- GUPTA, Om, "Pakistan and Bangladesh", *Encyclopaedia of India*, Vol. IV., Isha Books, Delhi, 2006.
- HANIFI, Shah Mahmoud, "Shah Shuja's 'Hidden History' and its Implications for the Histoigraphy of Afghanistan", *South Asia Multidisciplinary Academic Journal*, Free-Standing Articles, 2012, ss. 1-27.
- HAROON, Sana, "Frontier of Faith: Islam in the Indo-Afghan Borderland", *Digest of Middle East Studies*, Review by Charles C. Kolb, Fall 2008, ss. 94-96.
- HOFMEISTER, Irich, "Russische Erde in Taschkent? – Koloniale Identitäten in Zentralasien, 1867–1881", *Saeculum*, Volume 61, Issue 2, June 2011, ss. 263-282.
- JARRING, Gunnar, "On the Distribution of Turk Tribes in Afghanistan", *Lunds Universitets Arsskrift. N. F. Avd. 1. Bd 35. Nr 4.*, Leipzig, 1939.
- JAYAVELU, S., "The Vellore Mutiny – 1806", *International Journal of Advance Research, Ideas and Innovations in Technology*, Vol. 4, Issue 2, ss. 38-41.
- JONVEAUX, Émile, "Les Russes Dans L'asie Centrale: Leurs Conquêtes Sur Les Rives Du Syr Et De L'amou-Daria", *Revue des Deux Mondes (1829-1971)*, Seconde Période, Vol. 67, No. 4 (15 FÉVRIER 1867) ss. 968-998.
- KAHRAMAN, Kemal, "Dost Muhammed", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul, 1994, ss. 510-511.
- KARADENİZ, Yılmaz, "İngiltere'nin İran-Afganistan Politikası (1848-1870)", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl: VI., Sayı: 11, Diyarbakır, 2008, ss. 119-135.
- KHALID, Mohammad, "Russia's Influence Over Afghanistan—Story of British Folliness", *Pakistan Horizon*, Vol. 33, No. 1/2 (First and Second Quarters, 1980), ss. 49-56.
- KLINGHARDT, Karl, "Der Kampf um Zentralasien", *Zeitschrift für Politik*, Vol. 24, Nomos Verlagsgesellschaft mbHs, 1934, ss. 107-121.

- KONUĞÇU, Enver, “Hokand Hanlığı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 18, İstanbul, 1998, ss. 215-216.
- KORTEĒ, S. Haluk, “Zemindar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 44, İstanbul, 2013, ss. 238-239.
- KÜĒÜNK, Furkan, “İngiliz Doğu Hindistan Şirketi’nin Yerli Birlikleri: Sepoy Ayaklanması”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 34, Sayı 1, 2019, ss. 139-160.
- LEE, Jonathan, “‘Abd al-Rahmân Khân and the ‘maraz ul-mulûk’”, *Journal of the Royal Asiatic Society Third Series*, Vol. 1, No. 2, Jul. 1991, ss. 209-242.
- LEJEAN, Guillaume, “La Russie Et L'angleterre Dans L'asie Centrale. II. Les Anglais Sur L'indus”, *Revue des Deux Mondes (1829-1971)*, Seconde Période, Vol. 70, No. 3 (1er Aout 1867), ss. 662-685.
- MAHAJAN, Sneh, *British Foreign Policy 1874–1914, The Role of India*, Routledge Studies in Modern European History, London and New York, 2002.
- MAZHAR, Muhammad Saleem, & GORAYA, Naheed S., “Border Issue between Pakistan & Afghanistan”, *South Asian Studies a Research Journal of South Asian Studies*, Vol. 24, No. 2, July-December, ss. 204-220.
- MISRA, J. P., “The Durand Mission and Indo-Afghan Boundary Agreement of 1893”, *Proceedings of the Indian History Congress, The Durand*, Vol. 37, 1976, ss. 433-440.
- MORRISON, Alexander, “Beyond the ‘Great Game’: the Russian Origins of the Second Anglo-Afghan Wars”, *Modern Asian Studies*, 51.3, 2017, ss. 686-735.
- MORRISON, Alexander, “Russia, Khoqand, and the Search for a ‘Natural’ Frontier, 1863-1865”, *Ab Imperia*, 2/2014, ss. 1-27.
- MORRISON, Alexander, “Russian Rule in Turkestan and the Example of British India, s. 1860-1917”, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 84, No. 4, Published by Modern Humanities Research Association and University College London, School of Slavonic and East European Studies, Oct. 2006, ss. 666-707.
- MUNCH-PETERSEN, Thomas, “The secret intelligence from Tilsit New Light on the Events Surrounding the British Bombardment of Copenhagen in 1807”, *Historisk Tidsskrift*, 2002, ss. 55-96.
- NISH, Ian, “Politics, Trade and Communications in East Asia: Thoughts on Anglo-Russian Relations, 1861–1907”, *Modern Asian Studies*, Volume 21, Issue 04, October 1987, ss. 667-678.
- NİZAMİ, Khaliq Ahmad, “Selâmet Ali Debîr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul, 1994, s. 64.

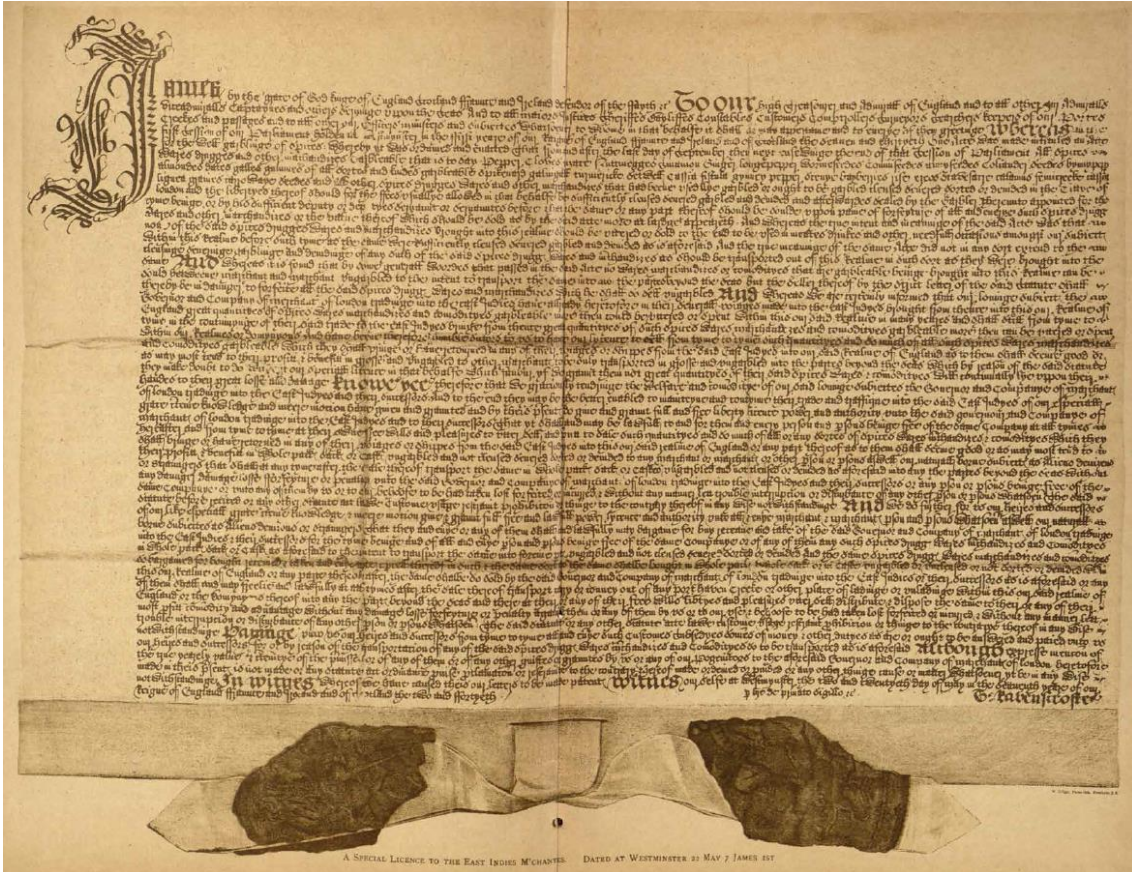
- OMRANI, Bijan & LEDWIDGE, Frank, “Rethinking The Durand Line The Legality of the Afghan-Pakistani Frontier”, *RUSI Journal*, Vol. 154, No. 5, October 2009, ss. 48-56.
- OMRANI, Bijan, “The Durand Line: History and Problems of the Afghan-Pakistan Borders”, *Asian Affairs*, 40:2, ss. 177-195.
- ONLY, James, “The Raj Reconsidered: British India’s Informal Empire and Spheres of Influence in Asia and Africa”, *Asian Affairs*, Vol. XL, No. I, March 2009, ss. 44-62.
- ÖZCAN, Azmi “Nevvâb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 33, İstanbul, 2007, ss. 67-68.
- PHILIPS, C. H., “The Secret Committee of the East India Company”, *Bulletin of the School of Oriental Studies*, Vol. 10, No. 2, University of London, 1940, ss. 299-315.
- PLLIAY, K. K., “The Causes of the Vellore Mutiny”, *Proceedings of the Indian History Congress*, Vol. 20, Indian History Congress, 1957, ss. 306-311.
- SABOL, Steven, “Orta Asya’da Rus-İngiliz Rekabeti”, Çev. Nasuh Uslu, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- SARAY, Mehmet, “Abdurrahman Han”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul, 1988, s. 163.
- SARAY, Mehmet, “Afganistan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul, 1988, ss. 401-408.
- SARAY, Mehmet, “Ahmed Şah Dürrânî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul, 1989, ss. 133-134.
- SARAY, Mehmet, “Türkistan’da Rus-İngiliz Rekabeti”, *Tarih Dergisi*, (34), ss. 397-416.
- SOOFI, Ahmer Bilal, “Pakistan-Afghanistan Border Management: A Legal Perspective”, *Pakistan Institute of Legislative Development and Transparency – PILDAT*, İslamabad 2005, ss. 1-16.
- ÜNAL, Fatih, “Çarlık Döneminde Rusların Sibiryaya Araştırmaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 41, Aralık 2015, ss. 613-647.
- ÜNAL, Fatih, “Rusya’nın Misyonerlik Politikaları ve İdil-Ural Türklerinden Hıristiyan Türk Cemaati “Nogaybaklar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 162, Haziran 2006, ss. 1-25.
- ХАЛФИН, Нафтула Аронович, “Важный источник по истории Средней Азии и Афганистана”, *Бухара и Афганистан в начале 80-х годов XIX в.: (журналы командировок Г. А. Арендаренко)*, Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1974.

- VOGÜÉ, Eugène-Melchior De, “L'annexion de Merv a la Russie”, *Revue des Deux Mondes* (1829-1971), Troisième Période, Vol. 62, No. 1 (1er MARS 1884), ss. 189-200.
- YAPP, M. A., “British Perceptions of the Russian Threat to India”, *Modern Asian Studies*, Vol. 21, No. 4, 1987, ss. 659-660.
- YAPP, M. E., “The Revolutions of 1841-2 in Afghanistan”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 27, No. 2, University of London, 1964, ss. 333-381.
- YAZICI, Orhan, “Afganistan’daki Otorite Boşluğunun Tarihi Temelleri ve Bölge Güvenliği Üzerindeki Etkileri”, *History Studies International Journal of History*, Volume 2/1, Editörler: Prof. Dr. Nedim İpek ve Doç. Dr. Osman Köse, 2010, ss. 219-236.
- YAZICI, Orhan, “Afganistan’ın Jeopolitik Önemi”, *SOSYOLOGCA*, Sayı: 3 Ocak-Haziran, 2012, ss. 273-284.
- YAZICI, Orhan, “Birinci İngiliz-Afgan Savaşı ve Sonuçları”, *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, Tarih ve Tabiat Vakfı Tatar Yayınları, Tarih Serisi No:7, İstanbul, 2002, ss. 51-82.
- YAZICI, Orhan, “Emir Abdurrahman Han’ın Afganistan’da Merkezî Otoriteyi Tesis Etme Çabaları”, *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt: VII, Sayı: 1, Ocak 2009, ss. 95-118.
- YETİŞGİN, Memet, “Rusların Türkmen Topraklarını İstilaları”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 596-605.

EKLER

Ek-1: Kral I. James tarafından Doğu Hindistan Şirketi'ne verilen 22 Mayıs 1609 tarihli faaliyet ruhsatı.

Kaynak: William Griggs, Relics of the Honourable East India Company with Letterpress by Sir George Birdwood and William Foster, Printed by Bernard Quaritch, London, 1909, ss. 4. Sayfa ile 5. sayfa aralığındadır.

Ek-2: Doğu Hindistan Şirketi, Madras Ordusu, 34. Yerli Piyade, 1824.

Kaynak: Henry Dodwell, Sepoy Recruitment in the Old Madras Army, Studies in Indian Records, Published by the Indian Historical Records Commission, Curator of Madras Record Office, Calcutta, s. 53.

Abstract, Regimental Register, 34th Native Infantry, 1824.
(Madras Army Records, Series III (b), Vol. No. 34).

Caste.	Carnatic.	Trichinopoly, etc.	Northern Circars.	Mysore and Ceded Districts.	Hindustan.	Total.	Percentage.
Muhammadans	4	..	71	3	11	89	29.96
Telingas . . .	4	8	145	1	2	151	54.21
Tamils . . .	2	5	7	2.39
Rajputs, Marathas and Bahmans	..	1	2	1	3	7	2.39
Other castes . .	1	4	13	..	11	29	9.42
Total . . .	11	18	232	5	27	293	97.95
Percentage . .	3.7	5.95	75.1	1.45	9.15	97.95	

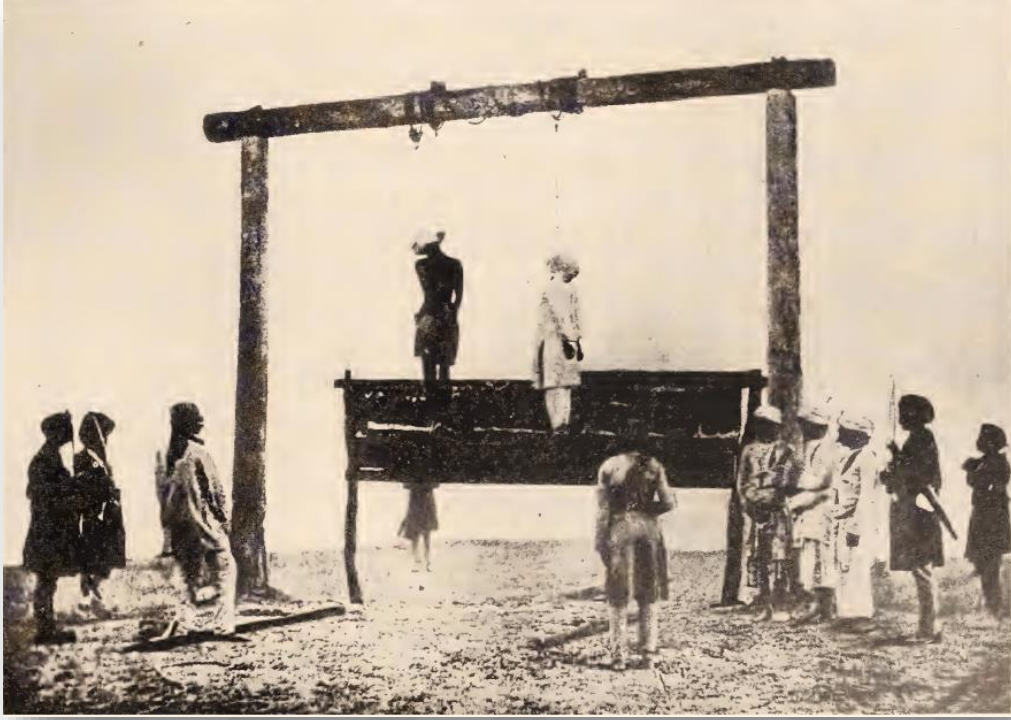
Ek-3: Hindistan Ofisi, Whitehall, Londra. St. James Parkı'ndan görünüşü.

Kaynak: William Griggs, Sir George Birdwood, William Foster, Relics of The Honourable East India Company, London, 45 ve 46 sayfaları arasında.

Ek-4: 1857 Ayaklanması'na katılan iki askerın asılması.

Kaynak: The Publications Division, 1857: A Pictorial Presentation, Government of India, Patiala House, New Delhi, 1957, s. 41.

Ek-5: 1857 Ayaklanması'nın önde gelen figürleri. Soldan Sağa; Begüm Hazrat Mahal, Nana Sahib, Tatya Tope. Begüm Hazrat Mahal'in resminin altında Meerut'taki ayaklanma resmedilmiştir.”

Kaynak: The Publications Division, 1857: A Pictorial Presentation, Government of India, Patiala House, New Delhi, 1957, ss. 7,32,44,66.

Ek-6: Göktepe Kalesi'nin içten görüntüsü.

Kaynak: Isabelle Mary Phibbs, A Visit to the Russians in Central Asia, London, 1899, s. 51.

GÉOK TÉPÉ. INSIDE THE FORT

Ek-7: Pencdeh'te Afgan askerlerinin rakamsal verileri.

Kaynak: NAI/F/S/7-1885/File No.208-236, Afghan Boundary Commission, "No. 228. Return of Afghan Troops who Took Part in the Action at Pul-i-Khisti on 30th March 1885."

No. 228.

Return of Afghan troops who took part in the action at Pul-i-Khisti on 30th March 1885.

NAME OF CORPS.	Total number of troops before the fight.	Number of killed.	Number of wounded now present in Herat city.	Missing since the fight and not yet heard of.	Deserted to Turkistan.	Now present in their lines at Herat.	Vacancies before the fight.
Staff	3		1			1	
Artillery	166	11	13	2	3	128	
Shah Murad Regiment	627	164	38	19		483	8
Kandahari "	626	103	49	29		441	4
Cavalry "	382	19	25		2	346	
Khassadars	369			25	87	257	4
Miscellaneous	11	11	...
Total	2,182	237	124	73	92	1,640	16

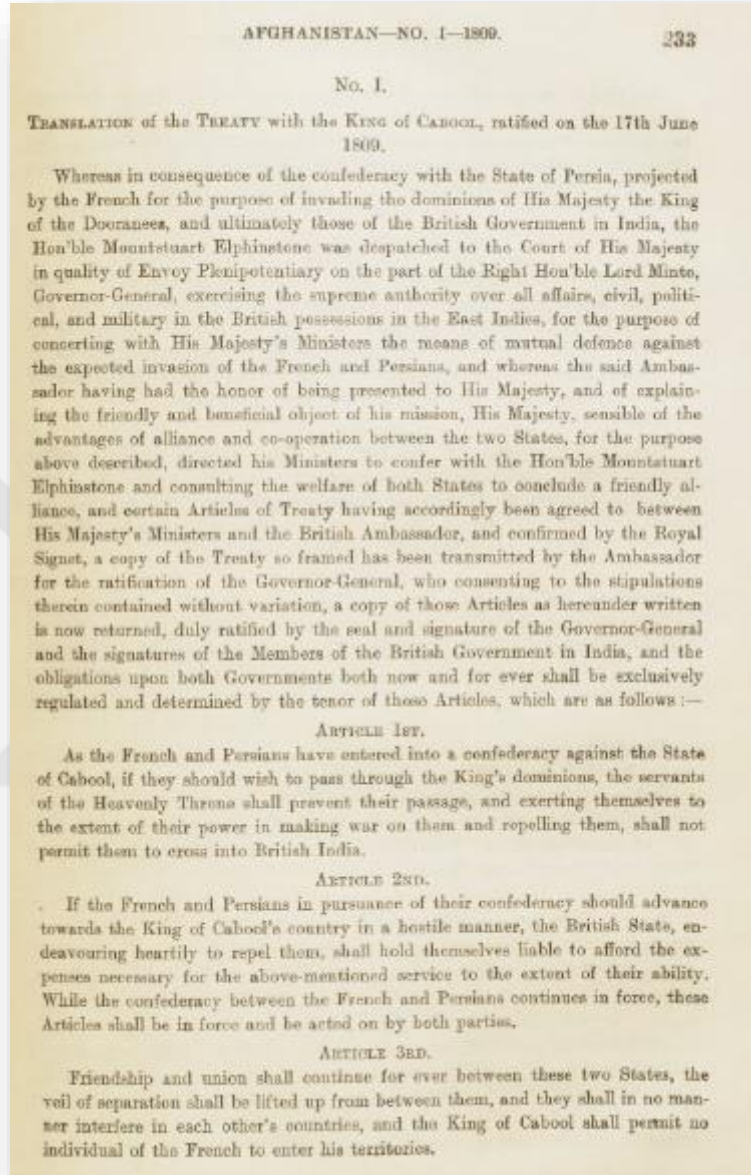
Nos. 953-954-F., dated Simla, 27th May 1885 (Confidential).

Endorsed by Foreign Department.

* With 29 spare copies.
† With 5 " "

Copy forwarded to the Military* Department and Quarter-master General,† Intelligence Branch, for information.

Ek-8: İngiltere ile Afganistan arasında 1809 yılında gerçekleştirilen antlaşma.
Kaynak: BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN-NO. I – 1809".

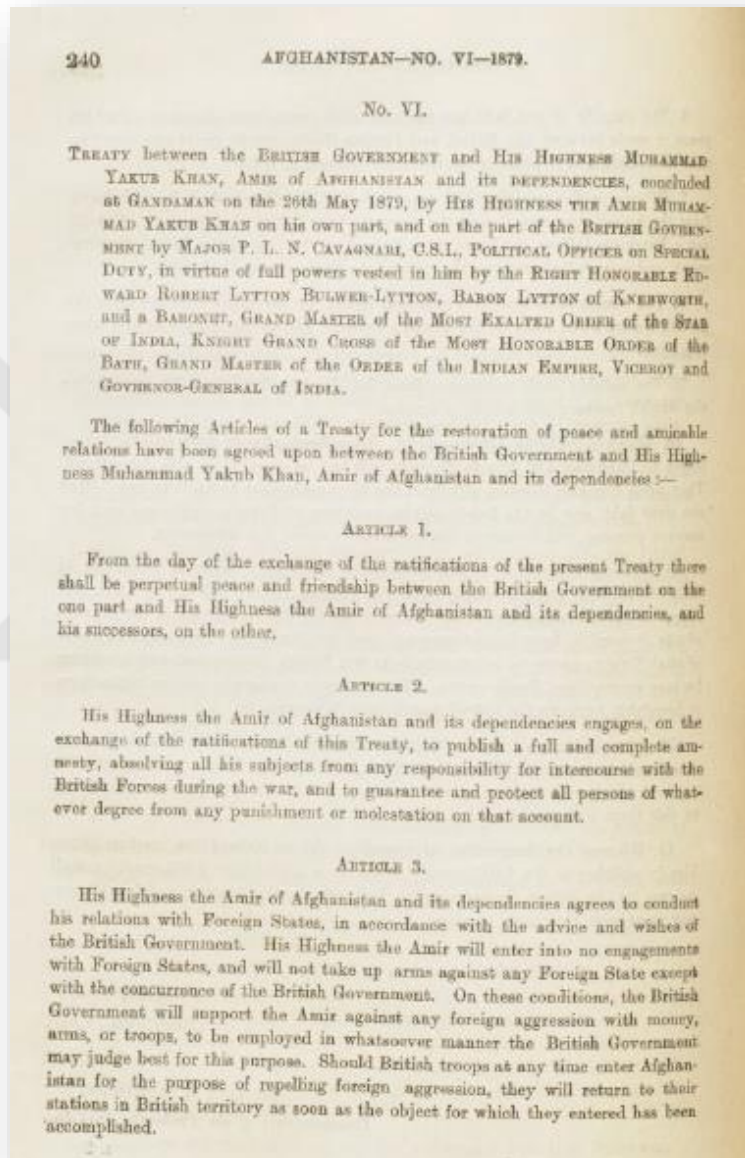
Ek-9: “Beni dostlarımdan kurtarın”. Şir Ali Han’ın Emirliği döneminde vaziyetini anlatan siyasi bir karikatür. Orijinal aadıyla “Save Me From My Friends”.

Kaynak: Joseph Sway, Published in Punch, or the London Charivari (November 30th, 1878).

Ek-10: 1879 tarihli Gandamak Antlaşması Metni.

Kaynak: BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN-NO. VI-1879, 'A collection of treaties, engagements and sanads relating to India and neighbouring countries' British Library: India Office Records and Private Papers, 1933".

Ek-10a

ARTICLE 4.

With a view to the maintenance of the direct and intimate relations now established between the British Government and His Highness the Amir of Afghanistan and for the better protection of the frontiers of His Highness's dominions, it is agreed that a British Representative shall reside at Kabul, with a suitable escort in a place of residence appropriate to his rank and dignity. It is also agreed that the British Government shall have the right to depute British Agents with suitable escorts to the Afghan frontiers, whenever this may be considered necessary by the British Government in the interests of both States, on the occurrence of any important external fact. His Highness the Amir of Afghanistan may on his part depute an Agent to reside at the Court of His Excellency the Viceroy and Governor-General of India, and at such other places in British India as may be similarly agreed upon.

ARTICLE 5.

His Highness the Amir of Afghanistan and its dependencies guarantees the personal safety and honorable treatment of British Agents within his jurisdiction; and the British Government on its part undertakes that its Agents shall never in any way interfere with the internal administration of His Highness's dominions.

ARTICLE 6.

His Highness the Amir of Afghanistan and its dependencies undertakes, on behalf of himself and his successors, to offer no impediment to British subjects peacefully trading within his dominions so long as they do so with the permission of the British Government, and in accordance with such arrangements as may be mutually agreed upon from time to time between the two Governments.

ARTICLE 7.

In order that the passage of trade between the territories of the British Government and of His Highness the Amir of Afghanistan may be open and uninterrupted, His Highness the Amir of Afghanistan agrees to use his best endeavours to ensure the protection of traders and to facilitate the transit of goods along the well-known customary roads of Afghanistan. These roads shall be improved and maintained in such manner as the two Governments may decide to be most expedient for the general convenience of traffic, and under such financial arrangements as may be mutually determined upon between them. The arrangements made for the maintenance and security of the aforesaid roads, for the settlement of the duties to be levied upon merchandize carried over these roads, and for the general protection and development of trade with, and through the dominions of His Highness, will be stated in a separate Commercial Treaty, to be concluded within one year, due regard being given to the state of the country.

Ek-10b

ARTICLE 8.

With a view to facilitate communications between the allied Governments and to aid and develop intercourse and commercial relations between the two countries, it is hereby agreed that a line of telegraph from Kurram to Kabul shall be constructed by, and at the cost of the British Government, and the Amir of Afghanistan hereby undertakes to provide for the proper protection of this telegraph line.

ARTICLE 9.

In consideration of the renewal of a friendly alliance between the two States which has been attested and secured by the foregoing Articles, the British Government restores to His Highness the Amir of Afghanistan and its dependencies the towns of Kandahar and Jellalabad, with all the territory now in possession of the British armies, excepting the districts of Kurram, Pishin, and Sibi: His Highness the Amir of Afghanistan and its dependencies agrees on his part that the districts of Kurram and Pishin and Sibi, according to the limits defined in the schedule annexed,* shall remain under the protection and administrative control of the British Government: that is to say, the aforesaid districts shall be treated as assigned districts, and shall not be considered as permanently severed from the limits of the Afghan kingdom. The revenues of these districts after deducting the charges of civil administration shall be paid to His Highness the Amir.

The British Government will retain in its own hands the control of the Khyber and Michni Passes, which lie between the Peshawar and Jellalabad Districts, and of all relations with the independent tribes of the territory directly connected with these Passes.

ARTICLE 10.

For the further support of His Highness the Amir in the recovery and maintenance of his legitimate authority, and in consideration of the efficient fulfilment in their entirety of the engagements stipulated by the foregoing Articles, the British Government agrees to pay to His Highness the Amir and to his successors an annual subsidy of six lakhs of Rupees.

Done at Gandamak, this 26th day of May 1879, corresponding with the 4th day of the month of Jamadi-us-sani 1296, A.H.

N. CAVAGNARI, Major,

Polit. Officer on Special Duty.

AMIR MUHAMMAD YAKUB KHAN.

LYTTON.

This Treaty was ratified by His Excellency the Viceroy and Governor-General of India, at Simla, on Friday, this 30th day of May 1879.

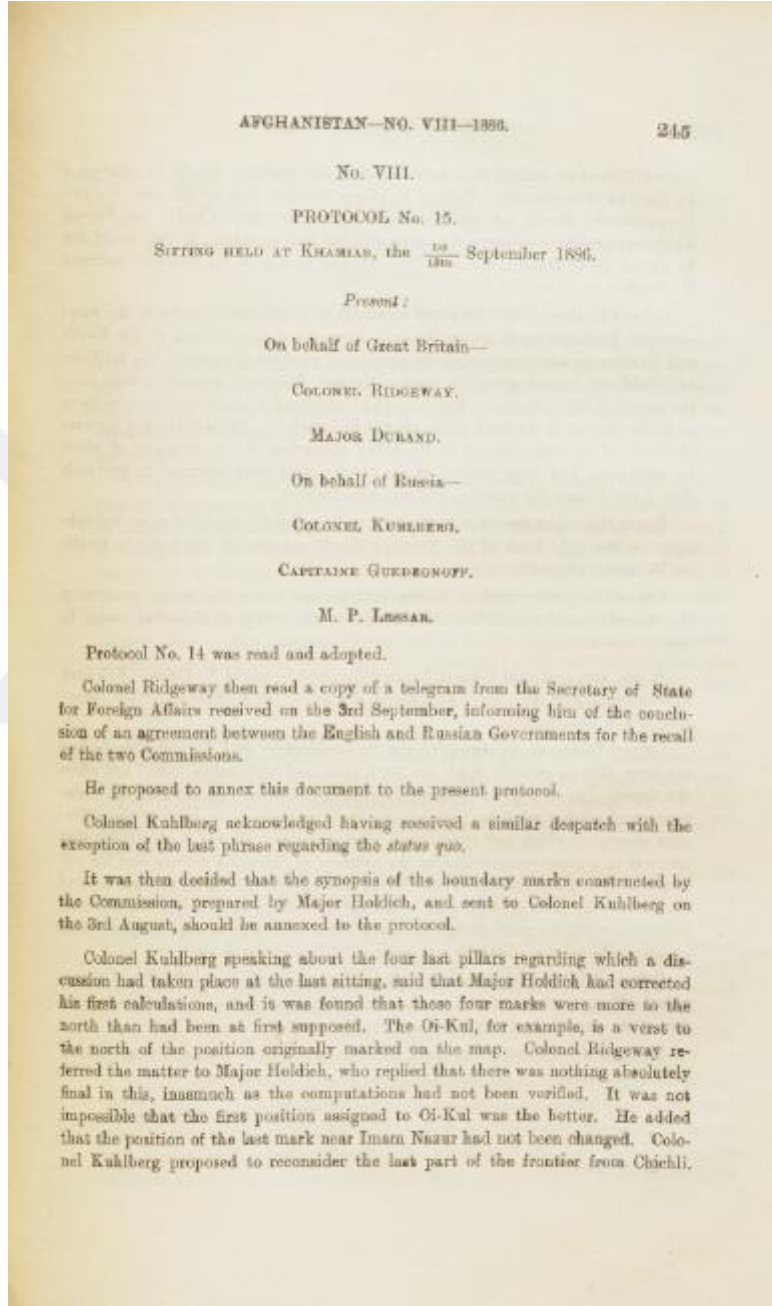
A. C. LYALL,

Secy. to the Govt. of India, Foreign Dept.

* Not reproduced.

Ek-11: 1-18 Eylül 1886 tarihleri aralığında İngiltere ile Rusya arasında Kamyab'da imzalanan protokol.

Kaynak: BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN. VIII 1886".

Ek-11a

Colonel Ridgeway replied that in his opinion this question should be considered by the two Governments. Colonel Kuhlberg thought that in this case the two Commissioners should not sign the maps any further than Chihil, but Colonel Ridgeway preferred to leave the maps without any signature, if they could not be signed up to Dakki, the two Governments having in his opinion confirmed the frontier as far as that place.

Colonel Ridgeway then proposed to attach to the protocol copies of the maps surveyed by Captains Konratenko and Peacocke in the valleys of the Kushk and Kaahan, in accordance with the agreement reported in protocol No. 4. Colonel Kuhlberg having given his assent, Colonel Ridgeway remarked that since the month of April, Captains Peacocke and Guédonoff had not been able to agree as to the extent of the land which should be ceded by Afghanistan for the construction of an embankment at Meruchak (regarding the construction of which an agreement had been arrived at on certain conditions reported in protocols Nos. 4 and 5) and the question had not been decided.

It was thereupon agreed that the land to be ceded for the head of an embankment on the right bank of the Murghab should not exceed 150 yards in length by 75 yards in breadth.

Colonel Ridgeway made it known that he had received a report concerning the destruction of certain boundary marks in the valley of Meruchak owing to recent inundations.

It was arranged that Colonel Tarkanoff should be asked by Colonel Kuhlberg to co-operate with Mr. Merk, who would shortly be at Meruchak, for the reconstruction of these marks.

Colonel Ridgeway, in regretting that in conjunction with his colleague he had not been able to entirely finish the work they had undertaken, could not allow the Commission to adjourn without expressing his sincere pleasure at the maintenance of cordial relations between the two Commissions in spite of the difference of opinion which had arisen upon several claims. He could only think that this was in a great measure due to the courtesy of Colonel Kuhlberg and his colleague. He wished to add that the Russian topographical officers had had beyond comparison the most difficult part of the survey work, and he hoped that Colonel Kuhlberg would be good enough to thank them from him in expressing to them his gratitude for the admirable execution of their difficult work.

Colonel Kuhlberg thanked his colleague and said that the English topographical officers having undertaken the triangulation as well as a considerable portion of the survey, had had in his opinion their full share of the work.

The present protocol having been corrected and read was then formally adopted, and the labours of the Commission were declared at an end.

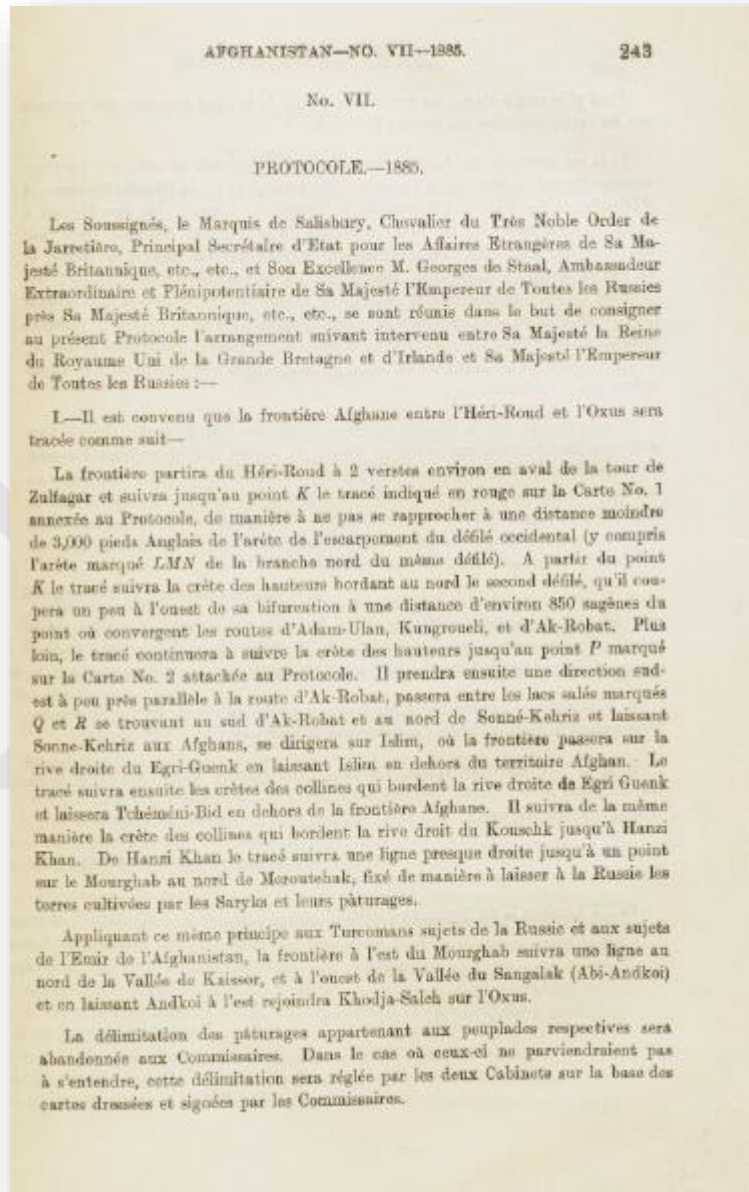
P. KUHMBERG.

J. RIDGEWAY.

E. L. DURAND.

Ek-11b

Ek-12: 29 Ağustos (10 Eylül) 1885 tarihli Londra Protokolü.
Kaynak: BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, "AFGHANISTAN-NO. VII-1885".

Ek-12a

Pour plus ample clarté, les principaux points de la ligne frontière sont marqués sur les cartes annexées au présent Protocole.

2. Il est convenu que des Commissaires seront nommés de suite par les Gouvernements de Sa Majesté la Reine du Royaume Uni de la Grande-Bretagne et d'Irlande, et Sa Majesté l'Empereur de Toutes les Russies, qui procéderont à examiner et à tracer sur les lieux les détails de la frontière Afghane fixée par l'Article précédent. Un Commissaire sera nommé par Sa Majesté la Reine, et un par Sa Majesté l'Empereur. Les escortes de la Commission sont fixées à 100 hommes au plus de chaque côté, et aucune augmentation ne pourra être admise sans entente entre les Commissaires. Les Commissaires se réuniront à Zulfagar dans un délai de deux mois à partir de la date de la signature du présent protocole, et procéderont immédiatement au tracé de la frontière conformément aux stipulations qui précèdent.

Il est entendu que la délimitation sera commencée de Zulfagar, et que, aussitôt que les Commissaires se seront réunis, et auront commencé leurs travaux, la neutralisation de Penjde sera limitée au district compris entre une ligne au nord allant de Bendi-Nadiri à Burdj-Nraz Khan, et une ligne au sud allant de Meroutchak à Hanzi Khan, les postes Russes et Afghans sur le Mourghab étant respectivement à Bendi-Nadiri et à Meroutchak. Les Commissaires devront terminer leurs travaux aussi vite que possible.

3. Il est entendu qu'en traçant cette frontière et en se conformant autant que possible à la description de cette ligne dans le présent Protocole, ainsi qu'aux points marqués sur les cartes ci-annexées, les dits Commissaires tiendront dûment compte des localités et des nécessités, et du bien-être des populations locales.

4. A mesure de l'avancement des travaux de délimitation, les parties respectives auront le droit d'établir des postes sur la frontière.

5. Il est convenu que, quand les dits Commissaires auront complété leurs travaux, des cartes seront dressées, signées, et communiquées par eux à leurs Gouvernements respectifs.

En foi de quoi, les Soussignés, dûment autorisés à cet effet, ont signé le présent Protocole, et y ont apposé le sceau de leurs armes.

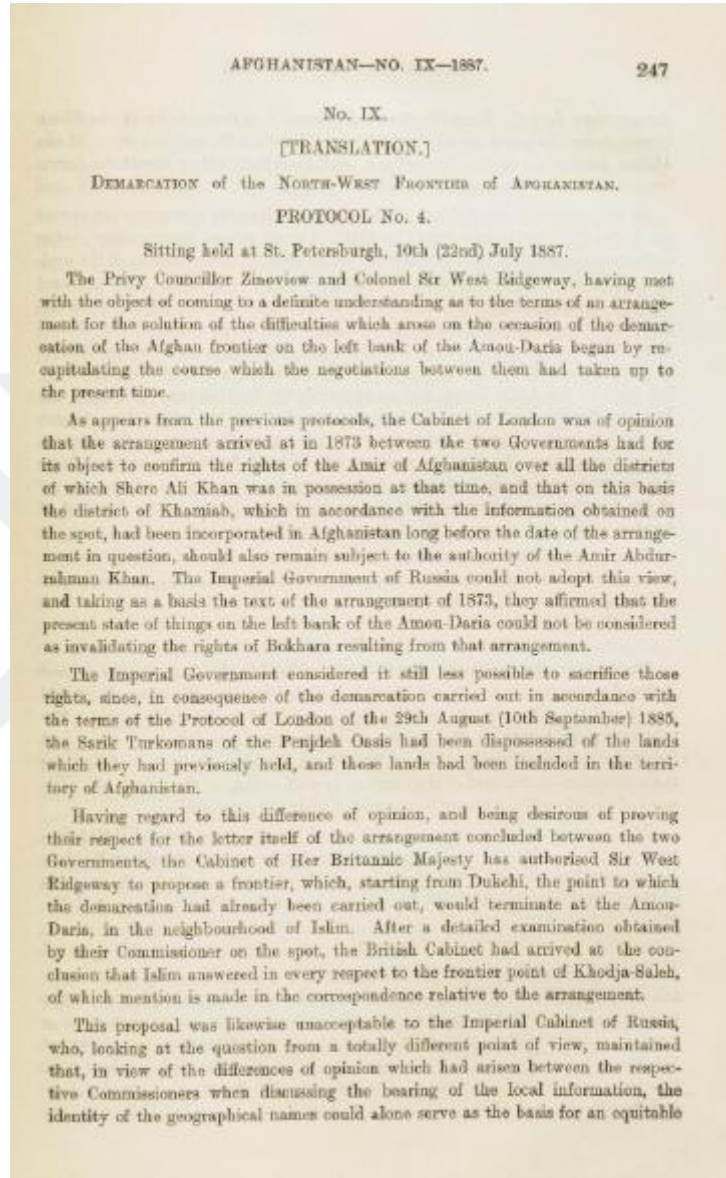
Fait à Londres le 10 Septembre 1885.

SALISBURY.

STAAL.

Ek-12b

Ek-13: Herîrûd ve Amu Derya arasındaki Afgan sınırının tanımlandığı Temmuz 1887 tarihli protokol. **Kaynak:** BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, “AFGHANISTAN-NO. IX-1887. (TRANSLATION.) ANNEX to PROTOCOL No. 4. (A), Description of the Afghan Frontier between the Heri Rud and the Oxus (Amou-Daria)”.

Ek-13a

demarcation, that the Seral Khodja-Saleh, situated in the vicinity of the Ziaret known under the same name, should be considered as the extreme point of the Afghan possessions on the Amou-Daria, and that the frontier should be drawn immediately below the Seral in question.

In the opinion of the Cabinet of Her Britannic Majesty a demarcation carried out under these conditions would be likely to entail serious inconvenience, especially having regard to the fact that the canals used for the irrigation of the territory lying between Khodja-Saleh and Isim take their rise in the neighbourhood of Kihf, a circumstance which could not fail to be the source of continual disputes between the populations on either side of the frontier. In order to obviate these objections, the Cabinet of Her Britannic Majesty considered it preferable to give up the attempt to come to an understanding as to a fresh frontier on the left bank of the Amou-Daria, and to authorise Sir W. Ridgeway to offer to the Imperial Russian Government in exchange for the territory which they claimed on the left bank of Amou-Daria, compensation on another part of the frontier. This compensation related to the territory of which the Sarik Turkomans of Penjeh as explained above had been dispossessed in consequence of the tracing of the frontier in conformity with the provisions contained in the Protocol of London of the 29th August (10th September) 1885.

This proposal having received the adhesion of the Imperial Russian Government, M. Zinovief and Sir Wms Ridgeway have agreed on the following provisions:—

1.

The frontier, the description of which is contained in the Annex to the present Protocol under the letter (A) and which is included between the pillars No. 1 and No. 19 and the pillars No. 36 and No. 65, is considered as definitely settled. The trigonometrical points on the portion of the frontier line described above and included between pillars No. 19 and No. 36 are likewise admitted as definitive; the description of this part of the frontier, as well as that of the part to the eastward of the pillar No. 65, may be completed after the demarcation.

The synopsis of pillars attached to Protocol No. 15, dated the 1st (13th) September 1886, is admitted to be correct and definitive as regards pillars No. 1 to No. 19, and No. 36 to No. 65; it will be completed subsequently by the synopsis of the pillars from No. 20 to No. 35 and by that of the pillars to the east of No. 65.

2.

Leaving pillar No. 19, the frontier shall follow a straight line up to the summit of the hill marked 2,740 on map No. 1 annexed to the present protocol. This point, where pillar No. 20 shall be placed, is known under the denomination of "trigonometrical station of Karn Tepe" (latitude $35^{\circ} 17' 49''$, longitude $62^{\circ} 15' 17''$). Further on the line shall descend the crest of the hills, being directed from this point towards the confluence of the Koshk and the Moghur pillar No. 21 shall be placed on a point of this crest or of its slope, so as to be seen from the

Ek-13b

confluence above mentioned. A straight line shall connect No. 21 with No. 22 placed in the valley of Kushk on the left bank of the river, 900 feet to the north of the confluence of the Kushk and the Moghur (about 6,300 feet from Massari Shah Alam, indicated on map No. 2 annexed to the protocol).

Leaving pillar No. 22 the line shall ascend the thalweg of the Kushk to pillar No. 23, placed 2,700 feet above the head of the new canal on the right bank, of which the water-supply is situated about 6,000 feet to the north-north-east of the Ziaret of Chahil-Dukhter. From pillar No. 23 a straight line shall be traced to the point marked 2,325 on map No. 3 annexed to the present protocol (latitude $35^{\circ} 16' 53''$, longitude $62^{\circ} 27' 37''$, pillar No. 24) whence the frontier shall follow the line of the water-parting passing through the following points: the point 3,017 (Bandi Akhmar, latitude $35^{\circ} 14' 21''$, longitude $62^{\circ} 25' 48''$, pillar No. 26), the point 3,198 (latitude $35^{\circ} 14' 50''$, longitude $62^{\circ} 41' 6''$, pillar No. 27) and the point Kalari 2 (latitude $35^{\circ} 18' 21''$, longitude $62^{\circ} 47' 18''$) and shall run on to the point marked No. 29 on map No. 4 annexed to the present protocol. The frontier shall cross the valley of the River Kashan in a straight line between pillars No. 29 and No. 30 (trigonometrical station of Tori Scheich, latitude $35^{\circ} 34' 51''$, longitude $62^{\circ} 59' 43''$) and shall follow the line of the water-parting of Saricha to the point (pillar No. 31 of map No. 5), where it meets the line of the water-parting of the Kashan and the Murghab, shall pass on to this latter and shall follow it up to the trigonometrical station of the Kashan (latitude $35^{\circ} 38' 13''$, longitude $63^{\circ} 6' 4''$, pillar No. 32). From this station a straight line shall be traced to a point on the Murghab (pillar No. 35, situated 700 feet above the canal-head of the canal Yaki-Yux (or Yaki-Yangi). Further on, the frontier descending the thalweg of the Murghab, shall join pillar No. 36 of the frontier demarcated in 1885-86.

To the east of pillar No. 65 the frontier shall follow the line marked A, B, C, D, on map No. 8 annexed to the present protocol, the point A being situated at a distance of 3,500 feet south of the wells of Imam Nazar; the point B being near Kara-Tepe Khurd-Kak, which remains to the Afghans; the point C about midway between the east and west wells of Katabadji; and, lastly, the point D about midway between the wells Ali Kadim and the wells marked Chabi. The wells of Imam Nazar, Kara-Tepe-Khurd, West Katabadji, and Ali Kadim remain outside of Afghan territory. From the point D a straight line shall be traced as far as the commencement of the local frontier demarcated between Bosagha and Khamiab, which shall continue to serve as frontier between the two villages, with the single reservation that the canals of Bosagha along all their course, that is to say, as far as Konili (point H) shall be included in Russian territory. In other words, the present demarcation will confirm the existing rights of the two parties on the banks of the Amou-Daria, that is to say, that the inhabitants of Khamiab shall retain all their lands and all their pastures, including those which are east of the local frontier marked B, F, G, on maps Nos. 9 and 10 annexed to the Protocol. On the other hand, the inhabitants of Bosagha shall retain the exclusive enjoyment of their canals as far as Konili, with the right of requiring and supply-

Ek-13c

ing them in accordance with the customs in force in regard to those of Khamlah, when the waters of the Amon-Daria are too low to supply directly the canal-heads of Konli. The officers who shall be charged to execute on the spot the provisions of the present Protocol between the above-named pillars shall be bound to place a sufficient number of intermediate pillars, taking advantage for this purpose as much as possible of the salient points.

3.

The clause in Protocol No. 4 of the 14th (26th) December 1885, prohibiting the Afghans from making use of the irrigating canals in the Kushk Valley below Chahil Dukhter which were not in use at that time, remains in force, but it is understood that this clause can only be applied to the canals supplied by the Kushk. The Afghans shall not have the right to make use of the waters of the Kushk for their agricultural works north of Chahil Dukhter; but the waters of the Moghur belong exclusively to them, and they may carry out any works they may think necessary in order to make use of them.

4.

The clauses in Protocols No. 4 of the 14th (26th) December 1885, and No. 15 of the 1st (13th) September 1886, relative to the construction of a dam on the Murghab, remain in force. M. Zinoviev having expressed the wish that the obligation imposed on the Amir of Afghanistan to give up for this purpose a tract of land on the right bank of the Murghab under the conditions stipulated in the said protocols, should be extended to the whole course of the river below the canal-head of Yaki-Yuz, Colonel Ridgeway is of opinion that the necessary steps to obtain the assent of the Amir might delay the conclusion of the present arrangement; but he is nevertheless convinced that the assent of the Amir to the cession, under the same conditions, of a tract of land on the right bank can be obtained without difficulty, if later on the Imperial Government should inform Her Britannic Majesty's Government of their intention of proceeding to the construction of a dam above the canal-head of Bendi-Nadiri.

5.

The British Government will communicate without delay to the Amir of Afghanistan the arrangements herein agreed upon, and the Imperial Government of Russia will enter into possession of the territory adjudged to them by the present protocol from the 1st (13th) October of the present year.

6.

The frontier agreed upon shall be locally demarcated by a Mixed Commission according to the signed maps. In case the work of demarcation should be delayed the line traced on the maps shall nevertheless be considered binding by the two Governments.

W. RIDGEWAY.

J. ZINOVIEV.

Ek-13d

[TRANSLATION.]

ANNEX TO PROTOCOL No. 4.

(A)

DESCRIPTION OF THE AFGHAN FRONTIER between the HERI-RUD and the OXUS
(AMOU-DARYA).

The frontier begins on the right bank of the Heri-Rud at a point marked on the map by pillar No. 1 about 8,500 feet distant from a small tower situated on a mound at the entrance of the Zulfiar Pass. Pillar No. 2 is placed on the top of the neighbouring rock which commands pillar No. 1. From pillar No. 2, the frontier turns to the north for a distance of about half a mile as far as pillar No. 3, which is situated on an eminence at the western extremity of a detached portion of the cliff. From thence the frontier runs in a straight line towards the top of a steep hill about a mile and a half distant in an east-north-easterly direction and reaches pillar No. 4, placed on a low mound in the plain. Beyond this pillar the frontier, taking a more easterly direction, runs for a distance of 4 miles as far as pillar No. 5, placed on an eminence, and well in view of the second line of heights on the northern side of a natural cavity in the rock. From this point the frontier runs in a south-easterly direction along the crest of the second line of heights as far as pillar No. 6, placed on the ridge of the northern cliff of the eastern defile, at a distance of about a mile from the centre of the defile. Pillar No. 7 is placed below pillar No. 6 near the road in the middle of the pass, and pillar No. 8 is on the top of the southern cliff facing pillar No. 6. The frontier then descends the crest of the second line of heights in a southerly direction, and crosses the path leading to Karez-Elias and Abi-Charmi at a point about $2\frac{1}{4}$ miles distant from the bifurcation of the four roads converging at the eastern extremity of the defile of Zulfiar. Pillar No. 9 is placed to the east of the path on a small rock which overhangs it. From this pillar the frontier gradually ascends the line of water-parting as far as the highest summit of the range of Deugh-Dagh, marked by pillar No. 10. At the eastern extremity of this range stands pillar No. 11. At a distance of about $9\frac{1}{2}$ miles in a south-easterly direction are three low hills. On the middle one is placed pillar No. 12. Again turning somewhat to the east the frontier runs towards pillar No. 13, placed beside the road about half-way between Ak-Rohat and Sembakarez, and thence to pillar No. 14, situated at a distance of $2\frac{1}{4}$ miles to the east on the top of a hill.

Pillar No. 15 is about 9 miles from Ak-Rohat, on the road leading to An-Rohak, from thence the frontier runs in a straight line towards pillar No. 16, placed on the more easterly and the higher of the two mounds of Kosha-Tehingua, $5\frac{1}{2}$ miles north of An-Rohak. At about the same distance to the north-west of the spring of Lalim, stands pillar No. 17 placed on a flat-topped hill; on the side of the road

Ek-13e

between An-Rohak and Islim, on a gentle slope, is placed pillar No. 18 about 3 miles west of Islim, on the southern side of the stream. Pillar No. 19 is placed on the rounded crest of a small chain of heights 3 miles south of Islim.

From pillar No. 36 placed on the right bank of the Murghab, about 3 miles north of Meruchak Fort, on a height commanding the river, the frontier runs eastwards towards pillar No. 38, passing by pillar No. 37, which is situated on the road leading from the valley of Meruchak along the Galla-Chasma Chor.

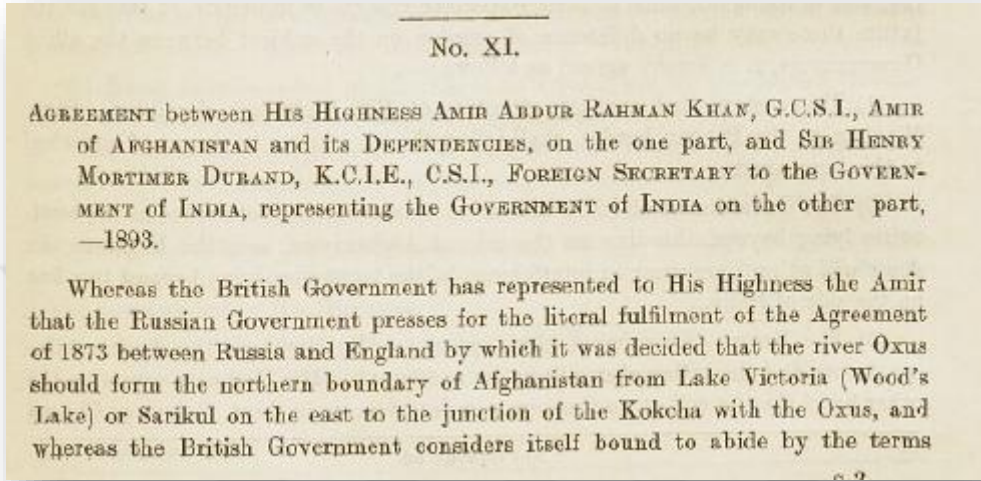
Pillar No. 38 is placed on an elevated point of the "Chul" at about 11 miles from the valley of Meruchak. The frontier from thence continues in an east-north-easterly direction towards pillar No. 39, situated about a mile south-east of the spring of Khwaja-Gongourdak; after that in a straight line and with north-easterly direction towards pillar No. 40 on an elevated point of the "Chul," from thence east-north-east towards pillar No. 41, situated on a height about 12 miles north of Kilawali; further on the frontier follows an east-north-easterly direction towards pillar No. 42, placed on a height 2 miles west of the Pakana-Shor, and continues in the same direction as far as pillar No. 43. From this pillar the frontier runs in a south-easterly direction towards pillar No. 44, placed on the most elevated point of the watershed between the basins of the Kara-Baba and the Kaisar, known by the name of Bel-i-Parandas. Following this line in a northerly direction the frontier reaches pillar No. 45 situated about 3 miles south-west of the well of Beshdara. From thence it follows in a north-easterly direction a branch of the watershed, and arrives at pillar No. 46, situated at a distance of more than a mile to the south-west of the well of Beshdara. It runs from thence in an easterly direction irregularly towards pillar No. 47, situated about 4½ miles from the point where the road from Khwaja-Gachai and Kassawa-Kala crosses the Shor-Egri. From thence the frontier runs to the north-east along a secondary watershed towards pillar No. 48, and follows the same line as far as pillar No. 49 which is placed at the highest point of the watershed north of the Shor-Egri, and about 6 miles to the west of the confluence of the Shor-Gandabulak and the Shor-Egri. From thence the frontier runs in a straight line to the north-east, crossing the Shor-Gandabulak at pillar No. 50, which is placed on a hill with two peaks, rising from the line of water-parting between the Shor-Gandabulak and the Shor-Yara-Kui. Following the same direction it reaches Shor-Yara-Kui, where pillar No. 51 is placed near the road from Jalalour on the Kaisar to Jalgu-Koudouk and Kara-Baba. The frontier passes thence in a north-easterly direction to pillar No. 52 at a point a mile to the north of the well of Alini. From this pillar the frontier runs north-north-east towards pillar No. 54 crossing the Daushtabad-Hazara-Koudouk road near pillar No. 53. Pillar No. 54 is placed on the highest point of a group of sandy hills 2 miles north of the well of Katar-Koudouk; from thence the line of the frontier runs for about 10 miles with a slight inclination to the north-north-west towards pillar No. 55, placed on a mound at the end of a chain of hills which extends between the depression of Kui-Sarai and that in which the well of Khwaja-Ahmad is situated. From this pillar the frontier runs in a straight line northwards for a mile and a quarter towards pillar No. 56, which is situated on a natural elevation a few feet south of the road bet-

ween Jalanguir and Merachak, from thence it proceeds to pillar No. 57, 2½ miles to the north-north-west, and situated on the top of the heights which form the northern limit of the depression of Kuli-Sarni. From this point the frontier runs to the north-north-east towards pillar No. 58, placed on one of the sandy mounds of the heights which command the plain extending to the west of Andkhei; the frontier then turns rather more to the east towards pillar No. 59, placed on a low sandy hill about 2½ miles to the east-south-east of the wells of Sari Mat. It next reaches in a north-north-westerly direction, pillar No. 60, placed between the wells of Chichli and Gokchah, about a quarter of a mile to the west of the wells of Chichli. Leaving Gokchah to Russia, and Chichli to Afghanistan, the frontier runs in a straight line to pillar No. 61, placed 300 feet to the east of the road which leads from Andkhei to Sechancki; thence, following the same direction, it reaches pillar No. 62, placed on a well-defined sandy mound known by the name of Madeli-Koum; the frontier line then reaches in an east-north-easterly direction pillar No. 63, placed to the north of Oikui, an elliptically shaped valley 3,600 feet in length, and at the bottom of which are situated two "Kaks" or basins of fresh water, which remain within Afghan territory. Turning then in an east-south-easterly direction the frontier reaches in a straight line pillar No. 64, placed on a sandy hill known by the name of Gichi-Kumi, and continues in a north-easterly direction as far as pillar No. 65, placed on the high road between Andkhei and Dugchi and Karki, at a point 4½ miles to the south of Dugchi and 2½ miles to the north of Sultan Robot.

Ek-13g

Ek-14: 12 Kasım 1893 Antlaşması. “Durand Hattı”.

Kaynak: BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, “AFGHANISTAN-NOS. XI-1893. Agreement between His Highness Amir Abdur Rahman Khan, G.C.S.I., Amir of Afghanistan and its Dependencies, on the one part, and Sir Henry Mortimer Durand, K.C.I.E., C.S.I., Foreign Secretary to the Government of India, representing the Government on the other part,-1893”.

Ek-14a

of this agreement, if the Russian Government equally abides by them, His Highness Amir Abdur Rahman Khan, G.C.S.I., Amir of Afghanistan and its Dependencies, wishing to show his friendship to the British Government and his readiness to accept their advice in matters affecting his relations with Foreign Powers, hereby agrees that he will evacuate all the districts held by him to the north of this portion of the Oxus on the clear understanding that all the districts lying to the south of this portion of the Oxus and not now in his possession, be handed over to him in exchange. And Sir Henry Mortimer Durand, K.C.I.E., C.S.I., Foreign Secretary to the Government of India, hereby declares on the part of the British Government that the transfer to His Highness the Amir of the said districts lying to the south of the Oxus is an essential part of this transaction, and undertakes that arrangements will be made with the Russian Government to carry out the transfer of the said lands to the north and south of the Oxus.

H. M. DURAND.

AMIR ABDUR RAHMAN KHAN.

KABUL :

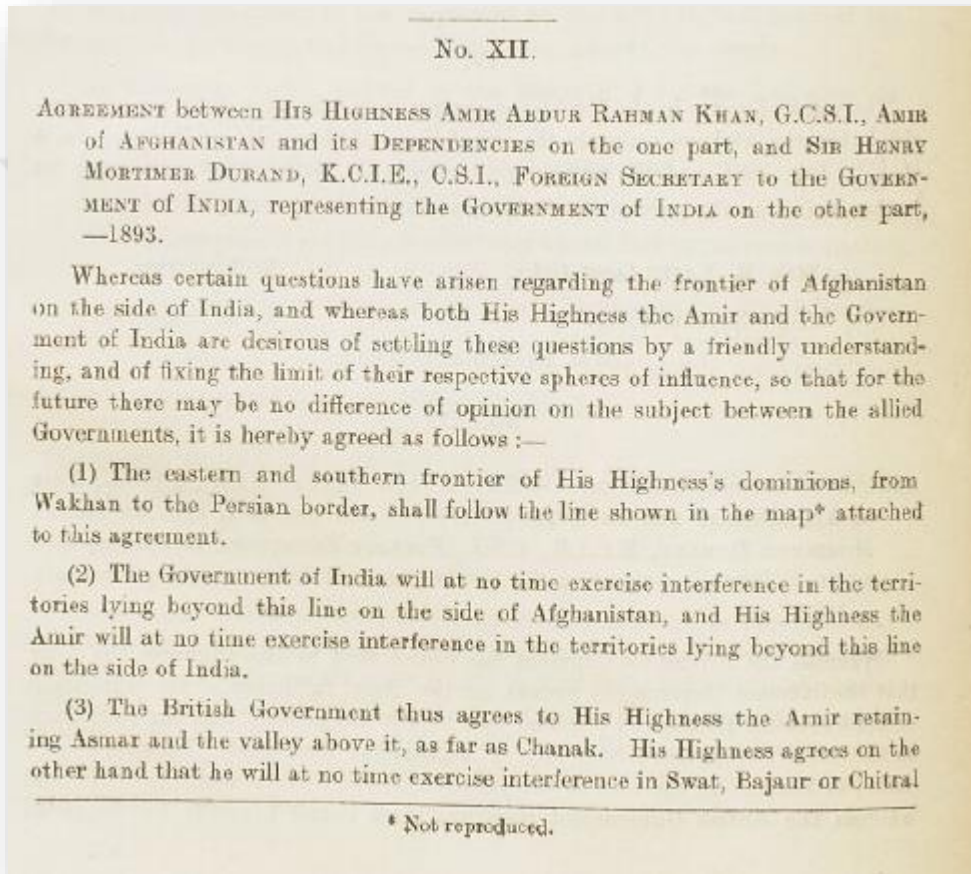
12th November 1893.

12th November 1893—(2nd Jamadi-ul-awwal 1311).

Ek-14b

Ek-15: 12 Kasım 1893 Antlaşması. “Durand Hattı”.

Kaynak: BL/APAC/IOR/L/PS/20/G3/14, “AFGHANISTAN-NOS. XII-1893. Agreement between His Highness Amir Abdur Rahman Khan, G.C.S.I., Amir of Afghanistan and its Dependencies, on the one part, and Sir Henry Mortimer Durand, K.C.I.E., C.S.I., Foreign Secretary to the Government of India, representing the Government on the other part,-1893”.

Ek-15a

including the Arnawai or Bashgal valley. The British Government also agrees to leave to His Highness the Birmal tract as shown in the detailed map already given to His Highness, who relinquishes his claim to the rest of the Waziri country and Dawar. His Highness also relinquishes his claim to Chageh.

(4) The frontier line will hereafter be laid down in detail and demarcated wherever this may be practicable and desirable by Joint British and Afghan Commissioners, whose object will be to arrive by mutual understanding at a boundary which shall adhere with the greatest possible exactness to the line shown in the map* attached to this agreement, having due regard to the existing local rights of villages adjoining the frontier.

(5) With reference to the question of Chaman, the Amir withdraws his objection to the new British Cantonment and concedes to the British Government the rights purchased by him in the Sirka'i Tilerai water. At this part of the frontier, the line will be drawn as follows:—

From the crest of the Khwaja Amran range near the Psha Kotal, which remains in British territory, the line will run in such a direction as to leave Murgha Chaman and the Sharobo spring to Afghanistan, and to pass half way between the New Chaman Fort and the Afghan outpost known locally as Lashkar Dard. The line will then pass half way between the railway station and the hill known as the Mian Baldak, and, turning southwards, will rejoin the Khwaja Amran range, leaving the Gwasha Post in British territory, and the road to Shonawak to the west and south of Gwasha in Afghanistan. The British Government will not exercise any interference within half a mile of the road.

(6) The above articles of agreement are regarded by the Government of India and His Highness the Amir of Afghanistan as a full and satisfactory settlement of all the principal differences of opinion which have arisen between them in regard to the frontier; and both the Government of India and His Highness the Amir undertake that any differences of detail such as those which will have to be considered hereafter by the officers appointed to demarcate the boundary line, shall be settled in a friendly spirit, so as to remove for the future as far as possible all causes of doubt and misunderstanding between the two Governments.

(7) Being fully satisfied of His Highness's good will to the British Government, and wishing to see Afghanistan independent and strong, the Government of India will raise no objection to the purchase and import by His Highness of munitions of war, and they will themselves grant him some help in this respect. Further, in order to mark their sense of the friendly spirit in which His Highness the Amir has entered into these negotiations, the Government of India undertake to increase by the sum of six lakhs of rupees a year the subsidy of twelve lakhs now granted to His Highness.

H. M. DURAND.

AMIR ABDUR RAHMAN KHAN.

KABUL;

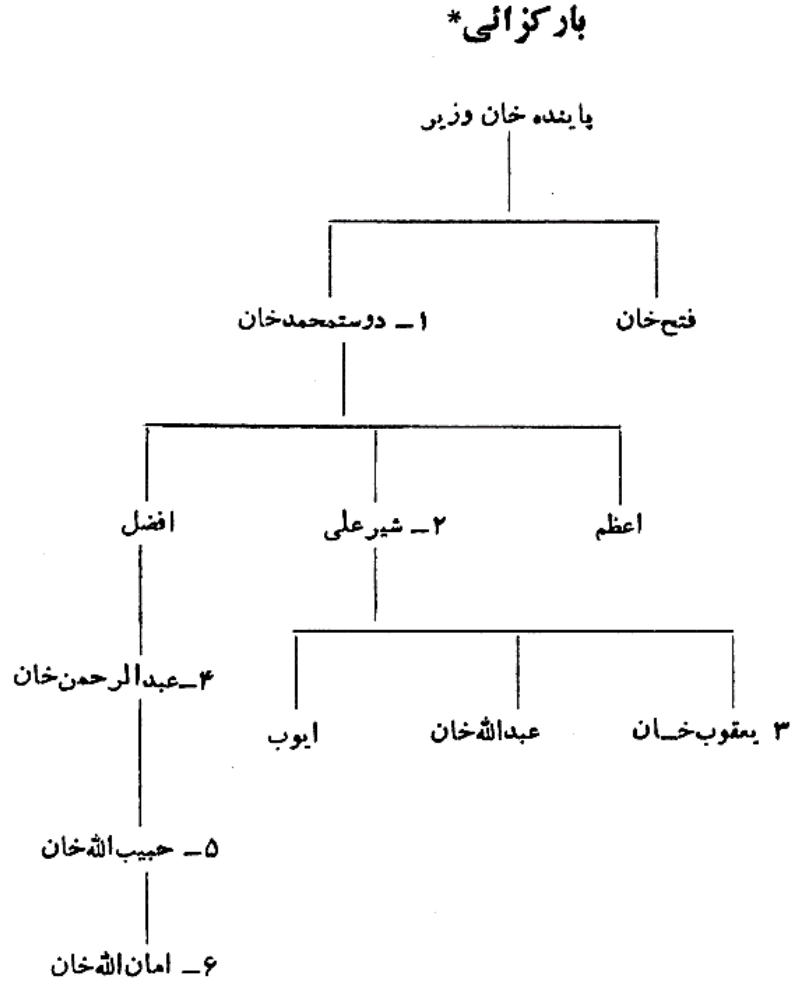
12th November 1893.

* Not reproduced.

Ek-15b

Ek-16: Barak Oğulları Ailesi'nin yönetici soy kütüğü.

Kaynak: Ali Kuli Mirza, *Tarih-i Vakayı ve Sevanih-i Afganistan*, Tahran, 1365, s. 151.

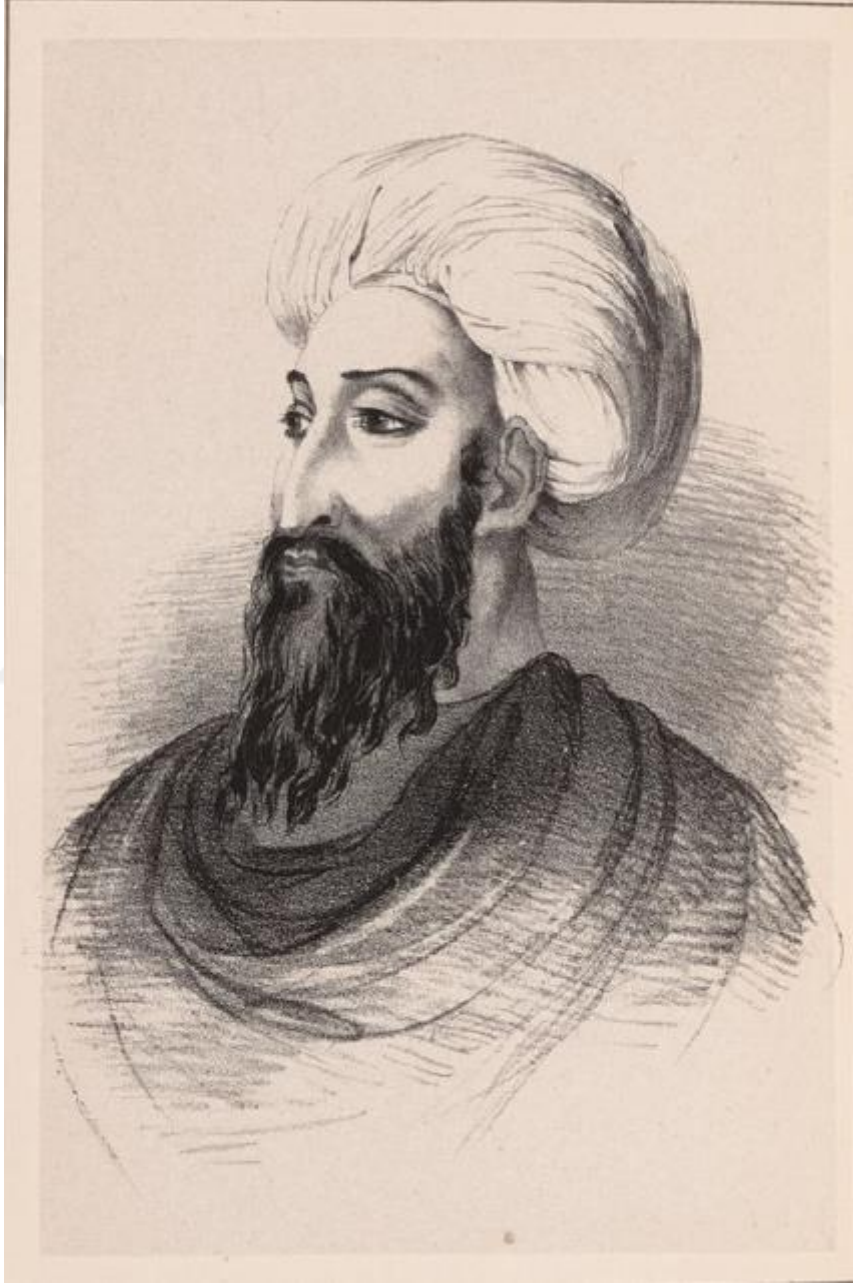

Payende Han'dan itibaren başlayan aile haritası Afgan tahtına oturan Emirlerin numaralandırılmasıyla devam ediyor. Buna göre;

- 1: Dost Muhammed Han
- 2: Şîr Ali Han
- 3: Yakup Han
- 4: Abdurrahman Han
- 5: Habibullah Han
- 6: Amanullah Han

Ek-17: Emir Dost Muhammed Han.

Kaynak: Mohan Lal, *Life of the Amir Dost Mohammed Khan, of Kabul: with His Political Proceedings Towards the English, Russian, and Persian Governments, Including the Victory and Disasters of the British Army in Afghanistan*, Vol. I., Printed by Longman, Brown, Green, and Longmans, Paternoster-Row, London, 1846, s. 168 ile 169 sayfaları arasında.

Ek-18: Emir Şîr Ali Han.

Kaynak: British Library, Portrait Amir Shere Ali Khan, John Burke, Photographic Print, 1869.

Ek-19: Emir Abdurrahman Han.

Kaynak: Frank A. Martin, *Under the Absolute Amir*, London, 1907, s. 128 ile 129 sayfaları arasında.

19a

Kaynak: Muhammed Hasan Bilgrami, *Debdebe-i Emirî Emir Abdur-rahman Han, Afganistan*, 1901, s. kitabın numaralandırılmamış olan sondan 5. Sayfasındadır.

19b

316

ÖZGEÇMİŞ

17.06.1989 Cumaova doğumlu Furkan KÜLÜNK, ilk ve orta öğreniminin ardından Düzce Atatürk Lisesi'nden mezun oldu. 2008 yılında Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü kazandı. 2012 yılında mezun oldu. 2013 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başladı. "*Mountstuart Elphinstone'un Gözünden Afganlarda Sosyal Yaşam*" adlı tez çalışması ile birlikte 2015'te yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2015 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda doktora eğitimine başladı. Akademik kariyerine, 2016 yılında Düzce Üniversitesi Tarih Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak başladı.